Makroekonomski učinci institucionalnih reformi na gospodarski rast s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku

Buterin, Vesna

Doctoral thesis / Disertacija

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Economics / Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:192:852329

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U RIJECI
EKONOMSKI FAKULTET

Repository / Repozitorij:

Repository of the University of Rijeka, Faculty of Economics and Business - FECRI Repository

UNIRI DIGITALNA KNJIŽNICA

Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE U RIJECI
EKONOMSKI FAKULTET

Mr. sc. VESNA BUTERIN

MAKROEKONOMSKI UČINCI INSTITUCIONALNIH REFORMI NA GOSPODARSKI RAST S POSEBNIM OSVRTOM NA REPUBLIKU HRVATSKU

DOKTORSKA DISERTACIJA

RIJEKA, 2014.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
EKONOMSKI FAKULTET

Mr. sc. VESNA BUTERIN

MAKROEKONOMSKI UČINCI INSTITUCIONALNIH REFORMI NA GOSPODARSKI RAST S POSEBNIM OSVRTOM NA REPUBLIKU HRVATSKU

DOKTORSKA DISERTACIJA

RIJEKA, listopad 2014.

SADRŽAJ

str.
PREDGOVOR I
SAŽETAK II
SUMMARY III

1. UVOD 1
1.1. OBJEKT, PROBLEM I PREDMET ISTRAŽIVANJA 1
1.2. CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA 5
1.3. ZNANSTVENE METODE 7
1.4. KOMPOZICIJA DISERTACIJE 7
1.5. OČEKIVANI ZNANSTVENI DOPRINOS ISTRAŽIVANJA 9

2. POJMOVNO ODREĐIVANJE INSTITUCIJA 11
2.1. BITNA OBILJEŽJA INSTITUCIJA 11
2.1.1. Definicija institucija 11
2.1.2. Vrste institucija 14
2.1.3. Razlika između institucija i organizacija 18
2.1.4. Formalne i neformalne institucije 21
2.1.5. Institucionalna promjena 23
2.1.6. Transakcijski troškovi 25
2.2. RAZVOJ INSTITUCIONALIZMA 27
2.2.1. Veblen i stara (američka) institucionalna ekonomija 28
2.2.2. Nova institucionalna ekonomija (NIE) 32
2.3. DRŽAVA KAO INSTITUCIJA 35
2.4. VLADAVINA PRAVA 39

3. KONCEPCIJE O POVEZANOSTI INSTITUCIJA I GOSPODARSKOG RASTA 42
3.1. ULOGA INSTITUCIJA U TEORIJAMA EKONOMSKOG RASTA 42
3.1.1. Klasična teorija rasta 42
3.1.2. Teorija rasta J. A. Schumpetera 47
3.1.3. Kejnezijanska teorija rasta 48
3.1.4. Neoklasična teorija rasta 50
3.1.4.1. Solowljev model rasta 52
3.1.4.2. Ramsey-ev model rasta 54
3.1.5. Endogene teorije rasta 56
3.2. INSTITUCIJE I GOSPODARSKE PERFORMANSE 58
3.3. KONCEPT INSTITUCIONALNOG PRISTUPA GOSPODARSKOM RASTU 62
3.3.1. Institucije u funkciji ekonomske učinkovitosti 62
3.3.2. Uloga vlasništva kao institucije 67
3.4. INSTITUCIONALNI OKVIR I RAST GOSPODARSTVA 71
3.4.1. Institucije i gospodarski rast 71

3.4.2. Značaj institucionalnog okvira 77
3.5. INSTITUCIONALNA PROMJENA U ZEMLJAMA TRANZICIJE 79
3.5.1. Ovisnost o prijeđenom putu 79
3.5.2. Proces institucionalne konvergencije tranzicijskih zemalja i Europske unije 82
3.5.3. Promjene institucija u tranzicijskim zemljama 84

4. GLAVNA OBILJEŽJA INSTITUCIONALNIH REFORMI U NOVIM ČLANICAMA EU 92
4.1. ZNAČAJ INSTITUCIJA U NOVIM ČLANICAMA EU 92
4.1.1. Institucionalne determinante investicija 92
4.1.2. Napredak tranzicijskog procesa i izravne strane investicije 94
4.1.3. Izravne strane investicije i njihov utjecaj na gospodarstvo tranzicijskih zemalja 99
4.1.4. Razvojni značaj izravnih stranih investicija 105
4.2. ULOGA TRŽIŠTA I TRGOVINA KAO OBILJEŽJA INSTITUCIONALNIH REFORMI 107
4.2.1. Formiranje tržišne ekonomije u tranzicijskim zemljama 107
4.2.2. Institucije i razvoj tržišta 110
4.2.3. Uloga međunarodnog integriranja 113
4.3. FINANCIJSKA TRŽIŠTA 114
4.3.1. Razvoj financijskih tržišta 115
4.3.2. Razvoj bankarskog sustava 119
4.3.3. Utjecaj financijske krize na tranzicijske zemlje 123

5. INSTITUCIONALNE REFORME U REPUBLICI HRVATSKOJ 130
5.1. OBILJEŽJA GOSPODARSTVA I GOSPODARSKOG RASTA REPUBLIKE HRVATSKE 130
5.2. ANALIZA INSTITUCIONALNIH REFORMI U REPUBLICI HRVATSKOJ 142
5.2.1. Institucije i izravne strane investicije 142
5.2.2. Institucije i financijski sustav 148
5.3. INTEGRACIJA HRVATSKE U INSTITUCIONALNI OKVIR EU 152

6. MODEL UTJECAJA INSTITUCIONALNIH REFORMI NA GOSPODARSKI RAST NOVIH ČLANICA EUROPSKE UNIJE I REPUBLIKE HRVATSKE 159
6.1. PODACI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA 159
6.1.1. Prostorna i vremenska dimenzija podataka 159
6.1.2. Definiranje varijabli modela 163
6.2. FORMULIRANJE I IMPLEMENTACIJA ELEMENATA MODELA 168
6.2.1. Korelacijska analiza 168
6.2.2. Panel analiza tranzicijskih zemalja i Hrvatske 170
6.2.3. Arellano-Bond dinamička panel analiza 173
6.2.4. Analiza institucionalnih čimbenika 177
6.3. RASPRAVA O REZULTATIMA EKONOMETRIJSKE ANALIZE 181
6.3.1. Institucije i ekonomske performanse tranzicijskih zemalja 181

6.3.2. Implikacije i primjena rezultata istraživanja u Hrvatskoj 183

7. ZAKLJUČAK 186

LITERATURA 203
POPIS TABLICA 216
POPIS GRAFIKONA 217
POPIS SHEMA 219
PRILOZI 220

PREDGOVOR

Važnost institucija za gospodarski rast i razvoj prepoznata je i naglašavana još od doba Adama Smitha pa sve do suvremenih teoretičara. Institucije, u najširem smislu, imaju snažan utjecaj na ekonomiju zbog mogućnosti stvaranja poticajnog okruženja za gospodarski rast i razvoj

U znanstvenoj i stručnoj literaturi, posljednjih 10-ak godina zabilježen je porast interesa za otkrivanje uzroka institucionalnih razlika među zemljama kao i načina putem kojih institucije mogu utjecati na ekonomske performanse. Isto tako, predmet interesa postaje i povratna uzročno-posljedična veza institucija i razvoja pa se tako sve više naglašava mogućnost da institucije utječu na gospodarski razvoj, ali i da sam gospodarski razvoj dovodi do kvalitativnih institucionalnih promjena.

U dosadašnjim istraživanjima utjecaja institucija na gospodarski rast Hrvatska se uglavnom spominje tek usputno, kao jedna od zemalja u većim ili manjim grupama koje se promatraju. Razloge tome moguće je pronaći u relativno slaboj dostupnosti podataka koja karakterizira većinu tranzicijskih zemalja te u njihovoj lošijoj usporedivosti naspram podataka nekih drugih zemalja. Detaljnim pregledom dosadašnjih empirijskih istraživanja moguće je ocijeniti da ova tematika do sada nije sustavno istražena ni obrađena na primjeru Republike Hrvatske, a što je i bio osnovni motiv odabira teme ovoga doktorskoga rada.

Izraze zahvalnosti upućujem svojem mentoru prof.dr.sc. Dragoljubu Stojanovu, koji mi je korisnim i motivirajućim sugestijama pružao podršku tijekom izrade doktorskoga rada. Zahvalnost dugujem prof.dr.sc. Ivanu Borasu, koji me potaknuo na istraživanje ove tematike i pomagao mi u prvoj fazi istraživanja. Zahvalu dugujem i prof dr.sc. Marinku Škari, na sugestijama i pomoći kod provedbe ekonometrijske analize. Komentari koje su mi, u fazi obrane teme, uputili prof.dr.sc. Đuro Medić, prof.dr. sc. Mladen Vedriš i prof.dr.sc. Ivo Družić dodatno su obogatili ovaj doktorski rad na čemu im iskreno zahvaljujem.

Snažan i iskren poticaj pri pisanju ovoga rada pružili su mi roditelji kojima se od srca zahvaljujem.

Ipak najveću zahvalu dugujem svojoj djeci, Filipu i Magdaleni, koja su me svojim malim ručicama i velikom ljubavi motivirala da ovaj rad što prije privedem kraju, te, naravno, suprugu Denisu za strpljenje i potporu, te veliko razumijevanje i pomoć koju mi je pružio tijekom mojega istraživanja.

SAŽETAK

Institucije su pravila ponašanja u određenom društvu odnosno ograničenja koja je čovjek iznašao kako bi oblikovao ljudske interakcije. Zbog sinergijskog djelovanja svaka pozitivna ili negativna institucionalna promjena može prouzročiti značajne promjene u društvu. S institucijama su usko povezani transakcijski troškovi odnosno troškovi svih sredstava koja su potrebna kako bi se obavila razmjena. Glavni zadatak institucija je smanjenje transakcijskih troškova čime one stvaraju okvir za jačanje produktivnosti i konkurentnosti te okvir za gospodarski rast. Institucionalna promjena nastaje kada sudionici u razmjeniodluče mijenjati dotadašnji sporazum zato što misle da će im to omogućiti povoljniju poziciju.

U početku tranzicijskog procesa, gospodarstva i institucije bila su velikim dijelom određena višedesetljetnim načinom života, a svaka je tranzicijska zemlja odabrala svoj razvojni put. To je dovelo do različitog stupnja razvoja tranzicijskih država, od kojih su neke postale članice EU. Također je u tranzicijskim zemljama primjetna različita razina razvoja institucija koje djeluju na transakcijske troškove. Iz tog se razloga činilo opravdanim istražiti utjecaj institucija na rast gospodarstva tranzicijskih država uključujući i Republiku Hrvatsku.

U navedenom istraživanju pošlo se od različitih razina institucionalnog razvoja zemalja tijekom tranzicijskog perioda i od različitih razina ekonomskog rasta da bi se utvrdilo jesu li te dvije kategorije povezane i ako jesu, kakve su implikacije za Hrvatsku. Dokazana je hipoteza da postoji značajan pozitivan utjecaj institucionalnih reformi na ekonomski rast tranzicijskih zemalja (novih članica EU) i Republike Hrvatske u razdoblju od 1996. do 2012. godine što stvara pretpostavke koje su bitne za buduće stope rasta hrvatskog gospodarstva.

Provođenjem institucionalne promjene u Hrvatskoj, djelujući prvenstveno na institucije koje imaju utjecaj na smanjivanje transakcijskih troškova moguće je pozitivno djelovati na gospodarski rast Republike Hrvatske.

Cilj disertacije je ukazati na značaj institucionalne promjene u njenoj povezanosti s ekonomskim rastom Hrvatske.

Ključne riječi: institucije, institucionalna promjena, transakcijski troškovi, Republika Hrvatska, tranzicijske zemlje, makroekonomski učinci, ekonomski rast

SUMMARY

Institutions are the rules of conduct within a society, i.e., limitations which have been devised by humans in order to shape human interactions. Due to synergy, each positive or negative institutional change may cause significant changes within the society. Transaction costs, i.e.,the costs of all the means necessary to carry out an exchange are closely connected to the institutions. The main task of the institutions is to reduce the transaction costs with which they create a framework for strengthening productivity and competitiveness and a framework for economic growth. Institutional change is created when the participants in the exchange decide to change a previous agreement because they think it will provide them with a more favourable position.

At the beginning of the transitional process, the economy and the institutions were to a great extent determined by a decade-old way of life, and each transitional country has chosen its path of development. That led to a different stage of development of the transitional countries, some of which became members of the European Union. A different level of development of the institutions is also noticeable in the transitional countries. For that reason, it seemed justified to explore the influence of the institutions on economic growth of the transitional countries, including the Republic of Croatia.

In the stated research, the starting point were the different levels of institutional development of the countries during the transitional period and different levels of economic growth to ascertain whether those two categories are connected and, if so, what the implications are for Croatia. The hypothesis which has been confirmed is that institutional changes have significant and positive effect on economic growth of transitional countries (new EU members) and the Republic of Croatia from 1996 till 2012. That gives assumptions which are important for the future growth rates of Croatian economy.

By implementing institutional change in Croatia, acting primarily on the institutions which have influence on the reduction of transaction costs,it is possible to have a positive influence on the economic growth of the Republic of Croatia. The goal of the dissertation is to point out the significance of the institutional change in its connection to the economic growth of the Republic of Croatia.

Key words: institutions, institutional change, transaction costs, the Republic of Croatia, transitional countries, macroeconomic effects, economic growth

1. UVOD

Institucije su pravila ponašanja u određenom društvu, odnosno, ograničenja koja je čovjek iznašao kako bi oblikovao ljudske interakcije. One strukturiraju poticaje u ljudskoj razmjeni bilo da je riječ o političkim, socijalnim ili ekonomskim oblicima. Institucije smanjuju nesigurnost tako što daju strukturu svakodnevnom životu. Njihova je osnovna uloga da smanje neizvjesnost i omoguće predvidivost odluka privrednih aktera uspostavljanjem stabilne strukture ljudskih interakcija.

Kao ukupnost pravila ponašanja u društvu, institucije podrazumijevaju: pravila koja određuju tko je ovlašten donositi odluke u određenom području, koje su aktivnosti dopuštene, a koje nisu te postupke kojih se treba pridržavati. Institucionalna pravila ograničavaju izbor tako što pojedine aktivnosti izričito zabranjuju, neke obeshrabruju, a na neke djeluju poticajno. Ova pravila određuju strukturu poticaja u ekonomiji te utvrđuju koje su aktivnosti profitabilne, koji organizacijski i upravljački oblici prevladavaju u društvu te na koji se način vrši koordinacija ekonomske aktivnosti.

U literaturi postoje brojna istraživanja koja dokazuju snažnu uzročnu vezu između institucija i ekonomskog rasta, koja se u ovome radu navodi. Ona pruža polaznu teorijsku osnovu za izradu modela i za dokazivanje hipoteza.

1.1. OBJEKT, PROBLEM I PREDMET ISTRAŽIVANJA

Institucije, odnosno država u najširem smislu, imaju snažan utjecaj na ekonomiju zbog mogućnosti stvaranja poticajnog okruženja za gospodarski rast i razvoj. Institucionalne promjene imaju za cilj prilagođavanje novim izazovima.

U znanstvenoj i stručnoj literaturi zabilježen je porast interesa za otkrivanje uzroka institucionalnih razlika među zemljama kao i načina putem kojih institucije mogu utjecati na ekonomske performanse. Isto tako, predmet interesa postaje i povratna uzročno-posljedična veza institucija i razvoja pa se tako sve više naglašava mogućnost da institucije utječu na gospodarski razvoj, ali i da sam gospodarski razvoj dovodi do kvalitativnih institucionalnih promjena. S razvojem i napretkom zemlje razvijaju se i potrebe postojećih organizacija pa će

one nastojati mijenjati institucionalni okvir radi ostvarivanja još boljih performansi. Ovisno o njihovoj pregovaračkoj poziciji i odnosu troškova i koristi koji će iz te promjene za njih proizaći pristupit će se promjeni zakonskog i regulatornog okvira.

Dva su glavna **objekta znanstvenog istraživanja, a to su: institucionalne reforme (promjene) – u okviru kojih je moguće razvijati i poboljšati makroekonomske učinke u Republici Hrvatskoj, te povezanost navedenih institucionalnih reformi s gospodarskim rastom odabranih tranzicijskih zemalja s osobitim osvrtom na Republiku Hrvatsku u razdoblju od 1996. – 2012. godine.**

U kontekstu navedene problematike i objekta istraživanja definira se i **problem istraživanja:**

Izostanak provedbe institucionalnih reformi može dovesti do izostanka pozitivnih razvojnih učinaka, a što nadalje može izazvati dalekosežne makroekonomske posljedice na investicije, tehnološki razvoj, zaposlenost, odnosno na cjelokupni gospodarski rast i razvoj. Zbog toga je potrebno problematiku institucionalnih reformi cjelovito sagledati, definirati najvažnije probleme i ponuditi primjerena rješenja.

Iz takve problematike, objekta i problema istraživanja determinira se i **predmet istraživanja:**

Istražiti institucionalne reforme i njihove makroekonomske učinke na gospodarski rast u tranzicijskim zemljama (novim članicama EU) i u RH, čime se dolazi do novih znanstvenih spoznaja koje mogu biti od pomoći nositeljima vlasti u kreaciji djelotvornijeg modela rasta hrvatskoga gospodarstva.

U okviru tako determiniranoga znanstvenog objekta, problema istraživanja i predmeta istraživanja postavlja se i **temeljna znanstvena hipoteza:**

Znanstveno utemeljenim metodama moguće je dokazati da postoji značajan pozitivan utjecaj institucionalnih reformi na ekonomski rast tranzicijskih zemalja (novih članica EU) i Republike Hrvatske u razdoblju od 1996. do 2012. godine što stvara pretpostavke koje su bitne za buduće stope rasta hrvatskog gospodarstva.

Tako postavljena znanstvena hipoteza, implicira više **pomoćnih hipoteza:**

PH1: Postoji pozitivna korelacijska veza između institucionalnog razvoja i ekonomskog rasta te rasta izvoza. Potpora odgovarajućih institucija pozitivno djeluje na postizanje boljih ekonomskih rezultata.

PH2: Razvoj neformalnih institucija je dugotrajan proces i njihova promjena traje godinama. Zemlje sa sličnim neformalnim institucijama te makroekonomskim, demografskim i drugim postavkama imaju određene zajedničke karakteristike. Takvo polazište ne isključuje stajalište da svaka zemlja mora razvijati svoje načine provođenja institucionalne promjene jer bi zbog specifičnosti svake zemlje jednostavno kopiranje i implementacija tuđeg modela moglo biti neuspješno i neučinkovito.

PH3: Na ekonomske rezultate tranzicijskih zemalja pa tako i Hrvatske utječu i institucije koje su izravno povezane s visinom transakcijskih troškova, kao što je učinkovitost vlasti, ali i institucionalni segmenti koji izravno utječu na gospodarske aktivnosti kao što je razina konkurentnosti. Unaprjeđenje djelovanja takvih institucija odrazilo bi se na bolje ekonomske rezultate Hrvatske.

Tranzicijske zemlje predstavljaju skupinu zemalja sa vrlo sličnim početnim uvjetima te predstavljaju izuzetno značajan skup za proučavanje utjecaja institucionalnih reformi na razvoj jer se na njihovom primjeru može dokazati da institucionalne promjene imaju značajne gospodarske učinke.

Institucionalni sustav koji smanjuje transakcijske troškove pruža podršku za ekonomski rast i razvoj tako što potiče inovacije, dovodi do tehnološkog napretka čime pruža poticaj za ekonomski rast i razvoj.

Pod institucijama za potrebe ovog rada podrazumijeva skupina pravila, zakona i propisa koja obuhvaća sustav zakona, financijski sustav, prava vlasništva, međunarodne odnose, kulturu, religiju i duga pravila ili ograničenja koja se u svakodnevnom ponašanju i poslovanju moraju poštivati. Viši stupanj institucionalnog razvoja povezan je s višim razinama bruto domaćeg proizvoda po stanovniku.

Brojni argumenti podupiru postavljenu temeljnu hipotezu i njezine pomoćne hipoteze, a navode se samo oni najvažniji:

- O institucijama, njihovom značaju i ulozi u modernim društvima u proteklom se razdoblju puno raspravljalo u znanstvenim i stručnim krugovima. Imajući u vidu zahtjeve modernog doba, kao i veliki broj postojećih institucija, najveća pažnja se poklanja mogućim modelima institucionalne reforme.

- Razvoj institucionalnih reformi izravno je povezan s gospodarskim razvojem svake države, i na taj način ima utjecaj na građane kao pojedince, jer se posredno odražava na stupanj njihovoga životnog standarda.

- Institucionalne reforme predstavljaju važnu sastavnicu razvoja nacionalnoga gospodarstva. Uključivanjem Republike Hrvatske u europske gospodarske integracije, neophodno je nacionalne gospodarske tokove povezati s europskim gospodarskim sustavom neprestano pri tome vodeći računa o hrvatskim interesima. Potrebno je potaknuti daljnji razvoj institucionalnih reformi i na taj način djelovati na smanjenje transakcijskih troškova i izravno pridonijeti razvoju gospodarskih potencijala, te povećati makroekonomske efekte institucionalnih reformi na gospodarski rast.

- Provođenje reformi nastavlja se u većini novih članica Europske unije, a tempo njihovog provođenja varira. Rast gospodarstva ima pozitivan utjecaj na institucionalni rast čime se stvara povratna interakcijska veza. Naime, jednom dostignuta razina institucionalnog razvoja koja podržava određenu razinu gospodarstva bit će dalje podržavana težnjom agenata na tržištu. U tom smislu je institucionalna promjena trajan proces.

- Koncipiranje strateških smjernica za pozitivno djelovanje institucija na gospodarstvo odnosi se na institucionalne reforme, a ostvaruje se kroz rast institucija koje djeluju na smanjivanje transakcijskih troškova poput vladavine prava, zaštite privatnog vlasništva, kontrole i suzbijanja korupcije, poštivanja ugovora i drugih institucija koje doprinose predvidljivosti odvijanja transakcija.

1.2. CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA

Imajući u vidu znanstveni objekt, problem i predmet istraživanja te znanstvenu i pomoćne hipoteze određeni su ciljevi i zadaci istraživanja:

Istražiti i analizirati teorijske osnove institucija, institucionalnih reformi te gospodarskoga rasta. Nadalje, potrebno je sustavno analizirati institucije u tranzicijskim zemljama koje su postale nove članice Europske Unije, istražiti jesu li povezane s ekonomskim rastom te usporediti stanje s hrvatskim gospodarstvom. Takva sustavna analiza potrebna je da bi se dao doprinos rastu i razvoju hrvatskoga gospodarstva, ali i učinkovitijem prilagođavanju hrvatskoga gospodarstva europskim gospodarskim tokovima, pazeći, pri tome, na hrvatske gospodarske interese. Na kraju, primjenom znanstvenih metoda dokazati da se institucionalnim rastom može djelovati na poboljšanje ekonomskih rezultata gospodarskih sustava.

Da bi se primjereno riješio problem istraživanja, ostvario predmet istraživanja, dokazala postavljena hipoteza i postigli cilj i zadaci istraživanja, potrebno je dati znanstveno utemeljene odgovore na brojna aktualna pitanja poput:

1) Koje su teorijske značajke institucija?
2) Što je institucionalni okvir?
3) Koliko je stabilan i poticajan institucionalni okvir važan za gospodarstvo?
4) Kakva je uloga države kao institucije?
5) Kakva je uloga institucije vladavine prava?
6) Kako visina transakcijskih troškova djeluje na gospodarstvo?
7) Kakav je međuodnos institucija i ekonomske teorije?
8) Kakav je institucionalni pristup ekonomskom rastu?
9) Kakve su karakteristike institucija u tranzicijskim državama?
10) Koji su temeljni čimbenici institucionalnih reformi u novim zemljama članicama Europske unije?
11) Kako su institucije djelovale na rast tranzicijskih ekonomija?
12) Koje su karakteristike gospodarstva Republike Hrvatske?
13) Na kojoj su razini institucije u Republici Hrvatskoj?
14) Kako su institucije djelovale na ekonomski rast Republike Hrvatske?

15) Kakve institucionalne reforme mora provesti Republika Hrvatska u cilju što bržeg i adekvatnijeg uključivanja u europski gospodarski sustav?
16) Kakvo značenje daju izravne strane investicije pri uključivanju Republike Hrvatske u europske gospodarske tokove?
17) Jesu li izravne strane investicije u Republici Hrvatskoj imale razvojni značaj?
18) Što je potrebno učiniti u institucionalnom smislu da bi se postiglo razvojno djelovanje investicija na hrvatsko gospodarstvo?
19) Što je sve potrebno poštivati pri mjerenju utjecaja institucionalnih reformi na gospodarski rast?
20) Koji su najznačajniji elementi empirijske analize institucionalnih reformi?
21) Kako se može pratiti daljnji rast institucija u tranzicijskim zemljama i u Republici Hrvatskoj?

Proučavanjem relevantne literature dolazi se do zaključka da je tematika povezanosti institucija i gospodarskog rasta Republike Hrvatske nepotpuno i nedovoljno istražena. U dosadašnjim istraživanjima utjecaja institucija na gospodarski rast Hrvatska se uglavnom spominje tek uzgredno, kao jedna od zemalja u većim ili manjim grupama koje se promatraju. Razloge tome moguće je pronaći u relativno slaboj dostupnosti podataka koja karakterizira većinu tranzicijskih zemalja i u njihovoj lošijoj usporedivosti naspram podataka nekih drugih zemalja.

Tranzicijska gospodarstva, kao uostalom i gospodarstvo Republike Hrvatske doživjela su velike promjene, a istovremeno su se mijenjali institucionalni okviri unutar kojih ta gospodarstva djeluju. Neke su promjene vidljive i lako ih je identificirati, dok su neke, osobito one koje se odnose na neformalne institucije, manje vidljive ali mogu imati snažan utjecaj na cjelokupni život zemlje. Potrebno je sustavno analizirati institucije u tranzicijskim zemljama koje su postale nove članice Europske Unije, istražiti jesu li povezane s ekonomskim rastom te usporediti stanje s hrvatskim gospodarstvom. Takva sustavna analiza potrebna je da bi se dao doprinos rastu i razvoju hrvatskoga gospodarstva, ali i bržem uključivanju hrvatskog gospodarstva u europske gospodarske tokove, pazeći, pri tome, na hrvatske gospodarske interese.

Budući da tematika predloženog doktorskog znanstvenog rada do sada nije bila u cijelosti istražena i javnosti prezentirana, te budući da svojim sustavnim pristupom predstavlja

svojevrsnu sintezu dosadašnjih istraživanja te nudi i neke nove spoznaje, postoji teorijsko i praktično opravdanje takvog istraživanja.

1.3. ZNANSTVENE METODE

U znanstvenom istraživanju i formuliranju rezultata istraživanja koristi se više metoda znanstveno-istraživačkog rada. Od posebnih znanstvenih metoda u odgovarajućoj kombinaciji koriste se sljedeće najvažnije metode: metoda analize i sinteze, induktivna i deduktivna metoda, metoda apstrakcije i konkretizacije, metoda generalizacije i specifikacije, metoda sistematizacije i klasifikacije, komparativna metoda, metoda deskripcije, metoda dokazivanja i opovrgavanja te odabrane statističke i ekonometrijske metode. Za izradu doktorske disertacije koriste se i opće znanstvene spoznaje kao npr. metoda komparacije s obzirom na tranzicijske zemlje i njihov institucionalni razvoj. Za utvrđivanje rezultata istraživanja i dokazivanje/opovrgavanje postavljene hipoteze izrađen je model koji potvrđuje utjecaj institucija na ekonomski rast odabranih tranzicijskih zemalja i Republike Hrvatske, za koji se najprije koristi korelacijska analiza, a potom ekonometrijska metoda analize panel podataka.

Prilikom obrade teorijskih spoznaja o svim relevantnim aspektima institucija, institucionalne promjene, transakcijskih troškova, kao i problematike njihova utjecaja na ekonomske rezultate koristi se metoda analize i sinteze, metoda apstrakcije i konkretizacije, metoda generalizacije i specifikacije, metoda sistematizacije i klasifikacije, komparativna metoda i metoda deskripcije. U svrhu analize obilježja i kretanja tranzicijskih gospodarstava i implikacija za Hrvatsku u najvećoj mjeri koriste se metode komparacije, analize i sinteze, sistematizacije i klasifikacije te deskriptivna metoda. U analizi utjecaja odabranih varijabli na ekonomske rezultate u tranzicijskim zemljama koriste se odabrane ekonometrijske metode. Za oblikovanje zaključnih razmatranja koriste se metode indukcije, sistematizacije, deskripcije, metode dokazivanja i opovrgavanja, sinteze i generalizacije.

1.4. KOMPOZICIJA DISERTACIJE

Rezultati istraživanja do kojih se dolazi u doktorskom znanstvenom radu, prezentirani su u sedam međusobno povezanih dijelova.

U prvom poglavlju, UVODU, definira se objekt, problem i predmet istraživanja, određuje se cilj i zadaci istraživanja, te se postavlja temeljna hipoteza i pomoćne hipoteze istraživanja. U nastavku se daje ocjena dosadašnjih teorijskih i empirijskih istraživanja iz domaće i inozemne literature te se preciziraju najvažnije znanstvene metode koje će se koristiti u znanstvenom istraživanju i prezentiranju rezultata istraživanja. Zaključno se daje kratki pregled strukture istraživanja.

Drugi dio rada, POJMOVNO ODREĐIVANJE INSTITUCIJA daje teorijsku podlogu istraživanja, prezentiranjem svih relevantnih obilježja institucija, od njihove definicije i vrste, do načina njihova stvaranja i promjene. Posebna se pažnja posvećuje razlici formalnih i neformalnih institucija kao i transakcijskim troškovima. Nadalje, daje se sustavni pregled razvoja institucionalizma. Vladavini prava i državi u ulozi institucije posvećuju se posebna poglavlja zbog njihovog značaja u institucionalnom smislu.

Treći dio rada ima naslov KONCEPCIJE O POVEZANOSTI INSTITUCIJA I GOSPODARSKOG RASTA. U ovom dijelu rada se na sustavan način govori o povezanosti institucija i ekonomskih rezultata. Na početku se raspravlja o ulozi koju su institucije imale u raznim teorijama ekonomskoga rasta, od klasične teorije rasta, teorije rasta J.A. Schumpetera, Kejnezijanske teorije rasta pa sve do neoklasične i endogenih teorija rasta. Teorije rasta uvijek su aktualne, a interes za njih osobito je vidljiv u doba kriza ili drugih poremećaja. Nadalje, razlaže se kako i u kojim povijesnim trenucima nastaju temeljne institucije čiji se utjecaj proteže na dugi niz godina. Predočuju se teorijske i empirijske spoznaje o utjecaju dobrih institucija na gospodarski rast. Posebna pozornost posvećena je rezultatima ekonomskih istraživanja i dokazima utjecaja institucija na ekonomski rast te se daje sustavan pregled. Dio trećeg dijela rada posvećen je institucionalnoj promjeni u tranzicijskim zemljama, početnim uvjetima koji su proizašli iz institucionalnog naslijeđa te institucionalnom razvoju.

GLAVNA OBILJEŽJA INSTITUCIONALNIH REFORMI U NOVIM ČLANICAMA EU četvrto je poglavlje koje obrađuje promjene koje su se u tranzicijskim zemljama događale od samog početka tranzicije. Investicije, tržišta i financijska tržišta determinante su koje su do početka tranzicije bile nedovoljno razvijene, a koje su bile nužne za uspostavu tržišnog načina privređivanja. Različite su zemlje prihvatile različite pristupe, što je u konačnici dovelo i do različitih rezultata. Navode se pozitivna i negativna iskustva kao i pouke koje se iz toga mogu povući.

Najvažnije značajke institucionalnih reformi i gospodarstva Republike Hrvatske izložene su u petom dijelu rada INSTITUCIONALNE REFORME U REPUBLICI HRVATSKOJ. Nakon prvog dijela gdje se analiziraju uzroci i trenutno stanje hrvatskog gospodarstva, daje se odgovor na pitanje značaja izravnih stranih investicija u Hrvatskoj, razvoja tržišta i financijskog sustava. Za razliku od nekih drugih tranzicijskih zemalja, izravne strane investicije nisu imale razvojni učinak iako je Hrvatska privukla značajne iznose izravnih stranih investicija. Sagledavaju se institucionalne reforme s aspekta pristupanja Europskoj Uniji.

U šestom dijelu rada koji je naslovljen MODEL UTJECAJA INSTITUCIONALNIH REFORMI NA GOSPODARSKI RAST NOVIH ČLANICA EUROPSKE UNIJE I REPUBLIKE HRVATSKE, na temelju sinteze teorijskih spoznaja do kojih se došlo u ovom istraživanju postavlja se ekonometrijski model gdje se pomoću Arellano-Bond dinamičke panel analize daje dokaz o utjecaju institucija na ekonomski rast tranzicijskih zemalja i Republike Hrvatske. U posljednjem dijelu ovoga poglavlja raspravlja se o rezultatima ekonometrijske analize.

U posljednjem dijelu rada, ZAKLJUČKU, prezentirani su najvažniji rezultati znanstvenog istraživanja.

1.5. OČEKIVANI ZNANSTVENI DOPRINOS ISTRAŽIVANJA

Doktorskim znanstvenim radom MAKROEKONOMSKI UČINCI INSTITUCIONALNIH REFORMI NA GOSPODARSKI RAST istražuju se, formuliraju i prezentiraju rezultati istraživanja navedene tematike, čime se ostvaruje određeni znanstveni doprinos, kako u teorijskom, tako i u aplikativnom smislu.

Očekivani doprinos ekonomskih znanosti u **teorijskom smislu,** sastoji se u sljedećem:

1) u razvoju znanstvene misli o institucijama općenito, a posebice državi kao instituciji koja provodi određene institucionalne promjene.

2) u utvrđivanju poveznice institucija, institucionalnih reformi i ekonomskog rasta u cilju utjecaja na gospodarski rast država

3) u analizi obilježja institucionalnih reformi u novim članicama Europske unije, njihovoj ulozi i značenju pri ulasku na europsko gospodarsko tržište.

4) u utvrđivanju institucionalnih reformi koje su u funkciji rasta gospodarstva Republike Hrvatske.

5) u testiranju modela utjecaja institucionalnih reformi na gospodarski rast novih članica EU i Republike Hrvatske.

Očekivani doprinos u **aplikativnom smislu** bit će u određivanju smjernica mogućih poboljšanja ekonomskih rezultata Republike Hrvatske putem institucionalne promjene. Nadalje, dokazivanjem hipoteze o povezanosti i utjecaju institucija i ekonomskog rasta otvaraju se mogućnosti za intervenciju prema snižavanju transakcijskih troškova i posljedično do boljih ekonomskih rezultata. U tom smislu, ova disertacija može biti od koristi kreatorima i nositeljima ekonomske politike koji su usmjereni prema ekonomskom rastu. Ovo je osobito važno u uvjetima kada se dosadašnji model rasta u Hrvatskoj pokazuje kao teško održiv.

2. POJMOVNO ODREĐIVANJE INSTITUCIJA

Poglavlje u kojem se institucije pojmovno određuju svojevrstan je uvod u problematiku institucija, njihovo nastajanje, razvoj i djelovanje. Premda mogu izgledati kao skup relativno nepovezanih spoznaja ili stanja u nekoj državi, one se u svom djelovanju isprepliću i utječu na cjelokupnu društvenu i gospodarsku sliku države. Bez obzira na smjer njihovog zajedničkog djelovanja, ono je gotovo uvijek obilježeno sinergijom tako da svaka pozitivna ili negativna institucionalna promjena može prouzročiti značajne promjene u društvu. Pojmovnom određivanju institucija posvećena su četiri dijela ovog poglavlja: 1) Bitna obilježja institucija, 2) Razvoj institucionalizma, 3) Država kao institucija te 4) Vladavina prava.

2.1. BITNA OBILJEŽJA INSTITUCIJA

Da bi se moglo razumjeti djelovanje institucija potrebno ih je pojmovno definirati i objasniti njihova bitna obilježja. Stoga se u ovom dijelu rada najprije obrađuju teorijske spoznaje o definiranju institucija, a zatim se određuju vrste institucija. Potom se definira razlika između institucija i organizacija te između formalnih i neformalnih institucija. Poseban dio poglavlja posvećen je institucionalnoj promjeni. Na kraju poglavlja govori se o transakcijskim troškovima kao važnoj gospodarskoj komponenti koja je izravno ovisna o razvoju institucija.

2.1.1. Definicija institucija

Institucije se ne mogu vidjeti ni osjetiti, to su pravila ponašanja u određenom društvu, odnosno, ograničenja koja je čovjek iznašao kako bi oblikovao ljudske interakcije (North 2003, str. 13). One strukturiraju poticaje u ljudskoj razmjeni bilo da je riječ o političkim, socijalnim ili ekonomskim oblicima. Institucije smanjuju nesigurnost tako što daju strukturu svakodnevnom životu. Njihova je osnovna uloga da smanje neizvjesnost i omoguće predvidivost odluka privrednih aktera uspostavljanjem stabilne strukture ljudskih interakcija.

Institucije su, prema Northu (2003, str. 86-89), pravila ponašanja pomoću kojih ljudi smanjuju rizik i neizvjesnost budućih rezultata sadašnjih ekonomskih i političkih aktivnosti. Institucije ograničavaju mogućnosti izbora pa tako smanjuju transakcijske troškove i neizvjesnost.

Kao ukupnost pravila ponašanja u društvu, institucije podrazumijevaju: pravila koja određuju tko je ovlašten donositi odluke u određenom području, koje su aktivnosti dopuštene, a koje nisu, postupak kojega se treba pridržavati, informacijsku strukturu koja određuje količinu, trošak i kvalitetu informacija na temelju kojih se donose odluke, motivacijsku strukturu, odnosno, korist koja će pripasti akterima ovisno o njihovim aktivnostima (Steunenberg i Blommestein 1994, str.3). Institucionalna pravila ograničavaju izbor tako što pojedine aktivnosti izričito zabranjuju, neke obeshrabruju, a na neke djeluju poticajno. Ova pravila određuju strukturu poticaja u ekonomiji te utvrđuju koje će aktivnosti biti profitabilne, koji će organizacijski i upravljački oblici prevladati u društvu, na koji način će se vršiti koordinacija ekonomske aktivnosti, itd.

Jedno od važnih pitanja koje se nameće kod proučavanja institucija jest prilagođavaju li se i u kojoj mjeri ekonomskim zahtjevima društva. Zato se u nastavku daje nekoliko različitih pristupa proučavanju institucija (Acemoglu 2003, str. 4-7):

a) **Institucije koje nastaju zbog efikasnosti**. Prema ovom pristupu, društva odabiru one institucije koje maksimiziraju njihov ukupan višak prihoda. Kako će se taj višak raspodijeliti među različitim grupama ne utječe na izbor institucija. Temelj ovoga pristupa može se naći u Coase-ovom teoremu, koji kaže da u situaciji kada različite ekonomske grupacije pregovaraju bez troškova, moći će se pogađati oko raspodjele potencijalnih eksternalija. Primjerice, poljoprivrednik koji je izložen onečišćenju obližnje tvornice, može platiti vlasniku tvornice da to onečišćenje smanji. Isti način razmišljanja može se primijeniti i u raznim političkim situacijama. Na primjer, ako postojeći zakoni ili institucije pogoduju određenoj grupi, dok istodobno drugoj stvaraju disproporcionalne troškove, ove dvije grupe mogu pregovarati o promjeni institucija. Na taj način će povećati ukupan višak prihoda, a onda mogu pregovarati o raspodjeli dodatnog viška prihoda.

b) **Institucije koje nastaju slučajno**. Dok se prethodni pristup temelji na ekonomskom razmišljanju, drugačiji pristup koji umanjuje važnost izbora i ističe razvoj institucija kao *usputni proizvod* drugih socijalnih interakcija, popularniji je među politolozima i

sociolozima. Prema ovom pristupu, skup političkih i ekonomskih institucija ne pojavljuje se kao izbor ekonomskih sudionika, aktera, već se radi o slučajnoj posljedici nekih drugih aktivnosti.

c) **Institucije koje nastaju zbog traženja renti**. Jedna od alternativa jest da institucije nastaju kao rezultat izbora ekonomskih agenata, ali ne moraju nužno biti efikasne, odnosno ne moraju maksimizirati dobit. Prema ovom pristupu, institucije ne odabire uvijek cijelo društvo, i ne zbog koristi cijelog društva, već grupacije koje kontroliraju političku moć. To je moguće kao rezultat sukoba sa drugim grupama koje traže više prava. Ove će grupe odabrati institucije koje će maksimizirati njihovu rentu, a posljedica toga bit će institucije koje se možda neće podudarati s onima koje maksimiziraju ukupan višak. North (2003, str. 91) naglašava da u svim društvima postoji stalna napetost između vlasničke strukture koja maksimizira rentu vladaru, odnosno političkim elitama, i efikasnog sustava koji smanjuje transakcijske troškove i potiče ekonomski rast. Primjerice, institucije koje ojačavaju vlasnička prava ograničavajući državu neće biti u interesu vladara koji želi određenu imovinu u budućnosti. Uspostavljanjem vlasničkih prava, ovaj vladar bi smanjio svoje buduće rente, zato će preferirati institucije koje neće jačati vlasnička prava, i koje mu neće ograničiti određenu imovinu u budućnosti. Zato, uravnotežene institucije neće biti one koje maksimiziraju dio ukupnog *kolača*, već samo onog dijela kojega imaju moćne grupacije.

d) **Institucije koje nastaju zbog potrebe smanjenja troškova.** Ovaj pristup kombinira elemente prvog i trećeg pristupa. Institucije su izgrađene sa ciljem da rješavaju ekonomske probleme, kao što je smanjenje transakcijskih troškova, ojačavanja ugovora, itd., i da streme efikasnim institucijama. Ipak, ovaj pristup za razliku od pristupa institucijama koje nastaju zbog efikasnosti, ističe da izgradnja institucija zahtjeva visoke troškove, da je skupa, i zato se događa da u društvu nije prihvaćen kvalitetan paket institucija.

Ono što razlikuje pristup institucijama koje nastaju zbog efikasnosti od ostala tri pristupa jest da prema tom pristupu ne bi trebalo biti značajnije institucionalne razlike u postizanju različitih ekonomskih rezultata. Institucionalne razlike trebale bi samo reflektirati različitosti u ekonomskim okruženjima (Acemoglu 2003, str. 7-8).

Značajne su razlike između trećeg i četvrtog pristupa proučavanju institucija. U institucijama koje nastaju zbog traženja renti sukob među društvenim grupama jest suštinski element institucija, a razlike u prirodi tog sukoba vode odabiru različitih skupina institucija. Suprotno tome, u institucijama koje nastaju zbog potrebe smanjenja troškova, sukob među različitim grupama nije značajan, a institucionalne razlike će većinom nastajati zbog razlika u ekonomskim okruženjima ili zbog troškova izgradnje institucija.

Institucije tvore poticajne strukture za ponašanje pojedinaca i organizacija i koordiniraju njihove aktivnosti (Kasper 1998, str. 23). Institucije imaju važnu ulogu u povećanju funkcionalnosti društva, a posebice u povećanju ekonomske učinkovitosti. Institucije moraju pružati predvidiva i koherentna pravila, ali unatoč tome, potrebne su i institucionalne promjene i prilagodbe društvenim preferencijama, tehnologiji, političkim i društveno-ekonomskim strukturama i eksternim čimbenicima. Važno je razlikovati **institucionalno okruženje** koje je skup osnovnih političkih, društvenih i pravnih pravila od **institucionalnog uređenja** koje se odnosi na sporazum između gospodarskih jedinica o načinu suradnje. Takvim se sustavnim razlikovanjem naglašava da institucije uvijek predstavljaju normativna pravila, a uključene strane moraju biti sposobne poštovati pravila o kojima su se sporazumjele (Budak i Sumpor 2009, str. 172). Sukladno tome, institucije se neprestano sastoje od dviju komponenti: pravila i njihovih izvršnih obilježja.

2.1.2. Vrste institucija

Institucije su u širem smislu formalna i neformalna pravila igre u društvu koja određuju međusobne odnose među ljudima (North 2003, str. 14). U užem smislu pod institucijama se smatraju samo organizacijske jedinice, procedure i regulacijski okvir (Williamson 2000, str. 598).

Osnovna podjela razlikuje institucije koje su egzogene (vanjske, zadane) i endogene (unutrašnje) u odnosu na ekonomski sustav (Budak i Sumpor 2009, str. 170). Egzogene institucije definiraju društvenu strukturu i njihove promjene traju stoljećima. Endogene institucije se mijenjaju u kraćem roku ili kontinuirano.

Pojedini autori dijele institucije na eksterne i interne pri čemu su eksterne institucije ona formalna pravila koja se izvršavaju monopolističkom prisilom države, a interne su institucije

predmet privatnog nadzora i mogu se klasificirati prema različitim obilježjima izvršavanja ili provedbe pravila (Budak i Sumpor 2009, str. 170).

U literaturi postoje i drugi načini razvrstavanja institucija. Primjerice, u nastavku se daje nekoliko vrsti institucija, koje se međusobno razlikuju prema ulozi koju imaju (Acemoglu 2003, str. 8):

a) **Ekonomske institucije**. One se mogu definirati kao *ekonomska pravila igre* – a što se posebice odnosi na stupanj primjene vlasničkih prava, skup ugovora koji se mogu napisati i primijeniti te neka pravila i propise koji određuju ekonomske mogućnosti koje su otvorene sudionicima. Općeniti primjeri ekonomskih institucija zato uključuju individualna vlasnička prava, trgovačko pravo, ugovorno pravo, patentno pravo, vrsta kreditnog aranžmana, itd.

b) **Politička moć.** Podrazumijeva mogućnost promjene ekonomskih institucija i redistribuciju dohotka i imovine.

c) **Političke institucije**. One reguliraju ograničavanje političke moći i utvrđuju kako politička moć utječe na promjenu vlasti. Uobičajeni primjeri političkih institucija uključuju ustav, izborna pravila, ograničenja koja nameće izvršna vlast, itd.

Institucije se još mogu razlikovati prema (Jutting 2003, str. 11-14):

a) stupnju formalnosti,
b) hijerarhiji, i
c) području analize.

a) Institucije se sastoje od formalno pisanih pravila, ali i od nepisanih pravila ponašanja koja čine podlogu i nadopunjuju formalna pravila. Formalna pravila i ograničenja čine:

    - Ustav, zakoni, vlasnička prava, ugovori, pravilnici, uredbe, statuti, običajno pravo i propisi,
    - Provedbene mjere (sankcije, i sl.).

    Neformalna pravila jesu:

- Proširenje, razrada i modifikacija formalnih pravila,
- Pravila ponašanja u društvu (običaji, tradicije),
- Primjenjivi standardi ponašanja.

Ljudi se i u bogatim i u siromašnim zemljama oslanjaju na neformalne institucije kako bi si olakšali transakcije, međutim ta je vrsta institucija relativno značajnija u siromašnim zemljama gdje su formalne institucije manje razvijene. U siromašnim zemljama, a posebice regijama, neformalne institucije zamjenjuju formalne.

b) Različite hijerarhijske razine institucija međusobno su povezane. Viša razina nameće ograničenja nižoj razini, ali postoji i povratna veza od niže razine prema višoj. U tablici 1 prikazana je hijerarhijska struktura institucija.

Društvene norme, običaji, tradicije, itd. nalaze se na razini 1. Ove tradicionalne institucije koje datiraju mnoga stoljeća unatrag, zapravo su neformalne i u odnosu na ekonomski sustav egzogene. Ova je razina od najvećeg značaja za ljude koji žive u zemljama u razvoju. Iako, institucije, u načelu, nikad nisu statične i mogu se mijenjati kao reakcija na ekonomske mogućnosti ili krizu, promjena na ovoj razini je prilično usporena ili čak i nepostojeća. Cilj tih institucija jest da se definira način na koji će se društva regulirati. Većina poduzetih transakcija je prilagođena očekivanjima, koja se, zauzvrat, temelje na uvjerenjima i identitetima. Iako, nije uključen ni jedan formalan mehanizam koji osigurava ostvarenje poduzetih aktivnosti, predanost neformalnim institucijama obično je vrlo snažna.

Nepoštivanje određenih vrijednosti, tradicija i normi može rezultirati snažnim ekonomskim i društvenim sankcijama.

Razina 1 vrši određen utjecaj na dizajniranje vlasničkih prava (razina 2 institucija). Ukoliko se određeni minimum dohotka jamči svakom članu, kao jedna općeprihvaćena norma u društvu, vrlo je vjerojatno da će prevladati zajednička organizacija u odnosu na privatno tržište sa slobodnom razmjenom.

Razina 2 povezana je s pravilima igre. Njihov osnovni cilj je definirati i provoditi vlasnička prava. Veći dio su formalne institucije kao što su konvencije ili zakoni, ali ima i primjera postojanja neformalnih institucija, npr. pravila koja upravljaju pristupom prirodnim resursima, koja nisu napisana ali su iznimno obvezujuća i zato spadaju u tu skupinu. Suprotno

institucijama opisanim na razini 1, vremenski period potencijalne promjene je kraći, ali ipak je još uvijek potrebno između 10 i 100 godina.

Tablica 1. Hijerarhijska struktura institucija

Razina	Primjeri	Učestalost promjene	Učinak
Institucije povezane sa društvenom strukturom (razina 1)	Uglavnom neformalne institucije kao što su tradicije, društvene norme, običaji. Egzogene	Vrlo dug vremenski period (10^2 i 10^3 godina), ali se mogu promijeniti i u vremenima šokova/kriza.	Definira način na koji se društvo ponaša.
Institucije povezane sa pravilima igre (razina 2)	Uglavnom formalna pravila koja definiraju vlasnička prava i pravosudni sustav. Egzogene ili endogene	Dugoročni vremenski period (10 do 100 godina).	Definira ukupno institucionalno okruženje.
Institucije povezane sa "play of the game" (razina 3)	Pravila koja definiraju upravljanje privatnom strukturom i ugovornim odnosima, npr. poslovni ugovori, narudžbe. Endogene	Srednjeročni vremenski period (1 do 10 godina).	Vodi ka izgradnji organizacija.
Institucije povezane sa mehanizmima alokacije (razina 4)	Pravila povezana sa alokacijom resursa, npr. kontrola tijeka kapitala, trgovinski režim, sustav socijalnog osiguranja. Endogene	Kratkoročni vremenski period i kontinuirano.	Prilagodba cijenama i outputu, potiče usklađivanje.

Izvor: Jutting, J. 2003, Institutions and Development: a critical review, WP No. 210, OECD Development Centre, str. 12, prema Williamson, O., E. 2000, The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead, The Journal of Economic Literature, 38, 3, str. 595-613

Institucije koje su povezane s upravljanjem nalaze se na razini 3. Ove institucije oblikuju društveni red i preoblikuju poticaje. Pri tome, formiraju upravljanje društvenim strukturama i izgradnji specifičnih organizacija kao što je lokalna ili nacionalna vlada, državne agencije, itd. Vremenski okvir za promjene i reorganizaciju transakcija između upravljačkih struktura procijenjeno je u rasponu od par godina do deset godina. Iako, na ovu razinu utječu i razina 1 i 2, različiti kanali povratnih sprega i povezanosti još nisu sasvim jasni.

Konačno, razina 4 definira granicu do koje se cijene i količine podešavaju i determiniraju izvor mehanizma raspodjele. Primjeri ovih vrsta institucija su pravila koja je lako mijenjati i koja utječu na izvore raspodjele, zaposlenost, sustav socijalnog osiguranja, itd.

Ovaj sustav klasifikacije pomaže u boljem razumijevanju institucionalne promjene i utjecaja institucije na rezultat. Ako se analizira međudjelovanje institucija i razvoja, onda vrsta institucija i razina operacionalizacije institucija ima veliki značaj i utjecaj.

c) Konačno, treća varijanta razvrstavanja institucija, koja se koristi u literaturi, jest razlika među područjima analize. Četiri kategorije koje se najčešće spominju u literaturi jesu (Jutting 2003, str. 11-14):

- Ekonomske institucije,
- Političke institucije,
- Zakonodavne institucije
- Društvene institucije.

Pod ekonomskim institucijama, autori obično svrstavaju pravila koja definiraju proizvodnju, alokacijske i distribucijske procese dobara i usluga, uključujući i tržišta. Istraživanja o političkim institucijama obično uključuju varijable koje proučavaju detalje oko izbora, izbornih pravila, vrste političkih sustava, strukture stranaka u opoziciji i na vlasti i političku stabilnost. Studije koje proučavaju pravo i institucije odnose se na vrste pravnog sustava, definiciju i provedbu vlasničkih prava i pravnih izvorišta. Na posljetku, istraživanja o društvenim institucijama obično se odnose na pravila koja uključuju dostupnost zdravstvenim i obrazovnim sustavima te socijalnom osiguranju, na pravila koja utječu na ravnopravnost spolova i na pravila kojima se upravlja odnosima između ekonomskih aktera.

2.1.3. Razlika između institucija i organizacija

Institucije i organizacije daju strukturu ljudskim interakcijama. Organizacije su nositelji institucionalne promjene, oblikuju je i usmjeravaju, a svojim razvojem mijenjaju institucije. Institucije determiniraju prilike u nekom društvu, a da bi se te prilike iskoristile, stvaraju se organizacije. Organizacije se stvaraju s unaprijed definiranom namjerom u cilju odabira jedne

od mogućnosti iz postojećeg niza institucionalnih ograničenja. Kako će se organizacije razvijati, koje će se organizacije održati, te koliko profitabilno će realizirati aktivnosti koje poduzimaju, određuje institucionalni okvir. Organizacije uključuju politička tijela (političke stranke, gradsko vijeće, regulacijske agencije, itd.), ekonomska tijela (tvrtke, sindikate, zadruge, i sl.) i društvene organizacije (škole, sveučilišta, obrazovne centre, itd.). Radi se o skupinama pojedinaca koje povezuje zajednički cilj. Organizacije su stvorene kako bi se maksimiziralo bogatstvo, dohodak, ili postigli neki drugi ciljevi u skladu s mogućnostima koje nudi institucionalna struktura društva (North 2003, str. 15, 101).

Organizacije podrazumijevaju formalnu ili neformalnu grupu ili udruženje u kojima su definirane i prihvaćene uloge, pozicije i odgovornosti strukturirane u međusobnim odnosima, s namjerom da se postigne određeni cilj (Lobo 2008, str. 12). Nalaze se u svim strukturama društva – privatnim (obiteljskim, trgovinskim subjektima i korporacijama), civilnim (udruženjima, nevladinim udrugama) i javnim (vladi i njenim tijelima, državnim poduzećima). Prisutne su i na svim razinama, počevši od mikro razine (obitelj, zajednica), mezo (lokalna, regionalna) pa sve do makro (nacionalna) i međunarodne razine (Ujedinjeni narodi, Svjetska trgovinska organizacija, multilateralne organizacije). One ispunjavaju razne uloge i funkcije kako bi ispunile potrebe i približile interese svojih članova i klijenata.

Institucije i organizacije su međusobno dinamički povezane. Njihov međuodnos određuje ne samo rezultate, već i uvjete razmjene i dostupnosti i zato ima dalekosežne i duboke posljedice na rast i stabilnost društva.

Njihova snažna međusobna povezanost ogleda se u tome što institucije postavljaju kontekst i okvir unutar kojega organizacije djeluju. Institucije postavljaju parametre, a organizacije posreduju, ispunjavaju, nameću, upravljaju, krše, objedinjuju ta pravila i nastoje utjecati na njih ili ih mijenjati (Lobo 2008, str. 13).

Kvaliteta i količina rezultata ili usluga koje organizacija može omogućiti svojim članovima ili korisnicima uvelike ovisi o poticajima, mogućnostima i resursima koje određuje institucionalni okvir. Zauzvrat, organizacije utječu na vladine politike i prioritete izravno, putem lobiranja, javnih kampanja, itd., ili preko svojih članova koji izravno utječu na političke procese.

Primjerice, u Indiji, desetljećima nakon osamostaljenja, mogućnosti potrošačevog izbora bile su uvelike ograničene i usmjerene prema politici oslanjanja na vlastite snage, alokaciji resursa u javni sektor (koji je postao „prenapuhan“, neefikasan i na kojega potrošači nisu mogli računati), te manjkavim nadzorima i regulativom, koje su obeshrabrivale i kočile inicijativu i poduzetništvo. Kroz posljednje desetljeće, tijek promjena u vanjskom okruženju i rastuća očekivanja srednje klase, povećala su pritisak na birokratske i političke strukture kako bi se dao značaj i prostor tržišnim snagama. Rezultat toga je raznolika kvaliteta dobara i usluga koja je postala dostupna potrošačima kao posljedica povećane konkurencije i dostupnosti.

Da bi se utjecalo na promjene politike i postiglo željene rezultate, važno je razumijevanje institucionalnog i organizacijskog okruženja kako bi se utvrdio politički i organizacijski prostor djelovanja, osmislio prihvatljiv i efektivan način postupanja, dostupnost lokalnim resursima, osigurati suradnike, zajedništvo i omogućiti lokalnoj zajednici promjenu. Okruženje se sastoji od aktera i njihovih interesa, mreža i odnosa, instrumenata i mehanizama promjene i otpora, dominantnih kulturoloških vrijednosti i postojećih poticaja (Lobo 2008, str. 36).

Učenje, isto tako, može biti jedan od načina kako se organizacija može prilagoditi svojem okruženju. Za razliku od institucija, organizacije ne idu za time da izravno mijenjaju okruženje. One koriste postojeći institucionalni okvir za ostvarivanje ciljeva radi kojih se osnivaju. Djelovanjem i ostvarivanjem ciljeva organizacija prolazi kroz proces učenja i sve bolje može koristiti postojeće okruženje ili će joj okruženje sve više postajati ograničavajući čimbenik. Ukoliko je okruženje za organizaciju nepovoljno, ona će stagnirati i postupno nestati, prepuštajući mjesto drugoj organizaciji ili će, ovisno o pregovaračkoj moći svojih članova nastojati promijeniti institucije koje na okruženje djeluju. Drugim riječima, premda organizacije izravno ne mijenjaju okruženje, nego u okruženju nastaju i prilagođavaju mu se, neizravno nastoje utjecati na promjenu institucija koje stvaraju okruženje. Ukoliko zbog djelovanja organizacije dođe do institucionalne promjene, postojeća ravnoteža u okruženju će se promijeniti, neke će se organizacije prilagoditi, neke će stagnirati i nestati, a neke nove će nastati.

2.1.4. Formalne i neformalne institucije

U svim društvima, od najprimitivnijih do najrazvijenijih, ljudi si postavljaju ograničenja, a sve sa ciljem kako bi oblikovali ljudske interakcije. Ta ograničenja podrazumijevaju djelovanje koje je pojedincima zabranjeno i definiranje okolnosti u kojima je pojedincima dopušteno poduzimanje određenih akcija (North 2003, str. 14). Upravo ta ograničenja su institucije koje mogu biti formalnog i neformalnog karaktera.

Formalne institucije su ustav, statuti, običajno pravo i druge državne odluke i propisi. Ove institucije određuju politički sustav (strukturu vlasti, građanska prava), ekonomsku strukturu (imovinska prava, ugovore) i sustav prisile (zakonodavstvo, policiju), a provode ih državna nadležna tijela pomoću sankcija.

Neformalne institucije su tradicija, običaji, moralne vrijednosti, religijska vjerovanja i sve druge norme ponašanja usvojene tijekom vremena. One utjelovljuju prevladavajuće stavove i viđenja zajednice u pogledu na svijet, sakupljeno znanje iz prošlosti i vladajući niz vrijednosti. Neformalne institucije su dio zajedničkog naslijeđa koje nazivamo kulturom, pri čemu se kultura može definirati kao poseban način činjenja stvari koji obilježava promatranu zajednicu (Bejaković 2003). Neformalne institucije se u pravilu mogu prenositi oponašanjem, usmenom tradicijom ili podučavanjem. One igraju važnu ulogu u strukturi odabira te u kratkoročnom i dugoročnom razvoju društava.

Formalna se pravila mogu promijeniti vrlo brzo *preko noći*, kao rezultat političkih ili pravosudnih odluka, dok se neformalna pravila mijenjaju postupno i dugoročno. Značaj neformalnih institucija veći je u politički nestabilnim i manje razvijenim zemljama u svijetu. Države i društva mogu dugo vremena rješavati probleme oko pojedinih situacija. Neformalna pravila imaju veliki značaj, a to je vidljivo i u situaciji kada ista formalna pravila i ograničenja primijenjena u različitim društvima daju različiti rezultat. Neformalne institucije, na koje se oslanjaju manje društvene zajednice, podržavaju manji broj različitih skupina aktivnosti, negoli je to slučaj kod formalnih institucija. Kako se država razvija, broj i opseg partnera, s kojima se tržišni akteri susreću, povećava se a tržišne transakcije postaju sve kompleksnije, zahtjevnije i traže formalne institucije (Jutting 2003, str. 12).

U razvojnom procesu, potrebu za formalnim institucijama povećavaju sve složenije transakcije, kojima bi se teško moglo efikasno upravljati pomoću neformalnih institucija.

Međutim, to ne znači da neformalne institucije postaju beskorisne ili da gube važnost. Upravo suprotno, važno je da se svaka promjena u institucionalnom okruženju uzima u obzir, ili se čak ugrađuje u postojeće institucije. To onemogućuje stvaranje paralelnog sustava koji je obično neefikasan i uključuje visoke troškove.

Formalne institucije, određuju okvir unutar kojega djeluju tvrtke. Vlasnička prava i provedba ugovora promatraju se kao institucije koje oblikuju tržište, bez kojih razmjena ne bi bila moguća.

Temeljne institucije kao što je ustav ili vladavina prava doprinose političkoj stabilnosti, sprječavaju korupciju, poboljšavaju efikasnost javnog sektora i štite prava privatnog vlasništva od protupravnog prisvajanja privatnih osoba ili vlade. Formalne institucije dobivaju na važnosti u odnosu na neformalne institucije, što se djelokrug tržišne razmjene sve više širi i produbljuje. To je moguće zbog toga što uspostavljanje formalnih institucija ima visoke fiksne troškove, ali niske granične troškove, dok neformalne institucije uključuju visoke granične troškove (Rodrik 2003, str. 23).

Društva sa slabim, lošim, institucijama ne samo da dugoročno rastu puno sporije, nego imaju i problem sa kontinuiranim promjenama. Snažne institucije utječu na visoke razine dohotka po stanovniku, budući da oblikuju uvjete za investicije i rast. Tamo gdje je korupcija i prisvajanje privatnog vlasništva uobičajeno, povrat na investicije je smanjen, a moguće i da ga uopće nema.

Općenito, može se reći da su neformalne institucije manje podložne promjenama od formalnih. Za razliku od formalnih institucija, neformalne se ne mogu mijenjati pomoću zakonskih odredbi. Važna je razlika jesu li neformalne institucije uglavnom podržavajuće naspram formalnih ili su zapravo rušilačke prema formalnim institucijama (Fritz 2004, str. 13).

Odnos između formalnih i neformalnih institucija uvelike ovisi o prirodi i snazi formalnih institucija (Helmke i Levitsky, str. 11). Tamo gdje su formalne institucije efikasne, neformalne institucije pružaju podršku, ili se prilagođavaju. Tamo gdje su formalne institucije neefikasne, zamjenjuju ih neformalne institucije ili se nadmeću s njima. Tako se može reći da se podržavajuće neformalne institucije često susreću u bogatim zemljama, dok razvijajuće i tranzicijske zemlje više naginju elementima neformalnih institucija i na taj način zamjenjuju formalne institucije.

Na kraju, treba istaknuti da djelovanje neformalnih institucija može pojačati formalna pravila, ili zaustaviti institucionalnu promjenu, jer su neformalne institucije inertne i sporo se mijenjaju. U idealnim uvjetima formalne i neformalne institucije se međusobno nadopunjuju (Budak i Sumpor 2009, str. 170).

2.1.5. Institucionalna promjena

Institucije se mijenjaju, a jedan od važnih uzroka tome su promjene relativnih cijena, odnosno promjene odnosa cijena čimbenika proizvodnje, promjene troškova dobivanja informacija i tehnološke promjene. Ovdje treba razlikovati promjene relativnih cijena koje nastaju zbog vanjskih uzroka, one su egzogenog karaktera, od onih koje odražavaju kontinuirana maksimizirajuća nastojanja poduzetnika, one su u većini, i endogenog su karaktera. Endogene promjene rezultiraju promjenom relativnih cijena te u konačnici dovode do institucionalnih promjena. Usvajanjem novih znanja i vještina, poduzetnici će svojim djelovanjem utjecati na promjenu relativnih cijena mijenjajući stvarne troškove mjerenja, te provedbe troškova i koristi novih pregovora i ugovora. Posljedično će ovaj proces utjecati na promjenu pregovaračke moći što će dovesti do restrukturiranja ugovora, i politički i ekonomski (North 2003, str. 115).

Činjenica je da promjene relativnih cijena utječu na promjene institucija, međutim, postavlja se pitanje u kojim okolnostima one zaista dovode do institucionalnih promjena, a u kojim uvjetima su samo sredstvo za ponovljene pregovore u postojećem institucionalnom okviru? North (2003, str. 118) objašnjava to na primjeru postojanja institucionalne ravnoteže. Naime, u takvoj situaciji, obzirom na pregovaračku snagu i ugovorne pregovaračke obveze, niti jednom sudioniku ne bi bilo u interesu mijenjati postojeće ugovore ili sporazume. Naravno, to ne bi značilo da su zadovoljena sva nastojanja sudionika ugovora, već da troškovi i koristi promjene postojećih pravila ne bi bila isplativa ni za jednu stranu.

Institucionalna promjena nastaje u uvjetima kada sudionici u razmjeni, zbog promjene relativnih cijena, odluče mijenjati dotadašnji ugovor ili sporazum zato što misle da će im to omogućiti povoljniju poziciju. U takvoj će situaciji započeti ponovno pregovaranje o ugovoru. Mnogi će akteri uložiti sav svoj potencijal kako bi se formalne institucije, na državnoj razini, mijenjale u njihovu korist i to je moguće učiniti u relativno kratkom roku. Međutim, kada su u

pitanju promjene neformalnih institucija, kao što su običaji, norme ponašanja i sl., potreban je duži vremenski period u kojemu će promjena relativnih cijena dovesti do potpune erozije i zamjene različitim sustavom normi. S vremenom će se ta pravila promijeniti ili će se jednostavno zanemariti i neće se primjenjivati.

North (1997) u svojim istraživanjima o institucijama navodi da razumijevanje institucionalnih promjena, prije svega, podrazumijeva prethodno poznavanje:

- **Osnovnih karakteristika institucija**. Temeljna funkcija institucija jest da osigura stabilnost i kontinuitet smanjujući utjecaj učinka promjene relativnih cijena, a što omogućuje predvidivost ponašanja ekonomskih aktera. Nužna pretpostavka za postojanje efikasnog tržišta jesu takvi ekonomski i politički kanali razmjene koji omogućavaju ostvarenje vjerodostojnih ugovora. Ovi uvjeti se postižu uz pomoć složenih skupina ograničenja koja čine institucije putem pravila smještenih u hijerarhiju gdje promjena svake razine zahtijeva veće troškove od one prethodne. Neformalna ograničenja imaju čak veću važnost od formalnih, kada se radi o stabilnosti institucija. Međutim, važno je istaknuti da komponenta stabilnosti ne znači da su institucije nužno i efikasne i da utječu na gospodarski rast. Stabilnost predstavlja nužan preduvjet za složene ljudske interakcije, ali nije dovoljan uvjet za efikasnost.

- **Izvora institucionalnih promjena.** Promjene institucionalnog okvira potaknute su promjenama u percepciji ekonomskih aktera, koje mogu biti izazvane promjenama u relativnim cijenama ili promjenama u preferencijama. Povijesno gledajući, temeljne promjene u relativnim cijenama, kao što su promjene odnosa zemlje i rada, koje nastaju kao posljedica rasta ili pada stanovništva, bile su ključan izvor institucionalne promjene.

- **Nositelja promjena.** Nositelji promjena su politički ili ekonomski poduzetnici, odnosno organizacije. Poduzetnik i njegova organizacija će investirati u stjecanje znanja i vještina sa ciljem povećanja profitabilnosti. Organizacije se razvijaju kako bi osigurale veću zaradu, a to će rezultirati njihovim nastojanjem da same utječu na oblikovanje institucionalnih ograničenja. To će činiti na dva načina: neizravno, putem maksimiziranja vlastitog profita, što će utjecati na promjene neformalnih ograničenja, ili izravno, investiranjem u mijenjanje formalnih ograničenja.

- **Pravca promjena i ovisnosti o putu** *(path dependance)*. Pravac i brzina institucionalnih promjena u velikoj su mjeri determinirani početnim stanjem. Budući da promjene neformalnih ograničenja daju stvarni legitimitet promjenama formalnih pravila, krajnji rezultat institucionalnih promjena nikad nije onakav kako je planiran u samom začetku promjena.

Institucionalna promjena je inkrementalan proces u kojem kratkoročne profitabilne prilike kumulativno oblikuju dugoročnu putanju promjene. Dugoročne posljedice promjena često se događaju slučajno, bez namjere da se unaprijed planiraju, i to iz dva razloga: prvo, poduzetnici su rijetko zainteresirani za širi utjecaj posljedica, međutim, pravac njihovog investiranja utječe na granicu do koje će ulagati u širenje znanja, stimulirati ili destimulirati mobilnost čimbenika, itd. Drugo, često se događa da postoji značajna razlika između namjeravanog rezultata i stvarnog rezultata. Do takve situacije često dolazi upravo zbog ograničenih mogućnosti pojedinaca s jedne strane i kompleksnosti problema koji zahtijevaju rješenje, s druge strane.

2.1.6. Transakcijski troškovi

Kategorija koja je usko povezana sa razvojem institucija su transakcijski troškovi. Visina transakcijskih troškova utječe na zadržavanje ili razvoj institucija te osobito na smjer njihovog razvoja. Ne postoji općeprihvaćena definicija transakcijskih troškova. Međutim, može se reći da se transakcijski troškovi definiraju kao troškovi svih sredstava koja su potrebna kako bi se obavila razmjena pri čemu se misli na pregovaranje o uvjetima, troškove informacija, potpisivanja i zaključivanja ugovora, realizacije vlasničkih prava, nadzor, provođenje razmjene, nadalje kako bi se ostvario razvoj te održavanje i zaštita institucionalne strukture (sudstva, policije i vojske) (Pejovich 2003, str. 236, i Kolaković, Kovačević i Sisek 2002, str. 939). North (2003, str. 44) definira transakcijske troškove kao *troškove mjerenja vrijednih svojstava onoga što se razmjenjuje, troškove zaštite prava i reda te provedbe sporazuma*.

Teoriju transakcijskog troška prvi je proučavao i iznio Coase[1] (1910) u svojem djelu *Theory of the firm* kojega je objavio 1937. godine. Ta je teorija poznata pod nazivom Coase-*ov* teorem kojega je uobličio G. J. Stigler. Coase-*ov* teorem[2] kazuje da eksternalije ne pridonose pogrešnoj alokaciji sredstava, pod uvjetom da ne postoje transakcijski troškovi i da su vlasnička prava u potpunosti definirana. Obje će strane u toj situaciji, ona koja proizvodi eksternalije i ona na koju te eksternalije djeluju, imati tržišni poticaj da pregovaraju o obostrano korisnoj trgovini. Prema navedenom teoremu, ishod tog procesa bit će isti bez obzira na to tko ima pravo veta na korištenje sredstava.

U ovom dijelu rada cilj je prikazati međuodnos transakcijskih troškova i institucija. U tom smislu, važno je naglasiti da je glavni zadatak institucija smanjenje transakcijskih troškova odnosa među pojedincima. U situaciji kada neformalna pravila nisu u suglasju sa formalnim pravilima, transakcijski troškovi očuvanja postojećeg institucionalnog okvira bit će veliki, a to će utjecati na ograničavanje povećanja bogatstva zajednice. Visoki transakcijski troškovi utječu na državu da pristupi promjeni formalnih pravila koje društvo ne prihvaća (Bejaković 2003). Kada se neformalnim pravilima zanemaruju ili neutraliziraju formalna pravila, transakcijski su troškovi manji.

Sklad između formalnih i neformalnih pravila pozitivno utječe, smanjuje transakcijske troškove održavanja institucionalne strukture i povećava bogatstvo zajednice. Istraživanja su pokazala sljedeće: transakcijski troškovi razvoja prava privatnog vlasništva smanjili su se kada je država donijela formalna pravila kojima je institucionalizirala već postojeća neformalna pravila (Pejovich 2003, str. 237-238).

Kada su promjene formalnih pravila u skladu s prevladavajućim neformalnim pravilima, poticaji koji se stvaraju snižavaju transakcijske troškove i tako oslobađaju resurse za proizvodnju vrijednosti u društvu. Kada su nova formalna pravila u sukobu s prevladavajućim neformalnim pravilima, poticaji koji tada nastaju povećavaju transakcijske troškove i smanjuju proizvodnju vrijednosti u zajednici.

---

[1] Coase, R. H. (1910.), američki je ekonomist. Pridonio je razumijevanju djelovanja ekonomije analizom troškova transakcije i vlasničkih prava, te institucionalne strukture. Glavni su mu doprinosi ekonomskoj teoriji istraživanje prirode poduzeća i problema socijalnog troška, za što je nagrađen i Nobelovom nagradom 1991. godine.

[2] Ekonomski leksikon**,** Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, Zagreb, 2011., str. 91

Ključni čimbenik koji utječe na stvaranje institucije jest način na koji akteri koriste informacije, a koji je posljedica visokih transakcijskih troškova (North 2003, str. 147). U situacijama kada su informacije ograničene troškovi ljudskih interakcija su niži zahvaljujući institucijama. Transakcijski troškovi nastaju zato što akteri na tržištu, da bi trgovali i međusobno poslovali, moraju pribavljati informacije o drugim akterima. Akteri se međusobno ne poznaju, a pribavljanje informacija je skupo i asimetrično dostupno. U toj situaciji, a kada se ciljevi sudionika međusobno ne podudaraju, nastaje problem moralnog hazarda, kada se jedan od sudionika odmah nakon sklopljenog ugovora, ponaša drugačije nego što je to dogovoreno. Glavni izvori tog problema su kada jedan od sudionika želi izvući maksimalnu korist za sebe, nanoseći drugoj strani štetu kroz nepoštivanje ugovornih odredbi.

U ugovornim odnosima, sudionici koji imaju relativno jeftin pristup informacijama imaju prednost u manipuliranju, a to potiče sudionike s ograničenim informacijama da traže načine svoje zaštite u institucionalnom okviru koji će zaštititi i omogućiti provođenje potpisanog ugovora.

2.2. RAZVOJ INSTITUCIONALIZMA

Tijekom proteklih godina, izraz „institucionalna ekonomija“ koristi se u različitim ekonomskim pristupima ili školama ekonomske misli. Institucionalizam se razvio kasnih 1880-ih godina u SAD-u i bio je pod snažnim utjecajem Njemačke povijesne škole i Britanskog historicizma. Teoretičari institucionalizma su u početku bili vrlo kritični prema klasičnoj i neoklasičnoj ekonomskoj teoriji i njihovim predstavnicima. Institucionalisti su u svojim radovima i proučavanju naglašavali važnost povijesnih, socijalnih i institucionalnih čimbenika koje su međusobno povezivali i umrežavali te im dali zajednički naziv *ekonomski zakoni*. Naglašavali su da je u ekonomiji sve podložno utjecaju povijesnih promjena, bilo da se radi o izravnom utjecaju pojedinaca, ili pak neizravnom, putem institucija i društva.

U nastavku se proučavaju osnovne značajke dviju faza institucionalizma, a radi se o starom (američkom) institucionalizmu i novom institucionalizmu.

2.2.1. Veblen i stara (američka) institucionalna ekonomija

Nazivi kao što su *institucionalna ekonomija* ili *Američka institucionalna ekonomija* ili *stara institucionalna ekonomija* ili *originalna institucionalna ekonomija* povezuju se sa ekonomskim teoretičarima kao što su Thorstein Veblen, John R. Commons, Wesley Mitchell i Clarence Ayres.

Termin *institucionalna ekonomija* u središte pažnje, prvi je doveo Walton Hamilton (1919) na jednom znanstvenom skupu Američkog udruženja ekonomista, nakon čega institucionalizam postaje važan segment američke ekonomije u međuratnom periodu (Rutheford 2001, str. 173). Ipak, mora se naglasiti da se utemeljiteljima institucionalizma smatraju T. Veblen, , W. Mitchell i J. R. Commons. Među ovom trojicom Veblen je svojim idejama i proučavanjem najviše doprinio začetku i razvoju institucionalizma, W. Mitchell dao je svoj doprinos ranoj fazi razvoja institucionalizma, zajedno sa W. Stewart-*om* i J. M. Clark-*om*, dok se J. R. Commons uključio nešto kasnije.

Veblen je u to doba, u svojim brojnim radovima uključujući i popularnu *Teoriju dokoličarske klase* (1899), ocijenio probleme tadašnjih društvenih institucija i kritizirao klasičnu i neoklasičnu ekonomsku analizu.

Smatrao je da institucije utječu na razvoj ljudskih misli i aktivnosti te da se razvijaju pod utjecajem tehnologije. Veblenov je institucionalizam snažno utjecao na razvoj evolutivne ekonomije, koja proučava razvojnu dimenziju ekonomije (Kušar 2011, str. 41).

Naglašavao je da nova tehnologija ima značajnu ulogu u poticanju institucionalnih promjena, te da su institucionalne promjene *ovisne o putu* (*path dependent*). Za njega su institucije bile ne samo puka ograničenja već su predstavljale i općenito prihvaćene načine razmišljanja i ponašanja. U okviru toga, razvio je i analizirao utjecaj korporativnih financija na vlasništvo i kontrolu poduzeća, poslovne i financijske strategije za ostvarivanje profita, prodaju i oglašavanje; razvoj stručnjaka za upravljanje i vođenje – menadžera; nestabilnost poslovanja; te mnogo drugih tema. Veblen je smatrao da postojeće institucije zbog inercije postojećeg sustava te zbog zaštite skrivenih interesa kojima služe, pokazuju tendenciju neusklađenosti sa tehnološkim napretkom te sa ekonomskim i društvenim problemima koje su svojim djelovanjem prouzročile. Smatrao je da poslovne institucije nemaju mogućnost usmjeravanja

privatne ekonomske aktivnosti tako da budu konzistentne s javnim interesom. Za Veblena je *nevidljiva ruka* možda primjenjiva u uvjetima proizvodnje maloga opsega, ali nikako u uvjetima masovne proizvodnje, poslovnih financija i prodaje (Rutheford 2001, str. 174).

Ukupna zamisao Veblenove teorije utjelovljena je u institucionalnim promjenama cijeloga gospodarstva. Njegova evolucijska znanost ekonomije temelji se na institucijama koje se stalno mijenjaju. U svom je radu identificirao dvije grupe institucija: tehnološke i ceremonijske, čije se zajedničke točke temelje na nepromjenjivim karakteristikama ljudske naravi i na antropološkim i povijesnim procesima (Ekelund i Hebert 1997, str. 460). Veblen je smatrao da su za postojanje institucija najzaslužniji ljudski instinkti od kojih sve polazi, te je njih, u ovom slučaju, identificirao kao izvor dinamičkih tehnoloških institucija. Ovdje najvažniju ulogu ima tehnologija ili *strojni proces* koji dovodi do stvaranja i oblikovanja skupa imovinskih prava, društvenih i ekonomskih struktura, i sl. Društvene i ekonomske institucije su snažno vezane uz prirodu i rast tehnologije. Tehnološke institucije su po svojoj prirodi dinamičke, dok su ceremonijske institucije statične. Međutim, treba naglasiti da ceremonijske institucije nisu samo rezultat tehnologije ili strojnog procesa, nego i utječu na tehnologiju, bilo da je potiču ili osujećuju. Takav uzajamni odnos može trajati samo kratki period, jer se tehnologija temelji na izumima, podložna je promjenama što znači da je na dugi rok dinamička. Dakle, ceremonijske institucije mogu ograničiti strojni proces, ali samo privremeno. Dugoročno, tehnološke institucije oblikuju društvene i ekonomske odnose (Ekelund i Hebert 1997, str. 460). Ukratko, Veblen je ekonomske i društvene promjene proučavao kao rezultat uzajamnog djelovanja tehnoloških i ceremonijskih institucija. Uzajamno djelovanje tehnoloških i ceremonijskih institucija prikazano je na shemi 1.

Shema 1. Tehnološke i ceremonijske institucije

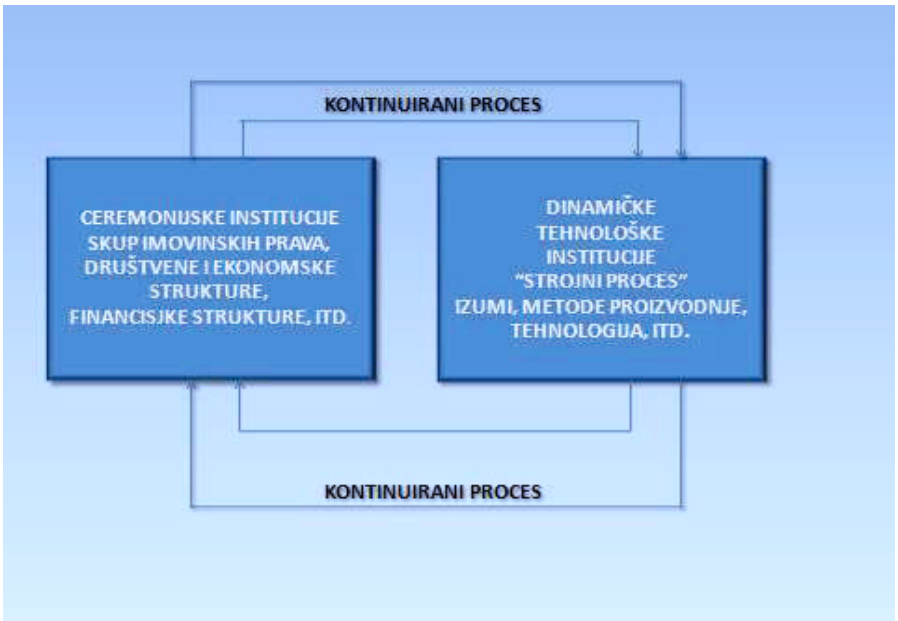

Izvor: Ekelund, R. B., Hebert, R. F. 1997, *Povijest ekonomske teorije i metode,* Mate, Zagreb, str. 460

Mnogi institucionalisti, uključujući i **Commonsa**, pokazali su interes u proučavanju povezanosti prava i ekonomije. Commons razlikuje dobra i loša tržišta, kao i njihove učinke na temelju kriterija efikasnosti i pravednosti. Smatra da se pravednost i efikasnost može ostvariti jedino putem optimalne zakonodavne regulacije i pravosuđa.

Za razliku od Veblena, njegovo je mišljenje da država ima i treba imati aktivnu ulogu u povećanju nacionalnog bogatstva uz pomoć institucionalnih promjena. Commons je svoj pristup gradio na ideji da zakonodavstvo i pravosuđe trebaju rješavati sukobe koji se javljaju kod raspodjele, a kao rezultat toga, razvijaju se novi zakoni.

Na mikro razini, razvio je koncept *transakcije* kao temeljni dio analize. Zauzvrat, uvjeti transakcija bili su određeni strukturom *pravila poslovanja*, uključujući zakonska prava, slobode, obveze, izloženost te ekonomsku i pregovaračku snagu. Institucionalisti su, dakle, u proučavanju prava i ekonomije, svoju pažnju usmjerili na proučavanje razvoja vlasničkih prava, zakonodavnog okvira transakcija, nematerijalnog vlasništva, vrednovanja javnih usluga, regulacije kamatnih stopa, kolektivnog pregovaranja, radnog prava, zaštite potrošača (Rutheford 2001, str. 176).

Drugim je institucionalističkim smjerom pošao **W. C. Mitchell**. On je ekonomiji uopće, a posebno institucionalnoj ekonomiji dao statističko utemeljenje. Osnovao je Nacionalni biro za ekonomska istraživanja (NBER). Bio je jedan od institucionalista koji je tvrdio da se empirijske metode koje se koriste u prirodnim znanostima mogu upotrijebiti i u ekonomiji, odnosno ekonomskim istraživanjima. U svojim je istraživanjima posebnu važnost dao značaju „ekonomije novca“, koja se temelji na tržišnim transakcijama, razvijenim bankarskim i monetarnim institucijama, poslovnim financijama, poslovanju radi stjecanja profita, te složenim i međuovisnim sustavom cijena koje je proučavao uz pomoć kvantitativnih i statističkih metoda (Rutheford 2001, str. 177). Mitchell je u jednoj fazi istraživačkoga rada empirijski ispitivao i proučavao razvoj i funkcioniranje „ekonomije novca“, međutim, zbog opsežnosti kasnije se orijentirao samo na jedan segment toga. U tom smislu, proučavao je poslovne cikluse kao fenomen koji je nastao kao model ponašanja potaknut institucijama razvijene ekonomije novca. U svojim je radovima povezao kvantitativne metode i institucionalni pristup te zastupao tezu da upravo institucije stvaraju pravila ponašanja ljudi koja se analiziraju uz pomoć kvantitativnog pristupa.

Clarence Edwin Ayres je od svih institucionalista bio najbliži Veblenovoj teoriji. Tehnologiju je smatrao apsolutnom vrijednošću prema kojoj bi društvo trebalo gravitirati. Govorio je o životnom procesu kojemu institucije ili pridonose ili ne pridonose. Institucionalnim je vrijednostima suprotstavljao tehnološke vrijednosti, pokazujući da bi, kao kriterij za prosudbu *istinskih* i *lažnih* institucionalnih vrijednosti moglo služiti „pridonošenje životnom procesu“. U njegovom proučavanju tehnologija je krajnja vrijednost jer je neovisna o kulturnim momentima. Zastupao je tezu da su, u određivanju smjera pune proizvodnje, cijene i tržišta manje važni od tehnologije i institucija (Ekelund i Hebert 1997, str. 473). Institucionalnim vrijednostima suprotstavljao je tehnološke vrijednosti te smatra da je tehnologija krajnja vrijednost jer ne ovisi o kulturnim momentima.

Ukratko, može se reći, da je nakon Veblena institucionalna ekonomija krenula u nekoliko smjerova. Mitchell je uveo induktivno-statističku komponentu, Commons je preveo institucionalnu ekonomiju u program društvenih (zakonodavnih) reformi, a Ayres je proširio Veblenovu koncepciju u teoriju tehnoloških vrijednosti (Ekelund i Hebert 1997, str. 473).

2.2.2. Nova institucionalna ekonomija (NIE)

„Obično se kaže, a možda je to i istina, da je Nova institucionalna ekonomija započela s mojim člankom „The Nature of the Firm“ (1937) gdje se transakcijski trošak eksplicitno uvodi u ekonomsku analizu“ (Coase 1998, str. 72)

Institucije imaju fundamentalan značaj za ekonomiju. Njihovo se postojanje više ne uzima kao, samo po sebi, razumljivo, ili odbacuje kao nevažno. Nova institucionalna ekonomija, često nazivana „Novi institucionalizam“, dala je veliki doprinos oživljavanju institucija u suvremenoj ekonomiji (Held i Nutzinger 2003, str. 236).

Nova institucionalna ekonomija predstavlja pokušaj da se teorija institucija ugradi u ekonomiju. Za razliku od mnogih ranijih pokušaja da se neoklasična teorija sruši ili zamijeni, nova institucionalna ekonomija nadograđuje, modificira i proširuje neoklasičnu teoriju (North 1993, str. 1).

Nova institucionalna ekonomija je interdisciplinarni smjer ekonomske misli koji kombinira ekonomiju, pravo, teoriju organizacije, političku znanost sociologiju i antropologiju kako bi objasnila društvene, političke i ekonomske institucije (Klein 1999, str. 456). Razvila se sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća, a glavni predstavnici su North i Williamson. Teoretičari Nove institucionalne ekonomije (NIE) smatraju da neoklasična teorija nije primjerena za analizu i određivanje politika kojima bi se poticao razvoj. Naime, neoklasična teorija zagovara tezu da transakcije ne koštaju ništa, da su informacije slobodno raspoložive, itd., pa se upravo zbog toga NIE javlja kao odgovor na tada prevladavajuću neoklasičnu i liberalnu ekonomsku misao (Budak i Sumpor 2009, str. 173).

U središtu proučavanja NIE su društvene, ekonomske i političke institucije koje upravljaju svakodnevnim životom. Zato je cilj, ovoga smjera ekonomske misli, da objasni što su to institucije, kako nastaju, čemu služe, kako se mijenjaju i kako bi se trebale reformirati da bi pojedina gospodarstva bila ekonomski uspješnija (Klein 1999, str. 456). Teoretičari NIE smatraju da institucije imaju važnu ulogu u postizanju ekonomske učinkovitosti i uspješnosti, a transakcijski troškovi su temelj razumijevanja uspješnosti pojedine ekonomije. U svojim radovima nastoje definirati koji skup institucija stvara poticaje za snižavanje transakcijskih troškova na najnižu moguću razinu kako bi se ostvarile dobiti od razmjene. Transakcijski troškovi ovise o institucijama države: njenom pravnom sustavu, političkom sustavu,

društvenom sustavu, obrazovnom sustavu, kulturi, itd., što u konačnici znači da institucije upravljaju ekonomskim djelovanjem (Coase 1998, str. 73). U konačnici, ekonomski razvoj velikim dijelom ovisi o institucionalnom razvoju, pa se može reći da tu leži odgovor na pitanje zašto su neke države bogatije i razvijenije od drugih. Naime, o kvaliteti institucija, velikim dijelom, ovisi koliko će neka država biti bogata i razvijena.

Prema Ankarloo (2006, str. 4-7), Nova institucionalna ekonomija se temelji na sljedećim konceptima:

- ograničene racionalnosti,
- transakcijskih troškova,
- vlasničkih prava, i
- institucija.

Ograničena racionalnost. Sve više pripadnika Nove institucionalne ekonomije smatra da potpunu informaciju nije moguće dobiti pa zato koncept potpune racionalnosti mijenjaju u korist koncepta *ograničene racionalnosti*, kojega je osmislio Herbert Simon. Naime, u uvjetima nesigurnosti, problema dotoka informacija, i transakcijskih troškova, tržišni akteri ne mogu prikupiti sve informacije koje je potrebno ukalkulirati, od slučaja do slučaja, da bi se dobila optimalna rješenja na tržištu. Kako bi se problem nesigurnosti smanjio na najmanju moguću mjeru, tržišni akteri pronalaze pravila promišljanja i djelovanja na kojima će temeljiti buduće odluke. Radi se o pravilima koja su vrlo stabilna i ne mijenjaju se od slučaja do slučaja.

Transakcijski troškovi. Najveće teorijsko postignuće Nove institucionalne ekonomije je koncept transakcijskog troška – troška pregovaranja, osiguravanja i okončavanja transakcija u tržišnoj ekonomiji (Nee 2003, str. 7). Koncept transakcijskog troška je osmislio Ronald Coase u svom radu u kojem piše o poduzeću. Kaže da je glavni razlog zbog kojega je profitabilno osnovati poduzeće, trošak korištenja cjenovnog mehanizma, kojega naziva transakcijski trošak. U situaciji kada postoji transakcijski trošak, tržišta i cijene nisu dovoljni da bi se postigla ravnoteža, a činjenica je, tvrde predstavnici nove institucionalne ekonomije, da je transakcijski trošak prisutan u svakom ekonomskom sustavu. Prema NIE, razvoj transakcijskog troška je ključ institucionalne strukture ekonomije i društva (Ankarloo 2006, str. 5).

Vlasnička prava. Efikasnost tržišne ekonomije, prema NIE, temelji se na distribuciji i zaštiti vlasničkih prava. Distribucija vlasničkih prava[3] je presudna za ekonomsku efikasnost u situaciji ograničene racionalnosti i transakcijskih troškova. Glavna preokupacija teoretičara koji se bave proučavanjem vlasničkih prava jest kako se i kada vlasnička prava razmjenjuju u ekonomiji. Vlasnička prava nad imovinom trebaju biti naznačena ugovorom, dakle, zakonom. Pritom se nameće nekoliko pitanja: Koja se prava kupuju i prodaju, te pod kojim uvjetima? Što se događa u situaciji kada jedna od strana prekrši ugovor, ili odustane od ugovora? Što se podrazumijeva pod kršenjem ugovora? Ovisno o navedenim pitanjima i isključivosti vlasničkih prava (npr. samo određena osoba ima pravo nad njima, ili ih može koristiti i netko drugi?), vrijednost imovine za pojedine vlasnike će varirati. Kako bi se osigurala isključivost vlasničkih prava, ona moraju biti jasno određena i zaštićena od strane države. Ukoliko se vlasnička prava lako identificiraju, dobro su zaštićena i ojačana, transakcijski će troškovi, u takvoj situaciji, biti niski. U suprotnom, razmjena se neće dogoditi, a tržište neće funkcionirati. Trgovina na tržištu ostaje uzrok rasta u Novoj institucionalnoj ekonomiji ali je ovisna o državi i o načinu na koji vlasnička prava i institucije utječu na snižavanje transakcijskih troškova (Ankarloo 2006, str. 6).

Institucije. Koncept Nove institucionalne ekonomije, koji polazi od North-ove[4] definicije institucija, nedvojbeno postaje sve više društveno i realistično određen u svojemu pristupu. Institucije podrazumijevaju istodobno i formalna i neformalna ograničenja. U ekonomiji, institucije su *pravila igre*, a organizacije nastaju kao odgovor na institucionalnu strukturu i predstavljaju *aktere igre*. Uzimajući u obzir da se ravnoteža ne događa u stvarnom svijetu, te uzimajući u obzir da struktura vlasničkih prava, država i institucionalna evolucija društva determinira ekonomsko djelovanje, dolazi se do zaključka da je povijest bitna, zato što su sadašnjost i budućnost povezane sa prošlošću uz pomoć kontinuiteta društvenih institucija (Ankarloo 2006, str. 7). U tom smislu, NIE je dala važnost povijesti u objašnjenju različitih smjerova ekonomskog razvoja. Institucije imaju važnu ulogu u smanjenju transakcijskih troškova i raznih oblika tržišne nesigurnosti, zatim troškova informacija, a također mogu pomoći u nadziranju i provođenju ugovora i sporazuma (Bell 2002, str. 4).

---

[3] Postoje različite kategorije vlasničkih prava od kojih je najpoznatije pravo vlasništva. Prema općem sporazumu, pravo vlasništva na imovini se sastoji od tri elementa: 1) pravo korištenja imovine (usus), 2) pravo prisvajanja povrata od imovine (usus fructus), i 3) pravo na mijenjanje oblika imovine, sadržaja i lokacije (abusus); cf: *Furubotn, E.G. and Richter, R.: The New Institutional Economics: An Assessment, in Furubotn and Richter (ed.) The New Institutional Economics, Texas A&M University Press, College Station, 1991., str. 6*

[4] Institucije su „ograničenja koja je čovjek iznašao kako bi oblikovao ljudske interakcije“, (North 2003, str. 13)

Zakonodavne, političke, društvene i ekonomske institucije imaju važan utjecaj na ekonomsku učinkovitost. Efekti javnih politika usmjerenih na poboljšanje ekonomske učinkovitosti mijenjat će se u skladu sa institucijama koje će biti u mogućnosti odgovoriti na njihove zahtjeve (Joskow 2004, str. 6-7).

Dakle, Nova institucionalna ekonomija pokušava neoklasičnu ekonomiju učiniti realističnijom. To se prije svega postiže pretvaranjem koncepta potpuno racionalnog *ekonomskog bića*, koji djeluje s potpunim informacijama, znanjem i sigurnošću u koncept *ograničene racionalnosti* pojedinca koji djeluje s ograničenim znanjem i informacijama u uvjetima sveprisutne nesigurnosti. Pomoću koncepta vlasničkih prava i transakcijskih troškova, NIE pomiče ekonomsku teoriju prema društvenom smjeru naglašavajući činjenicu da tržišta trebaju institucionalni okvir i potporu za odvijanje tržišnih aktivnosti. Na toj osnovi, uz pomoć koncepta institucija, NIE je otvorila put uvođenju povijesti u objašnjenje različitih smjerova ekonomskog razvoja (Ankarloo 2006, str. 7).

2.3. DRŽAVA KAO INSTITUCIJA

U stvarnom svijetu, država kao institucija ima važnu ulogu u ekonomiji. Ona donosi zakone i postavlja pravila prema kojima se odvijaju ekonomske aktivnosti. Isto tako štiti domaće proizvođače od raznih unutarnjih i vanjskih djelovanja koja štete domaćoj proizvodnji i potrošnji (Pressman 2006, str. 10).

Za institucionaliste, uloga države u modernoj ekonomiji jest posredovanje u sukobima i rješavanje problema koji nastaju zbog različitih interesa i moći. Neovisna državna tijela, u koja su uključeni ljudi svih centara moći imaju mogućnost smanjiti utjecaj kojega ima samo jedna grupa ljudi, monopolisti, i prilagoditi poslovne aktivnosti javnom interesu. Prema tome, država je sredstvo pomoću kojega se postiže društvena i ekonomska stabilnost. To se postiže donošenjem i provedbom zakonskih pravila i rješavanjem sukoba među različitim ekonomskim grupacijama (Pressman 2006, str. 7).

Funkcija države proizlazi iz preferencija stanovništva za javnim dobrima. U ekonomskoj literaturi se navodi da je jedna od glavnih funkcija države maksimiziranje funkcije društvenog blagostanja, pri čemu su najvažniji ciljevi održivi rast i stabilne cijene (Babić 2000, str. 65).

Možda je najbolje razmišljati o državi kao o središtu političke moći. Vjerojatno je najčešća i najkorisnija definicija države da je ona monopol, ili kvazi monopol, sile, odnosno prisilne moći. To znači da država ima načine kako prisiliti ostale da se ponašaju na određeni način, da provode određene zadatke a da se od nekog određenog ponašanja suzdrže.
Acemoglu (2003, str. 13) daje nekoliko različitih pogleda na ulogu države:

a) **Neutralna država**. Najjednostavniji pogled na državu, prema kojem država nema vlastite objektivne funkcije i ne predstavlja interese pojedinih grupacija u društvu. Ona postoji samo kako bi provodila vlasnička prava i ugovore te omogućila javna dobra. Isto tako, malo se govori o poticajima, ili oportunističkom ponašanju, te se vrlo malo razmišlja o tome da država ima monopol nad upotrebom sile u društvu.

b) **Država kao spona u suradnji**. Ovaj pogled prepoznaje prisutnost oportunističkog ponašanja na strani sudionika, ali ne ističe sukob između grupa ili sudionika (npr. radnika i kapitalista). Država putem svoje prisilne moći, potiče suradnju između sudionika i primjereno ponašanje. Ona bi trebala biti odraz *opće volje* građana – poštivanja zakona koje smo si sami propisali, a u situaciji kada svi građani poštuju zakone, društveno blagostanje bit će veće.

c) **Država kao agent društvene grupe.** U ovim teorijama, država predstavlja interese društvenih grupa kao što su zemljovlasnici, kapitalisti ili političke elite, i koristi svoj monopol nad silom sa ciljem da unaprijedi interese tih grupa.

d) Država kao *grabežljiva ruka*. U ovom pogledu država je pod kontrolom birokrata ili političara, koji koriste svoju moć da zadovolje svoje vlastite interese. U ovom slučaju, ključno je pitanje nadzora birokrata kako bi se osiguralo obavljanje funkcija koje im je namijenjeno.

e) Država kao samostalna birokracija. U ovom pristupu, kao i onom prethodnom državu kontroliraju birokrati ili političari u smislu da mogu poduzeti korake koje agenti ne smiju. Međutim, prema ovom pristupu, država uspijeva zastupati interese

koji su drugačiji od uskih interesa njenih članova. Na primjer, država bolje zastupa interese kapitalističke klase, nego što bi to sami kapitalisti bili u stanju.

Svi ovi pristupi su jednostavni i mogu se međusobno kombinirati ili proširiti. Primjerice, može se zamisliti situacija u kojoj država predstavlja interese društvene grupe, ali koje društvene grupe, to varira ovisno o vremenskom razdoblju (Acemoglu 2003, str. 15).

Snažna demokratska država, koja djeluje strateški i proaktivno, je ključna za postavljanje odgovarajućih političkih, ekonomskih i društvenih pravila kao i za kreiranje i stvaranje okruženja koje će omogućiti prosperitet njenih građana. Takva država treba imati institucije koje će biti u mogućnosti odgovoriti na domaće i međunarodne izazove te rješavati probleme. Institucije koje donosi i provodi država, kao što su vlasnička prava, pravila i propisi, determiniraju ekonomske performanse kroz njihov utjecaj na transakcijske troškove (Greif 1995, str. 5-6). U tom smislu mnoge države, posebice one u razvoju, trebaju ojačati i modernizirati svoje institucije.

Glavne odrednice snažne demokratske države su sljedeće (Bertucci i Alberti 2001, str. 15):

- Snažne institucije javne uprave i vladavina prava. Općenito se smatra da kvalitetna javna uprava i odgovarajući skup vlasničkih prava imaju važnu ulogu u postizanju održivog razvoja (Prasad 2003, str. 755).
- Vjerodostojne i neovisne institucije pravosuđa,
- Efikasan zakonski okvir za ekonomsku aktivnost,
- Otvoreno i konkurentno ekonomsko okruženje,
- Stabilnost cijena i fiskalna odgovornost,
- Pravedan porezni sustav,
- Razvijeno i konkurentno financijsko tržište, tržište rada i tržište kapitala,
- Odgovarajući upravljački, regulatorni i provedbeni kapacitet, uz razumnu privatizaciju i eksternaliziranje (outsourcing) usluga privatnim dobavljačima,
- Partnerstvo javnog i privatnog sektora u poticanju i unapređenju poslovanja, sa naglaskom na mikroindustrije te mala i srednje velika poduzeća,
- Dostupnost informacija, i
- Unaprjeđenje tehnološkog i infrastrukturnog razvoja.

Održivi ekonomski rast i razvoj može se postići jedino ako postoji demokratska i efikasna država koja omogućuje, putem pravila i institucija, ekonomski rast i poticajno okruženje za razvoj privatnog sektora. U odsutnosti odgovarajućih institucija, konkurentnost je onemogućena i ne može se razvijati, dolazi do prevladavanja bezakonja koje vodi ka nestabilnosti, kaosu i korupciji.

Iskustvo je pokazalo da države imaju ključnu ulogu u stvaranju efikasnog zakonodavnog i regulatornog okvira u kojem djeluje privatni sektor. Privatni sektor se ne može u potpunosti razviti ako država ne osigura institucionalni okvir koji garantira i štiti vlasnička prava, nadgleda zakonitost poslovnih odnosa i osigurava provedbu ugovora. Vlasnik i menadžer mogu potpisati ugovor o zajedničkoj suradnji zato što vjeruju da će država i njezini sudovi biti nepristrani u podržavanju provedbe ugovora. U suprotnom, ako, primjerice, menadžer vjeruje da će država stati uz interese vlasnika i neće kazniti vlasnika ukoliko ne poštuje ono što je dogovoreno ugovorom, taj će ugovor imati malu vrijednost. Zato je prisutnost nepristranosti provedbe ugovora važna u procesu ugovaranja poslova (Acemoglu, Johnson i Robinson 2004, str. 38).

Isto tako, država treba putem odgovarajućih pravila i propisa poticati zdravu konkurenciju u poslovanju. Uloga države je, u tom smislu, da postavi pravila tržišne utakmice, ali i da istodobno djeluje kao arbitar. Stvaranje poticajnog okruženja za privatni sektor je za državu dvostruki zadatak. Prije svega, treba stvoriti takav politički i ekonomski sustav u kojem se poduzetništvo može razvijati. Ovaj zadatak zahtijeva stabilan i siguran politički poredak u kojemu se provode ugovori, u kojem postoji pravosudni aparat za rješavanje parnica, i u kojem je društveni red podržan demokratskim institucijama. Nadalje, treba olakšati poduzetničke pothvate, a to uključuje postavljanje financijskih, zakonodavnih i tržišnih institucija te regulatornog aparata koji omogućuje otvaranje poduzeća i započinjanje poslovanja bez previše poteškoća, pristup dostupnom kreditu i investiranju u proizvodne aktivnosti (Bertucci i Alberti 2001, str. 17-18).

Važno je naglasiti da država treba uzeti vodeću ulogu u pojednostavljenju brojnih procedura i propisa kada treba registrirati ili licencirati poslovanje, jer u suprotnom poduzetnička inicijativa se može ugasiti.

2.4. VLADAVINA PRAVA

Vladavina prava institucija je koja zaokuplja najviše pažnje zbog svog utjecaja na ukupni razvoj države i društva. Vladavina prava, odnosno zakonsko okruženje podrazumijeva zakone u državi i načine provođenja zakona. Nepovoljno zakonsko okruženje u državi odražava se na gospodarske aktivnosti pa će se tako razvijati one aktivnosti gdje opasnost od gubitka ili izvlaštenja donosi najmanje štete. Razvijat će se aktivnosti koje su radno intenzivne dok će kapitalno i znanjem intenzivna poduzeća biti isključivo u domeni države i njenih agenata.

Napredne tržišne ekonomije počivaju na snažnim državama koje nastoje zaštititi provedbu ugovora i vlasnička prava. Međutim snaga države da sve to osigura može postati i njezina najveća slabost. Naime, ako je država jaka do te mjere, moguće je i da će u pojedinim slučajevima zbog raznih razloga posegnuti za izvlaštenjem ili će doći u iskušenje da ponekad zakone tumači u skladu sa svojim interesima. U takvom slučaju država gubi kredibilitet, a građani i poduzeća znaju da ako negdje investiraju svoj novac, država neće biti ta koja će podržavati njihova prava. Tek kada se razvije neovisan pravosudni sustav koji će se prema svima, pa i prema državi i njenim predstavnicima jednako odnositi, stvorit će se uvjeti za vladavinu prava (Field i Voight 2003). Ukoliko je pravosudni sustav u stanju prisiliti predstavnike države da poštuju utvrđena pravila i zakone, tada se govori o vladavini prava.

Zakoni trebaju biti podržani sankcijama, odnosno sigurnošću i nepristranošću njihove provedbe (Rodrik 2000). Sankcije, koje su u domeni pravosudnog sustava, imaju dvostruku ulogu:

- osigurati zaštitu prava i sloboda koju građanima garantira jednakost pred zakonom, i
- nadgledati zakonodavnu i izvršnu vlast.

Sudstvo koje ne štiti vlasnička prava i koje ne osigurava dosljednu provedbu ugovora, umanjuje zainteresiranost gospodarskih agenata za investicije. Zaštita prava i provedba ugovora ogleda se u dosljednosti i brzini rješavanja sporova (Bađun 2005, str. 345). Smanjivanje zainteresiranosti za investicije dovodi do zaostajanja u produktivnosti i dovodi do korupcije, politike traženja renti i neučinkovite alokacije resursa, a sve to zajedno vodi prema gospodarskoj stagnaciji. Pristrano sudstvo svojim omogućavanjem korupcije na visokoj razini negativno djeluje na gospodarski rast. Nepovjerenje do kojeg dolazi zbog

neučinkovitosti i pristranosti sudstva uzrokuje pad investicijske aktivnosti, osobito investicija koje su povezane s inovacijama te investicijama u znanstveno-istraživački sektor.

Stoga se čini logičnim da će se političari zalagati za neovisno pravosuđe, ali sam deklarativni stav o tome ne mijenja preferencije i razmišljanja investitora i neće biti dovoljan za privlačenje novih investicija. Dok god se investitori ne uvjere da je pravosuđe nepristrano oni neće mijenjati svoje ponašanje. Postoji *de iure* neovisnost sudstva, koja se odnosi na poštivanje zakona u sudskim procesima, i neovisnost *de facto*, koja proizlazi iz stvarne neovisnosti sudaca i sudova a očituje se u dužini trajanja sudskih procesa i u stupnju do kojega presude imaju utjecaja na ponašanje vlade.

Neovisno sudstvo znači da suci mogu očekivati da će se njihove odluke primjenjivati bez obzira jesu li u interesu političkih elita ili državnih tijela o kojima primjena odluka ovisi. Osim toga, neovisnost sudstva znači i da suci ne moraju očekivati negativne posljedice zbog svojih odluka poput otkaza, manjih plaća ili smanjenog utjecaja. Kada suci nisu neovisni, oni donose presude u skladu s političkom klimom u zemlji i u skladu s kratkoročnim političkim očekivanjima, izvrćući i tumačeći zakone tako da presude zadovolje predstavnike države ili političkih elita (Lane 2010, str. 4).

Nadalje, neovisnost sudstva bitna za transakcijske troškove i investicijsku aktivnost može se prepoznati u sljedećim situacijama (Feld i Voight 2006):

- U slučajevima spora među građanima: ako su ugovorne strane dobrovoljno ušle u posao, a jedna strana vjeruje da druga ne ispunjava ugovorne obveze, potrebna je nepristrana presuda. Vjera obje strane u nepristrano sudstvo uštedjet će im transakcijske troškove za vrijeme pregovaranja o ugovoru. Niži transakcijski troškovi zemlju čine pogodnom za poslovanje i posljedično dovode do većeg broja transakcija.

- U slučajevima spora između građana i države: građani (ili poduzeća) imaju potrebu za institucijom koja može presuditi tko je u pravu, odnosno tko se ponaša sukladno zakonu. Ukoliko sudstvo nije neovisno od izvršne i zakonodavne vlasti, građani neće vjerovati u vladavinu prava.

- U slučajevima spora među državnim agentima: u slučaju nedostatka neovisnog arbitra, sporovi među njima prerasti će u sukobe moći. Neovisno sudstvo zadržat će agente u sporu u njihovim propisanim okvirima.

Vladavina prava znači da se zakoni trebaju primjenjivati prema svima jednako i da nitko iz toga ne može biti isključen. To se odnosi i na političke elite te na državne rukovoditelje. Niti jedna moć koju država ima ne smije se upotrebljavati proizvoljno, a sva državna moć mora biti ograničena zakonima. Tu se ne radi samo o moći prisile, nego i o davanju poreznih olakšica i izuzeća ili dodjeljivanju potpora i poticaja (Voight 1998, str. 196). Osim razdvojenosti sudstva od izvršne i zakonodavne vlasti, vrlo je važna zabrana donošenja zakona s retroaktivnim djelovanjem te pravo na pošteno suđenje, jer to otvara prostor za proizvoljno diskrecijsko odlučivanje što dovodi do diskriminacije. Nadalje, to neminovno dovodi do rentijerskog ponašanja s tendencijom urušavanja institucija, povećavanja transakcijskih troškova i povećavanja neizvjesnosti poslovanja.

Jedna od najvažnijih funkcija države je smanjivanje neizvjesnosti. Međutim se neizvjesnost smanjuje samo ako građani vjeruju da će zakoni vrijediti za svih jednako, uključujući državu i njene predstavnike, političke elite ili interesne skupine. Neovisno sudstvo se u tom smislu može promatrati kao mehanizam države za ispunjavanje očekivanja da će se poštivati ugovori i vlasnička prava te da neće doći do izvlaštenja. Ukoliko država funkcionira na taj način, odnosno ukoliko uspijeva smanjiti neizvjesnost, njeni će građani gospodarske prilike promatrati u dužem vremenskom horizontu. Smanjena neizvjesnost i duži sagledivi vremenski horizont stvaraju pretpostavke za investiranje i povećanje produktivnosti. Na taj način izbjegava se neučinkovita alokacija resursa što zapravo znači da je neovisno sudstvo institucija koja je neophodna za gospodarski rast.

3. KONCEPCIJE O POVEZANOSTI INSTITUCIJA I GOSPODARSKOG RASTA

U uobičajenim okolnostima gospodarski je rast jedan od najvažnijih ciljeva svake vlasti. O tom pitanju vode se nebrojene rasprave, pišu se politički programi, zbog toga se mijenjaju vlade. Gospodarski rast dovodi do većeg blagostanja, akumulacije bogatstva te do razvoja svih društvenih komponenti. Izostanak gospodarskog rasta dovodi do razvojne stagnacije, a obično bude povezan i s raznim društvenim problemima. Neke se zemlje konstantno razvijaju, dok neke druge ne uspijevaju voditi konzistentnu gospodarsku politiku nego se neprestano vrte u krugu makroekonomskih nestabilnosti. Institucije se u ovom radu smatraju važnim preduvjetom gospodarskog rasta, a za to postoji čvrsto utemeljenje u modernoj ekonomskoj znanosti. U ovom će se poglavlju pokazati koju su ulogu imale institucije u teorijama ekonomskoga rasta, kako na gospodarski rast utječu institucije, koje su to institucije i kakve su znanstvene spoznaje o tom odnosu te iskustva kroz koja su prošle tranzicijske zemlje.

3.1. ULOGA INSTITUCIJA U TEORIJAMA EKONOMSKOGA RASTA

Ekonomski rast je vrlo kompleksan proces. Tijekom povijesti razvile su se mnoge teorije ekonomskoga rasta sve sa istim ciljem a to je da istraže i definiraju put stabilnog i dugoročnog rasta. U ovom dijelu rada će se ukratko prikazati teorije ekonomskog rasta tijekom povijesti i uloga institucija u teorijama rasta počevši od klasične teorije rasta, teorije rasta J. A. Schumpetera, kejnezijanske teorije pa sve do neoklasične teorije i endogenih teorija rasta.

3.1.1. Klasična teorija rasta

Makroekonomska pitanja rasta, izvora rasta i distribucije dohotka bila su glavna preokupacija klasičnih ekonomista. Najveće doprinose klasičnoj teoriji dali su ekonomisti Adam Smith, David Ricardo i Thomas Malthus. Klasični ekonomisti su, u svom proučavanju, bili zaokupljeni dinamikom ekonomskog rasta. Smatrali su da su rast stanovništva i akumulacija kapitala nužni uvjeti za ekonomski rast. Akumulacija kapitala, koja je determinirana profitnom stopom, s jedne strane stvara potražnju za radom, a s druge strane potiče tehnološka

poboljšanja omogućavajući podjelu rada. Stanovništvo, koje ima tendenciju brzog rasta, povećava potražnju za hranom, a za proizvodnju hrane su karakteristični opadajući prinosi. Dakle, s jedne strane, tehnološka unaprjeđenja potiču rast, a s druge strane mogući opadajući prinosi utječu na usporavanje rasta.

Ekonomisti klasične teorije ekonomskog rasta su proučavali *teoriju vrijednosti* i *teoriju distribucije* kako bi bolje razumjeli važne ekonomske, političke i društvene promjene koje su se događale u njihovo doba, ali i kako bi predvidjeli što bi se dogodilo u dugom roku u tim ekonomijama (Cameron 2007, str. 6). Njihove analize prikazuju uvjete toga doba, gdje je veliku važnost imala zemlja kao čimbenik proizvodnje, a istodobno su i preteče budućeg razvoja teorije ekonomskog rasta. Bez analitičkog aparata, kao što su proizvodne funkcije i funkcije korisnosti, koji je nastao tek u marginalizmu, njihove su analize bile nepotpune. Međutim, veliki broj obilježja modernih modela rasta vuče svoje korijene upravo iz proučavanja klasičnih ekonomista. Primjerice, važnost podjele rada, tehničkog napretka, uloge rasta stanovništva, kao i opadajućih prinosa, sve su to elementi svojstveni modernim modelima.

Ono što nedostaje klasičnoj teoriji rasta jest poimanje uravnotežene putanje rasta (Cameron 2007, str. 7). Klasični ekonomisti su mišljenja da u dugom roku ekonomije naginju prema stacionarnoj, tromoj ili stagnirajućoj državi.

Teorije ekonomskog rasta koje se temelje na klasičnoj školi ekonomske misli jesu (Eltis, 2000, str.8):

- **Optimistična teorija**, koje je predstavnik Adam Smith. Prema Smithu, proces rasta i razvoja nikada ne dolazi do kraja. Akumulacija kapitala ima dva povoljna efekta: s jedne strane, potiče tehnološki napredak time što omogućuje podjelu rada, a s druge strane razvija i širi tržište povećavanjem nadnica. Sukladno tome, ekonomski rast je kontinuiran proces koji nikada ne prestaje.
- **Pesimistična teorija,** koju predstavljaju Ricardo i Malthus. Ricardo i Malthus bili su pesimistični kada je u pitanju proces rasta u dugom roku. Ricardo se manje, u svojim istraživanjima, bavio rastom, a više distribucijom dohotka i trgovinom. Ricardov model rasta je istaknuo da oskudnost zemlje ograničava rast. Malthus je tvrdio da će geometrijski rast stanovništva prestići aritmetički rast proizvodnje hrane. Dakle, granice rasta nameće zemlja, njezina oskudica, i rast stanovništva.

Adam Smith[18] se naziva i *ocem ekonomije*. Njegovo poznato djelo *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, koje je objavljeno 1776. godine, ostavilo je dubok trag i veliki utjecaj na razvoj ekonomske teorije. Smith je naglašavao da je ekonomski rast iznad svega funkcija rada i proizvodnosti rada, ali je isto tako priznao vrlo važnu ulogu akumulacije kapitala koja omogućava novo zapošljavanje i rast proizvodnosti. Samo onda kada se akumulacija kapitala povećava može se povećavati i ekonomski rezultat.

Na shemi 2 prikazan je lanac gospodarskog rasta kako ga je predstavio Smith. Gospodarski rast je u Smithovoj teoriji neprekidan proces. Proces rasta pokreće podjela rada, a on traje dok je lanac neprekinut. Konačno ograničenje na koje nailazi proces rasta jest poteškoća u nalaženju novih i profitabilnih investicijskih mogućnosti do koje dolazi kad se tijekom vremena nastavlja rast zalihe[19] kapitala (Ekelund i Hebert 1997, str. 121).

Shema 2: Proces ekonomskog rasta u teoriji Adama Smitha

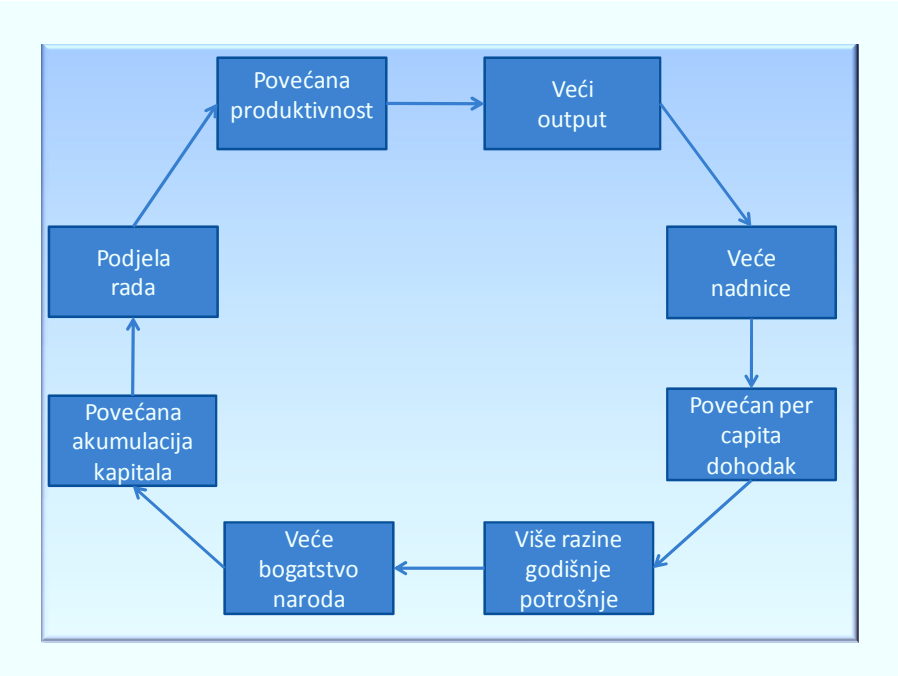

Izvor: Ekelund, R. B., Hebert, R. F. 1997, *Povijest ekonomske teorije i metode*, treće izdanje, Mate, Zagreb, str. 121

[18]Britanski ekonomist i filozof, (1723-1790), www.adamsmith.org (01.05.2012.)

[19]Zalihe je Smith shvaćao kao *bogatstvo* u suvremenom smislu koje je dijelom (ili cijelo) rezervirano za potrošnju, a dijelom može biti rezervirano za pribavljanje daljnjeg prihoda investiranjem. Što je veći posljednji dio, to je veći potencijal rasta nacije.

Dugotrajno povećavanje akumulacije kapitala uzrokuje konstantan porast proizvodnosti rada i kumulativan ekonomski razvoj. Taj razvoj može biti zaustavljen ili usporen samo u situaciji nepovoljnog utjecaja institucionalnog čimbenika (Adelman 1961, str. 33). Smatrao je da postoje brojne mjere na institucionalnoj osnovi koje se mogu upotrijebiti za poticanje rasta, a to su, primjerice, slobodna trgovina, određena vrsta deregulacije, decentralizacija, i dr. Treba reći da je Smith naglašavao i važnu ulogu institucionalnog okvira u procesu ekonomskog rasta. On je smatrao da se država ne treba previše uplitati u ekonomiju i da, prije svega, treba omogućiti stabilni i efikasni zakonodavni i pravni sustav. Vjerovao je u efikasnost *nevidljive ruke*.

David Ricardo[20] bio je kao i Adam Smith jedan od najvažnijih teoretičara klasične ekonomske misli. Godine 1817. objavio je svoje životno djelo pod nazivom *O načelima političke ekonomije i oporezivanja* u kojemu analizira najamnine, profit i rente. Ricardo se u svojim istraživanjima bavio dinamičkom analizom. Njegova teorija distribucije bila je usko povezana s teorijom rasta. Smatrao je da je težnja za akumulacijom kapitala primarni motiv u procesu ekonomskog rasta. Akumulacija kapitala podrazumijeva štednju, a štednja ovisi o neto dohotku, ili iznosu suviška nad ukupnim proizvodom koji je potreban da bi se održala minimalna razina rada, te o profitnoj stopi. Ako je profitna stopa visoka, kapitalist će trošiti manje i štedjeti više, i obratno. Dakle, akumulacija kapitala je rastuća funkcija neto dohotka (Eltis 2000, str. 10).

Akumulacija kapitala povećava potražnju za radom podižući nadnice na tržištu. Rastuće nadnice vode rastu stanovništva koje povratno dovodi nadnice na ravnotežnu razinu. Granični proizvod, ili ukupni proizvod umanjen za rentu, kapitala i rada pada kao posljedica zakona opadajućih prinosa. Iako su realne nadnice konstantne na egzistencijalnom minimumu, pad u graničnom proizvodu znači da relativni udio rada (nadnica) raste, a relativni udio kapitala (profita) opada. Izvan ovih profita, ponovo će biti akumulacija kapitala, ali sada po smanjenoj stopi, jer su se profiti smanjili. Proces rasta će se nastaviti sve dok profiti ne padnu na nulu. U toj fazi, akumulacija kapitala prestaje, ekonomski napredak se zaustavlja, a sustav dolazi u *stacionarno stanje*.[21]

[20] Britanski ekonomist, burzovni mešetar, zemljoposjednik (1772-1823)

[21] Stacionarno stanje je poseban slučaj ekonomskog stanja gdje se ukusi, tehnika i resursi ne mijenjaju, ekonomski proces se odvija u istim razmjerima i s istim rezultatima, a poduzetnici nastupaju uniformno,

Ricardo je utvrdio da institucionalni okvir može imati negativan utjecaj na ekonomski rast. Tako je za njega Zakon o žitu značio porast nadnica i pad profita. Niži profiti vodili su manjoj štednji i nižem stupnju investiranja, što posljedično vodi do manje akumulacije kapitala i kraja ekonomskom rastu.

Thomas R. Malthus[22] bavio se teorijom stanovništva. U svom djelu *Esej o načelu stanovništva i njegovu odrazu na buduće poboljšanje društva s napomenama o spekulacijama gospode Godwina, Condorceta i drugih pisaca*, kojega je objavio 1798. godine, istraživao je nesrazmjer između stope rasta stanovništva i ponude hrane. Utvrdio je da se stanovništvo povećava geometrijskom progresijom, te se udvostručuje svakih dvadeset i pet godina, a ponuda hrane se ni u najpovoljnijim uvjetima ne može povećavati brže nego aritmetičkom progresijom. Prema Malthusu, rast stanovništva je krajnji rezultat cjelokupnog procesa ekonomskog razvoja. Međutim, povećanje stanovništva ne može se dogoditi bez proporcionalnog povećanja bogatstva. Smatrao je da samo povećanje stanovništva ne može djelovati poticajno na ekonomski razvoj, ali ima utjecaja u situaciji kada dolazi do povećanja efektivne potražnje.

Malthus je u svojem proučavanju ekonomskog rasta određeni značaj dao i vanjskoj trgovini. Bio je mišljenja da vanjska trgovina ubrzava ekonomski rast i da stvara poticaje za investiranje.

Bio je prvi teoretičar koji se bavio problemom dinamičke ravnoteže u ekonomiji, usporednim rastom agregatne ponude i agregatne potražnje. Njegovo je stajalište bilo da bogatstvo države ovisi o količini i produktivnosti čimbenika proizvodnje. Nadalje, smatra da je za stabilan rast u dugom roku važno da potražnja bude takva da omogući dovoljan poticaj na strani ponude.

Institucije, kao što je zakonodavni sustav, su i ovdje imale važnu ulogu, pa je Malthus tvrdio da će agregatna potražnja biti dovoljna sve dotle do kada budu vrijedili Zakoni o žitu. Naime, Zakoni o žitu bili su izvor visokih renti i sve dokle god su oni osiguravali dovoljan prihod zemljoposjednicima, naviknutim na dobar život, nije bilo manjka u agregatnoj potražnji.

---

smatrajući da će buduće cijene biti jednake sadašnjima. Cf. Ekonomski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, Zagreb, 2011., str. 876

[22] Engleski svećenik i ekonomist, (1776-1834)

3.1.2. Teorija rasta J. A. Schumpetera

Schumpeter se ubraja među najistaknutije ekonomiste 20. stoljeća. Bavio se pretežno problemom poslovnih ciklusa, teorijom ekonomskog razvoja i poviješću ekonomske misli. Najvažnije poglede iznio je u djelu *Teorija gospodarskog razvitka*, objavljenom 1912. godine. Glavnom pokretačkom snagom kapitalističkog razvoja smatrao je nastojanje poduzetnika da inovacijama naruše ekonomsku ravnotežu i sebi pribave profit.[23]

Njegov se sustav temeljio na ponudi, a glavni pokretač rasta bilo je povećanje u čimbenicima ponude. Za Schumpetera poduzetnik, kao inovator, utječe na povećanje rasta i to efikasnim kombiniranjem resursa, usvajajući nova tehnička poboljšanja i dostignuća u mehanizaciji te provodeći podjelu rada.

Schumpeterova polazna točka bila je lagano rastuća ekonomija. Njegov rast stanovništva, za razliku od Smitha, bio je egzogen, a stope štednje konstantne i nisu bile pokretač rasta. Nije se previše bavio distribucijom. Za Schumpetera su pokretači rasta bile diskontinuirane, isprekidane promjene u ekonomskom okruženju. Tvrdio je da su one nastale različitim pojavama, primjerice, otkrićem novih čimbenika ponude, ali poduzetnička inovacija je bila najvažnija među njima.

Inoviranje je Schumpeter opisao na nekoliko načina. Najprije je dao jasan popis svih vrsta kombinacija na kojima se temelji gospodarski razvoj, a koje obuhvaćaju (Ekelund i Hebert 1997, str. 569):

- stvaranje novoga dobra ili novoga svojstva nekoga dobra,
- stvaranje nove metode proizvodnje,
- otvaranje novoga tržišta,
- osvajanje novoga izvora ponude, i
- novu organizaciju gospodarske grane.

U kružnom toku ekonomske aktivnosti snaga novih kombinacija je sve slabija, kako *novo* postaje dijelom s*taroga*, ali to ne mijenja bit poduzetničke funkcije.

[23]Odrednica J. A. Schumpeter, *Ekonomski leksikon* 2011, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, Zagreb, str. 839

Na kraju, treba reći da je za Schumpetera poduzetnik ključna figura, jer je on uzročnik i pokretač gospodarskog rasta.

3.1.3. Kejnezijanska teorija rasta

John Maynard Keynes[24] bio je jedan od najutjecajnijih ekonomskih teoretičara dvadesetog stoljeća. Začetnik je suvremene makroekonomske teorije. Svojim je stajalištima i doprinosima izvršio presudan utjecaj na ekonomsku teoriju i politiku. U svojem najutjecajnijem djelu *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca* u središte pozornosti postavlja problem nezaposlenosti. Naglasio je da problem nezaposlenosti ne može riješiti sam mehanizam kapitalističke ekonomije, već je potrebna intervencija države. Država, svojim mjerama, treba trajno povećavati sklonost potrošnji i davati poticaj investicijama. Smatra da u dugom roku, država može mijenjanjem relativnih cijena utjecati na proizvodnju i zaposlenost. Iz njegovih se postavki razvila suvremena teorija rasta i razvoja nacionalnoga gospodarstva.

Teoretičari kasnijeg naraštaja prikazali su specifičnosti stope rasta Kejnezijanske ekonomije. Njegov najveći argument bio je taj da država, odnosno vlada, mora provoditi sustavnu intervenciju kako bi potakla investiranje te istodobno kako bi poticala potrošnju, ali ne jednakoga intenziteta. Naime, postojeća sklonost štednji odgovara povećanju investiranja, ali na višoj razini (Keynes 1936, str. 325).

Ekonomisti postkejnezijanskog doba bili su usmjereni na poboljšanje temeljnog modela, a posebice su se bavili problemima stope rasta u dugom roku. Najznačajniji među njima bili su Roy F. Harrod i Evesey D. Domar, autori Keynes-ove jednadžbe rasta.

Keynes se u svojem istraživanju usmjerio na proučavanje kratkoročne ekonomske ravnoteže, koju je definirao kao jednakost između agregatne ponude i agregatne potražnje. U dugom roku ovaj se uvjet može proširiti na uvjet dinamičke ravnoteže, usklađeni rast agregatne potražnje i agregatne ponude.

Da bi uvjet dinamičke ravnoteže bio ispunjen, ekonomija bi trebala rasti po stopi koja je određena omjerom stope štednje i graničnog kapitalnog koeficijenta, čime se bavi Harrod-

[24] Britanski ekonomist, (1883-1946)

Domarov model rasta. Važno je reći da su oba ekonomista, tvorca ovoga modela, došli do istoga zaključka o uzrocima ekonomskoga rasta. Svaki od njih je u tome imao drugačiji pristup pa se, primjerice, Harrod bavio pitanjem stope dohotka koja je potrebna da bi se ostvarila željena stopa rasta i to u uvjetima kada je štednja jednaka investicijama. Domar je proučavao koja je stopa rasta investicija potrebna da bi odgovarala rastu agregatne ponude i agregatne potražnje u situaciji pune zaposlenosti.

Harrod-Domarov model je uveo dinamičku komponentu u Keynes-ov model statičke ravnoteže te je objasnio odnos rasta u dugom roku. Taj model pokazuje da se puna zaposlenost u dugom roku može ostvariti, ali za to je potrebno ispuniti dva temeljna uvjeta (Babić 2004, str. 568):

- Cjelokupna se štednja svake godine mora investirati, da bi se održao uvjet $I=S$ (investicije su jednake štednji) i da bi efektivna potražnja bila dovoljna da apsorbira agregatnu ponudu.
- Da bi se održala puna zaposlenost, stopa rasta proizvodnje mora biti jednaka stopi rasta radne snage uvećane za porast njezine produktivnosti.

Prema Babiću (2004, str. 570), pet je osnovnih pretpostavki na kojima se temelji Harrod-Domarov model:

1. Proizvodnja je funkcija ulaganja rada i kapitala i njihovo ulaganje je podložno konstantnim prinosima.
2. Elastičnost supstitucije rada i kapitala jednaka je nuli, što znači da su koeficijenti ulaganja kapitala i rada konstantni tijekom vremena.
3. Rad L raste konstantnom stopom n koja se zove prirodna stopa rasta radne snage. Ona je egzogena i čini gornju granicu dugoročnog rasta proizvodnje.
4. Udio štednje u nacionalnom dohotku je konstantan.
5. Razina cijena se ne mijenja i zanemaruju se utjecaji monetarne politike.
6. U privredi postoji puna zaposlenost proizvodnih čimbenika. Zato se pretpostavka pune zaposlenosti podrazumijeva kod modela rasta. Ako se postojeći kapaciteti ne koriste u cijelosti, onda nema pune zaposlenosti proizvodnih čimbenika. Tada se povećanje proizvodnje može postići većim angažiranjem postojećih čimbenika, što znači da nove investicije nisu potrebne.

Harrod-Domar-ov model razlikuje tri vrste stope rasta (Thirlwall, 2003, str. 137): *realnu stopu rasta, zajamčenu stopu rasta* i *prirodnu stopu rasta.*
Realna stopa rasta se definira kao odnos stope štednje s i realnog kapitalnog koeficijenta c,

$$g = s / c$$

gdje je s odnos između štednje i dohotka, a c je odnos između dodatne akumulacije kapitala ili investiranja i porasta domaćeg proizvoda. Međutim, potrebno je znati hoće li ova stopa rasta omogućiti postojan napredak u budućnosti, u smislu da planovi štednje i investiranja budu usklađeni i to uz punu zaposlenost. Upravo, u ovoj situaciji zajamčena stopa rasta i prirodna stopa rasta postaju iznimno važne.

Zajamčena stopa rasta jest stopa koja inducira samo onu količinu investiranja koja odgovara planiranoj štednji tako da je kapital potpuno zaposlen, dakle nema prekapacitiranosti ili podkapacitiranosti. Sukladno tome, proizvođači su voljni investirati u budućnosti po istoj stopi kao i u prošlosti. Zajamčena stopa rasta se matematički prikazuje kao odnos između sklonosti štednji s i koeficijenta akceleracije c_r, koji pokazuje koja je potrebna količina dodatnog kapitala ili investiranja da bi se proizvela jedna jedinica proizvoda.

$$g_w = s / c_r$$

Po ovoj stopi će izdaci za potrošačka dobra biti jednaki proizvodnji potrošačkih dobara, i to je jedina stopa kojom će poduzetnici biti zadovoljni te neće mijenjati svoje investicijske planove.

Prirodnu stopu rasta g_n čine dvije komponente: rast radne snage l i rast produktivnosti rada q, koje su egzogeno određene. Ova stopa rasta ima važnu ulogu u modelu zato što definira stopu rasta proizvodnih kapaciteta te postavlja gornje granice realnoj stopi rasta.

3.2. NEOKLASIČNA TEORIJA RASTA

Središte proučavanja u neoklasičnoj teoriji rasta bilo je usmjereno samo na nekoliko ključnih varijabli rasta, a to su akumulacija kapitala, rad, produktivnost i tehnološki napredak.

U neoklasičnoj teoriji rasta postoje tri temeljne postavke (Thirlwall 2003, str. 143):

- U dugom roku *stabilnog ravnotežnog stanja*[25], rast je određen *stopom rasta radne snage u jedinicama efikasnosti*, a to znači stopom rasta radne snage i stopom rasta produktivnosti rada. Ona je egzogena i nezavisna od odnosa štednje i investicija prema bruto domaćem proizvodu. To je zato štoje veći omjer štednje ili investicija posljedica višeg kapitalnog koeficijenta ili niže produktivnosti kapitala zbog neoklasične pretpostavke opadajućih prinosa na kapital.
- Razina dohotka *per capita,*ovisi o omjeru štednje i investicija prema bruto domaćem proizvodu. Razina dohotka po stanovniku varira pozitivno u odnosu na omjer štednje i investicija, a negativno u odnosu na stopu rasta stanovništva.
- Uz uvjet jednakih sklonosti štednji u odnosu na potrošnju i jednakih tehnologija, među državama će biti obrnut odnos između omjera kapital - rad i produktivnosti kapitala. Sukladno tome, siromašne zemlje sa malom količinom kapitala po stanovniku trebale bi rasti brže od bogatih zemalja sa velikom količinom kapitala po stanovniku, a što bi posljedično dovelo do konvergencije dohodaka po stanovniku i standarda života u cijelom svijetu.

Neoklasična teorija rasta se razvijala u okviru egzogenih modela ekonomskoga rasta, a osnovni je model rasta razvio Robert Solow 1956. godine. Egzogeni modeli rasta pretpostavljaju da su svi čimbenici koji utječu na ravnotežni rast u dugom roku dani egzogeno. To znači da se pokretač rasta nalazi izvan modela te da se ne može utjecati na ravnotežnu stopu rasta. Tako je tehnološki razvoj, primjerice, egzogen što znači da se objašnjenje procesa tehnološkog razvoja ne nalazi unutar samoga modela, nije njegov sastavni dio, pa se na njega ni ne može utjecati.

U nastavku se prikazuju glavna teorijska dostignuća i obilježja egzogenih modela rasta, u okviru kojih će se navesti dva modela, a to su Solowljev i Ramsey-ev model ekonomskog rasta.

[25] *stanje stabilne ravnoteže*- stanje u kojem se nalazi gospodarstvo, u kojem različite varijable, poput proizvodnje, kapitala, zaposlenosti i potrošnje rastu u dugom roku po jednakim stopama

3.1.4.1. Solowljev model rasta

Neoklasična, Solowljeva (1956) i Swanova (1956), teorija rasta razvija pretpostavku da je stopa tehnološkog napretka određena znanstvenim procesom koji je odvojen i neovisan o ekonomskim snagama. To znači da je stopa rasta u dugom roku dana egzogeno, odnosno da je izvan ekonomskog sustava.

Solowljev neoklasični model rasta dao je nekoliko važnih doprinosa ekonomskoj teoriji, od kojih se jedan odnosi na napredak u razvoju modela rasta. Naveo je tri važna elementa koja se trebaju uzimati u obzir kada je u pitanju dugoročni ekonomski rast. To su tehnologija, rad i kapital. Osnovna pretpostavka Solowljevog modela jesu opadajući prinosi čimbenika proizvodnje. Upravo zbog toga, akumulacija fizičkog kapitala u ovom modelu ne može objasniti rast dohotka po stanovniku u tijeku vremena, a niti velike razlike u stopama dohotka po stanovniku između pojedinih zemalja. Nadalje, tehnološki napredak je ostao egzogen, a objašnjenja za ostale pojave kao što su pozitivne eksternalije kapitala se zanemaruju (Mervar 2003, str. 371).

Solow je 1956. godine u svom poznatom članku *A Contribution to the Theory of Economic Growth* iznio temelj svoje teorije, koji glasi da će ekonomija rasti po stanovniku, ako raste i količina proizvodnih čimbenika po stanovniku. To će dovesti do veće količine proizvoda po stanovniku, a onda i do većeg ekonomskog rasta.

Temelj Solowljevog modela je neoklasična funkcija proizvodnje (Barro i Sala-i-Martin 2004, str. 24-31):

$$Y(t) = F(K(t),A(t)L(t)) \tag{1}$$

gdje je Y output, K je kapital, L je rad, A je učinkovitost rada, a t označava vrijeme.

Prema pretpostavci konstantnih prinosa, funkcija se može napisati u obliku koji uzima u obzir vezu između količine kapitala po stanovniku i količine proizvoda po stanovniku[26]:

[26]Pobliže o izvođenju formule, cf. Barro i Sala-i-Martin 2004, str. 24-31

$$y = f(k) \tag{2}$$

Output se dijeli na potrošnju i investicije. Udio investicija u outputu je konstantan i egzogen. Udio investicija jednak je stopi štednje *s*. Jedna jedinica outputa koja ide u investicije stvara jednu jedinicu novog kapitala, a postojeći se kapital amortizira po stopi δ. Jednadžba dalje glasi:

$$\frac{dK(t)}{dt} = sY - \delta K(t) \tag{3}$$

Uvrštavanjem izraza za kapital po stanovniku $k = {}^{K}/_{AL}$ dobije se sljedeća jednadžba:

$$\frac{dk(t)}{k(t)} = sf\big(k(t)\big) - (n + g + \delta)k(A) \tag{4}$$

Stopa rasta kapitala po stanovniku jednaka je razlici stvarnih investicija po stanovniku i investicija potrebnih da bi se *k* održao na dostignutoj razini zbog amortizacije i opremanja kapitalom novih radnika. Kako količina efektivnog rada raste po stopi *n*+*g*, kapital također mora rasti po stopi *n*+*g* da se *k* ne bi mijenjao. Stopa radne snage je *n*. Ako su stvarne investicije veće od potrebnih po stanovniku, *k* će rasti, a u suprotnom *k* će padati. *k* je konstantan ukoliko su stvarne i potrebne investicije jednake. *k* je konstantan u točki gdje se stvarne i potrebne investicije sijeku *k**. To će biti veličina kapitala po efektivnom radniku prema kojoj će *k* konvergirati. U slučaju konstantnoga *k* vrijedi slijedeće (Bađun 2005):

1. Rad i znanje rastu po stopama *n* i *g*.
2. Zalihe kapitala *K* (Capital stock) su jednake *ALk*. Kako je *k* konstantan, stopa rasta kapitala je *n*+*g*.
3. Kako efektivni rad i kapital rastu po stopi *n*+*g*, i *Y* raste po istoj stopi.
4. Kapital po radniku (*K/L*) output po radniku (*Y/L*) rastu po stopi tehnološkog napretka.
5. Stope rasta K/AL i Y/AL iznose 0.

Po Solowljevom modelu gospodarstvo konvergira ravnotežnoj stopi rasta, odnosno ravnotežnoj situaciji u kojoj svaka varijabla raste po konstantnoj stopi. Kad god je

gospodarstvo izvan ravnotežne stope rasta bilo da je po stanovniku premalo ili previše kapitala, počinju djelovati sile koje gospodarstvo nastoje vratiti u stanje dugoročne ravnoteže (Mervar 1999, str. 25). Kako količina kapitala po stanovniku raste ili pada, granična proizvodnost kapitala pada ili raste zbog opadajućih prinosa čimbenika proizvodnje pa se omjer kapitala približava konstantnoj vrijednosti. Država može utjecati na stopu štednje pa će u slučaju ravnotežne stope rasta porast štednje rezultirati višim k^*. k raste dok su god stvarne investicije veće od potrebnih. Kada se izjednače gospodarstvo će se naći u k^* gdje će i razina kapitala po efektivnom radniku ostati konstantna. Dakle, porast štednje na kojega država može utjecati, u kratkom roku povećava stopu outputa po radniku, ali ne i u dugom roku. Promjena stope štednje utječe na razinu outputa po radniku. Kratkoročno, rast može nastati iz akumulacije kapitala, ali dugoročno rast outputa po radniku ovisi samo o tehnološkom napretku (porast A). Kapital ima svojstvo opadajućih prinosa pa ne može biti dugoročni izvor rasta BDP-a. Države koje zbog veće štednje imaju veći udio investicija u BDP-u u pravilu su bogatije, ali dugoročno akumulacija kapitala nema utjecaj na stopu gospodarskog rasta po stanovniku.

Kod uravnoteženog stabilnog rasta bez tehnološkog napretka, razine proizvodnje, kapitala i radne snage se povećavaju po egzogeno određenoj stopi n, bez promjena per capita. Ako postoji tehnološki napredak, i proizvodnja i količina fizičkog kapitala će se povećati po stanovniku po egzogeno utvrđenoj stopi tehnološkog napretka.

U dva krajnja slučaja, ako tehnološkog napretka nema ili ako je on dostupan odmah i svugdje poput javnog dobra, Solowljev model predviđa konvergenciju stopa rasta dohotka po stanovniku bez obzira na početne uvjete u kojima se gospodarstvo nalazi.

3.1.4.2. Ramsey-ev model rasta

Frank Plumpton Ramsey je u svojim istraživanjima dao temelje studijama optimalne stope akumulacije i optimalnog rasta, kao i teoriji štednje i kamatnjaka. Njegov veliki doprinos je i u modernoj teoriji oporezivanja robe i usluga, ali i štednje.

Ramsey-ev model je model egzogenog rasta, što znači da ekonomija dostiže stabilno ravnotežno stanje. Jednom kada ekonomija postigne stabilno ravnotežno stanje, prestaje rasti.

Njegova polazna osnova u formulaciji modela optimalnog rasta bila je usmjerena na pitanje koliku stopu štednje treba imati zemlja da bi se maksimiziralo društveno bogatstvo u određenom vremenu. Utvrdio je pravilo da stopa štednje pomnožena sa graničnom korisnošću potrošnje treba uvijek biti jednaka iznosu za koji je ukupna neto stopa korisnosti manja od njezina maksimuma[27]. Ovo se pravilo matematički prikazuje na sljedeći način (Babić 2004, str. 604):

$$F(K,L) - C = \frac{B-[U(C)-V(C)]}{U'C} \tag{1}$$

gdje *F(K,L) = Y,* a to je proizvodna funkcija sa čimbenicima rada i kapitala. Proizvod *Y* se dijelom štedi i investira, što povećava fond kapitala, a djelomično se troši. Funkcija cilja jest maksimiziranje zadovoljstva od potrošnje *U(C)* koje je umanjeno za nezadovoljstvo rada *V(L).* Nadalje, pretpostavio je da u situaciji kada je dosegnuto ograničenje kapitala ili točka zasićenja potrošnje, postoji maksimalno ostvariva stopa zadovoljstva *B.* Prema tome, dolazi do zaključka da je optimalna štednja ona koja je potrebna da bi se postigla maksimalno ostvariva stopa zadovoljstva *B.*

Na lijevoj strani jednadžbe *(1)* je štednja ili investicije, dok se desna strana izraza odnosi na maksimum ostvarive stope zadovoljstva, koju je Ramsey nazvao *točka blaženstva*, *B* umanjenoj za dodatno zadovoljstvo *[U(C) – V(C)]* i podijeljeno sa graničnom korisnošću potrošnje *U'(C)*. U situaciji kada je stopa opadanja graničnog zadovoljstva potrošnje manja od kamatne stope, koja je jednaka graničnom proizvodu investicija, onda je stopa štednje preniska i obrnuto.

Na kraju, važno je istaknuti da su Solowljev i Ramsey-ev model rasta modeli egzogenog rasta, što znači da sadržavaju stabilno ravnotežno stanje. Dakle, postizanjem takvoga stanja, ekonomija prestaje rasti, jer je u dugom roku postignuta stabilna razina kapitalne opremljenosti, proizvoda i potrošnje po stanovniku. Ekonomija na tim postignutim vrijednostima stagnira i prestaje rasti u vrijednostima *per capita.* Jedini pokretač rasta u stanju stabilne ravnoteže jest tehnološki napredak koji je egzogen. Međutim stabilan rast u dugom

[27] Ovo pravilo je u literaturi poznato poda nazivom *Keynes-Ramseyevo pravilo*

roku nije moguće ostvariti unutar okvira kojega su zadali egzogeni modeli rasta. Upravo zato se javljaju endogene teorije i modeli rasta koji taj problem identificiraju i otklanjaju.

3.1.5. Endogene teorije rasta

Sredinom 80-ih godina došlo se do zaključka da uobičajeni neoklasični model rasta teoretski nije dovoljan kao oruđe za istraživanje determinantni rasta u dugom roku. Pokazalo se da model koji u sebi nema tehnološke promjene predviđa da će ekonomija eventualno konvergirati stanju stabilne ravnoteže sa rastom *per capita* koji će iznositi nula. Osnovni razlog tome jesu opadajući prinosi na kapital. Jedno od rješenja toga problema bilo je da se proširi koncept kapitala uključivanjem ljudskog kapitala kao nove komponente kapitala. Važna pretpostavka je bila da se opadajući prinosi ne mogu pojaviti u ovoj proširenoj klasifikaciji kapitala. Drugi pristup rješavanju ovoga problema bio je taj da je tehnološki napredak, u obliku generiranja novih ideja, jedini način putem kojega ekonomija može izbjeći pojavu opadajućih prinosa u dugom roku. Zato je postao prioritet da se tehnološki napredak, za razliku o neoklasične teorije, objasni endogeno, odnosno unutar modela rasta (Barro i Sala-i-Martin 2004, str. 61) .

Moderne endogene teorije rasta pokušavaju objasniti stopu tehnološkog napretka, koju je Solow u svojemu modelu prikazao egzogenom. Ovi modeli pokušavaju objasniti da odluke koje donose ljudi, poduzeća i vlade određuju kreiranje tehnologije kroz istraživanje i razvoj (Mankiw 2002, str. 227).

Novi poticaj istraživanju ekonomskog rasta dali su Romer (1986) i Lucas (1988), koji su uz Arrowa (1962) i Uzawu (1965) pretpostavili da postoje pozitivne eksternalije sa ljudskim kapitalom (npr. obrazovanje) te istraživanjem i razvojem koji osiguravaju da se granična proizvodnost kapitala ne smanjuje, a kapitalni koeficijent ne povećava.

Varijablu ljudskog kapitala u model ekonomskog rasta dodali su Schultz (1963) i Becker (1964), a taj su model razvijali i Arrow (1962), Uzawa (1965) i Romer (1986). Teorija ljudskog kapitala je usredotočena na činjenicu da način na koji pojedinac raspoređuje svoje vrijeme na razne aktivnosti u tekućem vremenu, utječe na njegovu produktivnost u budućnosti.

Endogena teorija rasta može se prikazati uz pomoć osnovnog modela, kako slijedi:

$$Y = AK \quad (1)$$

gdje je *A* konstanta koja mjeri količinu proizvoda koji je proizveden za svaku jedinicu kapitala. Važno je primijetiti da ova funkcija proizvodnje nema opadajućih prinosa na kapital. Jedna dodatna jedinica kapitala odgovara *A* dodatnim jedinicama proizvoda. Odsustvo opadajućih prinosa na kapital je temeljna razlika između endogenog modela rasta i Solowljevog modela rasta (Mankiw 2002, str. 223).

Akumulacija kapitala može se prikazati sljedećom jednadžbom koja se koristi i u Solowljevom modelu (Mankiw 2002, str. 223):

$$\Delta K = sY - \delta K \quad (2)$$

gdje je δ stopa deprecijacije kapitala. To znači da je promjena zalihe kapitala jednaka bruto investiranju umanjenom za deprecijaciju realnog kapitala.

Kada se usporedi *(1)* i *(2)*, dobiva se:

$$\Delta Y/Y = \Delta K/K = sA - \delta \quad (3)$$

Jednadžba *(3)* pokazuje da je stopa rasta BDP-a određena stopom štednje, tehnologijom i stopom deprecijacije. Dokle god je $sA > \delta$, dohodak raste. To znači da u ovom endogenom modelu rasta, štednja i investicije mogu voditi stalnom, odnosno postojanom, rastu (Mankiw 2002, str. 223).

Na razinu tehnološke promjene može se utjecati investiranjem u obrazovanje kako bi se poboljšala kvaliteta rada, ali i investiranjem u istraživanje i razvoj u cilju boljeg korištenja kapitala. Uspjeh takvih investicija može potaknuti više investiranja i više štednje kako bi se financirao taj proces. Zato je moguće razviti efikasan kružni proces u kojemu investicije potiču stvaranje veće količine znanja, što zauzvrat potiče povećanje investiranja. Ovakva endogena teorija rasta povećava kumulativno nacionalnu štednju i investiranje (Kennedy 2000, str. 105).

Prema Thirlwallu (2003) tri su načina na koja obrazovanje može poboljšati performanse rasta:

- Obrazovanje poboljšava kvalitetu rada i kvalitetu fizičkog kapitala kroz korištenje znanja.
- Obrazovanje ima efekt prelijevanja na druge dijelove društva koji nadoknađuju opadajuće prinose na kapital.
- Obrazovanje je jedno od najvažnijih inputa u istraživanje i razvoj.

Arrow (1962) je svojim istraživanjem značajno doprinio teoriji ekonomskog rasta. Uveo je termin *učenja kroz rad*. Kada je *učenje kroz rad* izvor tehnološkog napretka, stopa akumulacije znanja ovisi o tome koliko se novog znanja generira kroz uobičajene ekonomske aktivnosti.

Na kraju, treba reći da endogene teorije rasta danas prevladavaju na području teorija rasta. One nastavljaju neoklasičnu tradiciju u potrazi za ravnotežom. Ravnoteža nije stabilno ravnotežno stanje (s*teady state*), već stabilan put rasta. Ravnotežna stopa rasta je posljedica rasta ljudskog kapitala, tehnološkog napretka, i dr.

3.2. INSTITUCIJE I GOSPODARSKE PERFORMANSE

Ukupnost normi, običaja, navika u nekom društvu, predodžbi i uvjerenja predstavlja društvenu stvarnost. U razvojnom se kontekstu društvena stvarnost može promatrati kao skup institucija koje se mogu operacionalizirati ili kao skup komparativnih prednosti ili pak kao skup razvojnih prepreka. Ako su u datom društvu te institucije operacionalizirane kao komparativne prednosti, one postaju čimbenik razvoja koji se još naziva i društveni odnosno sociokulturni kapital (Štulhofer 1999, str. 4). Deficit društvenog kapitala može se predstaviti kao potencijalni gospodarski gubitak, a empirijski gledano, kao jedno od važnijih ograničenja gospodarskom razvoju.

Izmjena ili stvaranje novih formalnih institucija proces je koji ima svoje specifičnosti i koji je često praćen raznim poteškoćama, ali poteškoće koje karakteriziraju i prate proces promjene i izgradnje neformalnih institucija daleko su veće. Naime, naslijeđene navike i ponašanja koje se formiraju kroz dugi niz godina ili kroz desetljeća stvaraju specifičnu kulturu ponašanja koja je rezistentna na promjene, osobito ako su one nagle i brze. Neformalna pravila i običaji pokazuju otpornost bez obzira na intenzitet promjena formalnih institucija. Primjerice, čak ni socijalističke revolucije nisu uspjele promijeniti mnoge neformalne institucije, bez obzira na

silinu i snagu promjena formalnih pravila. S druge strane, desetljeća života u planskim gospodarstvima uzrokovala su nastanak novih neformalnih institucija u obliku usvajanja navika oslanjanja na državu, otežanog postizanja kompromisa, nerazvijanja svijesti o vlastitoj odgovornosti u uvjetima nedovoljno čvrstih ugovora i slično (Vehovec 2000). Međusobna interakcija formalnih i neformalnih pravila, odnosno ukupnost institucija u društvu oblikuje pravila ponašanja, definira transakcijske troškove i rizik poslovanja te određuje uvjete poslovanja.

Institucije koje povećavaju prohodnost kapitala, koje smanjuju troškove informiranja i troškove preuzimanja rizika te koje poboljšavaju provedbu ugovora izravno utječu na opadanje transakcijskih troškova. Time stvaraju okvir za jačanje produktivnosti i konkurentnosti te u konačnici, okvir za gospodarski rast.

Važnost institucija za gospodarski rast i razvoj prepoznata je i naglašena još od doba Adama Smitha pa sve do suvremenih teoretičara. U svom djelu Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda već Adam Smith navodi: „Trgovina i manufaktura mogu malokad procvasti u ijednoj državi u kojoj ne postoji vladavina prava, u kojoj se ljudi ne osjećaju zaštićeno po pitanju vlasništva nad svojom imovinom, u kojoj pridržavanje ugovora nije podržano zakonom i u kojoj vlast nije stalno angažirana na primoravanju plaćanja dugova od svih onih koji su u stanju platiti. Trgovina i manufaktura, ukratko, mogu malokad cvjetati u ijednoj državi u kojoj ne postoji određeni stupanj povjerenja u pravednost vlasti“ (Rodrik, Subramanian i Trebbi 2004).

Godine 1993. dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju bio je Douglass North, ekonomist u čijem su fokusu proučavanja upravo institucije i njihov utjecaj na gospodarski rast. Posljednjih godina osobito je zabilježen porast interesa za otkrivanje uzroka institucionalnih razlika među zemljama i načina putem kojih institucije mogu utjecati na ekonomske performanse. Isto tako, predmet interesa postaje i povratna uzročno-posljedična veza institucija i razvoja pa se tako sve više naglašava mogućnost da institucije utječu na gospodarski razvoj, ali i da sam gospodarski razvoj dovodi do kvalitativnih institucionalnih promjena. S razvojem i napretkom zemlje razvijaju se i potrebe postojećih organizacija pa će one nastojati mijenjati institucionalni okvir radi ostvarivanja još boljih performansi. Ovisno o njihovoj pregovaračkoj poziciji i odnosu troškova i koristi koji će iz te promjene za njih proizaći pristupit će se promjeni zakonskog i regulatornog okvira. Također i interesi političkih elita mogu u velikoj mjeri determinirati razvoj zemlje jer politički konflikt među elitama

dovodi do razvoja institucija. U radu Nugenta i Robinsona (2001) istražuje se razlog različitog razvoja Kolumbije i Kostarike s jedne strane te Salvadora i Gvatemale s druge strane. Premda su sve promatrane zemlje imale sličnu kulturu, vjeru, kolonijalnu povijest, zemljopisni položaj i približno isti poljoprivredni potencijal, prve dvije postale su bogatije od potonjih. Razlog je u tome što političke elite Kolumbije i Kostarike nisu bile zainteresirane za vođenje velikih plantaža kave pa su zemlju podijelile farmerima želeći si osigurati njihovu podršku u borbi za političku moć. Istovremeno elite u Salvadoru i Gvatemali su željele zadržati vlasništvo nad zemljom. Budući da su mali proizvođači uspješniji u uzgoju kave, gospodarstva Kolumbije i Kostarike učinkovitije su se razvijala.

Postoje i suprotne situacije, u kojima nositelji vlasti sustavno rade na urušavanju institucija jer je njima to u interesu. Klijentelizam, korupcija i traženje renti među glavnim su izvorima pojave destrukturiranja institucija što u razvojnom smislu za posljedicu ima negativnu alokaciju resursa. To se uglavnom događa u etatističkim zemljama. Prema Royu i Tisdellu (1998, str. 1322), dobre gospodarske politike neće biti u stanju postići održivi razvoj ukoliko nisu pravilno implementirane, što je povezano s postojanjem dobrog upravljanja u zemlji. Pod pojmom upravljanje ovdje se podrazumijeva ukupnost svih nositelja vlasti, zakonodavne, izvršne i sudske. Iz toga proizlazi da je dobro upravljanje jednako važno kao i dobra gospodarska politika, ako ne i važnija. Međutim dobro upravljanje je krucijalno ovisno o prisutstvu prikladnih institucija. Prema tome, da bi gospodarske politike bile uspješne i učinkovite, moraju biti poduprte odgovarajućim institucijama ili barem popraćene učinkovitim institucionalnim promjenama.

Percepcija političke, gospodarske i društvene klime personificirana kroz učinkovitost institucija od velike je važnosti u formiranju poticajnog okruženja za investicije i rast. Uz postojeću mobilnost međunarodnog kapitala, mjerenje, odnosno procjena i vrednovanje poticajnosti okruženja može imati važnu ulogu u determiniranju sposobnosti države za privlačenje i zadržavanje domaćih i stranih investicija. Investitori žele znati kolika je vjerojatnost da će njihovo ulaganje biti sigurno u smislu prava nad raspolaganjem dobiti, kolike su mogućnosti da će ih država izvlastiti ili da će pravni sustav zaštititi njihova vlasnička prava. Prisutnost jasnih vlasničkih prava je ključni element institucionalnog okvira koji oblikuje ekonomske performanse. Istraživanja Roderika, Subranamiana i Trebbia (2004) pokazala su da kada investitori vjeruju da su njihova vlasnička prava zaštićena, gospodarstvo raste, a kvaliteta institucija je vrlo važan čimbenik razvoja. Pri tome se ne misli samo na

formalne institucije nego jednako tako i na neformalne. Primjeri iskustava Kine i Rusije pokazuju upravo takav razvoj situacije. Kina je formalno zadržala socijalistički pravni sustav dok u Rusiji postoji sustav privatnog vlasništva. Usprkos odsustvu formalnih institucija koje bi regulirale privatno vlasništvo, kineski poduzetnici su se osjećali dovoljno sigurnima da poduzmu velike investicije, pretvarajući Kinu u svjetsku najbrže rastuću ekonomiju u posljednja dva desetljeća. U Rusiji, nasuprot tome, investitori su se osjećali nesigurnima i privatne investicije ostale su na niskoj razini. Mjerenja kvalitete institucija koje su proveli spomenuti autori u te dvije zemlje potvrđuju vezu institucija i razvoja. Bez obzira što je ruski formalni pravni sustav sličniji europskom, kvaliteta ruskih institucija rangirana je značajno niže od kineskih. Za investitore je bio važniji kineski jasan signal da će njihova vlasnička prava biti zaštićena nego samo donošenje zakona o privatnom vlasništvu.

Slični zaključci brojnih istraživanja o utjecaju institucija na gospodarski rast mogu se naći u brojnim istraživanjima, a mogu se svesti na slijedeće: države koje su vodile autoritativne i despotske vlade možda su bile uspješnije od drugih u organiziranju poljoprivredne proizvodnje većih razmjera, ili u organiziranju velikih javnih radova poput sustava za navodnjavanje i odvodnju, ali su uglavnom razvile institucije koje podržavaju visoko centraliziranu državu i koje su bile neprijateljske prema konkurenciji i tržišno orijentiranoj industrijalizaciji (Shirley 2003). S druge strane, političke elite u državama u kojima nisu imale toliku moć nego su morale međusobno pregovarati i stvarati ugovore te tražiti podršku stanovništva, izgradile su institucije koje osiguravaju provedbu ugovora i ograničavaju njihovu mogućnost izvlašćivanja. Upravo u tome leži uzrok razvoja institucija oko kojega većina autora ne dvoji: veća jednakost usklađena s dovoljno političke konkurencije dovodi do ograničavanja mogućnosti vladajućih za izvlašćivanjem. Jednom razvijene temeljne institucije traju desetljećima pa čak i stoljećima, bez obzira jesu li dobre i poticajne, odnosno slabe i ograničavajuće. Shema 3. prikazuje razvoj institucija u državi kroz vrijeme.

Shema 3. Povijesni razvoj institucija

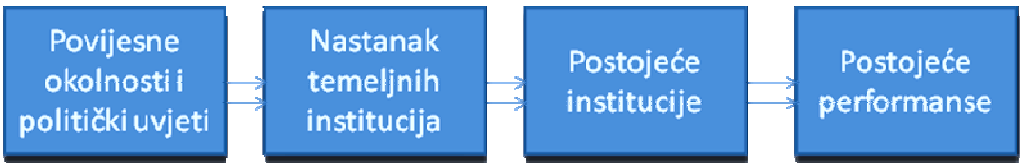

Izvor: Acemoglu, Johnson, Robinson, 2001, str. 1370, – prilagodila doktorandica

Određeni događaj u povijesnom trenutku može za državu imati dalekosežne posljedice jer može odrediti njezino dugogodišnje političko uređenje ili barem dugogodišnje odnose među političkim elitama. U skladu s time razvijat će se institucije koje će pogodovati elitama koje su na vlasti ili koje imaju pregovaračku moć. Budući da institucije imaju karakteristiku dugotrajnosti, jakost ili slabost tako nastalih institucija imat će značajan utjecaj na gospodarski rast i daljnji razvoj zemlje. Nastavno će gospodarski razvoj dalje determinirati razvoj institucija i put prema dugogodišnjem procesu bit će otvoren. Institucionalna promjena koja će biti potrebna za razvojni iskorak biti će tim teža što duže taj vremenski period bude trajao.

3.3. KONCEPT INSTITUCIONALNOG PRISTUPA GOSPODARSKOM RASTU

Kako institucije utječu na ekonomsku učinkovitost i koji su načini mjerenja institucionalnog razvoja pojedinih država te kakva je uloga sigurnosti vlasništva pitanja su kojima se bavi poglavlje institucionalnog pristupa gospodarskom rastu.

3.3.1. Institucije u funkciji ekonomske učinkovitosti

Zahvaljujući novoj institucionalnoj ekonomiji danas je moguće bolje razumjeti kako je moguće da su se u prošlosti neke zemlje bolje razvijale, a neke slabije. Međutim, postavlja se pitanje koje su to institucije koje bi mogle pomoći da država učini razvojni pomak danas i kako na te institucije utjecati radi postizanja ekonomske učinkovitosti.

U zemljama koje su u prošlosti bile pod vlašću europskih država djelovanje institucija na učinkovitost bilo je određeno motivima vladajućih. Tako je u zemljama gdje su se Europljani naselili u većem broju ili gdje su namjeravali trajno vladati, razvoj institucija ohrabrivao i podržavao ekonomske i političke aktivnosti. Stvorila se pozitivna institucionalna klima za inovacije, investicije i gospodarski rast (Ocampo i Vos 2008, str. 99). Još i danas u Hrvatskoj se mogu čuti nostalgična prisjećanja na uređenost države i poštivanje pravila kakvo je vladalo za vrijeme carske Austrije. S druge strane, tamo gdje je cilj bio iskorištavanje prirodnih

resursa, vladajuće elite razvijale su institucije koje su omogućavale njihov ostanak na vlasti i osiguravale njihov status, ali koje su istovremeno djelovale kao ekonomski vrlo neučinkovite.

Institucijama se smatra ukupnost pisanih i nepisanih pravila koje određuju ponašanje u nekom društvu. Ekonomska učinkovitost je u značajnoj vezi s institucijama koje se odnose na zaštitu vlasničkih prava i provođenje zakona, građanskih sloboda, političkih prava i demokracije, političke stabilnosti te s institucijama koje potiču i podržavaju kooperaciju, povjerenje, vjeru i razne društvene klubove i udruženja (Aron 2000). Pojedini autori naglašavaju razliku između institucija i rezultata njihovog djelovanja, pa tako sigurnost vlasničkih prava smatraju rezultantom čitavog niza institucija, normi ponašanja, vjerskih uputa, tradicije, zakona, i pravila koja reguliraju mogućnost države za izvlašćivanje. Drugi pak uvjete poslovanja i politike smatraju zamjenom za institucije. Primjerice, trgovinske barijere tako smatraju supstitutom za slabe institucije (Roll i Talbot 2001).

Pitanje koje su institucije bitne za razvojne pomake prenosi se i u problematiku znanstvenih istraživanja. Za istraživanje korelacije institucija i gospodarskog rasta bitno je odrediti agregatne i pojedinačne indikatore te odrediti njihovu relativnu važnost. Nadalje, samo određivanje indikatora nije uvijek objektivno jer za neke indikatore ne postoji drugi način mjerenja osim procjena. Premda se procjenama bave agencije čije se analize skupo plaćaju, određena doza subjektivizma ipak se ne da izbjeći. Tako npr., mjerenje kvalitete formalnih institucija uključuje subjektivno vrednovanje učinkovitosti vlasničkih prava, subjektivni dojam o birokraciji i o preprekama za obavljanje posla. To zatim posredno predstavlja transakcijske troškove i transformacijske troškove proizvodnje koji mogu imati utjecaja na efikasnost investicija te potom i na gospodarski rast. Još je teže mjeriti neformalna ograničenja, pa se u tu svrhu pristupa mjerenju društvenog kapitala. Subjektivni su oni indikatori koji se temelje na procjenama i na percepciji, a objektivni su oni kojih je temelj prikupljanje činjenica i ekonomskih podataka.

Indikatori i komponente mjerenja institucija radi njihovog utjecaja na ekonomsku učinkovitost i na gospodarski rast, mogu se klasificirati u pet kategorija: (1) kvalitetu formalnih institucija, (2) mjerenja društvenog kapitala, (3) mjerenja društvenih karakteristika što uključuje etničke, kulturološke, povijesne i vjerske kategorije, (4) karakteristike političkih institucija, uključujući temeljne zakone, ustavna prava i pitanje političkog sustava: diktaturu

ili demokraciju te (5) mjerenje političke nestabilnosti što uključuje štrajkove, pobune, građanski rat, trajanje političkog režima i promjene u izvršnoj vlasti (Aron 2000).

Kod političke nestabilnosti bitna su ograničenja kojima formalne i neformalne institucije djeluju na visinu i učinkovitost novih investicija. Ponekad prisutnost različitih etničkih skupina u državi i njihovi odnosi dovode do političke nestabilnosti. Pobune i građanski rat mogu razoriti postojeće gospodarsko okruženje, ali to se smatra krajnostima kod kojih se naglo, čak i nepovratno, mijenjaju uvjeti poslovanja. Zato je za investitore bitna dobra procjena mogućnosti takvih događaja. Na ekonomsku učinkovitost negativno djeluje klijentelizam koji je svojstven državama koje nemaju dugu demokratsku tradiciju, poput europskih tranzicijskih zemalja. Političari skloni klijentelizmu omogućuju razne usluge svojim klijentima da bi i dalje bili birani. Učvršćujući uslugama podršku svoga biračkog tijela održavaju se na vlasti usprkos slaboj vladavini (Keefer 2005, str. 32). U zemljama gdje institucije ne dozvoljavaju klijentelizam, slabe vlade teže se mogu održati, ali u zemljama sa slabim institucijama slabe vlade mogu opstati i svojim prisustvom djelovati da se ne primjenjuju dobre gospodarske politike. Zemlje s kratkom demokratskom tradicijom osobito su podložne tome. Nedostatak kredibiliteta takvih političara, nedosljedne primjene politika te pogrešne politike izravno ograničavaju razvoj. Želja za promjenom koju građani u određenim momentima iskazuju često je sputana interesima i pregovaračkom moći interesnih skupina pa promjene na čelu vlada znaju biti samo formalne, bez suštinskog mijenjanja klijentelističkog pristupa i bez prave institucionalne reforme. To generira visoke transakcijske troškove, visoku prisutnost traženja renti te smanjenu ili barem nedovoljnu ekonomsku učinkovitost i zaostajanje u razvoju.

Među pokazateljima koji se najčešće koriste, među ostalima mogu se navesti:[28]

(1) Indikatori kvalitete formalnih institucija:

- BERI (Business Environmental Risk Inteligence), subjektivni pokazatelj koji pokazuje sigurnost ugovora i prava vlasništva, birokratske zastoje, mogućnost izvlaštenja,
- ICRG (International Country Risk Guide), subjektivni pokazatelj koji se odnosi na sigurnost ugovora i prava vlasništva, vladavinu prava, korupciju u vlasti,

[28] Navode se samo neki od velikog broja pokazatelja, nastojeći pri tome da se ipak prikažu oni najkorišteniji.

kvalitetu javne uprave, nepriznavanje ugovora od strane vlasti, mogućnost izvlaštenja privatnih investicija,

- Business International Disaggregated Risk Indikators, subjektivni pokazatelj kvalitete institucija koji se sastoji od indeksa korupcije, efikasnosti javne uprave, efikasnosti pravosuđa, odsutnosti korupcije, političke stabilnosti, institucionalnih promjena, društvenih promjena, stabilnosti radne snage, mogućnosti dolaska opozicije na vlast, odnosa sa susjednim zemljama i terorizma,
- Heritage Foundation indeks of economic freedom, djelomično subjektivni pokazatelj kojega za razliku od prethodnih ne sastavljaju privatne agencije nego Heritage Foundation iz Washingtona. Odnosi se na tržišnu učinkovitost a sadrži pokazatelje porezne politike, vladinih intervencija, trgovinske politike, monetarne politike, regulative novčanih tokova i stranih investicija, bankarske regulative, kontrole plaća i cijena, zaštitu vlasničkih prava, učinkovitost zakona, udio paralelnog tržišta.

(2) Indikatori društvenog kapitala:

- Gastilov indeks građanskih sloboda, subjektivni pokazatelj (ali ne od strane lokalnih promatrača) koji mjeri odsutnost cenzure, otvorenost javnih rasprava, slobodu okupljanja i političkog organiziranja, garanciju društveno-ekonomskih prava, odsustvo velike nejednakosti, vladavinu prava u političkim slučajevima, (…),
- Gastil-Wrightova ocjena ekonomskih sloboda, subjektivni pokazatelj koji se odnosi na slobodu posjedovanja, slobodu udruživanja, slobodu kretanja te slobodu informiranja.

(3) Indikatori društvenih karakteristika:

- Adelman-Morrisov indeks društvenog razvoja, objektivni pokazatelj koji mjeri veličinu tradicionalnog poljoprivrednog sektora, opseg urbanizacije, karakter temeljnih društvenih organizacija, važnost domaće srednje klase, omjer pismenosti, (…),
- Easterly-Levineov pokazatelj etničkih različitosti, objektivni pokazatelj koji mjeri etničke napetosti u zemlji.

(4) Indikatori karakteristika političkih institucija:

- Clague, Keefer, Knack i Olsenov pokazatelj političkog režima, objektivni pokazatelj trajanja i vrste režima, od diktature do demokracije, učinkovitosti zakona, selekcije i kompetencija vodećih ljudi, (…),
- De Vanssay i Spindlerov pokazatelj ustavnih prava, objektivni pokazatelj: pravo na privatnost, pravo na udruživanje i druga politička pitanja.

(5) Indikatori političke nestabilnosti:

- Taylor, Jodice i Banksov pokazatelj političke nestabilnosti, objektivni pokazatelj koji sadrži broj revolucija, uspješne i neuspješne državne udare, politička ubojstva, broj pobuna i demonstracija, broj promjena u strukturi vladajućih, (…)
- Barrov pokazatelj političke nestabilnosti, objektivni pokazatelj: godišnji broj revolucija ili državnih udara, ubojstva na milijun stanovnika godišnje, štrajkovi, ratovi, (…).

Navedeni su samo neki pokazatelji, iako ih je u praksi i daleko više. Uz veliki broj pokazatelja i problematiku odabira relevantnih pokazatelja još je teže odrediti koje će institucije biti bitne za koju državu. Poteškoće koje se javljaju pri mjerenju korelacije institucija i ekonomske učinkovitosti mogu biti velike, međutim vrlo velike poteškoće mogu nastati prilikom pokušaja implementacije institucionalnih reformi. Proces promjene bit će dugotrajan, ovisan o pregovaračkoj moći političkih i drugih elita ali bitno je da bude pravilno usmjeren. Mnoge zemlje ne uspijevaju taj proces dobro usmjeriti pa i dalje imaju nisku razinu novih investicija, nisku učinkovitost i nedovoljne stope rasta.

Institucionalnu promjenu nužnu za postizanje ekonomske učinkovitosti neće biti moguće postići jednostavnim kopiranjem puta kojim su u prošlosti prošle države koje su danas uspješne. Svaka zemlja ima svoja pravila, norme i običaje u koje se svaka promjena mora uklopiti ili na koje mora djelovati, a to nije moguće postići izvlačenjem iz konteksta i pokušajima kopiranja. Analiza pokazatelja i korelacija institucija i gospodarskog rasta može služiti kao putokaz za određivanje smjera, ali ne može biti recept za postizanje ekonomske učinkovitosti. Ono što je uspješno u jednoj zemlji, u drugoj može dati sasvim druge rezultate pa svaka država mora odabrati svoj put razvoja.

Ipak, sva se istraživanja korelacija institucija i gospodarskog rasta slažu u tome da su institucije koje djeluju na ekonomsku učinkovitost one koje djeluju na snižavanje

transakcijskih troškova te one koje utječu na državu da štiti vlasništvo umjesto da ga izvlašćuje. Razvojem takvih institucija stvaraju se uvjeti za ekonomsku učinkovitost.

3.3.2. Uloga vlasništva kao institucije

Sigurnost vlasništva jedna je od najznačajnijih institucija koja utječe na gospodarski rast. Moderni gospodarski rast započeo je kada su se u Europi za vrijeme renesanse pojavile institucije sigurnosti ugovora, vladavine prava i sigurnosti vlasništva. Razvoj tih institucija izravno je prethodio industrijskoj revoluciji i gospodarskom rastu koji je potom uslijedio.

U Zapadnoj Europi, već s početkom 17. stoljeća, političke promjene postale su glavni izvor smanjivanja nesigurnosti. Te su promjene ograničile mogućnosti vladara – kraljeva i careva odnosno njihovih agenata – da iskorištavaju svoju apsolutnu moć na svojevoljne i nepredvidive načine. Najraniji je primjer u Engleskog gdje je uveden parlament u kojem su bili zastupljeni vlasnici imovine i koji je uskoro kontrolirao sve vezano uz državne financije. Posljedično ni kralj ni njegovi agenti nisu više mogli konfiscirati ničiju imovinu niti nametnuti veće poreze po svojoj volji. Državni proračun postao je određen porezima koje je postavljao izabrani parlament. Tadašnji glasači bili su isključivo vlasnici imovine. Na taj su način svi budući porezi koje su poduzeća morala plaćati postali predvidljivi, a vlasnici imovine i poduzeća su mogli investirati u inovacije sa sigurnom spoznajom kolike će ih porezne obveze očekivati. Porezi su postali predvidljivi i manje podložni nesigurnosti i neočekivanim promjenama. Predvidljivost je značila da će onaj tko je upoznat sa zakonima i pravom, moći planirati i investirati kapital bez bojazni da će se kasnije neka politički jaka osoba ili grupacija moći svojevoljno umiješati u te planove te ih možda i uništiti. Usporedno s time osnivali su se i sudovi trgovačkog prava radi zaštite prava vlasništva i za provođenje sigurnosti ugovora. Te inovacije u politici i pravu postale su poznate kao osiguravanje *vladavine zakona* a *ne vladavine ljudi* (Rosenberg 2003). Vladavina zakona bila je od temeljnog značaja u društvima gdje su nastajale tehnološke inovacije koje su zahtijevale dugoročna velika financijska ulaganja.

Za gospodarski je rast sigurnost vlasništva vrlo bitna jer ono djeluje na učinkovitost alokacije resursa. Kada vlasništvo nije sigurno, ili kada nije dobro definirano, resursi se mogu alocirati prema neproduktivnim ekonomskim aktivnostima (Vijayaraghavan i Ward 2001).

Transakcijski troškovi su u takvim slučajevima visoki i mogu sprječavati transakcije koje bi donosile korist svima. Različita učinkovitost alokacije resursa može se jasno vidjeti na primjerima Sjeverne i Južne Koreje ili Istočne i Zapadne Njemačke, zemljama s potpuno istim resursima, ali i istim obrazovanjem, kulturom, jezikom, vjerom i poviješću, gdje je jedan dio zemlje stagnirao pod centralno planskim gospodarstvom i zajedničkim, kolektivnim ili državnim vlasništvom, dok je drugi dio zemlje prosperirao i razvijao se uz tržišnu ekonomiju i jasno definirano vlasništvo.

S dobro definiranim vlasničkim pravima, gospodarski rast će se pojaviti kroz učinkovitije korištenje resursa ili kroz privlačenje i povećanje resursa te kroz djelovanje obje mogućnosti, često i uz sinergijske učinke. Kapital koji je uložen u produktivne aktivnosti unaprijedit će produktivni kapacitet cijelog gospodarstva, ali preduvjet za privlačenje takvog kapitala i njegovu alokaciju je jasno definirana sigurnost vlasništvo i prava s time povezana. Nadalje, sigurnost kapitala promiče inovativnost i inovacije, jer je vlasnicima zajamčeno da će ostvarena korist biti njihova. Poduzetnici će ulagati u inovacije samo ako su sigurni da će moći kontrolirati povrate investicija u inovacije. Bez sigurnih vlasničkih prava investicijska inicijativa će biti niska. Vlasnička prava će rezultirati učinkovitim i održivim korištenjem resursa, jer vlasnicima pripadaju i koristi i troškovi odluka o korištenju. Resurse se ekonomski najučinkovitije može iskoristiti kada su vlasnička prava jasna i dobro definirana (Frances 2004). Institucija sigurnosti vlasništva osigurava igračima na tržištu isključivo, ekskluzivno pravo da alociraju svoje resurse na način koji smatraju prikladnim. Raspolaganje onim što je njihovo omogućava im da računaju na sve koristi i troškove angažiranja resursa. Što je vlasništvo jače zaštićeno, bit će veća inicijativa za investicijama, štednjom i radom te veća učinkovitost cijeloga gospodarstva. Učinkovitost gospodarstva djelovat će na rast i razvoj. Što je zaštita vlasništva šira i snažnija, alokacija resursa bit će učinkovitija, a što je alokacija resursa učinkovitija bit će veće stvaranje bogatstva (O'Driscoll i Hoskins 2003).

Razlozi zašto je negdje slaba zaštita vlasničkih prava uvijek leže u uređenju države, a mogu se svrstati u tri osnovna tipa uređenja (Besley i Ghatak 2010):

- Predatorske države – to su snažne države koje ne mogu pronaći načina za ograničavanje vlastite moći.

- Anarhične države – ondje gdje nema jedinstvene vlasti i gdje šefovi kriminalnih skupina ili ratni zapovjednici imaju moć prisile. Moć za provođenje ili kršenje prava vlasništva u njihovim je rukama.
- Neefikasne države – države koje iako su uspostavile monopol vlasti i moći, nisu uložile dovoljno truda u razvoj bitnih institucija koje podržavaju prava vlasništva i tržišnog poslovanja, primjerice u pravosuđe, zemljišne knjige, registre (…).

Prvi se slučaj odnosi na državu koja je jaka, a druga dva su karakteristična za slabe države. Nesigurna vlasnička prava ometaju učinkovitost tako što potkopavaju i ruše investicijske inicijative i stvaraju prepreke za trgovanje. Primjer izvlaštenja u novijoj povijesti zbio se u Zimbabveu godine 2000. i 2001.: kada je političko raspoloženje počelo postajati nenaklonjeno predsjedniku Mugabeu, on je pokrenuo program preraspodjele zemlje. Program izvlaštenja koji je bio poprilično nedefiniran i kaotičan provodilo je paravojno krilo njegove stranke na način da je okupiralo zemlju u vlasništvu bijelaca diljem zemlje. Zemlja je bila oduzeta, podijeljena te prodana ili poklonjena seljacima i podupirateljima stranke. U godinama koje su slijedile nakon izvlaštenja, gospodarstvo Zimbabvea suočilo se s gospodarskim padom i rastućom razinom inflacije, a umjesto poljoprivrednog prosperiteta država je uvelike postala ovisna o pomoći u hrani (Besley i Ghatak 2010).

Smatra se da je izostanak sigurnosti vlasništva jedan od uzroka nastanka korupcije (O'Driscoll i Hoskins 2003). Političke elite sklone traženju renti, klijentelizmu i korupciji mogu biti prepreka uvođenju jasno definiranoga sustava zaštite vlasničkih prava, što je čest slučaj kod spomenutih neefikasnih država. Treba znati da je zaštita vlasničkih prava sigurna i učinkovita samo kada koristi nadmašuju troškove, a to ovisi o interesima i statusu političkih elita. Svaka bi zemlja trebala razviti svoj sustav prava vlasništva sukladan svojem povijesnom naslijeđu jer se do sada pokazalo da kopiranje tuđeg sustava nigdje, osim u nekim kolonijalnim zemljama, nije uspjelo. Pokušaj primjene tuđeg sustava ne može uspjeti zbog različitih povijesnih, kulturoloških i političkih okolnosti. Tranzicijske zemlje Središnje i Istočne Europe bile su utoliko u prednosti jer su u njima institucije vlasničkih prava nekada već bile postojale.

Države sa sigurnim vlasničkim pravima biti će privlačnije za investiranje u fizički kapital i u ljudske potencijale od onih gdje su ta prava nejasna ili nedovoljno zaštićena. Fizički kapital i ljudski potencijali učinkovitije će se koristiti tamo gdje je vlasništvo sigurno. Sigurnost da će

država štititi i stajati iza svakog oblika vlasništva i da država zbog raznih razloga poput pada proračunskih prihoda, pritisaka javnosti, promjena u vladi ili promjena u vladinim društvenim i ekonomskim prioritetima i slično neće odbacivati ili ne priznavati ugovore, povećava sigurnost, smanjuje rizike i snižava transakcijske troškove. Također, za privlačenje kapitala i za gospodarski rast bitno je da ne postoji rizik od izvlašćivanja ili prisilne nacionalizacije.

Jedan od mogućih načina mjerenja razine zaštite prava vlasništva je Međunarodni indeks prava vlasništva – IPRI – International Property Rights Index. IPRI je kompozitni indeks koji uspoređuje 129 država u razini zaštite vlasništva, fizičkog i intelektualnog. Analize se rade istražujući zakonodavni i politički okvir te provođenje i primjenu zakona. Premda se radi o objektivnom indeksu kojega su izvor podaci Svjetska banka, Svjetski gospodarski forum te druge međunarodne organizacije, indeks ne može u sebi sadržavati specifične karakteristike koje se odnose na svaku pojedinu državu. Najveća moguća vrijednost indeksa je 10,0 koja bi označavala najjaču razinu zaštite vlasničkih prava, a najmanja 0,0 što bi značilo da u toj zemlji uopće ne postoji zaštita prava vlasništva. Na grafikonu 1 prikazan je rang zemalja prema IPRI pokazatelju.

Grafikon 1. Izabrane države prema IPRI pokazatelju za 2013. godinu

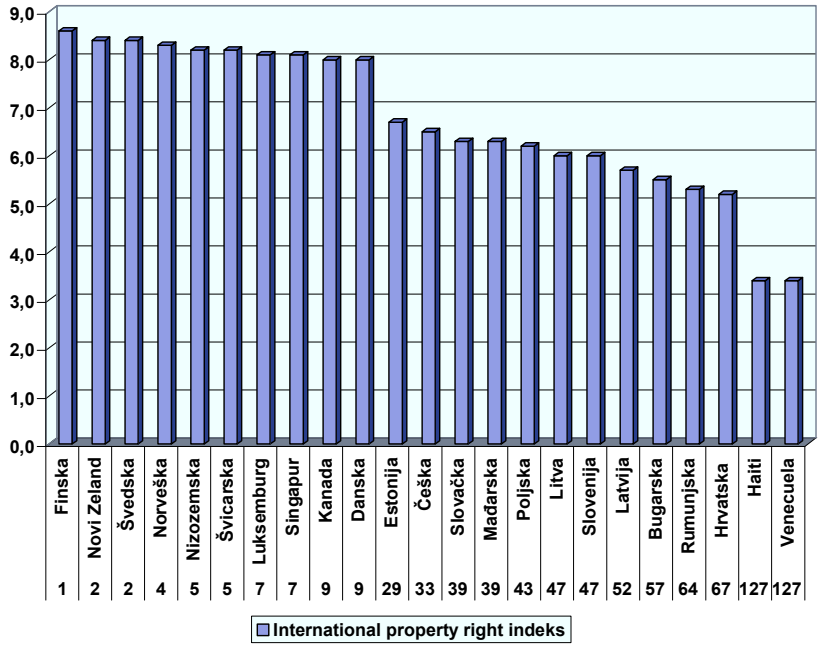

Izvor: Pripremila i obradila autorica prema Jackson, K., A., et al 2001, International Property Rights Indeks 2013 Report, Property Rights Alliance, Washington, str. 28.-39.

Premda niti u jednoj zemlji indeks nema vrijednost 10, primjetno je da su zemlje u kojima je visoka razina zaštite prava vlasništva upravo bogate i visokorazvijene zemlje Europe i svijeta. Tranzicijske zemlje koje su postale članice EU te Hrvatska nalaze se u gornjoj polovici što svjedoči da u njima postoje pozitivni institucionalni pomaci premda i među njima ima bitnih razlika – Estonija i Češka su na 28. i 33. mjestu s vrijednošću IPRI indeksa 6,7 odnosno 6,5, a Hrvatska i Bugarska dijele 64. mjesto s IPRI 5,3. Na začelju su siromašne zemlje Afrike i Južne Amerike.

Učinak jačanja povjerenja u sustav zaštite vlasništva je suzbijanje neformalnog gospodarstva, učinkovitija alokacija resursa i jačanje investicijske aktivnosti. Izostanak bojazni od izvlaštenja, neizvjesnosti i nepredvidivih gubitaka imovine privući će pažnju domaćih investitora te mobilnog međunarodnog kapitala te tako djelovati na povećanje ekonomske učinkovitosti.

3.4. INSTITUCIONALNI OKVIR I RAST GOSPODARSTVA

Prije dvadesetak godina, mjerenja institucija počela su se polako uvoditi u jednadžbe rasta, da bi do danas literatura o utjecaju institucija doživjela pravi procvat. Empirijski je dokazano da su razlike u institucijama različitih zemalja među najvažnijim odrednicama razlika u stopama gospodarskog rasta. U prvom dijelu ovog poglavlja obrađuje se odnos institucija i rasta, a u drugom se govori o značaju institucionalnog okvira za razvoj države.

3.4.1. Institucije i gospodarski rast

Većina se istraživanja utjecaja institucija na ekonomski rast i razvoj temeljila na analizama vremenskih presjeka što znači da su korišteni podaci mnogih zemalja za samo jedan period iako taj period može biti i prosječni prosjek više godina. U posljednje vrijeme sve se češće koriste analize temeljene na vremenskim nizovima premda postoje oprečna mišljenja o korisnosti njihova korištenja. To je osobito primjetno kod analiziranja zemalja u razvoju zbog velike nestabilnosti njihovih stopa rasta u dužem vremenskom periodu (Pritchett 1998, str. 23).

Autori koji istražuju utjecaj institucija na gospodarski rast slažu se da utjecaj postoji i da ga se može izmjeriti, ali su česte razlike u značaju tog utjecaja kao i o tome što dovodi do rasta institucija i posljedično do gospodarskog rasta i razvoja. Većina autora naglašava zaštitu vlasničkih prava, političke slobode, kvalitetnu i dobru vladu, razinu političke nestabilnosti. Institucije djeluju putem nevidljivih kanala, a činjenica je da je snižavanje transakcijskih troškova svugdje bio rezultat djelovanja dobrih institucija te da su sniženi transakcijski troškovi dovodili do gospodarskog rasta. Od velikog broja istraživanja koji posljednjih godina dokazuju utjecaj institucija na ekonomske rezultate zemlje spomenut će se samo dio najvažnijih radova.

Prvo istraživanje institucionalne kvalitete proveo je Barro (1991, str. 407-443) uključivši broj revolucija i atentata kao pokazatelj institucionalne kvalitete u istraživanju dugoročnog rasta u razdoblju od 1960. do 1985. na 98 zemalja. Dokazao je pozitivnu vezu institucionalne kvalitete i ekonomskog rasta. Nakon njegovog istraživanja usavršavali su se pokazatelji koji su se koristili za procjenu institucionalne kvalitete, ali princip ekonometrijskih modela ostao je uglavnom isti.

Usavršavanje pokazatelja dovelo je do uvođenja subjektivnih pokazatelja koje izrađuju komercijalne agencije za potrebe međunarodnih investitora. Tako su istraživanja Maura (1995, str. 681-712) te Knacka i Keefera (1995, str. 207-227) prilikom ocjenjivanja institucija prva uključila slijedeće pokazatelje: BERI – *Business Environment Risk Intelligence*, ICRG – *International Country Risk Guide*, te BI – *Business International*. Mauro je utvrdio statistički značajnu vezu institucija s investicijama i ekonomskim rastom. Kao nezavisne varijable koristio je korupciju, indeks efikasnosti birokracije i indeks političke stabilnosti. U njegovom istraživanju uočen je problem kauzalnosti, odnosno mogućnosti da promatrane zavisne varijable utječu na nezavisne. Nakon što je problem otklonjen, zaključeno je da veći indeks birokracije dovodi do visokih stopa rasta. Istraživanje Knacka i Keefera pokazalo je da rast i kvaliteta institucija dovodi do većih stopa rasta BDP-a.

Kauzalnost su uočili Chong i Calderon (2000, str. 69-81) utvrdivši da je ona dvosmjerna i da institucije potiču rast, ali i da rast dovodi do nastanka novih, boljih institucija. To je princip povratne veze institucija i gospodarskog rasta koja je prikazana grafikonom 3 u točki 4.3.2. Autori su dokazali da je utjecaj institucija na ekonomski rast veći u siromašnim zemljama.

Istraživanje Rodrika, Subramaniana i Trebbia (2002) pokazalo je da značaj kvalitete institucija za gospodarski rast nadmašuje značaj zemljopisnog položaja i razine integracije zemlje. Pri tome su institucije mjerili vladavinom prava i zaštitom vlasničkih prava. Dokazali su veliku važnosti institucija za gospodarski rast.

Easterly, Ritzen i Woolcock (2005) dokazuju da je razina društvene povezanosti – *social cohesion*, ključna za generiranje povjerenja i strpljenja potrebnog za provođenje reformi. Građani moraju vjerovati vladi da će kratkoročni gubici koji neizbježno prate reforme biti više nego nadoknađeni dugoročnim dobicima a presudnu ulogu u tome imaju dobre institucije. Posljedično, dobre institucije dovode do gospodarskog rasta.

Da su razlike u ekonomskim institucijama temeljni razlog ekonomskog razvoja dokazuje Acemoglu[29] u svojim istraživanjima, koji uz to razlikuje ekonomske i političke institucije. Ekonomske institucije u državi determiniraju inicijative i ograničenja za sve ekonomske aktivnosti te oblikuju ekonomske rezultate. Kao takve, one su i pitanje društvenog izbora zbog posljedica koje donose. Budući da različite interesne skupine i pojedinci imaju koristi od različitih ekonomskih institucija, uglavnom postoji sukob oko tih društvenih izbora, koji se u konačnici rješava u korist onih skupina s većom političkom moći. Distribucija političke moći predodređena je distribucijom političkih institucija i distribucijom resursa. Političke institucije alociraju *de iure* političku moć, dok skupine s većom ekonomskom moći uglavnom posjeduju veću *de facto* političku moć. Političke institucije i distribucija resursa se s vremenom mijenjaju jer ekonomske institucije utječu na redistribuciju resursa i jer skupine koje imaju de facto političku moć danas, nastoje promijeniti političke institucije da povećaju svoju de iure političku moć u budućnosti. Ekonomske institucije koje potiču ekonomski rast nastaju kad političke institucije alociraju moć skupinama čiji su interesi u očuvanju i zaštiti vlasničkih prava svih koji su vlasnici, kada teže stvaranju učinkovitih ograničenja nositeljima političke moći te kada je relativno malo renti koje bi mogle dopasti nositeljima političke moći.

U drugom istraživanju Acemoglu (2005, str. 49-119) odgovara na pitanje jesu li pogrešne i iskrivljene makroekonomske politike nekih zemalja koje su uključivale visoku inflaciju, velike proračunske deficite i nerealne tečajeve dovele do makroekonomskih nestabilnosti i sporog rasta u vremenu nakon drugog svjetskog rata ili je tome nešto drugo uzrok. Po njemu

[29] (Acemoglu, Johnson i Robinson 2004); Radovi Darana Acemoglua dali su veliki doprinos istraživanju institucija i njihovom doprinosu gospodarskom rastu i razvoju. Cf. također: (Acemoglu, Johnson i Robinson 2005, str. 549-575) gdje autori istražuju izvore rasta u Europi od 1500. do 1850. godine

su zemlje koje su slijedile loše i nekonzistentne makroekonomske politike imale slabe institucije, uključujući i one političke koje nisu ograničavale političare i političke elite, koje su bile neučinkovite po pitanju zaštite vlasničkih prava za investitore, koje su pogodovale rasprostranjenosti korupcije i visokom stupnju političke nestabilnosti. Kada se jednom preuzme kontrola nad učincima institucija, makroekonomska politika može imati samo minoran utjecaj na nestabilnost i krize. Po njemu su pogrešne makroekonomske politike simptomi postojećih institucionalnih problema, a ne glavni uzrok nestabilnosti. Prisutni institucionalni problemi odražavaju se na gospodarstvo putem brojnih kanala, kako mikroekonomskih, tako i makroekonomskih. Prema tome, uzrok sporog rasta leži u institucijama, a makroekonomske politike koje ne dovode do rasta njihova su posljedica.

Ulubasoglu i Doucouliagos (2004) istražujući vezu institucija i ekonomskog rasta na modelu od 119 zemalja pronalaze da postoje značajni ukupni izravni i neizravni učinci političkih i ekonomskih sloboda na ekonomski rast. Pri tome ekonomske slobode imaju pozitivne i značajne učinke na produktivnost, akumulaciju kapitala te na rast radne snage i ukupnih ljudskih potencijala.

Vijayaraghavan i Ward (2001) istraživali su vezu institucionalne infrastrukture i stopa ekonomskog rasta među 43 zemlje u razdoblju između 1975. i 1990., došavši do zaključka da su za ekonomski rast najvažnije institucije zaštite vlasničkih prava i veličine vlade. Međutim, i sami su pozvali na oprez kod interpretacije rezultata o veličini vlade ukazujući da država uz ulogu da omogućuje ekonomske procese, treba imati i poticajnu i regulatornu ulogu. U tom smislu naglašavaju da se ne smije tumačiti da su manje vlade učinkovitije.

Nadalje, proučavajući gospodarski rast OECD zemalja, Bassanini, Scarpetta i Hemings (2001) na temelju analize vremenskih nizova pronalaze da uloga institucija može biti pozitivna i negativna. Pozitivna jer na gospodarski rast djeluju inovacije, makroekonomsko okruženje, trgovinska otvorenost i razvijenost financijskih tržišta, a što je rezultat djelovanja dobrih institucija. Negativan je utjecaj kod loših institucija gdje stroga regulativa i administrativna ograničenja na efikasnost tržišta za rezultiraju negativnim utjecajem na ukupni gospodarski rast. Razlika u kvaliteti institucija utjecat će na razliku u gospodarskom rastu.

Meon i Weill (2003) nalaze da su bolje institucije povezane s većom makroekonomskom učinkovitošću, a da najveći utjecaj imaju institucije vladavine prava i učinkovitosti vlada. Umjesto institucija koriste izraz *governance* za koji u hrvatskom jeziku ne postoji prikladan

prijevod jer se ne radi o vladavini političkog tipa niti o upravljanju, nego je izraz širi i u sebi obuhvaća i vladavinu prava, korupciju i druge kategorije koje se u ovom radu smatraju institucijama. Budući da navedeni izraz koriste i drugi autori, za potrebe ovog rada smatrat će ga se institucijama u širem smislu. Kontrola korupcije i zakonodavni okvir također ima ulogu, ali ta je uloga po njima manje značajno povezana s efikasnošću. To je istraživanje zanimljivo iz razloga što kada se govori o institucijama treba imati jasan stav na koje se institucije misli. Vladavina prava je institucija koja će u svakoj državi imati važan utjecaj na ekonomske rezultate i zato je treba poticati, ali svaka država treba razvijati svoj zakonodavni i institucionalni okvir prilagođen specifičnoj situaciji, dostignutom stupnju razvoja i neformalnim institucijama koje u državi vladaju.

Takva razmišljanja potvrđuje istraživanje Davida i Macha (2006) koji na primjeru Švicarske dokazuju dvije stvari: prvo, da su u Švicarskom brzom rastu i uspješnoj međunarodnoj integraciji tijekom druge polovice devetnaestog i prve polovice dvadesetog stoljeća krucijalnu ulogu odigrale političke i ekonomske institucije i drugo, da je važno bilo također i to da Švicarska nije imala institucije poput patentnog zakona i neovisne centralne banke, iako se te institucije većinom smatraju preduvjetom razvoja. Dakle, razvojem svojeg puta umjesto kopiranjem tuđeg puta institucionalne promjene, Švicarska je postigla ekonomski uspjeh. Ovo je osobito važno u kontekstu traženja vlastitih putova institucionalne promjene.

Isto tako Roy i Tisdell (1998, str. 1310-1325) se slažu da su dobre institucije neophodne za održivi razvoj te da je vrlo bitna njihova implementacija i inkorporacija u društvo. Oni ne stavljaju toliko naglasak na izbor institucija nego smatraju da se načini implementacije ne smiju usvajati i kopirati od drugih jer nešto što je uspješno u jednom društvu ili u jednom vremenu, ne mora nužno biti uspješno u nekim drugim okolnostima.

Vrlo opsežno istraživanje Kaufmanna, Kraaya i Zoido-Lobatona (1999) provedeno je na preko 150 zemalja i pruža empirijske dokaze o snažnoj uzročnoj vezi između institucija i boljih ekonomskih rezultata. Promatrajući više od 300 pojedinačnih pokazatelja institucija sublimiranih u šest glavnih grupa zaključili su da bolje institucije dovode do boljih ekonomskih rezultata. Njihovo se istraživanje vrlo često koristi i citira u znanstvenim istraživanjima i predstavlja jedno od važnijih doprinosa tematici utjecaja institucija na ekonomski rast. Također se u istraživanjima institucija često koriste i njihove baze podataka o pokazateljima institucionalnog razvoja koje se redovito obnavljaju. I u ovome će se radu kod

procjene utjecaja institucija na ekonomske rezultate tranzicijskih zemalja koristiti dva od šest pokazatelja koji su navedeni autori razvili.

Kritike upućene istraživanjima koja se odnose na utjecaj kvalitete institucija i ekonomskog rasta uglavnom se odnose na kvalitetu podataka jer ne postoje izravne mjere kvalitete institucija (Bađun 2005, str 337-365) nego su one neizravne i izvedene. Podaci koji se koriste su subjektivni i samim time su podložni dozi nepreciznosti. Podaci uglavnom predstavljaju percepcije i glavni je prigovor da ih zbog toga nije dobro upotrebljavati. Međutim, podaci o institucionalnoj razvijenosti dobiveni na taj način ipak su u praksi vrlo korisni jer pružaju dovoljan broj informacija. Naime, za domaće i strane investitore su i percepcije važne jer percepcija sigurnosti može biti bitnija od formalnog postojanja nekog zakona. Subjektivni pokazatelji tako često pokazuju stupanj primjene formalnih institucija pa se do neke mjere mogu smatrati relevantnima. Također, prikupljanja i procjene podataka se neprekidno poboljšavaju i usavršavaju. Poseban problem predstavlja cirkularna kauzalnost, odnosno povratni utjecaj ekonomskog rasta na rast institucija. Moguća je i pojava da su iz istraživanja isključene varijable koje bi istovremeno objašnjavale i ekonomski rast i institucije pa bi u takvom slučaju nastala prividna regresija. Kritika je i da se kod kraćih vremenskih razdoblja zanemaruju ciklička kretanja bruto domaćeg proizvoda. Zasigurno postoji još kritika i ograničenja koja se odnose na istraživanje utjecaja institucija na ekonomski rast i o njima svakako vrijedi razmišljati. Treba postojati svijest o svim navedenim ograničenjima prilikom interpretacije rezultata istraživanja institucija na ekonomski rast. Istraživanja trebaju poslužiti da se može odrediti smjer, odnosno da se može doći do spoznaja kojima bi se omogućio djelotvorniji utjecaj na ekonomski rast.

Istraživanja na temu utjecaja institucija na ekonomski rast su brojna, a ovdje je naveden samo jedan dio pri čemu je moguće da su neka istraživanja koja bi još zornije prikazala taj utjecaj ili koja su po nečemu možda i značajnija izostavljena. Autori se uglavnom slažu da utjecaj institucija na rast postoji, razlikujući se pri tome jesu li koristili pokazatelje komercijalnih institucija, podatke iz dostupnih baza podataka ili kreirajući sami svoje pokazatelje. Rezultati istraživanja razlikuju se po stupnju utjecaja na rast kao i po stupnju utjecaja pojedinih institucija. Dok neki autori naglašavaju instituciju vlasničkih prava, drugi su skloniji instituciji vladavine prava, treći opet preferiraju odsustvo korupcije ili smanjenje birokracije, ali usprkos kritikama i uz uvažavanje ograničenja, većina ih se konačno slaže u jednome: dobre institucije pozitivno djeluju na ekonomske rezultate. Ono oko čega ne postoji konsenzus je način na koji

se do dobrih institucija može doći. Kako one nastaju? Kako se potiče njihov rast? Kako potaknuti institucionalnu promjenu da bi ona pozitivno djelovala na rast? Na ta pitanja nema jednostavnog i jednoznačnog odgovora i ne može ga ni biti jer svaka zemlja treba pronaći svoj put institucionalne promjene. Vrlo je teško ugledati se na neku razvijenu zemlju i pokušati njezin institucionalni okvir preslikati u svoje uvjete. Čak ako bi se donošenjem zakona i propisa formalno u tome i uspjelo, učinci ne bi bili isti kao u originalnoj zemlji. Ali vjerojatno za sve države vrijedi da je potrebno štititi vlasnička prava ili da je u zemlji potrebno provoditi vladavinu prava. Vjerojatno je za sve zemlje korisno da spriječe korupciju u najvećoj mogućoj mjeri i da osiguraju provedbu ugovora. To su dobre institucije koje svaka zemlja treba razvijati i neprekidno ih unaprjeđivati. To su institucije koje smanjuju transakcijske troškove i čija se razina relativno brzo može prepoznati. Bez obzira na stupanj gospodarskog razvoja zemlje, dokazano je da će te institucije djelovati u pozitivnom smjeru. U tom smislu, kada se u ovoj doktorskoj disertaciji spominje potreba institucionalne promjene u Hrvatskoj, misli se prvenstveno na tako navedene dobre institucije čijim bi se rastom smanjili transakcijski troškovi, a što bi posljedično djelovalo na bolje ekonomske rezultate.

3.4.2. Značaj institucionalnog okvira

Zanimljivo je spomenuti rad Vijayaraghavan i Warda (2001) u kojem pokazuju da inicijativa neće biti moguća uz nedostatak odgovarajućih institucija. Jedan od načina kako institucionalni kapacitet utječe na ekonomske performanse je putem alokacije resursa i s tim povezanog djelovanja javnog sektora. U nedostatku institucionalnog kapaciteta dolazi do krive alokacije putem neučinkovitih izbora od strane javnog sektora. Nedostatak dobrih institucija može također dovesti i do neučinkovitih investicijskih izbora privatnog sektora. Istražujući razdoblje od 25 godina za 43 države zaključuju da je sigurnost vlasništva najvažnija institucionalna determinanta te da sigurno vlasništvo omogućuje inicijativu, učinkovitu alokaciju investicija i učinkovito korištenje kapitala. Nadalje, zaključuju kako veća razina državne potrošnje negativno djeluje na rast, ali ona nije uvijek u izravnoj vezi s veličinom državnog aparata, nego je u vezi s učinkovitošću i kvalitetom vlade.

Nobelovac North (2003, str. 77-137) tvrdi da je nesposobnost društava da osiguraju djelotvornu i jeftinu provedbu ugovora najvažniji uzrok povijesne stagnacije i nerazvijenosti

zemalja Trećeg svijeta. Loš institucionalni okvir će rezultirati ne samo visokim troškovima transakcije nego će neučinkovita i loše definirana vlasnička prava rezultirati primjenom tehnologija za koje se koristi malo fiksnog kapitala te koje ne zahtijevaju dugoročne sporazume. Bruto investicije u dugotrajnu imovinu bit će male te će i tvrtke najčešće biti male, osim onih kojima upravlja ili koje štiti vlast. Visoke transakcijske troškove dodatno će povećavati korupcija. Za promjenu ekonomskih performansi potrebno je promijeniti institucionalni okvir. Institucionalni okvir odredit će smjer stjecanja znanja i vještina, a taj će smjer biti presudni čimbenik koji će odrediti dugoročni razvoj zemlje.

Shema 4 prikazuje kako institucije djeluju na gospodarstvo i zemlju u cjelini te povratni utjecaj na razvoj institucija. Institucije imaju snažan učinak na komponente kao što su razvoj trgovine, investicije, razinu integracije, konvergenciju, razinu društvenog kapitala u zemlji, promjene u političkoj stabilnosti, makroekonomske politike (…). Ukoliko je taj učinak pozitivan, razvoj svake od tih komponenti djelovat će pozitivno na gospodarski rast te na cjelokupni društveni razvoj.

Shema 4. Interakcija institucija, rasta i razvoja

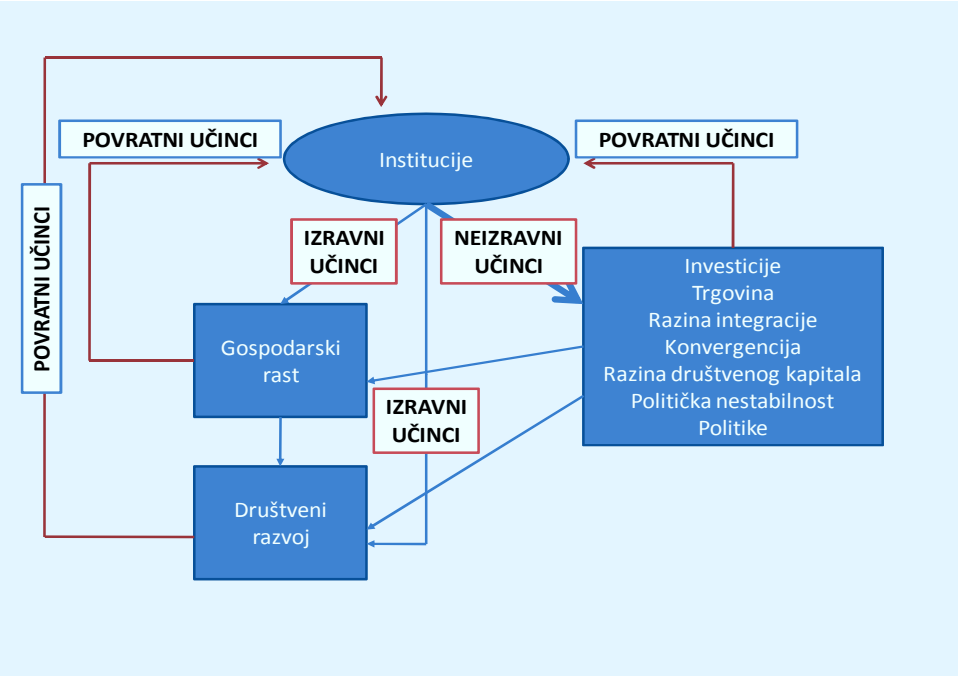

Izvor: Jutting, J.: Institutions and Development: a Critical Review, op. cit., str. 20, obradila doktorandica

Ako je učinak institucija na razvoj navedenih komponenti negativan, ograničavajući, to će se isto tako odraziti na gospodarski rast i razvoj. Razvojem komponenti koje djeluju na rast i razvoj, učinak institucija snažan je ali neizravan. Institucije i same izravno djeluju na gospodarski rast snižavanjem transakcijskih troškova te osiguravanjem provedbe ugovora. Povratno to dovodi do daljnjeg jačanja institucija, s time da će veći gospodarski rast i brži razvoj djelovati na razvoj dobrih institucija dok će gospodarska i društvena stagnacija djelovati na negativne institucije te time dodatno pogoršati odnose. I u lošim gospodarstvima postoje elite i interesne skupine koje žele zaštititi vlastite interese. Tada se razvijaju institucije koje predlažu niz poticajnih mjera koje u konačnici dovode do dominacije vojske nad državom i gospodarstvom, vjerskog fanatizma ili do klijentelističke preraspodjele postojećih prihoda.

Političke elite razvijaju ekonomiju koja im odgovara, bilo da je politika odgovorna biračima bilo da je odgovorna samo elitama, a ekonomija djeluje na politiku da se dodatno učvrste već postojeće poticajne mjere i organizacije. Ako je politika takva da razvija okruženje poticajno za rast i razvoj, ekonomija će dodatno djelovati na razvoj takve politike pa će se dobre institucije sve čvršće vezivati uz društvo. Gospodarski je rast u takvim društvima prirodni nastavak njihovog zacrtanog puta.

3.5. INSTITUCIONALNA PROMJENA U ZEMLJAMA TRANZICIJE

Zemlje bivšega socijalističkoga sustava u kratkom su vremenu bile prisiljene promijeniti cjelokupni koncept svoje ekonomije i sustava poslovanja. Pri tome su neke od naslijeđenih institucija imale značajan utjecaj na koncept razvoja. Naslijeđene različite institucije različito su djelovale na razvoj, proces konvergencije Europskoj Uniji te na daljnji razvoj institucija. To su teme kojima se bavi ovo poglavlje.

3.5.1. Ovisnost o prijeđenom putu

Na jednoj promidžbenoj poruci poznatog europskog avioprijevozničkog poduzeća dugo je stajao natpis: *In Eastern Europe one must have good connections.* U prijevodu bi to značilo

da je u Istočnoj Europi bilo potrebno imati dobre veze. Ovaj duhoviti reklamni slogan kojim je aviokompanija željela pokazati da ima dobru zračnu povezanost s tranzicijskim zemljama zapravo otkriva kakva je nekad bila percepcija o institucijama u bivšim socijalističkim zemljama.

Stvarnost se mijenja, tranzicijske se zemlje razvijaju, zajedno s njima i njihove institucije i postoji interakcija razvoja zemalja i institucija. Neke su tranzicijske zemlje postale pogodno okruženje za poslovanje i privukle su strane investitore dok se u nekima poslovanje još uvijek u većoj ili manjoj mjeri odvija po principu poznanstava, uz prisutnu korupciju i traženje renti te uz visoke transakcijske troškove.

Zemlje bivše planske ekonomije Središnje i Istočne Europe te neke azijske zemlje pokrenule su tranziciju i reformske procese, nastojeći promijeniti čitav ekonomski sustav i uspostaviti poticajno okruženje koje će dovesti do boljih ekonomskih performansi i ekonomske učinkovitosti. U tom smislu, za tranziciju u bivšim državama planskih ekonomija može se reći da je to proces preoblikovanja institucionalnog okvira (Rasier 2003).

Na proces preoblikovanja institucionalnog okvira i njegovu uspješnost snažno je utjecalo naslijeđe traženja renti. Tamo gdje političke elite nisu imale dovoljno snažan vanjski poticaj da se odreknu svoje moći, princip traženja renti tranziciju je usporio. Pri tome su zanemareni i javno dobro i potreba gospodarskog rasta bez obzira što bi u konačnici, povećani porezni prihodi od učinkovitijeg gospodarstva doveli da vlade imaju veću moć. Prisutnost javnog nadzora nad političkim elitama može učinkovito obeshrabriti korupciju i traženje renti, ali za to je potrebno imati natjecateljski orijentirane političke stranke koje se bore za glasove birača i koje ističu svaki oblik neprihvatljivog ponašanja ostalih stranaka. Na taj način, natjecanje među strankama djeluje kao regulator, a političke elite su se prisiljene držati pravila igre.

Naslijeđene neformalne institucije također imaju utjecaj na preoblikovanje institucionalnog okvira odnosno na tranzicijske procese. Tako npr. u Rusiji, bivšoj sovjetskoj republici, bez obzira na neučinkovitu ali jaku državu, siva je ekonomija bila vrlo važan dio gospodarskog sustava. Još i prije formalnog raspada SSSR-a, država je bila izgubila značajan stupanj kontrole nad raspodjelom bogatstva i najviše se bavila podjelom renti među dužnosnicima i službenicima. Sivo tržište nastavilo je funkcionirati i u novim okolnostima, a javne su se službe i dalje bavile pitanjima stjecanja osobnih dobrobiti. Kontinuirano odsustvo pouzdane primjene zakona u Rusiji omogućilo je i velike mogućnosti za stjecanje profita zaštitarskim

poduzećima koja su umjesto države osiguravala provedbu ugovora, a koja su bila povezana s bivšim ili aktivnim policajcima ili članovima KGB-a. Naslijeđe neučinkovite države i upotrebe javnih položaja za osobne dobitke generiralo je visoke transakcijske troškove što i danas snažno utječe na ekonomsku situaciju Rusije i mnogih država bivšeg Sovjetskog saveza. Godine 1993., 83% nove političke elite i 53% nove gospodarske elite u Rusiji činili su bivši članovi komunističke partije (Rasier 2003).

Istovremeno, u Poljskoj u kojoj je tranzicija bila uspješnija postojalo je drugačije institucionalno naslijeđe. Godine 1993., 30% nove političke elite i 57% nove gospodarske elite činili su bivši pripadnici komunističke partije. Dok su u domeni gospodarstva u obje promatrane zemlje postojali umreženi partijski odnosi, u Poljskoj se partijske mreže više nisu mogle oslanjati na političku podršku. Nadalje, u Poljskoj je u startu postojala snažna privatna inicijativa: poljoprivreda nikada nije ni bila kolektivizirana, a privatni sektor je činio oko 35% BDP-a već na samom početku tranzicije, što je činilo dobre temelje za brzo širenje novog privatnog sektora. Zbog svega toga, naslijeđene poljske institucije nisu pridavale toliku važnost sivom tržištu i pružile su dobru polaznu osnovu za iskorištavanje novih zakonskih mogućnosti u ranim devedesetim godinama prošloga stoljeća. Za razliku od ruskog primjera gdje je bio negativan utjecaj naslijeđa na tranzicijske procese, tranzicija u Poljskoj uspješnija je bila zahvaljujući, između ostaloga, povoljnom institucionalnom naslijeđu.

Konačno, u Poljskoj je postojao veliki stupanj povjerenja u novu političku elitu koja je potekla iz pokreta Solidarnost a koju su činili pripadnici zanatskog i trgovinskog sindikata. Politika koju su provodili spriječila je pad realnih plaća i bila je popraćena dobrim političkim i gospodarskim učinkom pa se povjerenje u vladu i vladine institucije povećalo. Društveno povjerenje koje je pokret Solidarnost dobio povećalo je javni pritisak na efikasnost upravljanja što je ograničilo mogućnosti rentijerskog ponašanja pojedinih pripadnika nove političke elite.

Političke elite koje se drže pravila igre, razina naslijeđenog institucionalnog stanja i visoki stupanj društvenog povjerenja ključni su za uspjeh tranzicijskog procesa. Na društveno povjerenje tranzicijske vlade utjecale mogle su utjecati samo neizravno, putem formalnih institucionalnih reformi koje su sputavale državne dužnosnike i pripadnike gospodarske elite u neprihvatljivom ponašanju kod privatizacijskih procesa te ograničavale mogućnosti za traženje renti i korupcije kod javnih službi. Rezultat dobrih političkih performansi ogledao se

u smanjivanju transakcijskih troškova te posljedično, u povećanoj ekonomskoj učinkovitosti. Premda ne postoji univerzalni recept koji bi sve tranzicijske zemlje mogle primijeniti, odnosno kojega bi mogle primijeniti sve zemlje koje se nalaze pred izazovom institucionalne reforme, može se reći da su dva vrlo bitna čimbenika na koja vlade mogu utjecati:

- razina povjerenja stanovnika države, i
- poduzimanje formalnih institucionalnih reformi koje povećava efikasnost javnog upravljanja.

Jedno utječe na drugo, tj. formalne institucionalne reforme koje poboljšavaju upravljanje povećat će razinu povjerenja što će kasnije olakšati razvoj daljnjih formalnih i neformalnih institucija.

3.5.2. Proces institucionalne konvergencije tranzicijskih zemalja i Europske Unije

Proces prilagodbe tranzicijskih zemalja tržištu Europske Unije predstavljao je pokušaj što bržeg prevladavanja razlika u razvoju tržišta. Budući da je za normalno funkcioniranje tržišta nužna sigurnost provedbe ugovora, vladavina prava i zaštita prava vlasništva, ključnu ulogu imale su institucije koje je u tranzicijskim zemljama trebalo dovesti na razinu prihvatljivu Europskoj Uniji. Približavanje komplementarnih institucionalnih sustava radi njihove potpune integracije naziva se proces institucionalne konvergencije (Budak i Sumpor 2009, str 179). Niti u samoj Europskoj Uniji konvergencijski proces nije do kraja završen nego kontinuirano traje jer i dalje postoje asimetrije u učinkovitosti i razvoju uzrokovane znatnim razlikama u institucionalnim okvirima (Torok i Vaitsos 2004).

Budući da uspjeh međunarodnih integracija zahtijeva konvergentni institucionalni okvir, bivše socijalističke zemlje u želji da se približe europskim integracijama, trebale su proći proces prilagodbe svojih institucija. Pri tome je put kojim su prolazile bio lakši ili teži, ovisno o specifičnostima svake pojedine zemlje. U nekim državama je bivši sustav zamijenjen novim sustavom putem političkih i ekonomskih reformi koje su bile više revolucionarne nego što su bile evolutivnog karaktera i stare su institucije donekle brzopleto zamijenjene novima koje su bile manjkave i neodgovarajuće. To je u skladu s razmišljanjima da nije dobro usvajati i kopirati tuđe institucionalne okvire nego da bez dvojbi treba preuzeti ono što je dobro, a da o svemu ostalome treba promisliti i štititi domaće ekonomske interese.

Tranzicija je dovela do početnog ekonomskog šoka i do recesije koja je uzrokovala zamjetne padove BDP-a. Primjerice, u Ukrajini je u razdoblju od 1992. do 2002. BDP per capita pao za 63% (Beck i Leaven 2005). U takvim je okolnostima podrška javnosti padala i proces konvergencije je bio otežan, a u nekim zemljama ni do danas nije dovršen. Uglavnom su zemlje Centralne i Istočne Europe bile uspješnije u procesu prilagodbe, uspješnije su provele reforme i danas se njihov institucionalni okvir uklapa u okvir Europske Unije premda neke razlike i dalje postoje.

Međunarodni sporazumi imali su vrlo važnu ulogu kod zemalja koje su 2004. godine petim proširenjem primljene u EU (uz Maltu i Cipar primljene su i tranzicijske države: Češka, Estonija, Latvija, Litva, Mađarska, Poljska, Slovačka i Slovenija) jer su vlade prema inozemstvu morale pokazati da su odgovorne i da im je stalo do poštivanja odredbi sporazuma. U tom smislu Europska Unija bila je od velike važnosti u osiguravanju svojevrsnog vanjskog uporišta za financijski i gospodarski razvoj te za uspješan proces konvergencije. Sam proces pridruživanja djelovao je na uklanjanje domaćih političkih barijera i ograničenja u zemljama Središnje i Istočne Europe. Pritisak za usvajanje i primjenu kriterija za članstvo u Uniji te konsenzus o pridruživanju bili su određujući za primjenu vladavine prava i za razvoj konvergentnog institucionalnog okvira. Zemlje koje su zemljopisno bliže Zapadnoj Europi imale su ne samo bolji pristup zapadnoeuropskim tržištima, nego su i daleko više bile izložena zapadnoeuropskim idejama i utjecajima. Za ostale tranzicijske zemlje koje nisu provele proces konvergencije, članstvo u Europskoj Uniji očito nije bilo dovoljno motivirajuće ili nije bilo konsenzusa ili oboje. Često se naglasak stavljao na kriterije koji su se prikazivali u negativnom svjetlu, svjesno pri tom ciljajući na nacionalne osjećaje stanovništva.

Članstvo u Uniji doista zahtjeva ispunjenje serije političkih, pravnih i ekonomskih kriterija. Kopenhaški kriteriji za članstvo u EU osiguravaju i zahtijevaju određenu razinu institucionalnog razvoja. U sklopu političkih kriterija zemlje kandidatkinje trebaju pokazati političku stabilnost kao garanciju za demokratski i pravni poredak, uključujući i standarde ljudskih prava i zaštitu manjina. Pravni kriteriji se odnose na potpunu implementaciju *Acquis Communautairea* u nacionalno zakonodavstvo i usvajanje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije. Konačno, potrebno je zadovoljiti i ekonomske kriterije koji propisuju da zemlje kandidatkinje imaju potpuno funkcionalno tržišno gospodarstvo, sposobno za zadržavanje konkurentnosti na zajedničkom tržištu (Hammermann i Schweickert 2005).

Europska Unija je visoko integriran politički i gospodarski entitet. Problemi u nekoj od članica mogu se odraziti na sve ostale članice. Gospodarska situacija u Grčkoj, Portugalu, Italiji i Španjolskoj do te se mjere odražavala na Uniju da su se u javnosti čak postavljala pitanja i o opstanku zajedničke valute. Zemlje članice čvrsto su povezane a Europskoj Uniji se žele pridružiti zemlje s velikim različitostima. Za Europsku Uniju je značajno da se od novih, budućih zemalja članica osigura podržavanje principa i vrijednosti kojima su Unija i njene članice predane a kriterij konvergencije institucionalnog razvoja osigurava podržavanje tih principa (Biraci i Llukani 2011, str 101).

Datum posljednjeg proširenja Europske Unije i primanja Hrvatske u članstvo izravno je zavisio o procesu institucionalne konvergencije u Hrvatskoj. Budući da je zadovoljavanje konvergencijskog koncepta bio uvjet ali ne i dovršen proces, dostignuta razina konvergencije zapravo bi trebao biti jedan od koraka u ubrzanom razvoju institucija u Hrvatskoj. Za očekivati je da će Hrvatska sa započetim razvojem nastaviti, da će učiniti dodatne napore u procesu konvergencije te da će njeni proizlazeći gospodarski rezultati također biti mjerljivi u razdoblju koje slijedi. Međutim, u činjenju tih napora prema institucionalnoj konvergenciji nikako se ne bi smjelo zaboraviti pitanje realne konvergencije. Institucionalna konvergencija ne smije biti cilj sam za sebe, nego ona mora biti sredstvo postizanja boljih uvjeta poslovanja i u konačnici boljeg ekonomskog i društvenog rasta Hrvatske.

3.5.3. Promjene institucija u tranzicijskim zemljama

Brzina kojom su socijalistički sustavi redom padali uzrokovala je iznenađenje koje su odmah potom zamijenili optimizam i nada u snažan gospodarski rast. Nestanak moćnog državnog aparata koji je provodio političku kontrolu nad gospodarskim aktivnostima mogao je značiti samo jedno: nadolazeći boljitak. Uz prisutnu razinu industrijalizacije i uz relativno obrazovano i zdravo stanovništvo, zemlje Srednje i Istočne Europe bile su spremne za brzi uzlet. Tehnologija im je bila donekle zastarjela ali uz slobodan protok informacija i uz tehničku pomoć sa Zapada, to se moglo prevladati (Coricelli i Campos 2002, str. 793). K tome, očekivalo se da će se tehnološki napredak prisutan u razvijenoj obrambenoj industriji preliti na gospodarstvo, što je dodatno pojačavalo optimistična predviđanja. Iako su neke od zemalja trebale najprije riješiti pitanja makroekonomske neuravnoteženosti, domaći

ekonomisti ipak su se osjećali spremnima i činilo se da je prosperitet na vidiku. Pa ipak, umjesto toga, u prvim godinama nakon promjene političkog režima dogodili su se pad proizvodnje, pad kapitala, odlazak radne snage, preorijentacija trgovine, restrukturiranja i povećanje transakcijskih troškova.

Postojala su dva glavna gledišta kako najbolje provesti tranziciju: šok terapija ili postupna promjena (Stiglitz i Godoy 2006). Zagovornici šok terapije inzistirali su na što bržem postizanju ekonomske strukture slične tržišnim ekonomijama tvrdeći da će to donijeti dobro svim stanovnicima te da je najbolji način da se takva ekonomska struktura postigne, liberalizacija i što je moguće brža privatizacija. Nisu naglašavali važnost institucija, uključujući pravnu i financijsku infrastrukturu, ili ako jesu, tvrdili su da je brza privatizacija najbolji način da se postigne tražena razina institucionalnog razvoja jer će se stvoriti politička i ekonomska potražnja za tim institucijama. Smatrali su da se država ne treba miješati u ekonomske aktivnosti poduzetnika, proizvođača i potrošača, već da im treba omogućiti privatno vlasništvo koje će potaknuti ostvarivanje njihovih interesa. Prema takvom konceptu, njihova međusobna konkurencija na slobodnom tržištu trebala je istovremeno dovesti ne samo do ostvarivanja njihovih privatnih ekonomskih interesa nego i do ostvarivanja općih društvenih interesa neovisno o njihovim željama (Medić, Marić 2013: 9) Međutim, postoje važni preduvjeti koji se moraju zadovoljiti prije nego što bi privatizacija mogla doprinijeti gospodarskom rastu. Istina je da je dobar dio državnih poduzeća trebalo restrukturirati a privatizacija je izgledala kao djelotvoran način da se to postigne, ali privatizacija je trebala biti dio sveobuhvatnih programa koji su za cilj trebali imati stvaranje novih radnih mjesta paralelno s neizbježnim zatvaranjem radnih mjesta koje je bilo posljedica privatizacije. Ti programi trebali su uključivati donošenje odgovarajućih makroekonomskih odluka koje bi doprinijele otvaranju novih radnih mjesta, poput snižavanja kamatnih stopa. Privatizacija, odnosno privatno vlasništvo, trebalo je smanjiti pojavu traženja renti ali je u brojnim zemljama imala upravo suprotan učinak. Naime, iste političke elite koje su se putem državnih poduzeća bavile traženjem renti došle su u poziciju da provedu privatizaciju, shvativši da prodajom državnih poduzeća po cijeni znatno nižoj od tržišne mogu odjednom ostvariti značajno veću rentu.. Stoga su brojni procesi namještenih privatizacija bili osmišljeni upravo tako da se što više povećaju iznosi koje vladini ministri mogu prisvojiti a ne da se povećaju iznosi koji će otići u državne riznice ili da se poveća ukupna učinkovitost tranzicijskih gospodarstava. Pretpostavljalo se da će jednom kad jasno budu utvrđena vlasnička prava, novi

vlasnici osigurati da se imovinom učinkovito upravlja te da će se na dugi rok stanje poboljšati. Međutim, bez odgovarajućeg institucionalnog okvira novi su vlasnici imali motivaciju imovinu rasprodati, a ne je iskoristiti kako bi održali i proširili proizvodnju. Pretpostavka da će razvoj tržišta i tržišnih ustanova i mehanizama sam po sebi rješavati sve probleme tranzicijskog restrukturiranja odnosno privatizacije pokazala se pogrešnom. Razlog tome leži u nedostatku institucionalnog okvira koji nije u dovoljnoj mjeri postojao u tranzicijskim zemljama. To je dovelo do većih tranzicijskih troškova u smislu velikog pada proizvodnje, zaposlenosti, životnog standarda i društvenog blagostanja u cjelini te do većih društvenih tenzija nego što je to objektivno bilo potrebno. (Veselica et al 2001, 131).

Nadalje, u brojnim je zemljama pretjerana štedljivost imala negativan utjecaj na rast. Uspješni gospodarski programi zahtijevaju da se pažljivo odredi slijed odnosno poredak i brzina reformi. Ako se, primjerice, tržišta preuranjeno otvore za konkurenciju, prije nego što su uspostavljene snažne financijske institucije, radna mjesta će se uništiti brže nego što će se moći stvoriti nova (Stiglitz 2004, 37) Takav pristup razorio je sustav postojećih veza i odnosa između postojećih poduzeća i okoline što je potom uvjetovalo njihove slabije performanse (De Melo et al., 1997).

Primjerice, u Rusiji je šok terapija izazvala velike transakcijske troškove. U toj državi su cijene nakon ukidanja kontrole porasle za 250 posto dok su plaće porasle za 50 posto. U trenutku oslobađanja cijena ruskim gospodarstvom dominirali su monopoli tako da je manjina ostvarila izvanredne dobitke dok je većina naroda izgubila. Procjenjuje se da je zbog liberalizacije cijena prve godine u Rusiji došlo do pada životnog standarda za 50 posto. Šok terapija u Rusiji podrazumijevala je i privatizaciju koja je donijela koristi povlaštenoj manjini dok je većina građana prodavala svoje dionice kako bi došli do gotovine potrebne za život. Treća komponenta šok terapije u Rusiji podrazumijevala je uravnotežen državni proračun i stabilizaciju javnih financija što je dovelo do nedostatka novca i oštrog smanjivanja industrijskih subvencija. Može se reći da je šok terapija u Rusiji rezultirala vrlo visokim društvenim troškovima: porasla je nezaposlenost, životni standard snažno je pao, većina stanovništva je osiromašena dok je dio stanovništva zapao u krajnju bijedu a kriminal se povećao do neslućenih razmjera. Smanjila se industrijska i poljoprivredna proizvodnja te posljedično stopa nataliteta i očekivano trajanje života (Gray 2002: 149-167).

Slično je bilo i u Hrvatskoj gdje se očekivalo da će zbog veće učinkovitosti privatnog vlasništva nad društvenim i državnim, samom privatizacijom biti riješen problem niske učinkovitosti hrvatskog gospodarstva. Tako postavljen proces privatizacije učinio je ostale ciljeve kao što su ulaganja u modernizaciju proizvodnje, zadržavanje postojeće zaposlenosti i njeno povećavanje, razvojne planove poduzeća i slično, koji su trebali biti najvažniji kriterij kupovine – sekundarnima. Na taj način privatizacija je postala sama sebi svrhom, bez provjeravanja osobnih sposobnosti i financijskih mogućnosti kupaca da plate kupovinu legalno stečenim sredstvima te održe i razviju poduzeća, čime je otvoren put u devastaciju hrvatskog gospodarstva (Družić 2007, 26).

S druge strane, zagovornici postupnih promjena su se brinuli da će bez institucionalne infrastrukture, koja se može samo postupno izgraditi, privatizacija prije dovesti do pljačke imovine nego do stvaranja bogatstva. Brinuli su se ne samo da će se narušiti ekonomska dinamika nego i da brza privatizacija može dovesti do velike koncentracije bogatstva te da će novi bogataši iskoristiti moć za razvoj političkih institucija koje će politiku usmjeriti u pravcu koji će sačuvati njihova bogatstva i monopole. Pokazalo se da su rezultati šok terapije u najmanju ruku dvojbeni te da je taj pristup zemljama uglavnom donio vrlo slab gospodarski rast i blokadu daljnjih reformi.

U tablici 2 prikazan je BDP per capita za odabrane tranzicijske zemlje. Do 1995. godine Češka, Slovačka, Mađarska i Poljska uspjele su ostvariti zapaženi rast u odnosu na 1990. godinu. To su zemlje čiji je BDP per capita 2010. godine višestruko viši nego što je bio godine 1990. Rast Hrvatske, Bugarske i Slovenije u isto je vrijeme bio značajno niži, ali treba imati na umu da se u Hrvatskoj vodio rat, a da je Slovenija u odnosu na druge zemlje imala relativno visok BDP per capita pa su manje stope rasta razumljive.

Nedugo nakon vala promjena političkih režima, tranzicijske su se zemlje susrele s novim, neočekivano neugodnim valom: velikim padom proizvodnje. Neke su se zemlje, poput Češke i Poljske ipak vrlo brzo konsolidirale i već 1992. i 1993 uspjele ostvariti pozitivnu stopu gospodarskog rasta, dok su neke poput Rusije i Ukrajine, tek 1996. zaustavile gospodarski pad. Kao razlozi razlika u gospodarskom rastu među tranzicijskim zemljama navode se razlike koje su potekle iz naslijeđa odnosno pojedinačnih početnih uvjeta, različitih tranzicijskih politika – šok terapije ili postupnog razvoja institucija, politika liberalizacije te drugi čimbenici koji su djelovali na nastanak i povećanje institucionalnih razlika. Početni

uvjeti nisu izravno utjecali na rast, ali su uvelike odredili stupanj i brzinu reformi koje su vlade poduzimale te su zato bitni (Havrylyshyn i van Rooden 2000).

Tablica 2. BDP po stanovniku za odabrane tranzicijske zemlje, stalne cijene, USD 1990.

Red. broj	Tranzicijska država	1990.	1995.	Indeks 95/90	2000.	Indeks 00/90	2010.	Indeks 10/90
1	Češka	3.366	4.737	141	4.478	133	11.699	348
2	Slovačka	2.218	4.169	188	4.323	195	10.299	464
3	Mađarska	3.186	3.906	123	3.685	116	8.241	259
4	Poljska	1.693	3.192	189	3.613	213	7.883	466
5	Estonija	3.193	2.682	84	3.361	105	9.199	288
6	Latvija	2.788	1.844	66	2.678	96	6.864	246
7	Litva	2.481	1.927	78	2.650	107	7.011	283
8	Bugarska	2.377	1.378	58	1.299	55	4.056	171
9	Rumunjska	1.650	1.385	84	1.339	81	4.834	293
10	Slovenija	8.699	9.319	107	8.148	94	14.653	168
11	Hrvatska	5.185	4.182	81	3.944	76	8.820	170

Izvor: Izračun doktorandice prema: **The World Bank**, http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=4 (12.02.2012)

Proizvodni kolaps s kojim su se susrele bivše socijalističke zemlje na početku tranzicijskog procesa bio je praćen isto tako velikim institucionalnim kolapsom. Suprotno očekivanjima, u zemljama Srednje i Istočne Europe te bivšeg Sovjetskog Saveza umjesto prosperiteta došlo je do naglog pada investicija. Gledajući s vremenske distance, u situaciji kada su proračunski prihodi država bili mali te uz poslovno i gospodarsko okruženje koje je tek počelo poprimati oblike, to je bila prilično predvidljiva situacija. Pravna ograničenja, nepodesna poslovna klima, komplicirano dobivanje dozvola i komplicirane procedure te rizici vezani s političkim okruženjem glavni su uzroci. Ali, neke od tih zemalja pristupile su izgradnji institucija i institucionalnoj reformi radije nego radikalnoj, šok terapiji i zato se danas nalaze u bitno drugačijoj situaciji. Jednom pokrenute ozbiljne reforme, privukle su investitore koji su donijeli ne samo svježi novac nego i menedžerske vještine, tržišna znanja uključujući i pristup novim tržištima, znanja o financijama te pristup novoj tehnologiji. Te su investicije bile koncentrirane na nekoliko zemalja koje su tranzicijskim procesima potaknule razvoj dobrih institucionalnih uvjeta (Hare 2001).

Gospodarski rast ne čine institucionalne razlike same po sebi nego su one uvjet i sredstvo od kojega država i stanovništvo može imati koristi, a rast dolazi tek kao posljedica i rezultat. Investicije se pojavljuju kao jedan od rezultata institucionalnog razvoja. Danas je među tranzicijskim zemljama prisutan veliki jaz kvalitete institucija. Neke su zemlje postigle institucionalnu kvalitetu koja je u nekim područjima veća i od one u razvijenim zemljama, a neke su i danas na institucionalnom začelju. Već 2008. godine Latvija, Češka i Mađarska imale su bolje uvjete za poslovanje, mjereno Heritage Foundation indeksom ekonomskih sloboda, nego Francuska i Portugal, dok su iste godine Rusija, Bjelorusija i Turkmenistan na 136., 147. i 152. mjestu od 157 zemalja (Dang 2009).

Rezultat institucionalne reforme i institucionalnog razvoja je porast investicija koje utječu na gospodarski rast. Proučavajući gospodarstva tranzicijskih zemalja u razdoblju od 1990. do 2007, Dang (2009) je dokazao da su institucionalni faktori, kako ekonomski tako i politički imali značajan utjecaj na privlačenje investicija, domaćih i stranih. K tome, uspješnost samog tranzicijskog procesa bila je snažno povezana s visinom investicija.

U uvjetima s niskom razinom investicija, restrukturiranje izaziva šokove koji se nemaju čime amortizirati. Zato zemlje koje zbog svojih institucionalnih uvjeta nisu uspjele privući investicije nisu mogle dosljedno provoditi tranzicijsku politiku niti restrukturirati poduzeća i gospodarstvo što je dovelo do još većeg institucionalnog zaostatka, još veće državne potrošnje, održavanja gubitaških poduzeća, razvoja klijentelizma i traženja renti te do sve većih transakcijskih troškova i konačno, do još niže razine novih investicija. U takvim situacijama došlo je do stranih ulaganja koja se nisu ogledala u izgradnji novih kapaciteta nego u kupnji već postojećih poduzeća, a novac se umjesto na razvojne projekte trošio na tekuću potrošnju i zadovoljavanje klijentelističkih potreba. Takve su prodaje vrlo često bile netransparentne i obilježene javnom sumnjom i aferama.

S druge strane, zemlje poput Češke, Slovačke i Mađarske koje su provodile konzistentnu tranzicijsku politiku i razvile svoj institucionalni okvir, uspjele su aktivirati domaću štednju u investicijski proces te su privukle i strane investitore. Investicije su dale snažan zamah razvoju i učinkovitosti. Bez investicija se nije mogao ostvariti rast, ali što je još važnije, investicije su dovele do tzv. kreativne destrukcije koja je istovremeno povećavala proizvodne kapacitete i povećavala učinkovitost. Za rast u tranzicijskim zemljama investicije su bile vrlo

važne već i stoga što je tamo bilo potrebno restrukturirati gospodarstvo na način da se ostvari pomak s planske ka tržišnoj ekonomiji.

Investicije osim toga potiču proces rasta inovacija. Uz investicije se uvijek povezuje i transfer znanja pa je uloga institucija za pozitivnu inovacijsku klimu vrlo bitna. Naime, niska razina inovacijske aktivnosti djeluje ograničavajuće na primjenjivost transferiranog znanja. S druge strane, pokazalo se da inovacijska aktivnost i rast produktivnosti s time povezan, kao popratnu posljedicu imaju povratni utjecaj na razvoj institucija te na brzinu konvergencije (Kolasa 2005). Približavanje srednjeeuropskih zemalja Europskoj Uniji, potpisivanje mreže pristupnih sporazuma te najava proširenja Unije novim, punopravnim članicama, bili su dodatni poticaj investitorima.

Razvoj institucija imao je presudan utjecaj na privlačenje investicija kako domaćih tako i stranih koje su djelovale kao važan čimbenik razvoja. Rast investicija iz stranih zemalja bio je ključan za povećanje bruto investicija u dugotrajnu imovinu (gross fixed capital formation – GFCF) što je rezultiralo većim gospodarskim rastom. Za tranzicijske zemlje koje ne raspolažu prirodnim bogatstvima koje su mogle izvoziti ili kojima nije bila ostala značajna imovina za privatiziranje, stvaranje je investicijske klime i porast investicija bio dobar način kako postići povećanje bruto investicija u dugotrajnu imovinu (Krkoska 2001).

Razvoj institucija bio je determiniran političkim i gospodarskim reformama na koje su utjecali početni uvjeti, politička promjena i u skladu s njom odabrani različiti tranzicijski putovi te prisutnost regionalnih napetosti. Loši početni uvjeti djelovali su obeshrabrujuće na političke i ekonomske promjene, ali njihov negativan utjecaj na učinkovitost reformi imao je tendenciju opadanja nakon što su one jednom istinski bile pokrenute. Utjecaj početnih uvjeta smanjuje se s napretkom tranzicijskih procesa. Troškovi koji su se pojavili kao posljedica odbijanja reformi ogledali su se u gospodarskom padu odnosno u negativnim ili niskim stopama gospodarskog rasta. Odbijanje reformi i odbijanje razvijanja pozitivnog institucionalnog okvira djelovalo je negativno na jednu od najvažnijih odrednica rasta tranzicijskih zemalja – na investicijsku klimu. Pred tranzicijskim zemljama koje se još uvijek nalaze pred razvojnim izazovima stoje iskustva rasta koja su uspješne tranzicijske ekonomije imale s institucionalnim mjerama. Proces pridruživanja Europskoj Uniji može vladama pripomoći u odabiru pravoga puta. Ali bez obzira na pojedinačne uvjete i makroekonomske prilike prisutne u zemljama, institucionalna reforma i razvoj institucija pojavljuju se kao preduvjet za

provedbu svake daljnje politike. Razumijevanje važnosti institucionalnog razvoja odredit će poslovno okruženje, uvjete gospodarskog rasta, pravce razvoja tranzicijskih zemalja te njihov budući položaj. Zato je razumijevanje važnosti institucionalnog razvoja od presudne važnosti za tranzicijske zemlje, za njihove performanse i za njihov daljnji ekonomski i svekoliki razvojni put.

4. GLAVNA OBILJEŽJA INSTITUCIONALNIH REFORMI U NOVIM ČLANICAMA EU

Kada su se u zemljama bivšeg socijalističkog sustava počeli događati procesi političkih promjena, očekivanja od nadolazećeg vremena bila su vrlo velika. Jedan od ciljeva koje je stanovništvo očekivalo od novog političkog vodstva bio je približavanje životnog standarda standardu Europske Unije. Svaka je tranzicijska zemlja odabrala svoj razvojni put koji je bio ovisan o povijesnom naslijeđu i dotadašnjem stupnju gospodarskog i institucionalnog razvoja, o političkim elitama te o tadašnjoj političkoj situaciji koja je uključivala stupanj podrške i očekivanja stanovništva i političko okruženje države. No bez obzira na tadašnje međusobne različitosti, postojale su determinante koje su bile relativno nerazvijene ili čak i nepoznate u svim tranzicijskim zemljama: privatne investicije, tržište i financijski sektor. Njihov je razvoj bio nužan i neodvojiv od tranzicijskog procesa i procesa institucionalne reforme, a također i za kasnije pristupanje Europskoj Uniji. Stoga se u ovom dijelu rada svakoj od tih tema posvećuje po jedno poglavlje.

4.1. ZNAČAJ INVESTICIJA U NOVIM ČLANICAMA EU

Poglavlje koje obrađuje značaj investicija u novim članicama Europske Unije sastoji se iz četiri dijela: 1) Institucionalne determinante investicija, 2) Napredak tranzicijskog procesa i izravne strane investicije, 3) Izravne strane investicije i njihov utjecaj na gospodarstva tranzicijskih zemalja te 4) Razvojni značaj izravnih stranih investicija.

4.1.1. Institucionalne determinante investicija

Jedna od najvažnijih institucija za rast investicijske aktivnosti je zaštita i sigurnost vlasničkih prava. Bez sigurnosti vlasničkih prava investicijska inicijativa bit će reducirana, osobito radi li se o investicijama u području razvoja i istraživanja koje iziskuju angažman značajnih sredstava, ali su zato potencijalno vrlo profitabilne. Ako imovina nije prikladno zaštićena, pažnja će biti skrenuta s proizvodnih aktivnosti na aktivnosti traženja renti, što će dodatno odvraćati investicije i ohrabrivati daljnje rentijersko ponašanje. U takvim okolnostima traženje

renti postaje isplativije od investiranja u proizvodnju. Vlasnička ili politička nestabilnost najčešće privlači špekulativni kapital ili kapital sumnjivog podrijetla koji zbog povećanog rizika očekuju brze povrate u kratkom roku (Bilas i Franc, 2006). Povratno, djelovanje sumnjivog kapitala neizbježno ostavlja snažne posljedice u daljnjem urušavanju institucija i može negativno odrediti daljnje pravce razvoja društva. Zbog svojeg utjecaja na investicije, institucija zaštite vlasničkih prava tijekom povijesti bila je okosnica razvoja zapadnih zemalja (Dang 2009).

Kada su tranzicijske zemlje devedesetih godina prošloga stoljeća započele strukturne i institucionalne reforme, susrele su se s naglim padom proizvodnje, rastom nezaposlenosti i visokom inflacijom, a investicijska aktivnost u tim zemljama bitno je smanjena. Kao posljedica nepovjerenja u bankarski sustav u bivšim socijalističkim zemljama razina nacionalne štednja bila je vrlo niska pa je inozemni kapital bio njezin poželjan komplement za povećanje investicija, restrukturiranje gospodarstva i pokretanje razvojnog ciklusa. Prvih je godina priljev kapitala bio vezan uz procese privatizacije i liberalizacije trgovine. S vremenom je intenzitet priljeva inozemnog kapitala sve više ovisio o uspješnosti provođenja strukturnih reformi i približavanju EU, te o institucionalnoj promjeni, osobito u pogledu sigurnosti i zaštite vlasničkih prava. Priljev inozemnog kapitala dvojako je povećavao gospodarsku aktivnost u tranzicijskim zemljama: prvo, putem povećanja domaćih investicija, a drugo, putem povećanja efikasnosti investicija[15]. Naime, priljev inozemnog kapitala u tranzicijske zemlje stvarao je takozvani *crowding-in effect,* odnosno učinak poticanja domaćih investicija. Istovremeno su izravne strane investicije za tranzicijske zemlje bile važan mehanizam transfera tehnologije, *know-how* znanja i brojnih učinaka prelijevanja, takozvanih *spillover effects* čime su doprinijele povećanju efikasnosti domaćih investicija te su posljedično imale pozitivan utjecaj na gospodarski rast (Lovrinčević, Marić i Mikulić 2005, str. 164).

[15] Priljev inozemnog kapitala može se klasificirati u tri osnovna oblika: izravne strane investicije, portfolio investicije te ostale inozemne investicije. Prema definiciji Međunarodnog monetarnog fonda izravne strane investicije (*foreign direct investments* – FDI) su međunarodne investicije kojima nerezident stječe 10% ili više vlasničkog udjela gospodarskog subjekta rezidenta; portfolio investicijama nerezident kupuje manje od 10% vlasništva, odnosno obveznice ili druge vrijednosnice na domaćem tržištu; ostale investicije su financijski i trgovački krediti među rezidentima dviju ili više zemalja, prema: (Lovrinčević, Marić i Mikulić 2005, str. 167)

Premda u znanstvenoj literaturi ne postoji jedinstven stav o tome utječu li izravne strane investicije na gospodarski rast i u kojoj mjeri, za tranzicijske zemlje je činjenica da su poduzeća u pretežnom stranom vlasništvu uglavnom donijela nove tehnologije, bolje upravljačke i marketinške vještine te pristup novim tržištima (Kumar 2007, str. 4). Ipak, potrebno je spomenuti sektorsko istraživanje koje je u razdoblju od 1981. do 1999. provedeno na 47 zemalja po kojem je dokazano da svi oblici izravnih stranih investicija nemaju isti učinak i da nisu sva ulaganja korisna za zemlju domaćina (Alfaro 2003). Naime, pokazalo se da strana ulaganja u primarni sektor imaju negativan utjecaj na rast, dok je kod ulaganja u industrijski sektor taj utjecaj pozitivan. Može se zaključiti da kod ulaganja u poljoprivredu i rudarstvo postoji mala mogućnost ostvarivanja učinaka prelijevanja (spomenuti *spillover effects*) za gospodarstvo zemlje domaćina. Stoga države trebaju zauzeti diferencirani pristup privlačenju izravnih stranih investicija: poticati one kod kojih se može očekivati prijenos tehnologije, znanja i novih vještina a istovremeno destimulirati investicije koje bi mogle negativno djelovati na gospodarski rast, prvenstveno investicije u rudna bogatstva. Učinci prelijevanja ovise o apsorpcijskom kapacitetu zemlje domaćina odnosno o dostignutom stupnju njenog razvoja i kvaliteti ljudskih potencijala te o odabranom razvojnom putu.

4.1.2. Napredak tranzicijskog procesa i izravne strane investicije

Izravne strane investicije kojima nastaje nova proizvodna imovina nazivaju se investicije u ledinu ili *greenfield investicije*. Kupnja postojećih poduzeća i preuzimanje kontrole u njima nazivaju se *brownfield investicije*, u koje se računaju i izravne strane investicije nastale privatizacijom u tranzicijskim zemljama.[16] Koristi od *greenfield investicija* za zemlju domaćina ogledaju se u mogućnosti otvaranja novih radnih mjesta i s tim u svezi povećanja vrijednosti ljudskih potencijala u zemlji zbog usvajanja novih znanja, tehnologija i upravljačkih vještina od strane domaćih ljudi koji s vremenom prelaze na druga radna mjesta u domaćim tvrtkama. Ulazak stranih poduzeća u proizvodni sektor može prouzročiti jačanje konkurencije u tom sektoru što u konačnici povećava pritisak na efikasnije poslovanje ostatka sektora.

[16] Budući da u hrvatskom jeziku ne postoje riječi kojima bi se prikladno zamijenili izrazi *greenfield* i *brownfield,* u ovome će se radu koristiti navedeni izrazi.

Većina poduzeća u tranzicijskim zemljama imala je zastarjelu opremu i zaostalu tehnologiju pa su strana poduzeća s potrebnim znanjem, tehnologijom i financijskim sredstvima pridonijela povećanju njihove efikasnosti, dijelom izravno, a dijelom i kroz efekt prelijevanja. Izravna strana ulaganja mogu generirati pozitivne neizravne učinke na druga domaća poduzeća, odnosno mogu generirati eksternalije. To nastaje zato što s dolaskom stranog investitora stiže i moderna tehnologija koja remeti postojeću ravnotežu na tržištu zbog čega su domaća poduzeća prisiljena poduzeti investicijske aktivnosti kako bi povećala svoju efikasnost i zaštitila svoje tržišne udjele i profite (Babić, Pufnik i Stučka 2001). S druge strane, izravne strane investicije mogu prouzročiti i stanovite društvene troškove zbog racionalizacije radne snage u preuzetim tvrtkama ili zbog istiskivanja neuspješnih domaćih tvrtki. Međutim, budući da neefikasna domaća poduzeća stvaraju nepotrebno viši trošak za potrošače u obliku visokih cijena koje su potrebne da bi se podmirili troškovi neefikasnog poslovanja ili pak stvaraju nepotrebni trošak za državu u obliku izdvajanja iz proračuna za davanje jamstava, pokriće gubitaka ili subvencioniranja poslovanja, potreban je veliki oprez kada se na taj način govori o društvenim troškovima izravnih stranih investicija i nije dobro zauzimati generalni stav bez sagledavanja pojedinačne situacije. Ipak, za tranzicijske zemlje karakteristično je da je taj argument povremeno bio politički vrlo popularan, naročito u onim zemljama gdje je prisutno rentijersko ponašanje.

Rentijersko ponašanje, kao i drugi oblici ponašanja koji ukazuju na prisutnost loših institucija imaju izravan negativan utjecaj na privlačenje stranih investicija. Naime, premda među motivima stranih kompanija kod odlučivanja o stranim investicijama veliku ulogu imaju tržište, lokacija i karakteristike poput infrastrukture ili razvijenosti ljudskih potencijala, najvažniju ulogu ipak ima razvoj institucija. Razvijenost institucija ogleda se, između ostaloga, u pokazateljima gospodarske i tržišne snage zemlje domaćina, pokazateljima političke stabilnosti te pokazateljima zakonodavnog sustava i dosljednog provođenja zakona. Podatke o političkoj stabilnosti sublimiraju i agencije za procjenu kreditnog rizika, od kojih su najznačajnije Fitch, Moody's i Standard&Poors,[17] a njihove procjene mogu bitno utjecati na privlačnost zemlje investitora, bez obzira radi li se o greenfield ili brownfield investicijama (Babić, Pufnik i Stučka 2001). U tablici 2 prikazan je Heritage indeks ekonomskih sloboda za odabrane tranzicijske zemlje.

[17] Postoji veliki broj agencija za procjenu kreditnog rizika, ali navedene tri agencije zajedno drže preko 95% tržišta i vrlo su utjecajne, prema:(European Commission 2011)

Tablica 3: Heritage indeks odabranih tranzicijskih zemalja u razdoblju od 1996. do 2013. godine

Redni broj	Tranzicijska država	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
1.	Češka	68,1	68,8	68,4	69,7	68,6	70,2	66,5	67,5	67,0	64,6	66,4	67,4	68,1	69,4	69,8	70,4	69,9	70,9
2.	Slovačka	57,6	55,5	57,5	54,2	53,8	58,5	59,8	59,0	64,6	66,8	69,8	69,6	70,0	69,4	69,7	69,5	67,0	68,7
3.	Mađarska	56,8	55,3	56,9	59,6	64,4	65,6	64,5	63,0	62,7	63,5	65,0	64,8	67,6	66,8	66,1	66,6	67,1	67,3
4.	Poljska	57,8	56,8	59,2	59,6	60,0	61,8	65,0	61,8	58,7	59,6	59,3	58,1	60,3	60,3	63,2	64,1	64,2	66,0
5.	Estonija	65,4	69,1	72,5	73,8	69,9	76,1	77,6	77,7	77,4	75,2	74,9	78,0	77,9	76,4	74,7	75,2	73,2	75,3
6.	Latvija	55,0	62,4	63,4	64,2	63,4	66,4	65,0	66,0	67,4	66,3	66,9	67,9	68,3	66,6	66,2	65,8	65,2	66,5
7.	Litva	49,7	57,3	59,4	61,5	61,9	65,5	66,1	69,7	72,4	70,5	71,8	71,5	70,9	70,0	70,3	71,3	71,5	72,1
8.	Bugarska	48,6	47,6	45,7	46,2	47,3	51,9	57,1	57,0	59,2	62,3	64,1	62,7	63,7	64,6	62,3	64,9	64,7	65,0
9.	Rumunjska	46,2	50,8	54,4	50,1	52,1	50,0	48,7	50,6	50,0	52,1	58,2	61,2	61,7	63,2	64,2	64,7	64,4	65,1
10.	Slovenija	50,4	55,6	60,7	61,3	58,3	61,8	57,8	57,7	59,2	59,6	61,9	59,6	60,2	62,9	64,7	64,6	62,9	61,7
11.	Hrvatska	48,0	46,7	51,7	53,2	53,6	50,7	51,1	53,3	53,1	51,9	53,6	53,4	54,1	55,1	59,2	61,1	60,9	61,3

Izvor: Prilagodila i obradila doktorandica prema http://www.heritage.org/index/ (12.8.2014.)

To je indikator kvalitete formalnih institucija a sublimira pokazatelje porezne politike, vladinih intervencija, trgovačke politike, monetarne politike, regulative novčanih tokova i stranih investicija, bankarske regulative, kontrole plaća i cijena, zaštite vlasničkih prava, učinkovitosti zakona i udjela paralelnog tržišta. Međutim, jedan problem Heritage pokazatelja je što i on usprkos velikoj bazi podataka i konzistentnoj metodologiji prikupljanja podataka podliježe dozi subjektivnosti. Drugi, možda i veći problem je što pokušava različite zemlje svesti na zajednički nazivnik što nije uvijek ni lako ni moguće. Osim toga, ono što je za neku zemlju dobro i uobičajeno, za drugu može biti kontraproduktivno. Ipak, računajući da u institucionalnom smislu među promatranim tranzicijskim zemljama ne postoje razlike kao što bi postojale među tim zemljama s jedne strane i zemljama primjerice afričkog ili američkog kontinenta s druge strane, Heritage indeks može se koristiti kao zajednička mjera institucionalnog razvoja tranzicijskih zemalja prvenstveno zbog usporedivosti koja proizlazi iz konzistentne metodologije.

Sve su promatrane tranzicijske zemlje ostvarile napredak u indeksu ekonomskih sloboda, međutim taj napredak nije kod svih bio isti. Najmanji napredak ostvarila je Češka, ali taj podatak može zavarati ako se ne uzme u obzir da je Češka već 1996. imala najveću razinu indeksa od svih tranzicijskih zemalja i da je to država koja i dalje ostaje pri vrhu odabranih tranzicijskih zemalja. U Tablici 4 prikazan je ostvareni napredak svih odabranih zemalja.

Godina 1996. je prva godina od koje postoje usporedivi podaci Heritage indeksa za sve odabrane tranzicijske države pa je stoga uzeta kao početna godina. Zbog niske polazne osnove Rumunjska, Bugarska i Litva ostvarile su relativno najveći napredak u razvoju institucija, ali su Bugarska i Rumunjska i dalje nisko rangirane među odabranim tranzicijskim državama. Na razvoj institucija u Bugarskoj i Rumunjskoj snažno je utjecao proces pridruživanja Europskoj Uniji. Te su zemlje zajedno s Hrvatskom 1996. godine imale najlošije rezultate mjereno Heritage indeksom ekonomskih sloboda.

Hrvatska je imala vrlo loš početni položaj i uz nedovoljan napredak do 2013. godine ostala je najniže rangirana od odabranih tranzicijskih zemalja. Ipak, napredak Hrvatske primjetan je u razdoblju od 2008. godine nadalje što se može povezati s jačom predanošću Hrvatske da dovrši pristupni proces.

Tablica 4: **Povećanje Heritage indeksa ekonomskih sloboda za odabrane tranzicijske zemlje**

Redni broj	Država	1996.	2013.	Indeks 2013./1996.
1.	Češka	68,1	70,9	104,1
2.	Slovačka	57,6	68,7	119,3
3.	Mađarska	56,8	67,3	118,5
4.	Poljska	57,8	66,0	114,2
5.	Estonija	65,4	75,3	115,1
6.	Latvija	55,0	66,5	120,9
7.	Litva	49,7	72,1	145,1
8.	Bugarska	48,6	65,0	133,7
9.	Rumunjska	46,2	65,1	140,9
10.	Slovenija	50,4	61,7	122,4
11.	Hrvatska	48,0	61,3	127,7

Izvor: Izračunala doktorandica na temelju podataka s Heritage foundation stranice: http://www.heritage.org/index/explore.aspx?view=by-region-country-year (2.7.2014)

Na grafikonu 2 prikazan je pojedinačni napredak svih odabranih tranzicijskih zemalja. Niti jedna od promatranih država nije rangirana u razred potpuno slobodnih zemalja (*Free*) u koji spadaju one kojih je vrijednost indeksa preko 80. Svega pet zemalja svijeta nalazi se u tom razredu i to redom: Hong Kong, Singapur, Australija, Novi Zeland i Švicarska (Heritage Country Rankings 2012).

Razred uglavnom slobodnih zemalja (*Mostly free*) čine države kojih je vrijednost indeksa ekonomskih sloboda između 70,0 i 79,9, a tamo su 2013. godine spadale Češka, Estonija i Litva. Sve ostale promatrane zemlje spadale su u razred umjereno slobodnih zemalja (*Moderately free*), s vrijednostima indeksa od 60,0 do 69,9. Treba napomenuti da u taj razred spadaju i neke od najrazvijenijih europskih zemalja, poput Belgije, Norveške ili Francuske.

Grafikon 2. Heritage indeks ekonomskih sloboda za odabrane tranzicijske zemlje od 1996. do 2013. godine

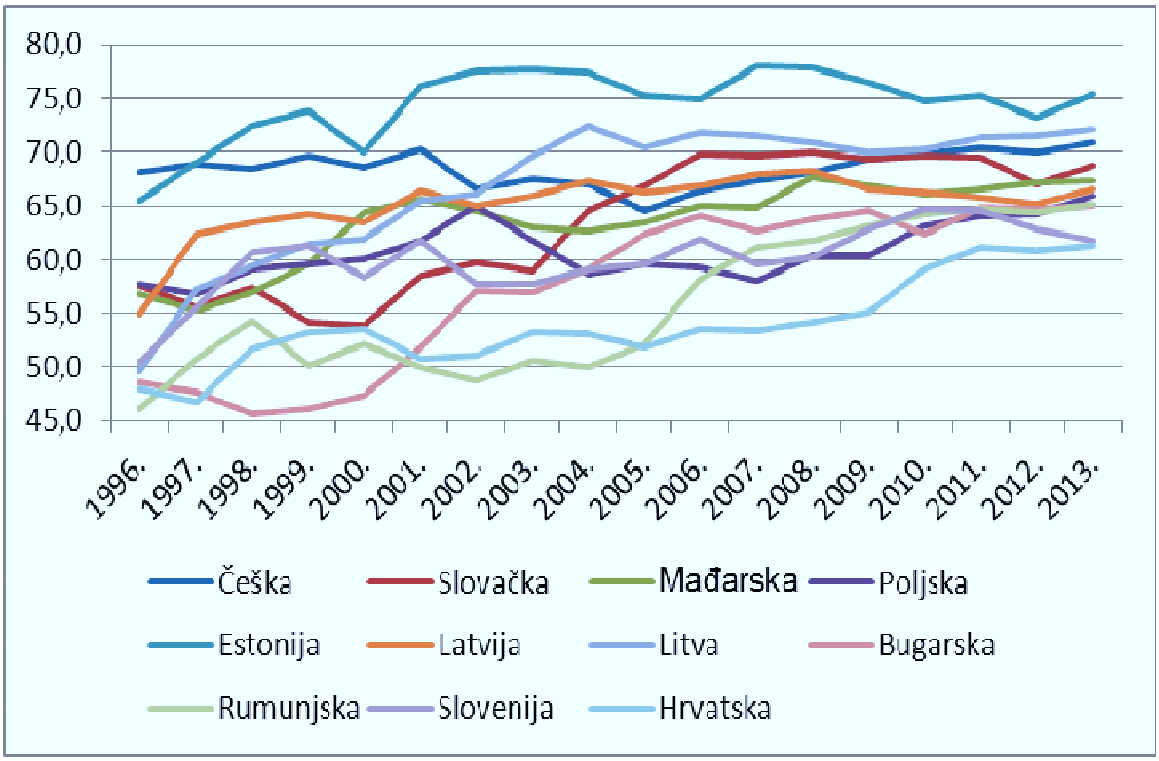

Izvor: Prilagodila doktorandica na temelju podataka s Heritage foundation stranice: http://www.heritage.org/index/explore.aspx?view=by-region-country-year (2.7.2014)

Godine 1996. samo su Češka i Estonija bile u razredu umjereno slobodnih zemalja dok su sve ostale zemlje bile lošije rangirane. Slovačka, Mađarska, Poljska, Latvija i Slovenija bile su u razredu uglavnom neslobodnih zemalja (*Mostly unfree*), a Litva, Bugarska, Rumunjska i Hrvatska bile su u razredu ugušenih ekonomskih sloboda (*Repressed*). U tom smislu kod svih je odabranih tranzicijskih zemalja vidljiv napredak u razvoju institucija. Napredak institucija odrazio se na privlačenje stranih investitora i na ulaganja koja su kroz tranzicijski period uslijedila.

4.1.3. Izravne strane investicije i njihov utjecaj na gospodarstvo tranzicijskih zemalja

Do početka tranzicije, u bivšim je socijalističkim zemljama bilo malo stranih ulaganja zbog politike koja je obeshrabrivala strane investitore i postavljala razne administrativne barijere

ulasku stranog kapitala, ali i zbog nesigurnog investicijskog okruženja. Centralno-planski sustav i administrativno određene cijene i plaće tvorili su okolinu koja je uvelike ograničavala manevarske mogućnosti potencijalnih stranih ulagača (Johnson 2006). Putem povećane investicijske aktivnosti i njene efikasnosti, očekivalo se da će i stopa rasta gospodarstva također porasti. Od stranih investicija očekivalo se da doprinesu povećanoj investicijskoj učinkovitosti jer su osim kapitala donosile i novu tehnologiju i nova znanja (Botrić i Škuflić 2005, str. 365).

Grafikon 3 prikazuje zbrojene iznose izravnih stranih investicija u odabrane tranzicijske zemlje tijekom godina. Podaci se odnose na neto priljev novca, odnosno priljev umanjen za odljev do kojega dolazi zbog repatrijacije kapitala, vraćanja zajmova ili reinvestiranja profita izvan zemlje.

Grafikon 3. Neto priljev FDI u odabrane tranzicijske zemlje od 1990. do 2013. g., u milijardama US$, stalne cijene

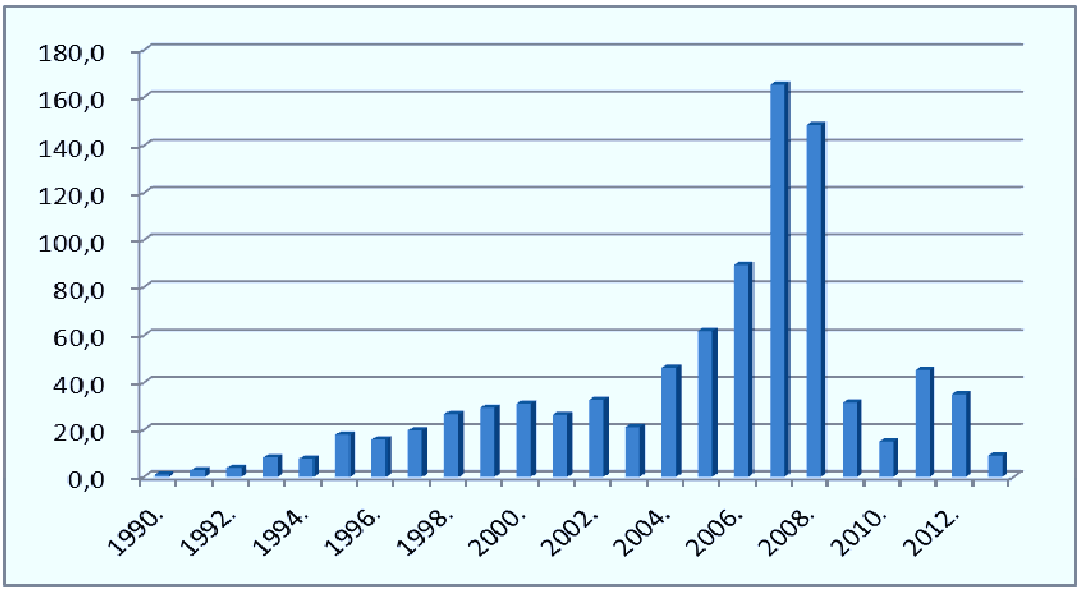

Izvor: http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD, (2.7.2014), izračunala i obradila doktorandica

Podaci su izraženi u američkim dolarima, a radi postizanja preciznije usporedivosti podataka iznosi su preračunati u stalne cijene. Nakon političkih promjena, izravne strane investicije porasle su s 1,05 milijardi dolara u 1990. na 17,9 milijardi dolara 1995. godine. Uz manje oscilacije, do 2000. godine iznos je narastao na 31,1 milijardi dolara, kada dolazi do stagnacije zbog svjetskog pada izravnih stranih investicija koji je trajao do 2003. Za razliku

od svijeta u cjelini, u tom razdoblju u promatranim tranzicijskim zemljama iznosi nisu padali nego oscilirali što se može pripisati pojačanoj investicijskoj aktivnosti zbog tada već izglednog proširenja Europske Unije na dio tranzicijskih zemalja. Godine 2004. počinje značajni rast koji ima svoj vrhunac 2007. godine i na kojega nije utjecao pad svjetskih FDI za 29% godine 2005. (Brady 2009). Proces pristupanja Rumunjske i Bugarske koji je okončan 2007. godine doprinio je da se FDI u njima gotovo udvostruče: s 12,8 milijardi dolara 2005. na 26,6 milijarde 2007. Nagli pad izravnih stranih investicija koji je uslijedio nakon 2008. povezan je s globalnom financijskom krizom, ali za razliku od ranijih godina, pad se sada jače odrazio na tranzicijske zemlje. Naime, dok je 2009. godine iznos izravnih stranih investicija u svijetu pao za oko 42%, odnosno s 1,7 trilijuna dolara 2008. na 1 trilijun 2009., u tranzicijskim je zemljama taj pad bio veći od 76,7% – sa oko 137,5 milijardi dolara 2008. na oko 32,0 milijardi dolara 2009. (The Economic Times 2010). Izravne strane investicije u tranzicijskim zemljama u kriznim 2009. i 2010. godinama najvećim su dijelom bila preuzimanja i kupnje, odnosno brownfield investicije. Godine 2009. u Mađarskoj, Latviji i Sloveniji po prvi put se javljaju negativne vrijednosti neto priljeva FDI. Najbolje znakove oporavka već od 2009. pokazuje Češka koja je sa svojom izvozno orijentiranom industrijom, ostvarila koristi od oporavka njemačkog gospodarstva. U grafikonu 4 po državama su prikazani kumulativni iznosi izravnih stranih investicija za odabrane tranzicijske države.

Najviše izravnih stranih investicija privukle su Češka, Mađarska i Poljska. Privlačenje izravnih stranih investicija bila je svojevremeno ključna komponenta njihovih nacionalnih strategija. Vlade tih zemalja službeno su ohrabrivale strane investitore i osigurale su značajne olakšice stranim kompanijama, poput poreznih oslobođenja, carinskih povlastica, poboljšanja infrastrukture te izravnih potpora. Nužan uvjet uz sve te povlaštene uvjete bilo je povoljno institucionalno okruženje koje su vlade tih država od početka tranzicije intenzivno stvarale. Ali, pozitivni učinci izravnih stranih ulaganja nisu bili ograničeni samo na poduzeća na koja su se ta ulaganja odnosila, nego su se odnosili i na brojna druga domaća poduzeća koja su imala koristi od znanja stranih investitora u području tehnologije i marketinga. Primjerice, suradnja njemačkog Volswagena i češke Škode do koje je došlo privatizacijom, osigurala je stotinama čeških podizvođača modernu tehnologiju i bolje tehnološke standarde. Već 1998. godine oko 70% dijelova za Škodu proizvodila su češka poduzeća, a 1999.. godine oko 80% proizvodnje bilo je izvezeno u druge zemlje (The Economist 2001). Iste godine, za Škodu je izravno i neizravno radilo oko 150.000 ljudi (Protsenko i Vincentz 1999).

Grafikon 4. Kumulativni neto priljev FDI po zemljama od 1990. do 2013., u milijardama US$, stalne cijene

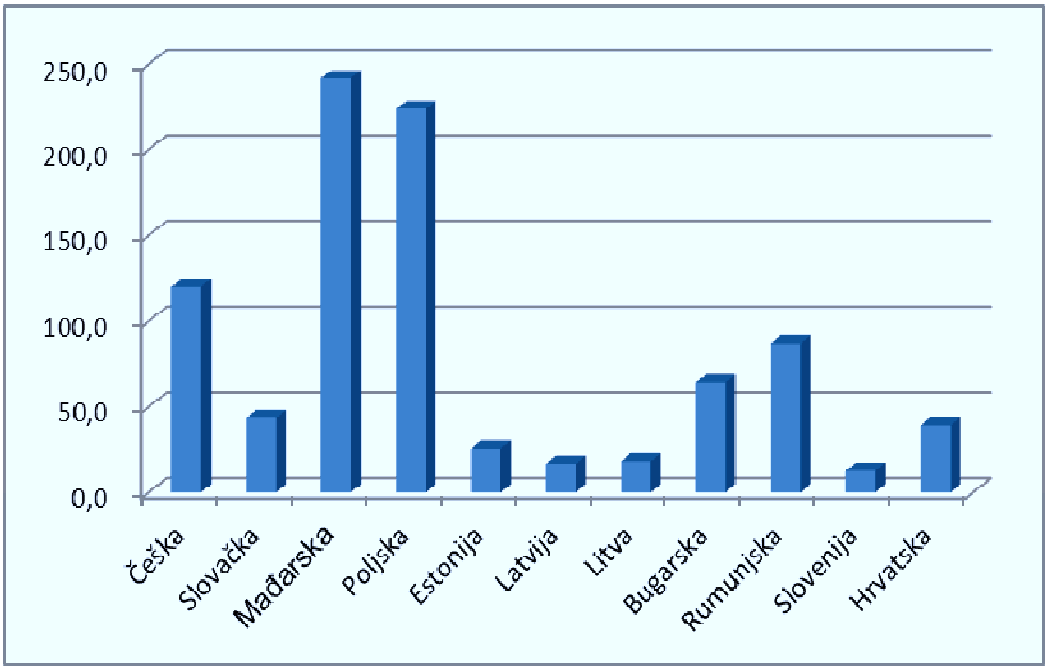

Izvor: http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD, (2.7.2014), izračunala i obradila doktorandica

U Poljskoj su strane investicije postale najčešći oblik dotoka kapitala koji je bio potreban za stabilizaciju i gospodarski rast kroz tranzicijski period. Može se reći da je uspješni model tranzicije u Poljskoj bio značajno obilježen razvojem privatnog sektora. Prema jednom istraživanju, izravnim stranim investicijama pripisuje se doprinos od 39% stopi gospodarskog rasta u prvim godinama tranzicije, od 1991. do 1995. (Zakharov i Kušić 2003). Podaci u tom istraživanju odnose se isključivo na poljsko gospodarstvo, ali spoznaje mogu biti korisne i drugim tranzicijskim zemljama, osobito onima kod kojih tranzicijski proces još nije dovršen. Kako je tranzicijski proces odmicao, u Poljskoj su sve više prevladavale greenfield investicije, a sve je manje bilo investicija u privatizaciju. O uspješnosti Poljske svjedoči podatak da su od početka tranzicije pa do 2004. godine kada je Poljska pristupila Europskoj Uniji, greenfield investicije činile oko 58% ukupnih stranih investicija (Kornecki 2006).

Kod Slovačke treba napomenuti da izravne strane investicije, osobito greenfield investicije, značajnije počinju rasti tek s promjenom politike koju je provodio tadašnji slovački premijer Mečiar te s provođenjem institucionalne reforme koja je potom uslijedila.

Estonija, Latvija i Litva nisu privukle značajne iznose FDI, ali utjecaj i takve razine FDI-a na njihove stope rasta bio je pozitivan. To se može objasniti činjenicom da se radi o malim i otvorenim ekonomijama, čija je gospodarska struktura manje kompleksna i diverzificirana (Bačić, Račić i Šonje 2004, str. 88).

Slovenija također nije privukla značajne izravne strane investicije, ali slovenski je proces privatizacije bio takav da je destimulirao dotok stranog kapitala. Slovenija je bila jedina od tranzicijska zemlja koja nije podupirala strane investicije kako bi modernizirala svoje gospodarstvo, financirala proračunski deficit ili kako bi prikupila sredstva za vraćanje inozemnih dugova. Slovenski model privatizacije preferirao je domaće kupce, postavljajući znatna netransparentna ograničenja ulasku inozemnih investitora (Družić 2003, str. 145).

Usporeni tranzicijski proces upotpunjen s rizičnom institucionalnom okolinom bio je duže vrijeme glavna prepreka privlačenju stranih investicija u Rumunjsku i Bugarsku, usprkos relativno niskim troškovima radne snage. Te su zemlje bile neuspješne u privlačenju izravnih stranih investicija gotovo do 2002. godine. Proces proširenja EU na Rumunjsku i Bugarsku te institucionalne promjene povezane s pridruživanjem dovele su do značajnog interesa stranih poduzeća za investiranje u te dvije zemlje (Carstensen i Toubal 2004, str. 17). Tranzicijske države koje su izostavljene iz procesa pridruživanja općenito su bile manje privlačne stranim investitorima. Naime, proces pridruživanja usko je vezan uz uspješnost tranzicijskog procesa, što je s druge strane u izravnoj vezi s razvojem institucionalnog okvira. To je dovelo do koncentracije stranih investicija u uspješnijim tranzicijskim zemljama i do porasta nejednakosti među bivšim socijalističkim zemljama. Izgledno članstvo u EU u budućnosti bio je važan čimbenik dotoka stranih investicija u tranzicijskim zemljama (Bogdan 2009). S druge strane, kašnjenje s procesom pridruživanja bio je znak lošeg institucionalnog okvira što je odbijalo strane investitore, uzrokujući daljnje usporavanje tranzicijskog napretka. U Rumunjskoj se pristup tranzicijskom procesu i razvoju institucija počeo mijenjati tek nakon prvih deset godina tranzicije. Tada se počeo mijenjati i odnos stranih investitora prema Rumunjskoj i tek tada je uslijedio značajniji dotok izravnih stranih investicija (Birsan i Buiga 2009, str. 732). Osim Rumunjske i Bugarske, druge zemlje Jugoistočne Europe nisu privukle

značajnije strane investicije iz nekoliko razloga: područje bivše Jugoslavije percipira se relativno nestabilnim, tržište je relativno malo, a korupcija, birokracija i odnos prema stranom kapitalu ukazuju na nepovoljan i neprivlačan institucionalni okvir.

Situacija je donekle specifična u Mađarskoj koja je privlačna stranim investitorima, ali koja je i sama vrlo brzo postala značajna investitorska zemlja. Naime, od samog početka tranzicije, Mađarska je temeljila svoju strategiju gospodarskog razvoja i reintegracije u svjetsko gospodarstvo na privlačenju stranih investicija. Osim privatizacijskih preuzimanja, u Mađarskoj je bio vrlo visoki udio greenfield investicija. Zaštita i sigurnost privatnog vlasništva, zakonodavni okvir i dosljedno provođenje zakona, sigurnost ugovora, snižavanje transakcijskih troškova te općeniti razvoj institucija od najranijeg je početka tranzicije u Mađarskoj bio prioritet. Tako se već 1997. godine pojavio zapažen broj mađarskih tvrtki koje su prevladale tranzicijske poteškoće uspjevši pri tome zadržati vlastitu, domaću menedžersku strukturu. Uspjeh je bio tim veći jer su neke od njih već bile privatizirane i bile su u rukama stranih investitora. Te su se tvrtke počele širiti u inozemstvo, osobito u susjedne zemlje. Čak su i mađarske podružnice stranih multinacionalnih kompanija investirale u inozemstvo. Glavninu investiranja u inozemstvo (65%) ostvaruje pet najvećih mađarskih multinacionalnih kompanija: MOL, OTP Bank, Magyar Telekom, MKB Bank, Gedeon Richter (Kalotay i Sass 2010). Zanimljivo je da je prema procjeni, Mađarska 2010. imala oko 7.000 vlastitih multinacionalnih kompanija. Rast mađarskog investiranja u inozemstvo naročito je ubrzan od 2000. godine. Vrhunac od 20,0 milijardi dolara investicija u inozemstvo ostvaren je 2008.

Od 2007. godine Češka i Poljska postaju značajne investitorske zemlje, također zahvaljujući dostignutoj razini razvoja. U 2009. češke su tvrtke investirale 14,4 milijardi dolara u inozemstvo, a poljske 26,2 milijarde. Zapažene investicije dolazile su i iz Estonije, – 6,7 milijardi dolara u 2008. i iz Slovenije (Kalotay i Sass 2010) – 8,6 milijardi, ali tamo je situacija ponešto drugačija. Estoniju koriste skandinavska poduzeća kao platformu za ulaganje u Baltičke zemlje i u zemlje Zajednice nezavisnih država,[18] a slovenska poduzeća koriste i kapitaliziraju naslijeđene odnose i veze po bivšim jugoslavenskim republikama.

[18] Commonwealth of Independent States – regionalna organizacija koje su članice bivše Sovjetske republike

4.1.4. Razvojni značaj izravnih stranih investicija

Prilikom odlučivanja o investiranju u stranu zemlju, investitori analiziraju različite čimbenike, među ostalim troškove radne snage, veličinu tržišta i regionalnu povezanost, razinu birokracije i korupcije, kvalitetu poslovnog okruženja, makroekonomsku stabilnost zemlje domaćina, odnosno cjelokupni institucionalni okvir. Ukoliko je postojeći institucionalni okvir bio povoljan za ulaganja, zatim ukoliko je veličina tržišta te jeftina i kvalificirana radna snaga stvarala pretpostavke za ostvarivanje profita, investitori su imali motiva za ulaganja.

U početku su to bila ulaganja u sektore niske tehnološke razine, gdje je motiv bio spomenuta jeftina radna snaga i snižavanje troškova. Ovdje treba imati na umu da strani investitori obično izbjegavaju ulagati u zemlje s izrazito jeftinom radnom snagom koja je pokazatelj vrlo niske razine produktivnosti jer preniska razina produktivnosti može poništiti sve koristi koje proizlaze iz niskih troškova radne snage, prema: (Grčić i Babić 2003, str. 1175). Potražnja za jeftinom radnom snagom karakteristična je za specifične industrije niske tehnološke razine, poput tekstilne industrije i industrije odjeće. Strane tvrtke koje su ulagale u tranzicijske zemlje i koje su ostvarivale profite zbog nižih troškova imale su motiva za daljnja ulaganja. Što su manje trošili na plaće zaposlenika godišnje, više su ulagali slijedeće godine. Nadalje, izravna strana ulaganja u tranzicijske zemlje imala su dinamički karakter: što je veća razina FDI u nekoj tranzicijskoj zemlji, to su veći iznosi FDI-a bili i u idućoj godini (Anghel 2006). Drugim riječima, strane tvrtke koje već imaju tradiciju i iskustvo s ulaganjem u neku tranzicijsku zemlju, investirat će tamo i dalje ukoliko se ne promijene neke bitne okolnosti.

Kvalitativni pomak dogodio se kada su se, zahvaljujući iskustvu s ulaganjem u neku tranzicijsku zemlju, investitori počeli zanimati i za druge motive osim jeftine radne snage. Makroekonomsko, a osobito institucionalno okruženje tranzicijske zemlje bilo je od najznačajnijeg utjecaja na privlačenje greenfield investicija koje su počele skretati iz sektora niske tehnološke razine u sektore visoke tehnologije. Međutim, za razliku od investicija u proizvodnju niske tehnološke razine gdje je profit bio jedini motiv za daljnja ulaganja, kod sektora visoke tehnologije radi se o izrazito visokim ulaganjima koji imaju karakter dugoročnosti. U takvim okolnostima kratkoročni profiti nisu bitni, nego bitni postaju transakcijski troškovi i razina poštivanja ugovora, a kriteriji za odluku su stopa rasta GDP-a, stupanj otvorenosti zemlje, ali nadasve napredak tranzicijskog procesa i kvaliteta institucija države (Anghel 2006). Razvijenost institucija smanjuje asimetričnost informacija dostupnih

domaćim i stranim investitorima i čini da uvjeti poslovanja u tranzicijskoj državi postaju transparentni i svima jednaki, odnosno razvijenost institucija snižava transakcijske troškove. Tranzicijske države koje su mogle u visokom stupnju udovoljiti tim kriterijima privukle su najkvalitetnije izravne strane investicije i prestale su biti percipirane kao bivše socijalističke zemlje sa siromašnim ljudima i jeftinom radnom snagom. Čak štoviše, postale su države čije tvrtke investiraju u inozemstvu što je u početku tranzicije bilo gotovo nezamislivo. Institucionalna promjena pokazala se presudnom za takav razvojni moment pojedinih tranzicijskih država.

Nadalje, iskustvo Rumunjske i Bugarske koje su počele privlačiti izravne strane investicije s vremenskim odmakom, odnosno tek kada su zbog pristupanja Europskoj Uniji bile prinuđene pokrenuti temeljitu institucionalnu promjenu pokazuje da taj proces nije završen te da i preostale tranzicijske zemlje još uvijek imaju sličnu mogućnost. Zbog opadajućih prinosa kapital će uvijek imati tendenciju širenja na manje razvijene zemlje, ali ovdje posebno dolazi do izražaja Lucasov paradoks: (Lucas 1990; Schularick i Steger 2008) umjesto da se kapital zbog opadajućih prinosa po definiciji seli u manje razvijene zemlje te da se zbog toga jaz između bogatih i siromašnih država trajno smanjuje, stvarnost pokazuje da u nekim zemljama rizici političke i institucionalne prirode neprestano odbijaju investitore. Zaštićenost ulaganja, sigurnost poslovanja, povjerenje investitora u pravni poredak države te sigurnost vlasništva, odnosno čimbenici snižavanja transakcijskih troškova, bit će najvažniji kriteriji odabira koji će odrediti smjer stranog kapitala i determinirati investicijsku privlačnost zemlje. Kao i ranije kroz povijest, i za tranzicijske zemlje će se razvoj institucija pokazati kao vrlo bitan čimbenik gospodarskog razvoja. Ohrabrujuće za zemlje koje kasne s procesom tranzicije mogu biti rezultati istraživanja po kojem napredak u institucionalnoj kvaliteti može imati isti utjecaj kao da zemlja iznenada postane susjed velike države pune financijskih resursa (Bénassy-Quéré, Coupet i Mayer 2007). Razvoj institucija ubrzava i potiče dolazak stranih investicija, bez obzira bio njihov utjecaj na gospodarski rast pozitivan ili ne.

U međuodnosu izravnih stranih ulaganja i tranzicijskog procesa postoji snažna interakcija. S jedne strane, uspješnost tranzicijskog procesa odnosno napredak institucionalnog okruženja te povoljno makroekonomsko okruženje stvaraju dobre temelje za profitabilno investiranje pa posljedično čine zemlju privlačniju stranim investitorima. Ali s druge strane, povećani priljev izravnih stranih investicija može još jače potaknuti tranzicijske procese i proces institucionalne reforme. U tom smislu, razvoj institucija i rast gospodarstva dva su procesa

koji se simultano i interaktivno odvijaju, koji su kontinuirani i koji svojim napretkom dovode do rasta i razvoja društva u cjelini. Dio tranzicijskih zemalja od samoga je početka krenuo takvim putem, dio se priključio kasnije i uskoro ostvario vidljive gospodarske pomake, a preostalim zemljama može pomoći spoznaja da je institucionalna reforma proces kojega je uvijek moguće započeti, bez obzira na zaostatak koji je u međuvremenu nastao.

4.2. ULOGA TRŽIŠTA I TRGOVINA KAO OBILJEŽJA INSTITUCIONALNIH REFORMI

Nakon četiri i pol desetljeća sustavnog suzbijanja djelovanja tržišta i tržišnih mehanizama, bivše su se socijalističke zemlje našle pred vrlo velikim izazovom: volja birača jasno je artikulirala stav za uspostavu svih vrsta političkih, osobnih i gospodarskih sloboda. Liberalizacija tržišta bila je također jasno izrečena težnja, ali njezini učinci nisu uvijek bili ono što su birači očekivali. U prvom dijelu ovog poglavlja obrađuje se političko naslijeđe i uspostava tržišta u tranzicijskim zemljama, zatim se u drugom dijelu govori o povezanosti institucija i razvoja tržišta, a u trećem se dijelu analizira uloga međunarodnog integriranja.

4.2.1. Formiranje tržišne ekonomije u tranzicijskim državama

Važnu ulogu u tranzicijskom procesu imao je razvoj domaćeg tržišta koje je svojim djelovanjem doprinijelo institucionalnom napretku tranzicijskih zemalja. Nakon političkih promjena, moderna trgovina i učinkovito tržište postali su vrlo bitni za povećanje produktivnosti i za povećanje kvalitete proizvedenih dobara i usluga. Proizvođači i dobavljači odjednom su morali reagirati na preferencije tržišta, što prije često nije bio slučaj. U centralno planskim gospodarstvima važnije od tržišta bilo je bitno ispuniti zacrtane planove i zadovoljiti očekivanja donositelja tih planova koji su nerijetko proizvođače izolirali od potrošača.

U najvećem broju slučajeva menedžeri u tranzicijskim zemljama bili su vrlo loše pripremljeni za tržišno natjecanje. Gotovo da nisu imali iskustva ni znanja o poslovanju u novim okolnostima. Znanja i iskustva o tržišnoj problematici koja su stjecali u starom režimu bila su im u pojedinim slučajevima čak i kontraproduktivna. Desetljeća socijalizma učinila su svoje: s

jedne strane odvojila su poduzeća od tržišta i signala koji s tržišta dolaze, a s druge strane isto su ih tako odvojila od profitno orijentiranih vlasnika. Kao rezultat, poduzeća su proizvodila, ne mareći pretjerano za troškove proizvodnje, dobra koja su potrošači kupovali samo zbog nedostatka alternative. Slično je bilo i u sektoru usluga gdje su domaće uslužne tvrtke zbog niske razine znanja, tehnologije, menedžmenta te niske razine uslužne kulture pružale usluge niske kvalitete. To je stvaralo značajni komparativni nedostatak u usporedbi s proizvođačima roba i usluga zapadnih zemalja. Nezadovoljena potražnja za robama i uslugama mogla se namiriti uvozom ali i ulaskom stranih poduzeća na domaće tržište putem izravnih stranih investicija, osobito horizontalnih stranih investicija.

Komparativni nedostatak tranzicijskih država u sektoru usluga istovremeno je bila komparativna prednost i prilika za ostvarivanje profita stranim poduzećima. Međutim, stvarna prilika odnosno mogućnost za ulazak na tržište i ostvarivanje profita ovisila je o uvjetima koji su vladali u svakoj pojedinoj zemlji. To je uključivalo i mogućnost postojanja politički postavljenih prepreka. Liberalizacija trgovine dovela je do pada proizvodnje domaćih poduzeća i do povećanja razine cijena. Vlade su se mogle odrediti žele li štiti domaću proizvodnju nametima i potporama ili će tržište prepustiti daljnjoj liberalizaciji (Moraga i Viaene 2000). To često nije bila jednostavna odluka. Zbog naravi tranzicijskog procesa i zbog cjelokupne situacije koja je nastala s promjenom političkog režima, poneke objektivne poteškoće za ulazak stranog kapitala mogle su se očekivati. Ali bilo je i namjerno postavljenih prepreka ulasku stranog kapitala koje su reflektirale interese domaćih monopolista i društvenih elita sklonih rentijerskom ponašanju. Pri tome su se u javnosti često koristile pristrane teze o strancima koji bi navodno željeli zagospodariti ekonomskom politikom države (Keren i Ofer 2002). Prepreke takve vrste skrenule su investitore u zemlje u koje su mogli lakše ući.

Za ulazak stranih investitora u razvoj trgovine i tržišta te s tržištem povezanog uslužnog sektora postojala su tri glavna čimbenika koje domaće tvrtke u tranzicijskim zemljama nisu mogle iskoristiti (Keren i Ofer 2002). Prvi je čimbenik proizlazio iz niske kvalitete komercijalnih i financijskih usluga naslijeđenih iz socijalističkog sustava. Za vrijeme socijalizma taj je uslužni sektor služio centralno planskom sustavu i bio je bitno drugačiji od onoga u tržišnim ekonomijama te je bio neprikladan za novo, tržišno orijentirano tranzicijsko okruženje. Trgovini i financijskom sektoru bilo je bitno osigurati više-manje nesmetan protok robe i novca da bi se omogućilo ispunjenje zacrtanih planova a pojmovi poput marketinga i

posuđivanja novca uz rizik nisu puno značili. Nije se puno pažnje polagalo čak ni u infrastrukturne objekte trgovačkog i financijskog sektora pa su trgovine i banke ne samo kvalitetom usluge i ponudom zaostajale za zapadnima, nego čak i izgledom. Nedostatak znanja i iskustva koji je bio posljedica dotadašnjeg načina poslovanja domaće tvrtke nisu mogle nadići preko noći. Istovremeno, strane banke, uslužna poduzeća i trgovački lanci godinama su kumulirali znanje, menedžerske vještine i organizaciju i mogle su u kratkom roku omogućiti daleko bolju razinu usluge.

Drugu pretpostavku stvarala je velika kompleksnost proizvodnog sektora koji je bio sačinjen uglavnom od velikih radno i kapitalno intenzivnih poduzeća. Takav je proizvodni sektor odjednom postao vrlo ovisan o dobro organiziranom tržištu i postojanju tržišnih agenata kao i o postojanju modernih financijskih institucija. Naime, tržište je dovelo do promjena u dotadašnjim iskrivljenim sustavima administrativno određenih cijena pa su se centralizirani i snažno integrirani proizvodni sektori u tranzicijskim državama našli u potpuno novoj i nepoznatoj situaciji. Ni u ovom slučaju domaće tvrtke uslužnog sektora nisu mogle brzo prevladati vlastite nedostatke dok su strane tvrtke imale potrebno znanje i spreman kapital za ulazak.

Treću pretpostavku činile su eksternalije koje su proizlazile iz prethodne, a odnosile su se na veze i sprege koje su tvrtke tržišnog uslužnog sektora stvarale s cijelim gospodarstvom. Strana posredništva, veleprodaje i trgovački lanci, odnosno agenti na tržištu, uvodili su nove standarde poslovanja i prisilili su domaće dobavljače da prihvate tržišnu kulturu i orijentaciju na potrošača. Svojom prisutnošću poticali su ih da prihvate modernu tehnologiju i menedžment, da poboljšaju proizvode i da se prilagode tržišnim uvjetima. To se u prvim godinama tranzicije ne bi bilo moglo lako postići s domaćim trgovačkim i uslužnim poduzećima koji su imali nisku razinu znanja i tehnologije te naslijeđenu poslovnu kulturu iz socijalizma. Druga vrsta eksternalija odnosila se na to da su pozitivna iskustva stranih investitora koji su ulagali u sektor tržišta i financijskih usluga u tranzicijskim zemljama služila kao svojevrsni poticaj ostalim stranim investitorima, pokazujući im da je zemlja pogodna za ulaganja. Pozitivna iskustva postojećih ulagača ukazivala su na kvalitetu institucionalnog okruženja i djelovala su kao učinkovit način privlačenja i drugih ulagača u zemlju.

4.2.2. Institucije i razvoj tržišta

Jedan od preduvjeta za ekonomsku tranziciju bila je institucionalna reforma i uspostavljanje institucija koje podržavaju tržišni sustav i tržište. Razvoj institucija na početku procesa tranzicije trebalo je podržati osnivanjem raznih regulatornih tijela zaduženih za dosljedno provođenje zakona, od nadzornih tijela do pravosudnog sustava (Bruneti, Kisunko i Weder 1997). Puno važnije od formalnog osnivanja regulatornih tijela bilo je uspostaviti okruženje koje će kroz transparentnost i predvidljivost institucionalnog okvira razvoju tržišta doprinijeti suštinski.

Važnost razvijenog tržišta dokazana je u istraživanju Hollanda i Paina (Holland i Pain 2000) o utjecaju izravnih stranih investicija na gospodarski rast. Dokazano je da je učinak stranih investicija bio veći u onim tranzicijskim državama čija su se poduzeća brzo preorijentirala prema tržištima razvijenih zemalja čime su nadoknadili prazan prostor koji je nastao gubitkom dotadašnjih dugogodišnjih trgovinskih partnera. Dio tranzicijskih zemalja, poput Slovenije, Mađarske i Poljske, koje su već 1990. godine imale donekle razvijene trgovinske veze i odnose s razvijenim zemljama uspio se lakše preorijentirati i nadoknaditi gubitak.

Ali treba napomenuti da otvorenost slobodnom kretanju roba i kapitala može zemlju učiniti ranjivom i osjetljivom na promjene i oscilacije na međunarodnim tržištima. Nadalje, jedan od neželjenih učinaka liberalizacije tržišta je prepuštanje domaćeg tržišta stranim proizvodima koji su konkurentniji od domaćih. To negativno utječe na domaću proizvodnju i ograničava investicijske i razvojne mogućnosti domaćeg gospodarstva. Zbog toga su u nekim tranzicijskim zemljama zahtjevi za zaštitu domaće proizvodnje bili vrlo česti, ali pokazalo se da je razvoj domaće proizvodnje prvenstveno bio ovisan o uspješnosti tranzicijskog procesa i o institucionalnim uvjetima svake pojedine zemlje, a ne o trgovinskim barijerama.

Postojala su i mišljenja da su trgovinske barijere zapravo poticajne za privlačenje izravnih stranih investitora pretpostavljajući da će strani investitori u cilju osvajanja tržišta osnivati podružnice proizvodnih poduzeća. Naime, u uvjetima slobodnog tržišta izvoz robe iz vlastite zemlje je relativno lakši način osvajanja tržišta nego investiranje u tranzicijskoj zemlji (Mateev 2008). Umjesto da privuku investicije, trgovinske barijere stvarale su veće transakcijske troškove i skrenule strane investitore u tranzicijske zemlje poput Češke, Mađarske i Poljske. Prevelika tržišna regulacija mogla je eventualno privući horizontalne

investicije i to u zemljama s velikim unutarnjim ili regionalnim tržištem ali je odvratila vertikalne izravne strane investicije i spriječila strane investitore da iskoriste komparativne prednosti pojedinih zemalja. Na temelju sintetiziranih rezultata 21 znanstvenog istraživanja, Martens (Martens 2008) zaključuje da se izravne strane investicije i trgovina nadopunjuju, umjesto da jedna pojava supstituira drugu te da stupanj otvorenosti gospodarstva utječe na priljev stranih investicija. Strane investitore privlači razvijeno tržište, a investicije kasnije povratno djeluju na dodatni razvoj. Prema rezultatima provedenih istraživanja Martens zaključuje da je netočno mišljenje da će trgovačke barijere potaknuti dolazak izravnih stranih investicija u tranzicijske zemlje.

Otvorenost trgovine najčešće se mjeri udjelom izvoza u BDP-u. Na grafikonu 5 se vidi da kod svih zemalja osim Rumunjske udio izvoza u BDP-u ima trend rasta a povremeni padovi mogu se pripisati posebnim, nepredvidivim situacijama.

Grafikon 5: **Kretanje izvoza u BDP-u odabranih tranzicijskih zemalja od 1996. do 2012. godine**

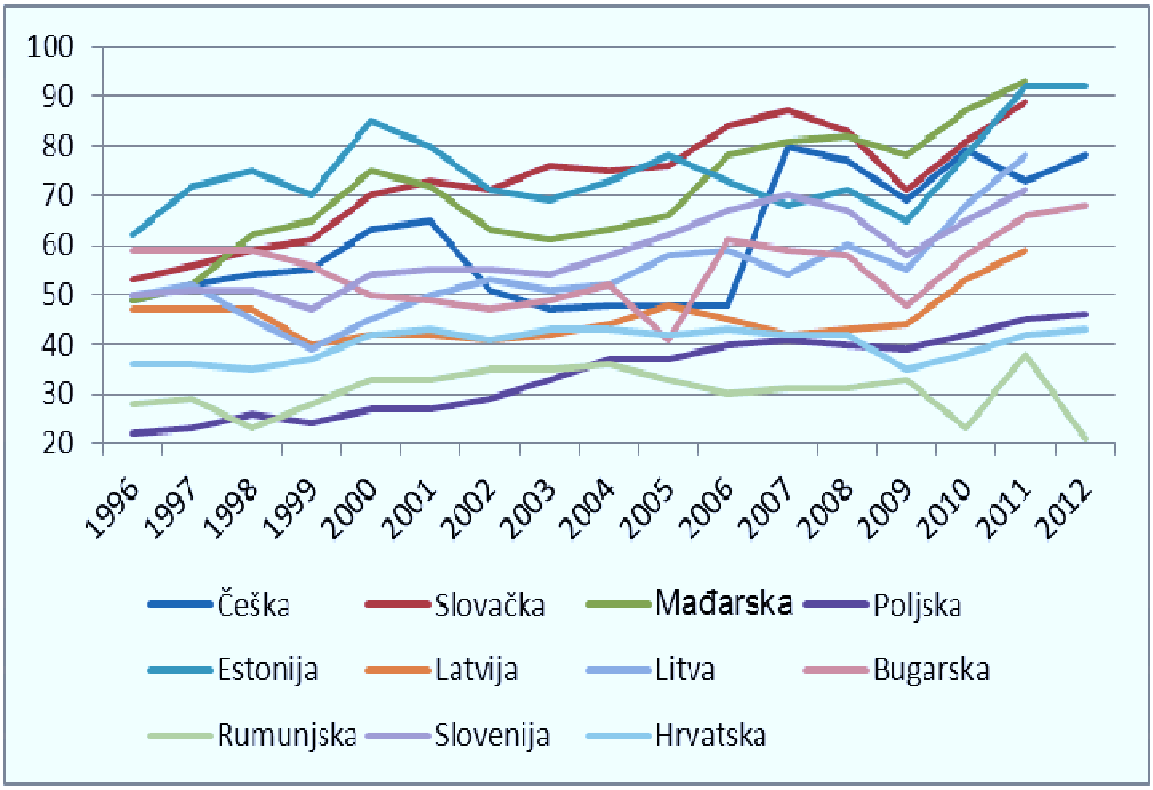

Izvor: Obradila doktorandica prema: http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS (3.8.2014)

Tako se primjerice, financijska kriza u Rusiji 1998. godine odrazila na izvoz Latvije i Litve, a posljednja financijska kriza od 2008. odrazila se gotovo na sve promatrane tranzicijske zemlje. Podaci iz grafikona 7 pokazuju da su sve zemlje osim Bugarske, Rumunjske, Slovenije i Hrvatske već u 2010. podigle udio izvoza na razine veće nego prije početka krize, ali to je dijelom i zato što im je ukupni BDP bio niži. Samo su Češka, Poljska i Bugarska u 2010. imale veći BDP per capita (u stalnim cijenama) nego predkrizne 2007. Zemlje koje imaju brži rast BDP-a imaju također i veći stupanj otvorenosti tržišta.

Stupanj otvorenosti tržišta u tranzicijskim državama može se povezati s pojavom korupcije, odnosno s institucionalnom kvalitetom zemlje. Postojanje trgovačkih barijera, kvota, raznih nameta, subvencija i s time povezanog diskrecijskog odlučivanja stvara mogućnosti za rentijersko ponašanje državnih dužnosnika i službenika. Indikatori stupnja otvorenosti povezani su s indikatorima percepcije korupcije, što je vidljivo iz podataka u tablici 5.

Tablica 5: **Usporedba otvorenosti gospodarstva i percipirane razine korupcije u odabranim tranzicijskim zemljama 2001. i 2013. godine**

Država	2001.			2013.		
	stupanj otvorenosti	indeks percepcije korupcije	stupanj slobode od korupcije	stupanj otvorenosti	indeks percepcije korupcije	stupanj slobode od korupcije
Češka	65	3,9	46	79	4,8	44
Slovačka	73	3,7	37	89	4,7	40
Mađarska	72	5,3	52	94	5,4	46
Poljska	27	4,1	42	48	6,0	55
Estonija	80	5,6	57	88	6,8	64
Latvija	42	3,4	34	59	5,3	42
Litva	50	4,8	38	78	5,7	48
Bugarska	49	3,9	33	70	4,1	33
Rumunjska	33	2,8	33	42	4,3	36
Slovenija	55	5,2	60	71	5,7	59
Hrvatska	43	3,9	27	43	4,8	40

Izvor: http://www.heritage.org/index/explore.aspx?view=by-region-country-year
http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi
http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS (8.8.2014)

Podatke o percipiranoj razini korupcije prikupile su dvije neovisne institucije koje se tom problematikom bave: Transparency International i Heritage Foundation i premda koriste različitu metodologiju, za odabrane tranzicijske zemlje rezultati su vrlo slični. Zemlje koje

imaju viši stupanj otvorenosti tržišta istovremeno su percipirane i kao zemlje s manje korupcije: Češka, Slovačka, Mađarska, Estonija, Latvija, Litva i Slovenija, dok su zemlje s manjim stupnjem otvorenosti tržišta percipirane kao zemlje u kojima je korupcija izraženija. To se odnosi na Rumunjsku, Bugarsku i Hrvatsku a zanimljivo je da su upravo te zemlje kasnile s tranzicijskim procesom i institucionalnom reformom te da je zbog toga proces njihovog pridruživanja Europskoj Uniji bio usporen.

Razvoju korupcije i rentijerskog ponašanja pogodovale su političke prepreke uspostavljanju tržišta u zemljama koje su kasnile s tranzicijskim procesom. Liberalizaciju je pratila povećana nezaposlenost te negativan utjecaj na trgovinsku bilancu. Uzrok nezaposlenosti bilo je restrukturiranje nisko produktivnog proizvodnog sektora, koji je uglavnom bio visoko integriran i koncentriran u teškim industrijama i koji je ostao bez dotadašnjeg tržišta, a trgovinske barijere koje to nisu mogle trajno spriječiti povećavale su netransparentnost i transakcijske troškove te su negativno djelovale na institucionalni razvoj. U konačnici su dovele do usporavanja cijelog tranzicijskog procesa, a nisu uspjele spasiti neproduktivne tvrtke. One tvrtke koje su usprkos neproduktivnosti političkim odlukama opstale, postale su višegodišnji proračunski problem i teret a jedna od posljedica bilo je i usporavanje procesa pridruživanja.

4.2.3. Uloga međunarodnog integriranja

Sam proces pridruživanja djelovao je dvojako na razvoj tržišta i trgovine. S jedne strane obveze preuzete kroz procese pregovaranja s Europskom Unijom prisilile su tranzicijske zemlje na uklanjanje trgovinskih barijera i liberalizaciju tržišta. Regionalni sporazumi, osobito CEFTA, također su doprinijeli suradnji po pitanju uklanjanja prepreka slobodnom trgovanju i uspostavi kooperacije glede trgovinskih politika među tranzicijskim zemljama. S druge strane iskustvo koje su dužnosnici i službenici tranzicijskih zemalja stekli kroz proces pregovaranja bilo je dragocjeno za razvoj trgovinskih politika u njihovim matičnim zemljama (Trade Comittee 2012). Kroz stalne kontakte s predstavnicima Europske Unije stekli su znanje o najboljim praksama i mogli su to primijeniti u svojim državama. Sve promatrane tranzicijske zemlje postale su članice Svjetske trgovinske organizacije – WTO. Slovenija,

Češka, Slovačka, Poljska, Rumunjska i Mađarska članice su od 1995. godine, a zadnja je 2001. godine pristupila Litva. Hrvatska je članica WTO-a od 2000. godine.

Za razvoj tržišta u tranzicijskim zemljama bitnu ulogu odigralo je takozvano *vanjsko sidro* što je predstavljalo željeni standard odnosno svojevrsni institucionalni uzor ili institucionalni model kojega su tranzicijske zemlje željele kod sebe primijeniti. Najznačajnije vanjsko sidro za tranzicijske zemlje bila je Europska Unija. Prihvaćanje kriterija Europske Unije pomoglo je tranzicijskim zemljama da postignu međunarodni kredibilitet reformi i da se suprotstave unutarnjim pritiscima za reviziju dostignute razine razvoja tržišta. Taj je proces bio dodatno pojačan snažnim mehanizmima za praćenje implementacije preuzetih reformskih obveza i zakonodavnog usklađenja u procesu pridruživanja Europskoj Uniji. Najuspješnije tranzicijske zemlje poput Češke, Mađarske, Poljske i Slovenije izabrale su put brzoga otvaranja tržišta spremno prihvativši i sve probleme koje je to otvaranje sa sobom nosilo. To je doprinijelo njihovom brzom institucionalnom razvoju i svim prednostima koje su iz toga proizašle. Ostale su tranzicijske zemlje također prihvatile taj put, ali dinamika kod svih nije bila ista. Dinamika institucionalnog razvoja imala je utjecaj na ukupni rast i razvoj tranzicijskih zemalja. Treba međutim reći da ono što vrijedi u Europskoj Uniji, a vrijedilo je i za Češku, Mađarsku, Poljsku i Sloveniju, ne mora nužno vrijediti za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu ili neku drugu tranzicijsku zemlju. To proizlazi iz različitosti zemalja, različitog stupnja razvoja i različite početne institucionalne razine, osobito u pogledu neformalnih institucija. Svaka bi zemlja trebala tražiti svoj put institucionalnog i ekonomskog razvoja, primjenjujući kod sebe ono što će sigurno imati pozitivan učinak, primjerice kontrolu korupcije, provedbu ugovora ili vladavinu prava, uz istovremeno dobro promišljanje oko usvajanja i primjene tuđih standarda, iako članstvo u Europskoj Uniji bitno ograničava manevarski prostor za promišljanje.

4.3. FINANCIJSKA TRŽIŠTA

Kada se govori o dinamici institucionalnog razvoja, treba naglasiti da u početku tranzicijskog procesa reforma financijskog tržišta nije bila među prvim prioritetima. U kratko vrijeme trebalo je provesti mnoge važne reforme, a reforma financijskog sustava nije se tada činila najvažnijom. U ovom poglavlju pažnja će biti posvećena razvoju financijskog tržišta, razvoju

bankarskog sustava te utjecaju aktualne financijske krize na financijske sustave tranzicijskih zemalja.

4.3.1. Razvoj financijskih tržišta

Za razliku od zemalja tržišnog gospodarstva gdje financijski sustav čine banke, osiguravajuće kuće i ostale financijske institucije poput mirovinskih i investicijskih fondova, tržište kapitala te regulatorni okvir i nadzorna tijela, financijski sektor u bivšim socijalističkim zemljama bio je ograničen uglavnom na banke i imao je ograničenu i bitno drugačiju ulogu (Lawson i Wang 2005). Zadaća financijskog sektora bila je osiguravanje radnog i investicijskog kapitala za ispunjavanje zacrtanih planova te prikupljanje privatnih ušteđevina i njihovo transferiranje prema državi za potrebe investicija ili potrošnje. Postojalo je vrlo malo mogućnosti da stanovništvo svoju štednju usmjeri u neki od financijskih instrumenata. Banke kojih je tada na tržištu bilo svega nekoliko nisu imale ni znanja ni mogućnosti za pravu procjenu isplativosti investicijskih projekata.

U prvo vrijeme nakon političkih promjena, u bankarskom sustavu bilo je vrlo malo konkurencije, a privatizaciju banaka priječila su politička pitanja. Premda je došlo do ubrzanog osnivanja novih, privatnih banaka, neke su bile nedovoljno kapitalizirane, a neke, osnovane kao ogranci moćnih poduzeća, bile su bez bankarskog iskustva i znanja pa su novac nerazborito posuđivale. Nedostatak iskustva i znanja za investicijske procjene te nesigurnost ranih tranzicijskih godina potaknuli su velike banke i financijske institucije da investiraju u državne i strane obveznice radije nego da se posvete financiranju projekata domaćih poduzeća. K tome, dio je tranzicijskih država nastavio koristiti banke i osiguravajuće kuće u državnom vlasništvu kao vrlo praktično sredstvo za davanje zajmova i drugih tipova potpora i subvencija nisko produktivnim i neprofitabilnim poduzećima kao što su to radile za vrijeme centralno planskog sustava. Mnoga od tih poduzeća nisu mogla servisirati dugove. Posljedično, loši zajmovi postajali su prijetnja solventnosti cijeloga sustava pa je dolazilo do periodičkih restrukturiranja banaka, uglavnom uz vrlo visoke troškove poreznim obveznicima. U to doba regulatorni okviri i nadzorne strukture u većini tranzicijskih zemalja nisu bile adekvatne. Tek će kasnije, s dolaskom stranih banaka, u financijskim sustavima tranzicijskih zemalja doći do čvršće zakonske regulative i nadzora.

Može se reći da su zemlje koje su prve počele sa strukturnim reformama i stabilizacijskim procesima prve i ostvarile napredak u funkcioniranju financijskih sustava. To se posebno odnosi na Mađarsku i Sloveniju gdje su reforme djelomično započele i prije političkih promjena. Reformu hrvatskog financijskog sustava privremeno je bio zaustavio rat. Češka i Slovačka pokrenule su reforme financijskog sustava 1991. dok su još bile u zajedničkoj državi. Druge su države pokretale reforme ovisno o političkim prilikama, a od promatranih tranzicijskih zemalja zadnje su bile Bugarska i Rumunjska.

Razvoj tržišta vrijednosnih papira bio je čvrsto povezan s privatizacijskim strategijama pojedinih država. Prve su burze osnovane 1992. u Češkoj i Slovačkoj kao posljedica masovne privatizacije. Burze su relativno brzo obuhvatile veliki broj privatiziranih poduzeća. Međutim, masovna kapitalizacija poduzeća privatiziranih putem vaučera doživjela je neuspjeh jer se pokazalo da se vrlo veliki dio poduzeća koja su kotirala na burzi uopće ne može održati na tržištu. To je prouzročilo nepovjerenje u burze koje traje i do današnjih dana te masovno uklanjanje dionica nezdravih poduzeća s burze. Od oko 1.700 poduzeća koja su 1995. kotirala na češkoj burzi do konca 1999. godine ostalo ih je manje od 200. Općenito burze u tranzicijskim zemljama imaju daleko manju ulogu u financiranju poduzeća nego u razvijenim zapadnim zemljama (Stirbu, 2004). Na grafikonu 6 su ukupni godišnji prometi na burzama tranzicijskih zemalja u 2007. godini, prije izbijanja svjetske financijske krize i u 2011. dok je kriza u većem dijelu tranzicijskih zemalja još uvijek trajala.

Grafikon 6. Prometi na burzama u tranzicijskim zemljama, 2007. i 2011. godine, u milijunima EUR

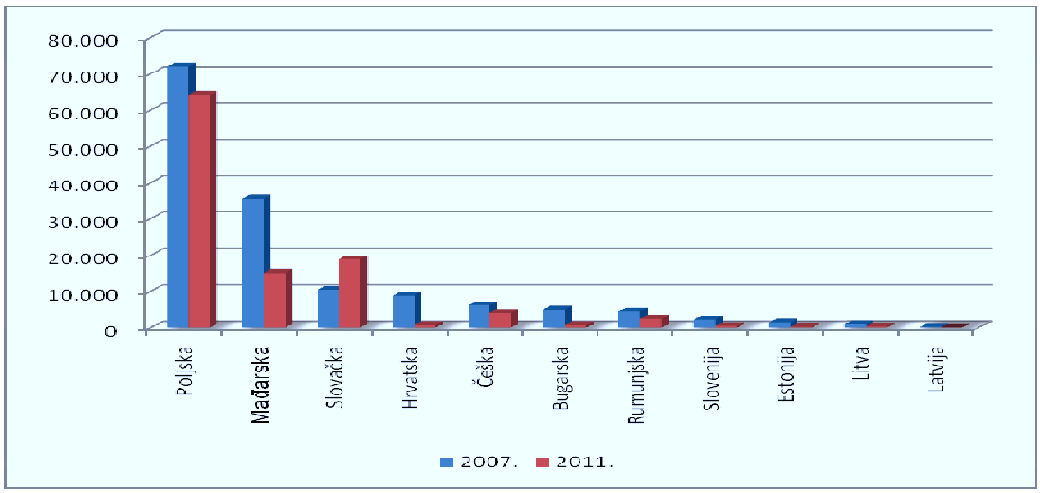

Izvor: Službene internet stranice burzi promatranih zemalja

U 2007. godini ukupni promet svih burzi tranzicijskih zemalja iznosio je 147,1 milijardu eura, a u 2011. njihov ukupni promet bio je 107,2 milijarde eura. Usporedbe radi, na frankfurtskoj se burzi u 2011. godini dnevni se promet kretao između tri i četiri milijarde eura. Drugim riječima, ukupni godišnji svih promatranih burzi tranzicijskih zemalja u 2011. ekvivalentan je bio prometu od 20 radnih dana frankfurtske burze (Börse Frankfurt 2014). Osim što govori o nerazvijenosti burzi tranzicijskih zemalja, taj podatak ukazuje i na njihovu slabu perspektivu razvoja. Osim poljske burze, u ostalim se državama teško može očekivati da će taj segment financijskog sustava u bližoj budućnosti imati značajnijeg utjecaja na financiranje.

Nakon izbijanja krize, pada burzovnih indeksa i povlačenja velikog broja ulagača s burzi u tranzicijskim zemljama, situacija je još nepovoljnija. Najveća od burzi u tranzicijskim zemljama, Poljska burza, ima promet otprilike kao sve ostale promatrane tranzicijske zemlje zajedno ali se zapravo po veličini i prometu može usporediti tek s najmanjom zapadnoeuropskom burzom, bečkom Wiener Börse (Wiener Börse 2014). Većina ostalih burzi tranzicijskih zemalja među najmanjima su na svijetu. Premda je kriterij kojim se uobičajeno mjeri razvijenost tržišta dionica udio kapitalizacije u BDP-u, za tranzicijske zemlje taj pokazatelj nema dovoljnu relevantnost zbog male likvidnosti. Veliki dio poduzeća na burzama nije interesantan kupcima. Usporedbe radi, na burzama promatranih zemalja u početku tranzicije kotiralo je gotovo triput više poduzeća nego na njujorškoj burzi (NYSE) što ukazuje na nelogičnost. Takvom stanju na burzama u tranzicijskim zemljama doprinijelo je nekoliko osnovnih razloga (Stirbu 2004). Prvo, u tranzicijskim zemljama iskustvo poslovanja s burzama ima puno kraću povijest. Drugo, istovremeno dok su se burze u tranzicijskim zemljama razvijale dolazilo je do dotoka stranog kapitala putem izravnih investicija pa je taj način financiranja ostao u drugom planu. Financijska tržišta bitna su za dotok portfolio investicija, ali nemaju gotovo nikakav utjecaj na dotok izravnih stranih investicija (Garibaldi 2002). Treće, neiskustvo s burzovnim poslovanjem i očekivanje lake zarade u nekoliko je navrata bilo praćeno iznenadnim gubicima što je u javnosti stvaralo negativnu percepciju. Pad burzovnih indeksa osobito je bio velik nakon početka aktualne financijske krize. Posljedica je vrlo mala likvidnost burzi i stagnacija u njihovom razvoju. Potreba daljnjeg razvoja regulatornih i nadzornih mehanizama i danas je zajednička burzama svih tranzicijskih zemalja (Tomfort 2006). U tom smislu vrlo su korisne istovremene kotizacije domaćih velikih poduzeća na domaćoj i na nekoj od stranih burzi gdje se zbog dubine tržišta teško može ostvariti namjerni špekulativni utjecaj na kretanje cijene dionice. Prisutnost na stranom,

reguliranom tržištu te mogućnost trenutne usporedbe cijene pozitivno djeluje na kredibilitet kako poduzeća, tako i cijele burze. Nepovjerenje u burze ima korijen i u nefunkcioniranju institucija: burze su osnovane i započele su s radom prije nego što su stvoreni dobri institucionalni uvjeti za njihovo funkcioniranje pa je prostor za manipulaciju bio otvoren.

Ipak, bez obzira na sva ograničenja, tržište dionica u tranzicijskim zemljama još uvijek je razvijenije od tržišta obveznica. Uz iznimku vladinih obveznica i obveznica nekoliko poduzeća koja imaju pristup međunarodnim tržištima, trgovanje obveznicama je vrlo maloga opsega. Tržišta obveznica se uglavnom odnose na vladine obveznice čija emisija proizlazi iz proračunskih potreba, odnosno potreba financiranja deficita ili servisiranja obveza (Bonin i Wachtel 2003). Međutim, treba napomenuti da su neke od naprednih tranzicijskih zemalja vrlo male, poput Slovenije ili Slovačke. Tržišta kapitala u razvijenim malim zemljama su često mala i zbog bliskih veza s tržištima kapitala u susjednim zemljama. Stoga i nije neočekivano da cijela regija konvergira nekom velikom susjednom tržištu kapitala kao što je primjerice njemačko, odnosno frankfurtsko koje je među najvećima na svijetu. Isto tako, nije neobično da se u svakoj od tranzicijskih zemalja nije razvilo tržište obveznica. Izravan pristup stranim tržištima kojega imaju poduzeća u tranzicijskim državama već je sam po sebi značajan izvor financiranja. Taj pristup omogućuje ulazak stranog kapitala te poboljšava učinkovitost i alokaciju čak i u uvjetima kada ne postoje lokalna tržišta obveznica. To doprinosi i međunarodnoj financijskoj integraciji što je također vrlo bitno jer je veća razina integracije povezana i s višom razinom poduzetničke aktivnosti u zemlji te s povećanom produktivnosti.[19]

Priljev stranog kapitala u tranzicijske zemlje odvio se prvenstveno kroz izravne strane investicije te dijelom kroz portfolio investicije. Za dio izravnih stranih investicija izvjesno je da je doveo do prijenosa znanja i tehnologija. Utjecaj portfolio investicija bio je daleko manje značajan jer se zbog nedovoljno razvijenih burzi pristigli kapital nije mogao prikladno iskoristiti niti učinkovito staviti u funkciju gospodarskog rasta (Asteriou, Dassiou, Glycopantis 2005, str. 21-23).

Međutim, bez obzira koliko su izravna strana ulaganja važan izvor kapitala, ona ne mogu zauvijek supstituirati domaću štednju i domaće financijske posrednike. Loša strana ovisnosti o

[19] Cf: Bonfiglioli 2008 ili: Istraživanje o utjecaju na poduzetničku aktivnost obuhvaća podatke o 24 milijuna poduzeća u 100 zemalja u razdoblju od 1999. do 2004. godine: Alfaro i Charlton 2006

stranom kapitalu naročito dolazi do izražaja u vrijeme kriza kada kapital ima tendenciju povlačenja u matične zemlje. Zato je za postizanje održivog ekonomskog rasta potrebno razviti vlastiti financijski sektor i povezati ga s realnim sektorom. Razvoj financijskog sektora izravno je povezan s rastom BDP-a (Rachdi 2011, str. 147). Funkcioniranje financijskih tržišta bitno je radi izbjegavanja odnosno barem radi smanjivanja prelijevanja vanjskih šokova na domaće gospodarstvo. Razvijena financijska tržišta pružaju veće mogućnosti za dugoročno financiranje i dovode do bolje diverzifikacije rizika, a uloga financijskog sektora treba biti upravo to: da služi kanaliziranju novca od primarnih štediša prema investicijskim projektima.

4.3.2. Razvoj bankarskog sustava

Na financijskim tržištima tranzicijskih zemalja ipak najznačajniju ulogu imaju banke. Razvoj bankarskog sustava u početku je, zbog naslijeđa socijalističkog načina gospodarenja, bio opterećen lošim kreditima. Čak i nakon početka tranzicije, u nekim su državama banke nastavile davati nenaplative zajmove neprofitabilnim poduzećima. To se, između ostalih, dogodilo i u Češkoj gdje su financijskim sektorom dominirale četiri velike državne banke. Njihova prva dokapitalizacija nije bila od velike koristi jer su one nastavile davati nenaplative kredite usprkos tome što je država prethodno sanirala njihove bilance. Banke su sudjelovale u vaučerskoj privatizaciji na način da su same kupovale poduzeća te da su kupovale udjele u najvećim investicijskim fondovima. Kao rezultat, češke najveće banke preuzele su vlasništvo nad svojim klijentima od kojih su neki nastavili biti gubitaši, a istovremeno je država zadržala kontrolne udjele u bankama. Posljedično, vaučerska privatizacija u Češkoj vlasnički je povezala banke s klijentima koje su sada morale nastaviti kreditirati. Nekoliko sljedećih pokušaja restrukturiranja banaka i pročišćavanja njihovih bilanci od loših zajmova nije dalo rezultata jer banke nisu bile neovisne niti od države koja je bila vlasnik niti od nerestrukturiranih poduzeća kojih su one postale vlasnici. Privatizacija banaka u Češkoj se odigrala dvaput. Vaučerska privatizacija 1992. godine nije dovela do uspostave tržišno orijentiranog neovisnog bankarskog sustava. Druga runda privatizacije odvijala se od 1998. do 2001. i tada su sve četiri velike banke prodane strancima (Bonin i Wachtel 2003). Rezultat je bila veća učinkovitost i uspješnost češkog bankarskog sustava.

Donekle drugačiji put imale su poljske banke. Loše zajmove državnim poduzećima pretvarale su u vlasničke udjele. Banke, čiji menedžeri nisu mogli imati stručnog znanja o restrukturiranju poduzeća postajale su vlasnici svojih neprofitabilnih klijenata. Šteta je bila dvostruka jer osim što su banke opteretile svoju bilancu, loša su poduzeća dobivenim kreditima uspijevala kupiti dodatno vrijeme i tako na neko vrijeme odgoditi restrukturiranja. Poljska je politika uspostave neovisnog financijskog sektora bila nekonzistentna i promijenila se od početne želje za privlačenjem strateških stranih investitora do politički motiviranog spajanja banaka u najveću financijsku grupaciju u državi. To je usporilo razvoj poljskog neovisnog financijskog sustava. Poljski bankarski sektor privatiziran je od 1999. do konca 2000. godine. Tada je u ruke stranih vlasnika prešlo preko 60% poljskog bankarskog sustava (Bonin i Wachtel 2003).

S druge strane, neke su zemlje, poput Mađarske, željele što je moguće bržu privatizaciju banaka putem stranih strateških investitora. Do konca 1997., četiri od pet velikih mađarskih banaka bile su prodane strancima.

Kao primjer pogrešnog pristupa razvoja bankarskog sustava može poslužiti Bugarska gdje su postojale dvije velike državne banke, nekoliko manjih te četrdesetak novih privatnih banaka. Zbog loše i neučinkovite regulative privatne su se banke uspijevale osnovati čak i s manje kapitala nego što je bilo propisano. Ubrzo su počele davati zajmove pojedincima i poduzećima povezanima s vlasnicima banaka, došlo je do zloupotrebe kredita, otimanja imovine, a nije bilo institucionalnog kapaciteta za provođenje nadzora i sprječavanje takvog ponašanja. Slabosti u upravljanju bankama i makroekonomska nestabilnost bile su odraz lošeg institucionalnog okruženja, a dovele su do nepovjerenja u bankarski i monetarni sustav i do velike bankarske krize 1996. godine. Nakon toga počinje konsolidacija bankarskog sustava nizom stečajeva banaka, dokapitalizacijom i privatizacijom. Do konca 2000., oko 75% bankarskog sustava već je bilo u rukama stranih vlasnika.

Iskustva tranzicijskih zemalja ukazivala su da je potrebno razdvojiti banke od njihovih loših klijenata. Regulatorni i nadzorni sustav vrlo je važan za razvoj bankarskog i financijskog sektora, osobito u uvjetima makroekonomske nestabilnosti. Pokazalo se i da je sudjelovanje stranaca u privatizaciji banaka put do jakih i neovisnih banaka. Regulatorni i nadzorni sustav, kao i prisutnost stranih investitora izravno su povezani s dostignutim stupnjem institucionalnog razvoja zemlje. Dolazak stranih strateških vlasnika promijenio funkcioniranje

cijelog bankarskog sustava (Goldberg 2007). Ipak, valja napomenuti da su institucionalna poboljšanja koja su poslovnu okolinu za banke učinila sličnom onima u zapadnim zemljama potaknula daljnji dolazak stranih banaka na domaća tržišta. Uz to treba reći i da strani investitori iz ostalih sektora gospodarstva očekuju sličnu razinu financijskih usluga kakvu imaju u svojim zemljama pa je to pozitivno djelovalo na privlačenje izravnih stranih investicija (Botrić i Škuflić 2006, str. 373). Zato su ta institucionalna poboljšanja do kojih je došlo zahvaljujući ulasku stranih banaka bila važna za gospodarstvo države.

Dva desetljeća nakon početka tranzicije sve su promatrane zemlje uspostavile tržišno orijentirane bankarske sustave koji su od tada većinom u privatnom vlasništvu. Učinkovit bankarski sustav bio je važan korak za smanjivanje razvojnog jaza za zapadnoeuropskim zemljama. Strane banke imale su konkurentsku prednost koja je osobito dolazila do izražaja na nedovoljno razvijenim financijskim tržištima kakva su bila u promatranim tranzicijskim zemljama. Konkurentska prednost proizlazila je iz daleko veće mogućnosti pribavljanja resursa. Stoga su strane banke uglavnom bile profitabilnije u odnosu na domaće banke na istom tržištu (Fang, Hassan i Marton 2011, str. 18-25). Strane banke danas dominiraju tržištima, a domaće privatne banke uglavnom popunjavaju tržišne niše gdje su uspjele iskoristiti svoje komparativne prednosti koje proizlaze iz boljeg poznavanja domaćeg tržišta. Institucionalni razvoj bankarskog sektora u tranzicijskim zemljama prema pokazateljima koje je objavljivala EBRD može se vidjeti na grafikonu 7.

Grafikon 7: **Razvoj bankarskog sektora prema indikatorima EBRD u odabranim tranzicijskim zemljama**

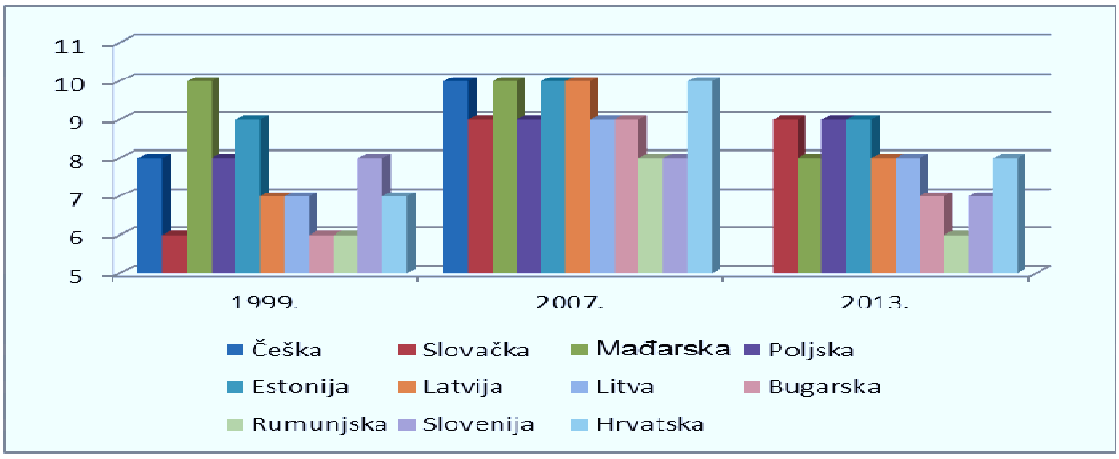

Izvor: Obradila i prilagodila doktorandica prema: **EBRD Transition Report 1999-2013**, http://www.ebrd.com/pages/research/publications/flagships.shtml (21.03.2012)

EBRD indikatori se odnose na liberalizaciju bankarskog sustava i na dostignuti stupanj njegovog institucionalnog razvoja. Već 1999. godine vidljivo je da je ostvaren značajan napredak u razvoju bankarskog sustava u odnosu na početno stanje s početka tranzicije, a najlošije rezultate imale su Bugarska i Rumunjska koje su zadnje i krenule u reformu financijskog sustava te Slovačka. U godinama koje su uslijedile rast se nastavio, a do kraja 2007. godine većina je promatranih zemlja imala standarde i norme tek nešto niže od razvijenih zapadnih gospodarstava, odnosno od normi propisanih Bazelskim načelima za učinkovitu superviziju banaka.[20] Tome je doprinio institucionalni razvoj i efekt prelijevanja kojega su potaknule strane banke. Pad indikatora u 2013. Godini može se pripisati posljedicama utjecaja financijske krize.

Banke u stranom vlasništvu rasle su brže od preostalih banaka u državnom vlasništvu te od novoosnovanih privatnih banaka (Fries i Taci 2002). Privatizacija banaka doprinijela je razvoju bankarskog sektora jer su strane banke bile financijski snažnije i imale su daleko veću mogućnost privlačenja resursa na temelju kojih su se mogle širiti. Poslovanje stranih banaka s velikim resursima potaknulo je ekspanziju kredita kakve u tranzicijskim zemljama do tada nije bilo. Nakon 2005. godine, banke su se preorijentirale na kreditiranje stanovništva, osobito u zemljama nedovoljne institucionalne razvijenosti (Bonin, Hasan i Wachtel 2008). Na hipotekarno kreditiranje stanovništva, koje je imalo sve karakteristike kreditiranja potrošnje otpadao je najveći dio rasta bankovnih plasmana. Samo u 2005. godini, više od polovice plasmana u Hrvatskoj odnosilo se na kredite stanovništvu.

Na profitabilnost banaka u budućnosti dodatno će utjecati institucionalni razvoj, osobito u onim tranzicijskim državama poput Hrvatske koje još nije do kraja provela institucionalne reforme. Institucionalna reforma treba djelovati na društvo u cjelini, ali jedan od učinaka treba biti restrukturiranje gospodarstva i razvoj realnog sektora. Budući da je bankama realni sektor glavni klijent, poboljšanje njegovih performansi djelovati će kao nužan preduvjet daljnjeg razvoja bankarskog i financijskog sustava. S poboljšanjem performansi realnog sektora, ali istovremeno i s čvršćim institucionalnim okvirom, krediti banaka skrenuti će iz sfere potrošnje u sferu gospodarstva. Institucionalna reforma nužan je preduvjet da banke i

[20] Cf: Basel Comitee on Banking Supervision: Core Principles for Effective Banking Supervision – final document, http://www.bis.org/publ/bcbs129.htm (21.02.2012); Osnovna načela djelotvorne supervizije banaka, HNB, http://www.hnb.hr/supervizija/papiri-bazelske-komisije/h-osnovna-nacela-djelotvorne-supervizije-banaka.pdf (21.02.2012)

bankarski sektor u Hrvatskoj počnu doista kreditirati gospodarstvo, ali na tržišnim načelima. Budući da je kreditiranje gospodarstva važno za poticanje ekonomskog rasta, značaj institucionalne reforme i ovdje dolazi o izražaja.

Daljnji razvoj bankarskog sektora ovisit će o gospodarskom oporavku u promatranim zemljama (Orsag, Dedi i Mihalina 2011, str. 19). Iako su banke u tranzicijskim zemljama relativno profitabilnije nego u svojim matičnim državama, kriza može dovesti do problema s likvidnošću. Plasmani banaka uglavnom su vezani uz dugoročne poslove, a promjene u dostupnosti resursa ili eventualno povlačenje depozita mogli bi narušiti pasivu banaka. Pa ipak, zbog činjenice da banke u tranzicijskim zemljama kontroliraju većinu štednje i novca, financijski je sektor najvećim dijelom koncentriran upravo u bankarskom sektoru. U bankarskoj aktivnosti u tranzicijskim zemljama dominantni su tradicionalni bankarski poslovi – davanje zajmova i prikupljanje depozita. Udio kredita u ukupnoj aktivi banaka u tranzicijskim zemljama u 2010. iznosio je 57%, dok u eurozoni udio zajmova u aktivi banaka zadnjih desetak godina iznosi 43% (Debeuer i Sikimic 2011). Nedovoljna razvijenost financijskog sektora, odnosno njegova koncentriranost u bankama dovela je do većih profitnih marži banaka u tranzicijskim zemljama nego u zemljama s razvijenim financijskim tržištima. Stoga banke u tranzicijskim zemljama i dalje predstavljaju dobro investicijsko ulaganje, bez obzira na financijsku krizu. To vrijedi i za zemlje kojima je smanjen kreditni rejting jer je bankarski sektor u tranzicijskim zemljama uglavnom manje rizičan od rizika zemlje.

4.3.3. Utjecaj financijske krize na tranzicijske zemlje

Financijski su sektori u bivšim socijalističkim zemljama tijekom procesa tranzicije prolazili kroz brojna krizna razdoblja. Krize su se pojavljivale u zemljama gdje je financijski sektor bio liberaliziran, ali gdje istovremeno regulatorni okvir još nije bio dovoljno razvijen da obuhvati sve rizike koji su se s liberalizacijom pojavili te u zemljama gdje makroekonomska stabilizacija nije bila uspjela. Primjerice, godine 1992. bankarska kriza pojavila se u Estoniji; godine 1995. u Latviji i Litvi.

Godine 1996. određeni broj srednjih pa čak i velikih banaka u Češkoj odlazi u stečaj. Slijedeće godine dolazi do usporavanja gospodarskog rasta, uz istovremeno povećanje

trgovinskog deficita pa se sve više javljaju devalvacijski pritisci na češku krunu. Nakon objave negativnih rezultata o gospodarskoj aktivnosti, kruna je dodatno oslabjela što je prisililo češku narodnu banku na intervenciju. Uvedena je restriktivna politika kamatne stope i ograničen je pristup stranim ulagačima češkom tržištu novca, ali pritisak na krunu se nastavio pa je 27. svibnja češka kruna devalvirala oko 10% (Gelos i Sahay 2001, str. 55). Istoga dana, pod špekulativnim devalvacijskim pritiskom našla se i slovačka kruna, ali je slovačka narodna banka uspjela obraniti tečaj. Upravo je tadašnja povezanost gospodarstava i integriranost financijskih tržišta dviju država omogućila i olakšala prelijevanje devalvacijskog pritiska iz Češke u Slovačku.

Velika bankarska kriza zahvatila je Bugarsku 1996. godine, ali nije bilo prelijevanja negativnih učinaka na ostale zemlje. U bugarskom bankovnom sustavu tog doba centralna banka nije imala gotovo nikakvu stvarnu moć nad bankama. Istovremeno je nastavljena praksa korištenja banaka kao servisa za dostavu novčanih sredstava poduzećima koja sama nisu bila u stanju opstati na tržištu. Godine 1997. osnovan je Valutni odbor čija je zadaća bila održavati monetarnu i makroekonomsku stabilnost. Uskoro je došlo i do prodaje banaka stranim vlasnicima koji danas drže preko 90% bankarskog sustava zemlje.

Možda je najpoznatija velika financijska kriza koja je 1998. godine zahvatila Rusiju, koja je nastala zato što je regulatorni okvir dozvolio stvaranje velikog broja malih privatnih banaka koje najvećim dijelom nisu bile dorasle profesionalnom obavljanju bankarskih poslova i funkcija. Ta je kriza dovela do propasti velikog broja banaka. Dok su se sve dotadašnje krize u tranzicijskim državama zadržavale unutar financijskog sustava zemlje, kriza u Rusiji 1998. značajna je po tome što je došlo do prelijevanja utjecaja na države u okruženju (Gelos i Sahay 2001, str. 56). Kriza u Rusiji odrazila se na financijska tržišta u Mađarskoj, Češkoj i Poljskoj te čak i u Sloveniji. Iako su bilateralne trgovačke veze svake od tih zemalja bile slabe, za prelijevanje učinaka krize bile su važne indirektne trgovačke veze, odnosno poslovanje sa zajedničkim partnerima u razvijenim zemljama. Za razliku od navedenih zemalja, Latvija i Litva imale su razvijene trgovačke poslove s Rusijom pa je njihov tadašnji pad izvoza bio izravna posljedica ruske financijske krize.

Svaka od pojedinačnih kriza financijskih sustava tranzicijskih zemalja ima uzrok u nedovoljnoj institucionalnoj razvijenosti i nedovršenom procesu institucionalne reforme što je uzrokovalo deficitarnost propisa ili deficitarnost provedbe propisa. Navedene deficitarnosti

omogućile su nastanak kriza zbog djelovanja dva čimbenika: 1) akumulacije loših zajmova i, 2) lošeg regulatornog okvira i nedovoljnog nadzora banaka. Loši su zajmovi bili ili naslijeđeni iz socijalističkog razdoblja ili su nastali kasnije kao posljedica političkih odluka i inzistiranja vlada na zaštiti neprofitabilnih poduzeća.

Stoga je u tranzicijskim zemljama, prije ulaska stranih vlasnika u bankarski sustav, periodično dolazilo do vrlo skupih sanacija banaka. Troškovi sanacija uglavnom su bili oko 10% GDP-a zemlje (Gelos i Sahay 2001, str. 56; IMF 2000.) Za vrijeme trajanja bankarskih kriza u tranzicijskim zemljama donekle povoljna okolnost je bila relativna nerazvijenost financijskog sustava u odnosu na razvijene zemlje pa nije dolazilo do stihijskih prelijevanja na gospodarstvo i realni sektor. Nerazvijenost financijskog sustava, uz relativno slabu integriranost nacionalnih ekonomija u svjetske gospodarske tokove u prvim godinama tranzicije onemogućili su prelijevanje štetnih utjecaja čak i tadašnjih svjetskih financijskih kriza. Meksička kriza iz 1994., koja je uznemirila svjetska financijska tržišta nije ostavila nikakvog utjecaja na tranzicijske zemlje. Godine 1997., sva financijska tržišta u svijetu suočila su se s Azijskom krizom, ali ne i tranzicijske zemlje.

Međutim, posljednja financijska kriza po svojim je karakteristikama drugačija od svih dosadašnjih u tranzicijskim zemljama. Prvo, može se reći da je to najozbiljnija svjetska kriza poslije Velike depresije tridesetih godina prošloga stoljeća. Kriza je izvorno nastala u Americi na tržištu hipotekarnih kredita, preselila se na ostala tržišta kredita i konačno na sva financijska tržišta (Orsag, Dedi i Mihalina 2011, str. 12). Posljedice krize prenijele su se iz razvijenih zapadnih zemalja i na gospodarstva tranzicijskih zemalja. Drugo, premda se radi o financijskoj krizi, banke u tranzicijskim zemljama ipak su boljem položaju nego ostali sektori. Činjenica je da niti jedna velika banka iz promatranih tranzicijskih zemalja nije podnijela zahtjev Središnjoj europskoj banci za pokretanje stečaja. Ipak, tijekom aktualne financijske krize, sve strane banke koje su vlasnice banaka u tranzicijskim zemljama dokapitalizirane su od strane matičnih država (Štiblar 2010, str. 133). Državna je intervencija spasila banke razvijenih zemalja zapadne Europe od propasti. Kod nekih banaka, primjerice u Austriji, dokapitalizacija je bila tolika da je praktički značila djelomičnu nacionalizaciju. Dogodilo se da su matične države postale stvarni vlasnici banaka, negdje suštinski, a u nekim slučajevima i suštinski i formalno. Zapravo su tako i podružnice stranih banaka u tranzicijskim zemljama prešle u vlasništvo država njihovih vlasnika.

Aktualna kriza, iako je počela na tržištu hipotekarnih kredita na sasvim drugom kontinentu, iako je u suštini financijska kriza, u tranzicijskim zemljama još uvijek najmanje učinaka ostavlja u financijskom sektoru. Međutim se realni sektor našao pod njenim snažnim utjecajem. Smanjile su se izravne strane investicije i dotok kapitala. Tranzicijske zemlje sa slabije razvijenim financijskim sektorom nisu bile među žrtvama prvog vala svjetske financijske krize (Štiblar 2010, str. 143). Drugi val krize donio je pad financijskih tokova što je značajno pogodilo tranzicijske zemlje čije je gospodarstvo u velikoj mjeri bilo ovisno o stranom kapitalu. Ovo se posebno odnosi na tranzicijske zemlje Sjeveroistočne Europe među kojima je i Hrvatska, ali i na razvijenije tranzicijske zemlje poput Češke i Mađarske. U vrijeme kriza izravne strane investicije prati rasprodaja domaće imovine, koja može biti vrlo štetna za gospodarstvo (Kumar 2007, str. 5-6). Takvu rasprodaju imovine uglavnom prati repatrijacija kapitala, što dodatno otežava situaciju za vrijeme krize. Naznake takvog razvoja događaja vidjele su se 2009. i 2010. godine u Mađarskoj.

Treći val krize kojega je označio slom inozemne potražnje i pad međunarodne trgovine robom i uslugama dodatno je pogodio tranzicijske zemlje, odnosno nove članice Europske Unije. Suprotno očekivanjima i dotadašnjem iskustvu, učinci krize ovaj put snažno su se osjetili u tranzicijskim zemljama, čak i više nego što je to bio slučaj u ostalim svjetskim ekonomijama. Stupanj integriranosti financijskih tržišta te tržišta u cjelini u ovom se konkretnom slučaju pokazao kao sredstvo pogodno za prenošenje i prelijevanje učinaka krize (Vujović 2010, str. 187) a uspješne tranzicijske zemlje zbog tih su razloga bile izložene vanjskim šokovima. Združeni utjecaj pada potražnje za njihovim izvoznim proizvodima i iznenadnog zaustavljanja dotoka stranog kapitala prouzročio je krizne situacije u realnom sektoru. U to vrijeme postavljalo se pitanje bi li bilo pogrešno odgovarati na financijsku krizu mjerama financijskog protekcionizma (Brezigar-Masten, Coricelli i Masten 2010, str. 133). Takva bi politika mogla djelomično izolirati domaće financijske institucije od međunarodnih financijskih šokova, ali ona bi ih isto tako izolirala od izdašnih izvora za financiranje poslovnih prilika koje u sebi sadrže dozu rizika. Cijena financijskog protekcionizma za državu možda bi bila previsoka, a učinci takve politike dvojbeni pa je potrebno provoditi smišljenu i konzistentnu politiku. Problem se može pojaviti u državama nedovoljne institucionalne razvijenosti gdje političke elite sklone traženju renti mogu dobiti podršku za uvođenje populističkih mjera. Grafikon 8 prikazuje učinke krize na tranzicijske zemlje kroz kretanje bruto domaćeg proizvoda po stanovniku u stalnim cijenama.

Grafikon 8. BDP po stanovniku od 2007. do 2012. godine u odabranim tranzicijskim zemljama, stalne cijene

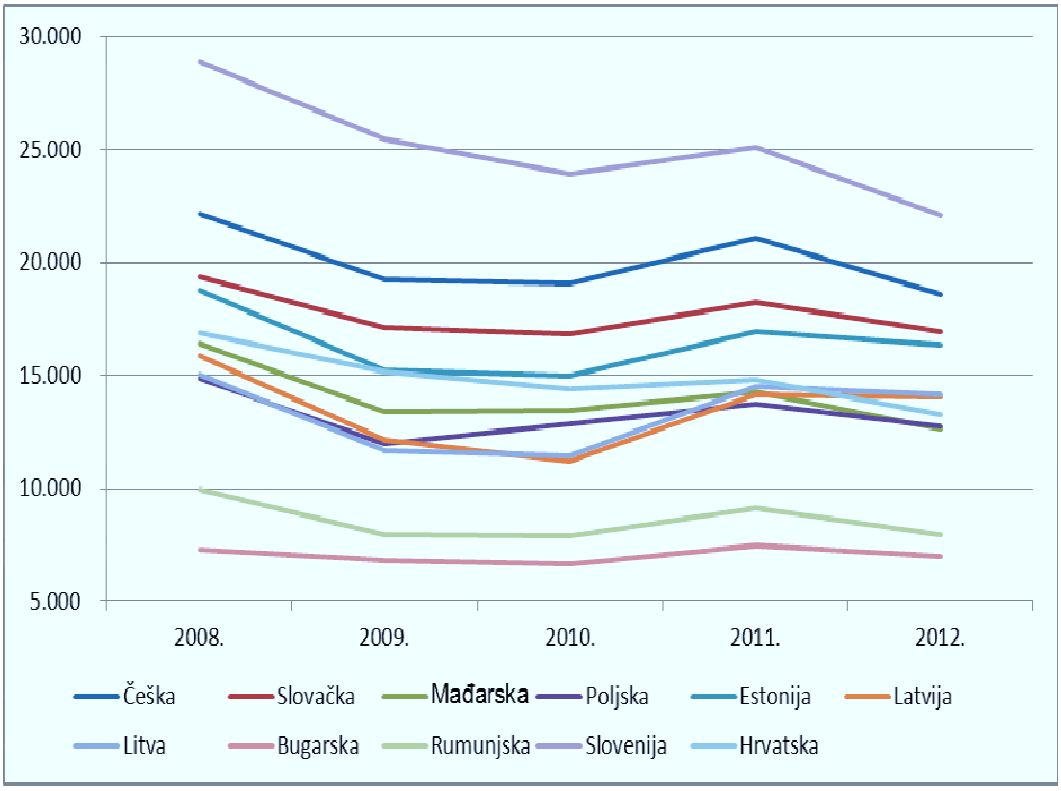

Izvor: Izračun i obrada doktorandice prema: The World Bank, http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=4 (4.7.2014)

Nakon 2008. godine došlo je do pada BDP-a/pc u svim promatranim zemljama. Gospodarstvo nijedne od promatranih zemalja nije se do 2012. godine vratilo na razinu iz 2008. Međutim, razine BDP-a/pc kod većine zemalja više su nego što su bile u 2009. godini ili su vrlo blizu te razine. Samo u Hrvatskoj i Sloveniji su razine BDP-a/pc 2012. ispod 90% iz 2009. godine.

Nositelji vlasti i političke elite su zbog izbornih procesa skloni pojednostavljeno prikazivati stvari pa tako vrlo često stupanj institucionalnog razvoja supstituirano pokušavaju prikazati ocjenom boniteta jedne od tri najveće agencije za procjenu kreditnog rejtinga: Fitch, Moody's i Standard&Poors. Tijekom financijske krize kreditni rejtinzi su se uglavnom smanjivali kako su se smanjivale kreditne sposobnosti država. Treba napomenuti da je Europska Komisija željela smanjiti utjecaj te tri agencije zbog nedovoljne transparentnosti procesa dodjele rejtinga te zbog želje za obuzdavanjem njihovog pretjeranog utjecaja. Stoga je donesena

Uredba o izmjeni uredbe o kreditnim agencijama Regulation No 513/2011 (Official Journal of EU, L 145/2011), kojom se nastoji povećati neovisnost i transparentnost kreditnog ocjenjivanja te usporedivost dodijeljenih kreditnih ocjena. Događalo se da ocjene boniteta pojedinih zemalja podliježu sumnji u ispravnost što je umanjilo kredibilitet samih agencija, ali i dodatno produbilo financijsku krizu. Slučaj iz 2011. Godine kada je Mađarskoj smanjen kreditni rejting od strane agencije Moody's te zatim i od Standard&Poors povisilo je cijenu zaduživanja toj zemlji, ali je isto tako pokazalo razinu utjecaja navedenih agencija. Dvojba do koje je došlo u navedenom slučaju mađarskog smanjivanja rejtinga jest je li se zaista radilo o značajno izmijenjenim pokazateljima koje su agencije procjenjivale ili je u pozadini bil manipulacija pokazateljima kao reakcija na mađarsko nametanje posebnog privremenog bankarskog poreza i prinudno rješavanje problema kredita u švicarskim francima.

Premda su se za vrijeme trajanja globalne financijske krize promijenili neki uvjeti poslovanja i prioriteti, ipak ostaje činjenica da je institucionalni razvoj od središnje važnosti za učinkoviti razvoj financijskih tržišta. Zakonski i regulatorni okvir te tržišna infrastruktura ključni su u uspostavi i razvoju financijskih tržišta. Želja za pridruživanjem Europskoj Uniji, proces pregovaranja i prihvaćanje *acqui communitarea* doveli su do toga da su se ovi elementi više ili manje uspješno razvili u svim promatranim tranzicijskim zemljama. No, i nakon pridruživanja Europskoj Uniji taj proces još nije završen.

Konkretno, financijski sustavi novih članica Europske Unije funkcioniraju drugačije nego u starim članicama i još će neko vrijeme biti obilježeni dominacijom banaka. Sam razvoj njihovih gospodarstava nameće takve potrebe jer za sada većinom postoji potražnja za bankarskim kreditima. Kada gospodarstvo prijeđe u višu razvojnu fazu, povećat će se i potražnja za projektnim financiranjem i tada će se više razviti uloga financijskih posrednika i bolje će se razviti i tržišta vrijednosnih papira koja će biti aktivna i likvidna. Ta će razvojna faza zahtijevati i novi napredak u razvoju institucija gdje će na financijskim tržištima, ali i u poslovanju općenito biti spriječene pojave poput korištenja povjerljivih informacija, insajderskog trgovanja, namjernog utjecanja na cijene dionica i drugih oblika manipulacije na tržištu. U tom smislu, proces institucionalnog razvoja treba biti konstantan i trajan, kako u novim članicama Europske Unije koje su već postigle veliki napredak, tako i u zemljama koje trenutno s institucionalnom reformom zaostaju. Dio tranzicijskih zemalja značajno je smanjio institucionalni i razvojni jaz za razvijenim zapadnim zemljama. Njihova uspješnost dokazuje da i ostale tranzicijske zemlje mogu ubrzano napredovati ukoliko izaberu takav put. S druge

strane, svjetsko i europsko gospodarstvo dinamični su entiteti u kojima gospodarske subjekte karakterizira velika mobilnost i prinuđenost brzog reagiranja na promjene, bile one negativne u obliku kriza i prijetnji ili pozitivne u obliku novih prilika. Samo o tranzicijskim zemljama ovisi jesu li spremne dosljedno unaprjeđivati svoj institucionalni okvir te postati nova gospodarska prilika na europskom i svjetskom tržištu ili će prevladati drugi oblici ponašanja i politika. Dovršetak dugotrajnog procesa pridruživanja Hrvatske Europskoj Uniji sam po sebi ne znači da je institucionalna promjena u Hrvatskoj završena i da je Hrvatska automatizmom postala nova gospodarska i ulagačka prilika, nego samo otvara vrata i pruža veće šanse. Na Hrvatskoj je odluči na koji će se način postaviti prema prilici koja će joj se članstvom u Europskoj Uniji pruža, ali pazeći da pri tome ne izgubi iz vida svoje vlastite ekonomske interese.

5. INSTITUCIONALNE REFORME U REPUBLICI HRVATSKOJ

Da bi se tematici institucionalnih reformi u Republici Hrvatskoj i značaju kojega takva reforma ima za budućnost Hrvatske moglo ispravno pristupiti, ovo je poglavlje podijeljeno na tri glavna dijela: 1) Obilježja gospodarstva i gospodarskog rasta Republike Hrvatske, 2) Analiza institucionalnih reformi u Republici Hrvatskoj i 3) Integracija Hrvatske u institucionalni okvir EU.

5.1. OBILJEŽJA GOSPODARSTVA I GOSPODARSKOG RASTA REPUBLIKE HRVATSKE

Kada se govori o stanju hrvatskoga gospodarstva danas, ne može s izbjeći rasprava o aktualnoj svjetskoj financijskoj krizi čiji se učinci osjete u svim tranzicijskim zemljama pa i u Hrvatskoj. Hrvatska ostvaruje negativne stope gospodarskog rasta, a zbog strukturalnih problema još je neizvjesno kada će se gospodarstvo početi oporavljati. U grafikonu 9 prikazana je stopa rasta BDP-a po godinama.

Grafikon 9. Realne stope rasta hrvatskog bruto domaćeg proizvoda

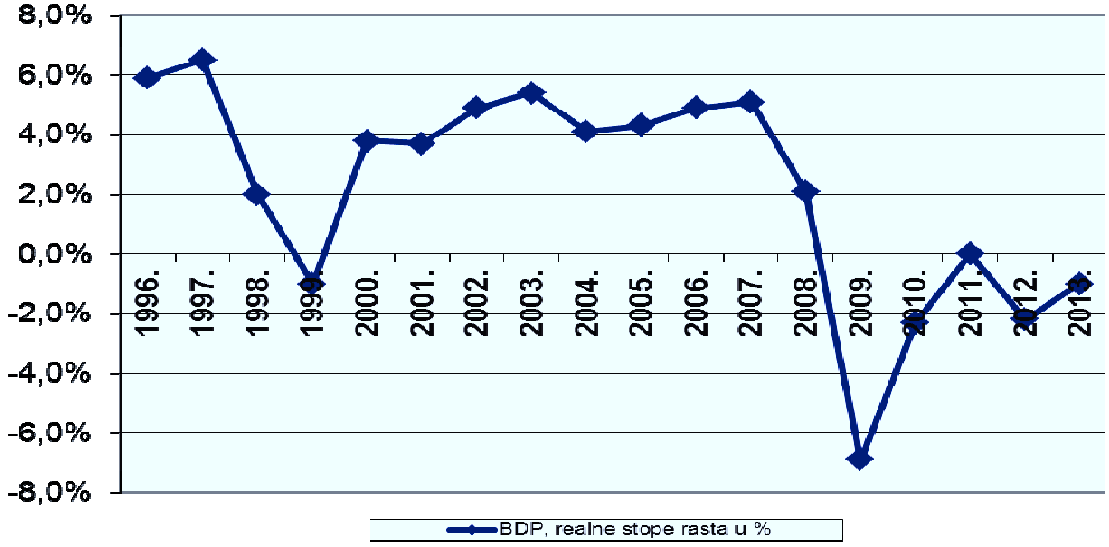

Izvor: Hrvatska gospodarska komora, http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/24881.pdf (02.08.2014.)

Razdoblje od 2002. do 2007. godine karakterizira relativno stabilna stopa gospodarskog rasta koja se kretala između 4,2 i 5,5%. Međutim, taj je rast bio generiran domaćom potražnjom koja je rasla zbog velike dostupnosti kredita pa je rast bio financiran inozemnim zaduživanjem. Upravo u tome leže uzroci krize hrvatskog gospodarstva – u procikličkoj fiskalnoj i monetarnoj politici koja je omogućila takvu kreditnu ekspanziju i na tome temeljen rast (IMF 2011). Zbog izbijanja svjetske financijske krize i nastanka kreditnih poremećaja u inozemstvu poremećeni su bili i uzroci rasta hrvatskog gospodarstva. Dok je vanjsko financiranje bilo lako dostupno, ono je djelovalo na odgađanje ekonomskih reformi što se kasnije odrazilo na stope rasta (Vamvakidis 2007). Inozemno zaduživanje olakšavalo je troškove održavanja *statusa quo,* što je služilo zadržavanju iste procikličke ekonomske i monetarne politike u Hrvatskoj. Vanjsko zaduživanje djelovalo je kao sredstvo za umirenje i otklanjanje pažnje s glavnih problema hrvatskog gospodarstva – pogrešne ekonomske i monetarne politike.

Nakon smanjivanja stope rasta 2008. godine na 2,4%, u 2009. godini rast je bio negativan i iznosio je -6,9%. Slijedeće, 2010. godine, pad se nastavio s daljnjih -1,2%. Godinu 2011. obilježila je stagnacija sa stopom od 0,0% gospodarskog rasta, a sljedeće dvije godine obilježio je daljnji pad od -2,2 te 1,0%. Veći pad uvoza od pada izvoza u tom razdoblju doprinio je da stopa rasta ne bude još i niža. Istovremeno s padom stope gospodarskog rasta, primjetan je i pad broja zaposlenih te porast broja nezaposlenih osoba u Hrvatskoj, što je prikazano na grafikonu 10.

Od 2002. do 2008. godine broj zaposlenih konstantno je rastao, a broj nezaposlenih opadao. Jednako tako, stopa nezaposlenosti od godine 2002. stalno se smanjivala pa je 2008. godine iznosila 13,2%. Od godine 2009. prisutne su obratne pojave: broj zaposlenih se smanjuje a broj nezaposlenih i stopa nezaposlenosti se povećavaju.

Do godine 2013. broj zaposlenih osoba pao je za 197.100 ili 12,7%, broj nezaposlenih osoba se povećao za 108.371 ili 45,8% dok je stopa nezaposlenosti porasla s 13,2 na 20,3%. Razlika između smanjenog broja zaposlenih osoba i povećanog broja nezaposlenih osoba iznosi 88.729 osoba i to su ljudi koji su napustili tržište rada, putem odlaska u mirovinu ili na koji drugi način.

Grafikon 10. Kretanje broja zaposlenih i nezaposlenih osoba u Republici Hrvatskoj

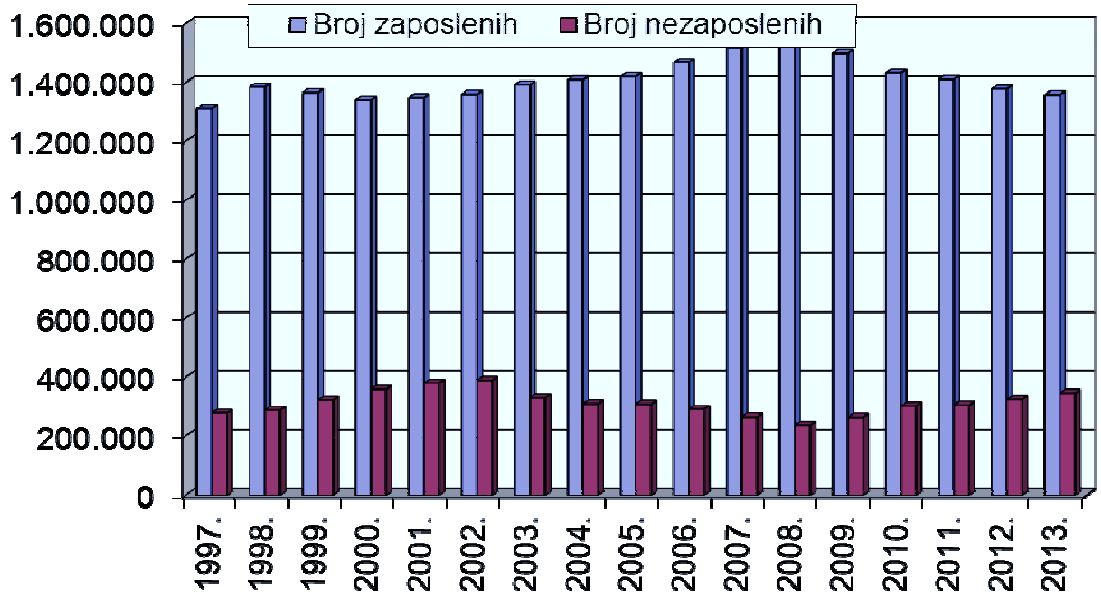

Izvor: Hrvatska gospodarska komora, http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/24881.pdf (2.8.2014) i http://www.hzz.hr/docslike/statistike/tablica%202.xls (2.8.2014)

Realnu sliku pruža i fizički obujam industrijske proizvodnje. Na grafikonu 11 prikazane su promjene u industrijskoj proizvodnji u odnosu na 1990. godinu, a na grafikonu 12 stope rasta industrijske proizvodnje.

Grafikon 11. Indeksi fizičkog obujma industrijske proizvodnje i broja zaposlenih u industriji, 1990.=100

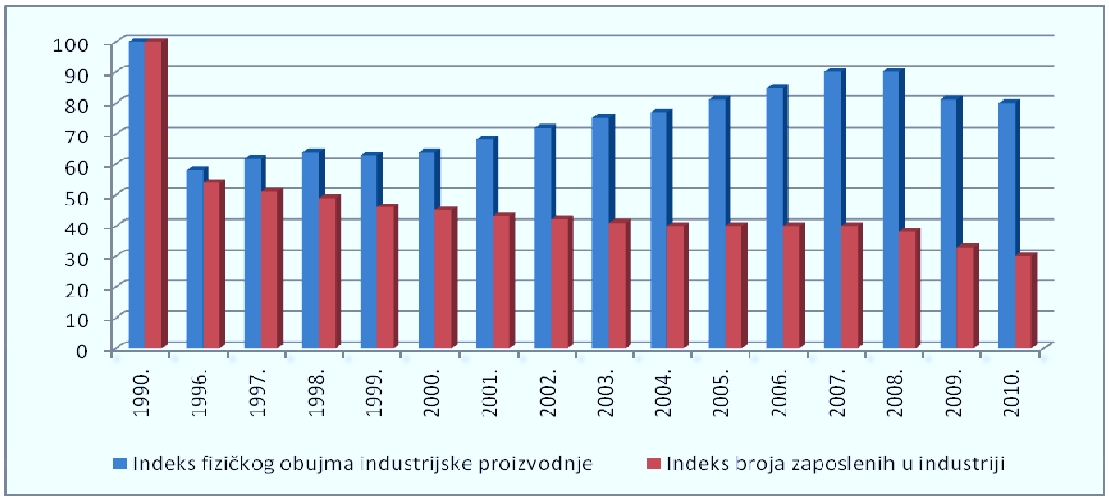

Izvor: Statistički ljetopisi, razna godišta, Državni zavod za statistiku

Nakon 1996. godine, zbog konstantnog pada broja zaposlenih u industriji bilježila se veća produktivnost sektora. Međutim, kada se govori o povećanoj produktivnosti sektora, treba imati na umu da 2010. godine industrijska proizvodnja iznosi 80% proizvodnje u odnosu na 1990. godinu. U doba gospodarskog rasta, do 2007. godine, industrijska proizvodnja bila je dosegla je tek 90% proizvodnje iz 1990. Navedene brojke svjedoče o deindustrijalizaciji hrvatskog gospodarstva. Do kraja 2012. godine indeks fizičkog obujma industrijske proizvodnje pao je u odnosu na 2010. godinu za dodatnih 6,6% a broj zaposlenih u industriji za dodatnih 8,1% što pokazuje da se deindustrijalizacija gospodarstva i dalje nastavlja.

Grafikon 12: **Stope rasta industrijske proizvodnje**

Izvor: Hrvatska gospodarska komora, http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/24881.pdf (2.8.2014.)

Pad industrijske proizvodnje još je veći od pada BDP-a, a zabrinjavajuće je da se snažan pad nastavio i u 2013. godini. Izgubljena radna mjesta u vrijeme gospodarskog pada najvećim su dijelom bila u industriji i graditeljstvu.

Premda se gospodarski pad vremenski podudara s događanjima u okruženju Hrvatske i u svijetu, treba reći da gospodarska kriza u Hrvatskoj nije nastala samo zbog utjecaja globalne financijske krize (IMF 2011). Zbog visine vanjskog duga i ograničenih rezervi, Hrvatska je

vrlo ranjiva na makroekonomske i financijske poremećaje. Grafikon 13 prikazuje iznos bruto inozemnog duga Republike Hrvatske.

Grafikon 13. Bruto inozemni dug RH, u milijunima EUR, tekuće cijene

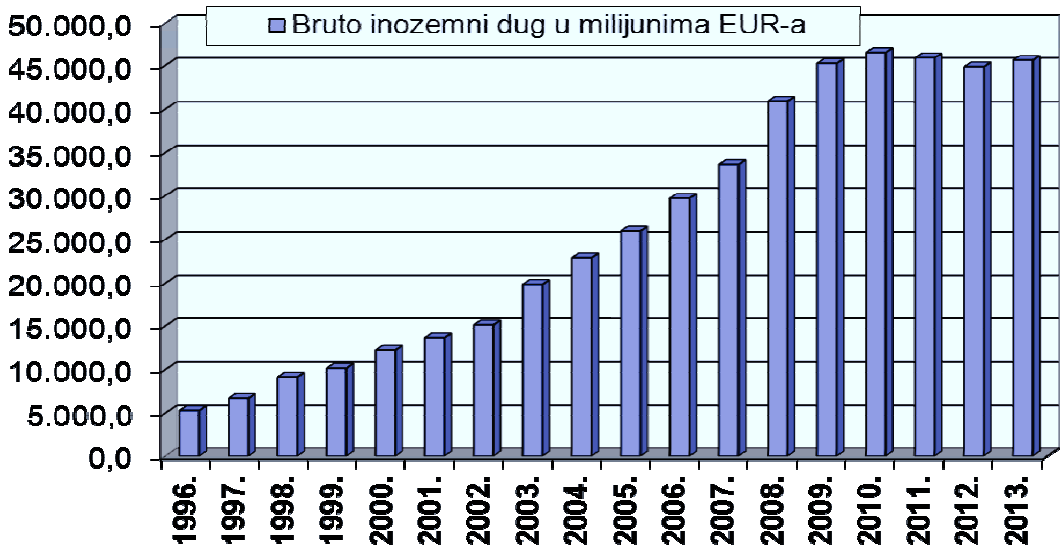

Izvor: Hrvatska gospodarska komora, http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/24881.pdf (2.8.2014.)

Vanjski dug Republike Hrvatske na kraju 2013. godine iznosio je 45,6 milijardi eura, a najveći porast duga bio je upravo u godinama kada je rasla zaposlenost, smanjivala se nezaposlenost i kada je hrvatsko gospodarstvo bilježilo stabilne pozitivne stope rasta, odnosno u predkriznom periodu od 2002. do 2008. godine. Zbog visoke zaduženosti velika su plaćanja za servisiranje duga a to dovodi i do velikih potreba za vanjskim financiranjem, izlažući Hrvatsku svim nepovoljnim okolnostima na svjetskim financijskim tržištima. Vanjsko financiranje osobito je potrebno zbog toga što Hrvatska ima malu izvoznu bazu kao izravnu posljedicu deindustrijalizacije zemlje. Ranjivost hrvatskog gospodarstva koja proizlazi iz visokog vanjskog duga, ograničenih deviznih rezervi i velike potrebe za financiranjem dodatno je otežana visokim stupnjem euroizacije domaćeg gospodarstva. U zemljama koje imaju stupanj euroizacije poput Hrvatske, upravljanje fiskalnim deficitom determinira kretanje kreditnog rejtinga što smanjuje manevarski prostor ekonomskoj i monetarnoj politici. Cijena kapitala koji je Hrvatskoj potreban formira se preko kreditnog rejtinga pa nositelji vlasti moraju voditi računa o fiskalnom deficitu i provoditi fiskalnu konsolidaciju čiji učinci

djeluju na dodatno produbljivanje recesije. Udio inozemnog duga u BDP-u Hrvatske prikazan je grafikonom 14.

Grafikon 14. Udio inozemnog duga u BDP-u

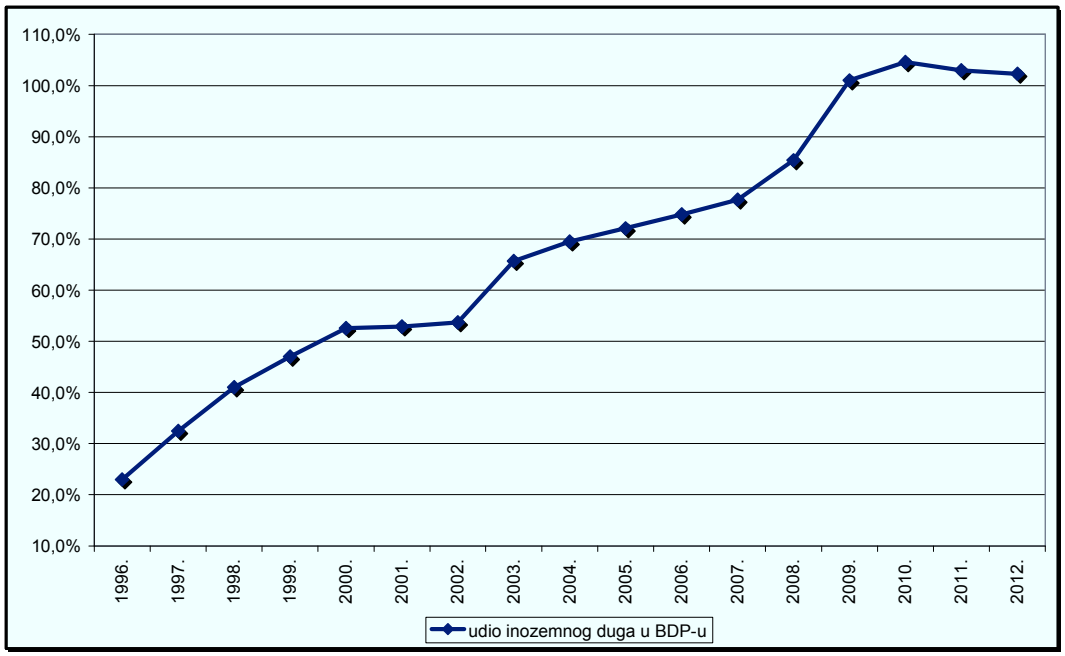

Izvor: Hrvatska gospodarska komora, http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/24881.pdf i HNB, http://hnb.hr/publikac/bilten/statisticki_pregled/h10.xls (21.09.2013.)

U razdoblju od 2002. do 2008., došlo je do ekspanzije kredita bankovnog sektora koja je bila financirana inozemnim zaduživanjem i tu su nastali unutarnji uzroci hrvatske ekonomske krize (Baletić 2011, str. 19). Godine 2008. Hrvatska je prešla granicu od 80% inozemnog duga u BDP-u što se već smatra srednjoročno neodrživim, odnosno prema metodologiji Svjetske banke smatra se izuzetno visokom vanjskom zaduženošću. Za zemlje u razvoju, udio 60% vanjskog duga u BDP-u predstavlja granicu nakon koje dug ima značajan utjecaj na stopu gospodarskog rasta (Reinhart i Rogoff 2010). Naime, zbog potrebe zadržavanja kreditnog rejtinga prezadužene zemlje moraju pribjegavati mjerama fiskalnog stezanja što na rast djeluje negativno. Fiskalno stezanje, u smislu povećanja poreznog napora ili smanjenja državnih rashoda dovodi do nepovoljnih učinaka po stopu gospodarskog rasta, osobito ako takvo fiskalno stezanje nije kompenzirano povećanim investicijskim ili izvoznim aktivnostima privatnog sektora. Zbog recesije u kojoj se Hrvatska nalazi, fiskalno je stezanje zbog utjecaja na smanjenje stope rasta za posljedicu imalo daljnje prorecesijsko djelovanje. U

2010. godini vanjski dug prvi puta je prešao razinu domaćeg BDP-a. Nadalje, jedan od glavnih problema hrvatske politike razvoja bila je politika kontrole inflacije temeljena na fiksnom tečaju kune koja je dovela do realne aprecijacije kune i do smanjivanja konkurentnosti hrvatskog izvoza. S druge strane to je pogodovalo uvoznom sektoru i razvoju sektora usluga, dok je industrija zaostajala. Nekontrolirani uvoz i tercijarizacija hrvatskog gospodarstva, deindustrijalizacija te kumuliranje vanjskog duga doveli su do stvaranja domaćih pretpostavki ekonomske krize u Hrvatskoj. Navedene pretpostavke pojačane su s dva vanjska događaja: globalnom krizom iz 2008. te dužničkom krizom eurozone iz 2011. Cilj dosadašnjih makroekonomskih politika nije bio smanjenje nezaposlenosti nego monetarna stabilnost. U razdoblju produbljivanja krize u Hrvatskoj izostale su antideflacijska politika te nekonvencionalna monetarna politika (Radošević 2013: 194).

Karakteristike dosadašnje monetarne politike su restriktivnost i usmjerenost na stabilnost cijena i tečaja. Godine 1994., kada je započela primjena antiinflacijskog programa devizni je tečaj korišten kao nominalno sidro za suzbijanje inflacije. Uslijed realne aprecijacije tečaja do koje je tada došlo, hrvatsko je gospodarstvo počelo gubiti međunarodnu konkurentnost pa je bilo potrebno prijeći na neko drugo monetarno sidro, primjerice monetarni agregat M3. Zbog pritisaka interesnih skupina, odnosno popuštanja zbog klijentelizma i politike traženja renti, tadašnji nositelji vlasti i kreatori ekonomske politike Hrvatske propustili su to napraviti (Baletić 2011, str. 12). Nastavljena je ista konzervativna monetarna politika bez ikakvih korekcija koja je kroz suboptimalni sustav realnih cijena utjecala na strukturalne promjene hrvatskog gospodarstva što je dovelo do ekspanzije uvoza i stagnacije izvoznog sektora. Grafikon 15 prikazuje uvoz, izvoz i saldo vanjskotrgovinske bilance.

Monetarna je politika dovela do trajnog i rastućeg deflacijskog pritiska na domaću proizvodnju u obliku nelikvidnosti i skupog domaćeg novca. Trajno aprecirani tečaj kune učinio je domaće proizvode skupljima od konkurentskih i na stranom i na domaćem tržištu. Hrvatska godinama ostvaruje negativan saldo vanjskotrgovinske razmjene. Uvozna ekspanzija počela je 2000. godine i s godinama je uzrokovala sve veći negativni saldo vanjskotrgovinske bilance Hrvatske. Za veliki deficit vanjske robne razmjene kriva je i neprimjerena politika deviznog tečaja koja je negativno djelovala na domaću proizvodnju, a snažno i neselektivno poticala uvoz. Kontinuitet monetarne politike koji je doprinio uvoznoj ekspanziji bio je omogućen značajnim priljevom inozemnog kapitala i porastom vanjskog zaduživanja., osobito nakon 2000. godine. U takvim okolnostima nužan je zaokret u monetarnoj politici pa

bi Hrvatska narodna banka trebala skrenuti pažnju s razine tečaja i s niske inflacije na ostvarivanje ekonomskog rasta i pune zaposlenosti.

Grafikon 15. Uvoz, izvoz i saldo vanjskotrgovinske bilance, tekuće cijene u milijunima USD

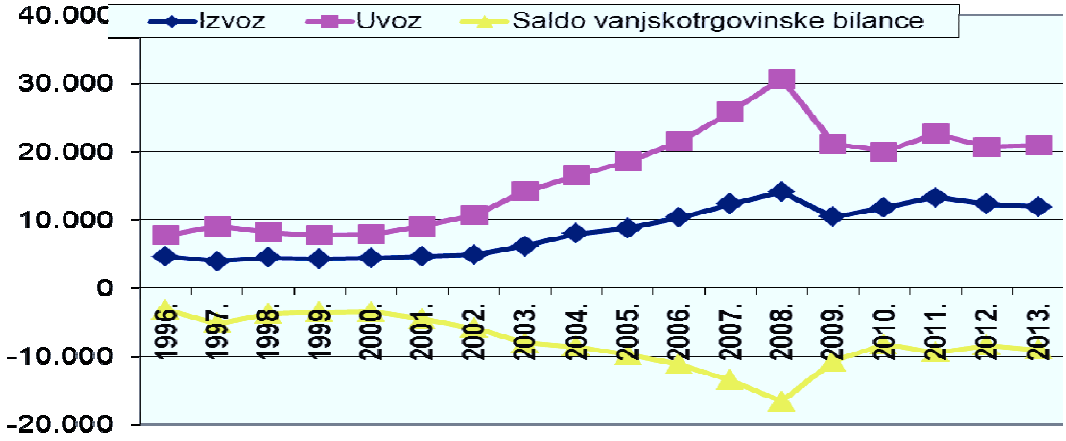

Izvor: Hrvatska gospodarska komora, http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/24881.pdf (21.09.2013.)

Spomenute interesne skupine nastoje svojim neformalnim utjecajem zadržati *status quo* i osigurati kontinuitet deflacijske monetarne politike radi očuvanja apreciranog tečaja kune i visokih domaćih kamata. To su interesne skupine koje imaju političku *de facto* moć, bez obzira koja politička opcija ima vlast *de iure.* Nazivaju se još i tranzicijskom oligarhijom (Radošević 2011), a svojom ekonomskom moći utječu na političke institucije i na distribuciju političke moći. Nastavak deflacijske politike koja se očituje u monetarnom stezanju i radikalnom smanjivanju javne potrošnje vodit će dalje prema deflaciji i prema daljnjim problemima vezanim uz pad cijena, proizvodnje, stečajeve i veliki rast nezaposlenosti. Deflacijska politika dovela bi do makroekonomske ravnoteže na nižoj razini zaposlenosti, takozvanoj kejnezijanskoj ravnoteži podzaposlenosti uz vrlo visoke društvene troškove (Baletić 2011, str. 13). Umjesto toga, potrebno je promijeniti monetarnu politiku koja umjesto deflacijske mora postati reflacijska. Potrebno je mjerama reflacijske politike izbjeći ili ublažiti negativne posljedice deflatornog ciklusa. Neinflatorna emisija novca imala bi za cilj smanjivanje domaćih kamatnih stopa te poticanje ulaganja u domaću proizvodnju i izvoz te poticanje zaposlenosti. U uvjetima dubokih ekonomskih kriza cilj makroekonomske politike treba biti puna zaposlenost. Makroekonomska politika pune zaposlenosti ima tri aspekta: 1)

kontra-ciklička fiskalna politika upravljanja agregatnom potražnjom, pokretanjem javnih investicija u recesiji; 2) nekonvencionalna monetarna politika koja ima za cilj osigurati raspoloživost kredita i niske domaće kamatne stope; 3) regulacija financijskog sektora kako bi se spriječio „moralni hazard“ bankara, neadekvatna alokacija kredita i stvaranje ekonomije investicijskih balona. Sva tri elementa politike pune zaposlenosti izostala su u Hrvatskoj od početka krize 2008. Do danas, a posljedica je snažan rast nezaposlenosti i produljivanje recesije (Radošević 2013: 196)

Potrebno je riješiti i problem unutarnjih dugova i neplaćanja u Hrvatskoj. Na dan 30.6.2014. godine iznos neizvršenih osnova bio je 31,4 milijarde kuna. Na dugove starije od 360 dana otpadalo je 27,4 milijarde kuna odnosno 87,3% (FINA, 2014). Smatra se da dugovi stariji od godine dana imaju vrlo malu vjerojatnost da budu naplaćeni pa oni predstavljaju veliki teret poduzećima koja ih potražuju. Do toga je došlo zbog loše institucionalne zaštite vjerovnika koja je pogodovala razvoju slabe financijske discipline. Naplata utuživanjem u Hrvatskoj je vrlo kompliciran i dugotrajan proces koji pogoduje poduzećima koja ne izmiruju obveze. S druge strane, ne postoji učinkovita institucionalna prevencija neplaćanja i zaštite vjerovnika. Nadalje, pojedina privatna poduzeća koja imaju veliki tržišni udio ili monopolni položaj djeluju kao generatori nelikvidnosti. Ta se poduzeća zbog svoje veličine i utjecaja u svojem poslovanju velikim dijelom uspijevaju koristiti kratkoročnim izvorima financiranja putem neplaćanja dobavljača ili barem putem dugog prolongiranja plaćanja. To dovodi do neusklađene ročne transformacije izvora financiranja poslovnog sektora u Hrvatskoj i do daljnjeg širenja nelikvidnosti i insolventnosti. Budući da se radi o velikim i moćnim poduzećima povezanima s raznim interesnim skupinama te zbog slabog institucionalnog razvoja povezanog s klijentelizmom i politikom traženja renti taj se problem ne rješava.

Premda je u odnosu na 2012. godinu kada je iznosio 44,1 milijardi kuna (FINA 2012) iznos unutarnjih dugova smanjen, ne može se reći da se institucionalna zaštita vjerovnika poboljšala. Naime, dana 1.10.2012. godine stupio je na snagu Zakon o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi („Narodne novine“ br. 108/12 do 112/13) kojim su poduzeća dužnici dobila mogućnost reprogramiranja dugovanja i deblokade. U razdoblju od 1.10.2012. do 22.8.2014. predstečajnu nagodbu zatražila su 7.084 poduzeća s ukupno 63,5 milijardi kuna obveza. Predstečajne nagodbe odobrene su za 1.371 poduzeće dok su za njih 720 vjerovnici prihvatili plan restrukturiranja i čekaju se potvrde trgovačkih sudova (FINA 2014b). To ukupno čini 2.091 poduzeće koje je sklopilo nagodbu za 33,6 milijardi kuna dugovanja. Konkretno to znači da je predstečajnim nagodbama 33,6 milijardi kuna dugovanja

odnosno potraživanja reprogramirano, otpisano ili pretvoreno u vlasničke udjele. Kod prihvaćanja planova restrukturiranja odluku donosi većina vjerovnika a plan restrukturiranja primjenjuje se na sva dugovanja što za posljedicu ima da su navedene planove bili prisiljeni prihvatiti i svi ostali vjerovnici. Nadalje, ne postoji garancija da će se poduzeća koja su na taj način deblokirana i kojima su dugovi reprogramirani pridržavati prihvaćenih planova i ispunjavati obveze pa je navedeni zakon često bio predmetom kritika i preispitivanja. O nedorečenosti tog zakona svjedoče i četiri izmjene i dopune u razdoblju kraćem od godine dana od dana donošenja („Narodne novine“ br. 108/12 do 112/13).

Kod unutarnjih dugova i nelikvidnosti treba napomenuti da je sadašnje stanje vrlo opasno jer ako se iznosu iskazane nelikvidnosti od 31,4 milijarde kuna pribroji loša aktiva banaka u vidu nenaplativih plasmana u hipotekarne kredite, ukupna unutarnja nelikvidnost bi mogla biti veća od novčane mase, odnosno od regularne emisije novca Hrvatske narodne banke. Radi usporedbe, krajem svibnja 2014. količina primarnog novca iznosila je 64,8 milijardi kuna (HNB 2014). Središnja banka mora reagirati čim neregularna emisija novca prijeđe razinu od 20% regularne emisije. Hrvatska narodna banka treba djelovati monetarnim popuštanjem kako bi se učinio prvi korak u izbjegavanju posebne vrste recesije o kojoj pišu Paul Krugman i Richard Koo, takozvane bilančne recesije čije se trajanje može protegnuti i na deset i više godina.[32] Posebnost bilančne recesije u odnosu na običnu recesiju je u tome da nakon izbijanja krize i posljedičnog pada cijena imovine, veliki dio privatnog sektora nastoji minimizirati gubitke umjesto maksimizirati profite. Pad cijena imovine dovodi do smanjenja vrijednosti koju privatni sektor posjeduje dok istovremeno dugovi ostaju nepromijenjeni, čime su narušene bilance većine privatnog sektora. Da bi povratili financijsku snagu i kreditni bonitet, poduzeća i kućanstva prisiljena su sanirati svoje bilance povećavanjem štednje i otplaćivanjem dugova. To dalje djeluje na smanjivanje agregatne potražnje i dovodi gospodarstvo u poseban tip recesije. Prvi uzrok za promjenu ka minimizaciji dugova je monetarna politika sa svojim tradicionalnim mjerama protiv recesije. Snižavanje kamatne stope neće donijeti rezultate jer subjekti s negativnim odnosom imovine i dugova neće biti zainteresirani za dodatna posuđivanja novca, bez obzira na kamatu. Također, neće biti niti puno onih koji su spremni posuditi novac onima s neuravnoteženom bilancom, osobito ako je i njihova bilanca u neravnoteži. Nadalje, kada subjekti počnu vraćati dugove dolazi do

[32] Krugman in Wonderland, http://krugman-in-wonderland.blogspot.com/2010/06/paul-krugman-endorses-bernie-madoff.html (10.05.2012); Bilančna recesija trajala je u Japanu od 1990. do 2005. godine, dakle punih 15 godina, prema: Koo 2011, str. 19

povlačenja novca iz bankarskih depozita pa se i ponuda novca smanjuje. Također neće biti učinka od inflatorne emisije novca niti bi ciljana inflacija imala smisla jer kućanstva i poduzeća se odlučuju na minimiziranje profita kao odgovor na pad cijena imovine, a ne pada potrošačkih cijena. Gospodarstvo ulazi u deflacijsku spiralu jer u nedostatku subjekata koji posuđuju i troše novac, gospodarstvo kontinuirano gubi potražnju koja je jednaka zbroju štednje i neto povratu dugova. Proces se nastavlja dok god se bilance privatnog sektora ne poprave ili dok privatni sektor ne postane previše siromašan da bi štedio. U slučaju takvog osiromašivanja privatnog sektora gospodarstvo ulazi u depresiju. Upravo to se dogodilo za vrijeme Velike Depresije kada je svatko plaćao dugove, a nitko nije posuđivao i trošio novac. Od 1929. do 1933. godine SAD su izgubile 46% BDP-a najvećim dijelom zbog deflacijske spirale pokrenute vraćanjem dugova. Ponuda novca zbog istog je razloga bila smanjena za 30%. Postoje, dakle, dvije vrste recesija i to recesije koje su uzrokovane uobičajenim poslovnim ciklusima i one koje su potaknute minimizacijom dugova privatnog sektora, a koje se još nazivaju i bilančne recesije. Bilančne recesije su rijetke i često ih monetarne vlasti nisu u stanju prepoznati i primjereno djelovati. Ako se na njih ne djeluje ispravnim mjerama, bilančne recesije razvijaju se u depresije i traju godinama.

Zbog izrazito visoke zaduženosti i euroiziranosti hrvatskoga privatnog sektora, opasnost od pojave minimiziranja dugova i ulaska u bilančnu recesiju za Hrvatsku je vrlo velika. Privatni sektori u SAD, Velikoj Britaniji, Španjolskoj i Irskoj već nekoliko godina ne posuđuju novac usprkos rekordno niskim kamatnim stopama nego su prvenstveno orijentirani na vraćanje dugova. Te zemlje prolaze kroz jaku bilančnu recesiju. Nositelji vlasti u Velikoj Britaniji i SAD odlučili su se za rezanje budžetskih deficita i za smanjivanje potrošnje. Iako bi takav pristup bio ispravan u doba maksimiziranja profita kada je privatni sektor zdrav, u vrijeme minimiziranja dugova to je najgore što vlade mogu učiniti jer novim fiskalnim nametima dodatno smanjuju raspoloživi novac za potrošnju i time smanjuju agregatnu potražnju u zemlji. Umjesto toga, vladama je na raspolaganju fiskalni stimulus u iznosu neposuđenog i neinvestiranog novca koji se nalazi u financijskom sustavu zemlje. Vlade ga mogu posuditi i potrošiti da otklone deflacijsku spiralu. Osim toga, i posrednicima na financijskom tržištu ne ostaje nitko drugi kome bi mogli posuditi novac osim države. Vlade trebaju odvagati je li važniji Mastriški kriterij o deficitu od 3% ili je važnije spriječiti depresiju. Dapače, jedno od rješenja bilančne recesije u eurozoni bila bi naredba Europske Središnje banke zemljama koje su bilančnom recesijom pogođene da primijene i održe fiskalni stimulus kao potporu gospodarstvu dok god se bilance privatnog sektora ne oporave.

Zaključno, kada se privatni sektor nađe u situaciji da mora vraćati dugove i da nije zainteresiran za uzimanje novih kredita bez obzira bili oni povoljni ili ne, to pokreće deflacijsku spiralu. U takvim vremenima, i samo u takvim vremenima, vlade moraju posuđivati i trošiti ušteđevine privatnog sektora, ne samo zato što je monetarna politika nemoćna nego i zato što vlade ne smiju reći privatnom sektoru da ne vrati svoje dugove i da ne uravnoteži svoje bilance. Takva vremena su upravo sada u dijelu eurozone i nalaze se pred hrvatskom ekonomijom iako su simptomi u Hrvatskoj nešto drugačiji glede kamatne stope i cijene kapitala. Takav način borbe s bilančnom recesijom ima svoju cijenu koja nije mala, ali koja je daleko niža od cijene izgubljenog BDP-a.[33]

Kada je privatni sektor i voljan i sposoban posuđivati novac, tada je vrijeme za primjenu fiskalne konsolidacije koja će dovesti do manjeg deficita i do povećanog rasta jer će financijski resursi biti prepušteni privatnom sektoru koji je učinkovitiji od sektora države. Ali kada je zdravlje privatnog sektora toliko narušeno da je potpuno nezainteresiran za posuđivanje novca, odsustvo fiskalnog stimulusa će povećati deficit i oslabiti će ekonomiju. Ovo je vrijeme kada se ne smije uvoditi fiskalna konsolidacija niti povećavati fiskalni teret. Za to treba pričekati dok god ne bude potpuno sigurno da je privatni sektor završio s uravnoteživanjem svojih bilanci i da je spreman posuđivati novac i trošiti ušteđevine. Strategija rezanja plaća, mirovina i socijalnih prava te povećavanja fiskalnog opterećenja dovela bi do pogoršavanja pozicije privatnog sektora i novih stečajeva, do pospješivanja i ubrzavanja procesa koji vode u deflacijsku spiralu i posljedično u dugogodišnju depresiju koja može rezultirati čak i socijalnim nemirima i političkim nestabilnostima. Takav bi razvoj događaja na duži rok skrenuo Hrvatsku s puta institucionalne promjene u put institucionalne nesigurnosti i kaosa. Hrvatski institucionalni okvir bi se urušio, a o razvoju povoljnog institucionalnog okvira za rast temeljen na proizvodnji i investicijama dugo vremena ne bi moglo biti govora. Na ovaj način, nositelji ekonomske vlasti u Hrvatskoj imaju neizravan ali vrlo snažan utjecaj na institucionalni razvoj zemlje.

O izboru njihovog puta izlaska iz krize ovisi cijeli niz rezultata, od vremenskog perioda trajanja krize, izgubljenih ili spašenih radnih mjesta i društvenih troškova koji će iz krize i

[33] Japanske su vlasti 1990. godine prepoznale bilančnu recesiju i primijenile su mjere fiskalnog stimulusa. U petnaestogodišnjem razdoblju koliko je trajala bilančna recesija, od 1990. do 2005. godine, dug japanske države povećao se za 460 trilijuna jena, ali je iznos BDP-a spašenog tim fiskalnim mjerama bio daleko veći. Razlika između ostvarenog BDP-a u razdoblju od 1990. do 2005. godine i BDP-a koji bi hipotetski bio ostvaren bez mjera fiskalnog stimulusa iznosi 2.200 trilijuna jena. Drugim riječima, zaduživanjem za 460 trilijuna jena, japanska je vlada spasila 2.200 trilijuna jena BDP-a. O tome više Cf: Koo 2011, str. 23

njenog rješavanja proizaći, visine izgubljenog BDP-a, realne konvergencije Europskoj Uniji, pa sve do određivanja pravca daljnjeg institucionalnog razvoja. U ovakvoj situaciji moguće je da se upravo o institucijama ne povede računa razmišljajući kako ima ciljeva koji imaju veći stupanj prioriteta, ali zanemarivanje utjecaja krize na institucionalni razvoj dugoročno bi značilo dodatno usporavanje i ograničavanje rasta hrvatskog gospodarstva.

5.2. ANALIZA INSTITUCIONALNIH REFORMI U REPUBLICI HRVATSKOJ

Hrvatska je, poput ostalih tranzicijskih zemalja, prošla dio razvojnog puta od bivše socijalističke zemlje prema tržišnom gospodarstvu. Taj je put bio obilježen sličnostima i razlikama budući da se svaka zemlja razvija u svojem okruženju i sa svojim specifičnostima. Na tom putu značajnu ulogu imale su institucije koje su se paralelno i same razvijale. U ovome će se dijelu pozornost posvetiti tome kako su institucije utjecale na 1) izravne strane investicije u Republici Hrvatskoj, 2) financijski sustav Republike Hrvatske.

5.2.1. Institucije i izravne strane investicije

Od početka političkih promjena naovamo, izravne strane investicije izravno ili neizravno su utjecale na smjer i dinamiku rasta tranzicijskih zemalja. Sve promatrane tranzicijske zemlje nisu bile jednako uspješne u privlačenju izravnih stranih investicija, dijelom iz zadanih razloga poput dostignutog stupnja razvoja ili veličine tržišta, a dijelom zbog institucionalnih razloga. Na grafikonu 16 prikazani su usporedni iznosi izravnih stranih investicija u Hrvatsku i u 10 tranzicijskih zemalja koje su u međuvremenu pristupile Europskoj Uniji.

Hrvatska je stalno ispod prosjeka promatranih tranzicijskih zemalja, izuzev 2003., kada u Hrvatskoj dolazi do niza velikih privatizacija i 2010. kada u Mađarskoj zbog krize dolazi do velikog odljeva kapitala. Osim Mađarske, Poljske i Češke, koje su privukle glavninu izravnih stranih investicija, Hrvatsku su pretekle i Rumunjska i Bugarska. Nakon pristupanja Europskoj Uniji iznosi izravnih stranih investicija u te dvije zemlje značajno su se povećali, a glavni razlog je relativno jeftina radna snaga i nesmetan pristup europskom tržištu.

Institucionalni razvoj, odnosno sigurnost vlasništva i predvidivost poslovanja, dakle snižavanje i kontrola transakcijskih troškova, bili su uvjet za ulaganja.

Grafikon 16. Usporedni prikaz izravnih stranih investicija u Hrvatsku i u odabrane tranzicijske zemlje, neto priljev u milijunima US$, stalne cijene iz 2010.

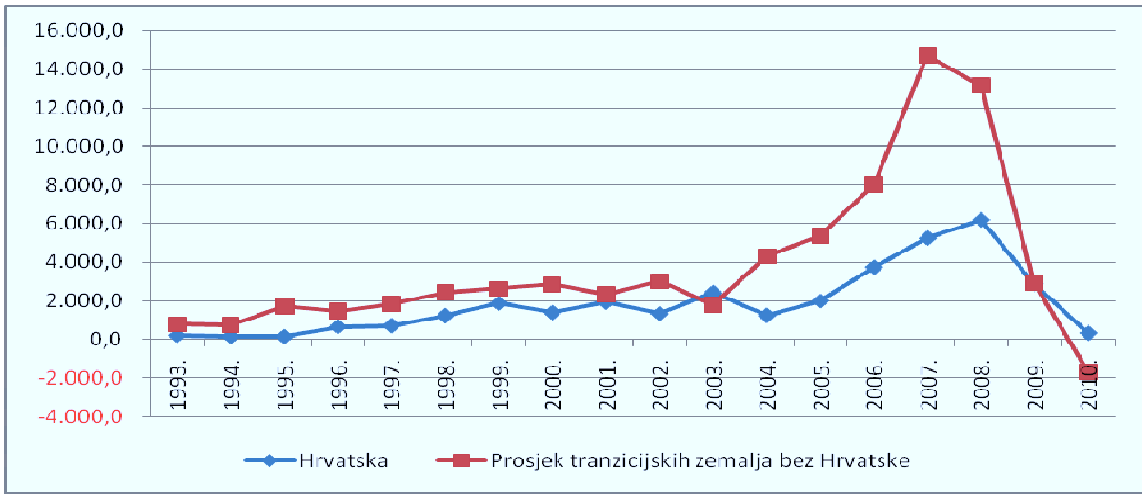

Izvor: Obradila i izračunala doktorandica prema http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD, (20.02.2012)

Međutim, pravi problem izravnih stranih investicija koje je Hrvatska uspjela privući ne leži toliko u njihovoj visini, već u njihovoj vrsti i posljedično u njihovim učincima na hrvatsko gospodarstvo. U Hrvatskoj nedostaju *greenfield* investicije koje bi donijele stvaranje nove vrijednosti i koje bi pozitivno utjecale na zaposlenost. Većina investicija bila je u obliku preuzimanja vlasničkih udjela putem privatizacije, a prihodi su se trošili za popunjavanje proračunskih manjkova (Sisek 2005, str. 89). Nedostaju najvažnije investicije, koje kreću od početka, koje donose novu tehnologiju i kod kojih bi se mogli očekivati učinci prelijevanja. Osobito se to odnosi na prerađivački i izvozni sektor u kojem bi učinci prelijevanja imali najvažnije djelovanje na gospodarski rast. Izravne strane investicije u Hrvatskoj nisu pridonijele niti poboljšanju strukture robne razmjene kao što je to bio slučaj s tranzicijskim zemljama, poput Poljske, Češke ili Mađarske (Lovrinčević, Buturac, Marić 2004, str. 25). Zbog svoje strukture, izravne strane investicije nisu dovele do rasta specijalizacije. Na grafikonu 17 može se vidjeti koliko je struktura izravnih stranih investicija u Hrvatskoj nepovoljna.

Grafikon 17. Struktura izravnih stranih investicija, kumulirani podaci 1993.-2013. godine

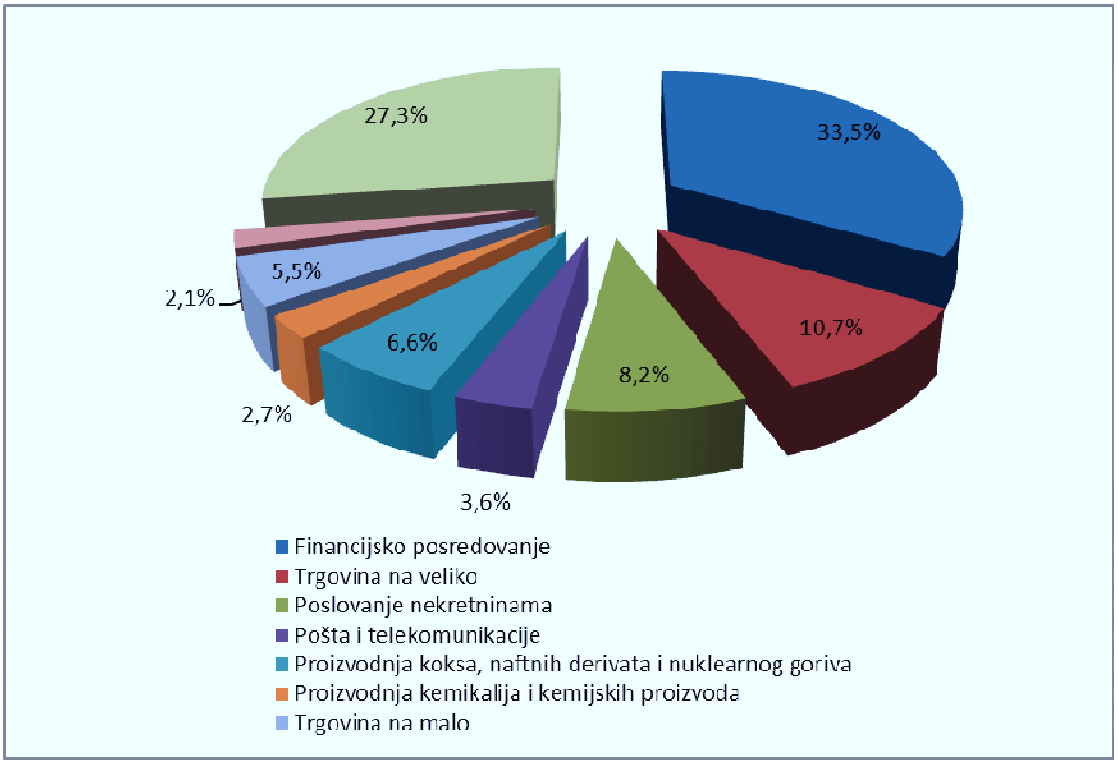

Izvor: Hrvatska narodna banka, prilagodila i obradila doktorandica prema: http://www.hnb.hr/statistika/hstatistika.htm (20.07.2014)

Preko 50% izravnih stranih investicija bilo je u financijskom sektoru i trgovini. Dodaju li se tome investicije u telekomunikacije od 3,6%, poslovanje nekretninama od 8,2% te proizvodnju naftnih derivata (6,6%) koje se u stvari odnose isključivo na privatizaciju i kupnju naftnih kompanija radi osvajanja tržišta, ispada da je preko 70% izravnih stranih investicija bilo isključivo u djelatnostima koje nisu izvozno orijentirane i kod kojih ne može doći do učinaka prelijevanja u prerađivačkom sektoru. Stoga je razumljivo da su od tih investicija uglavnom izostajali pozitivni učinci na hrvatsko gospodarstvo koji su inače uobičajeni: rast zaposlenosti, proizvodnje i izvoza.

Izostanak stranih investicija koje bi dovele nove tehnologije u proizvodni sektor, uz nepromijenjene druge uvjete doveo je do zaostajanja u konkurentnosti hrvatskog gospodarstva i do uvozne ovisnosti. U istraživanju višedesetljetnog gospodarskog rasta u Hrvatskoj koje je proveo Škare (2007, str. 122), zaključuje se da su više stope rasta bile zabilježene u doba kada

je tehnologija praćena porastom proizvodnosti bila glavni generator rasta, a manje stope rasta kada su pokretač proizvodnje bili rad i kapital. Tehnološko zaostajanje i barijere prema usvajanju novih tehnologija u teorijama rasta često se navode kao glavni uzročnici niskih stopa rasta. Izravne strane investicije u Hrvatskoj uglavnom su obilježila vlasnička preuzimanja radi osvajanja pozicija i udjela na domaćem tržištu, osobito u bankarskom i uslužnom sektoru ili naknadna preuzimanja novoosnovanih ili prethodno privatiziranih poduzeća. Hrvatska ne uspijeva privući ulaganja u proizvodni sektor u obliku greenfield investicija. Onaj manji dio investicija koje su bile usmjerene u prerađivačku industriju doprinio je povećanju izvoza (Vukšić 2005, str. 168). Ali budući da se radilo o relativno malom udjelu u ukupnim stranim investicijama, ukupni utjecaj na izvoz bio je slab. Ipak, to potvrđuje tezu o tehnologiji kao generatoru povećanja proizvodnosti i pokazuje da postoji potencijal za povećanje izvoza putem privlačenja dodatnih stranih investicija u industriju. Pozitivni učinci izravnih inozemnih ulaganja u hrvatska industrijska poduzeća u smislu povećanja produktivnosti dokazani su u poduzećima primateljima, ali i u ostalim poduzećima djelatnosti primatelja (Marić 2008, str. 49). Dokazani učinak prelijevanja na ostala hrvatska poduzeća iste industrijske djelatnosti upućuje na zaključak da su izravna inozemna ulaganja u sektor industrije vrlo poželjna i da doprinose povećanju produktivnosti. Dodatna strana ulaganja u sektor industrije dodatno bi djelovala na povećanje produktivnosti pa je takva ulaganja potrebno privući. Nužan uvjet za privlačenje takvih izravnih stranih ulaganja je povoljna investicijska klima koja uvelike ovisi o institucionalnom razvoju Hrvatske. Institucionalna promjena koja će dovesti do povoljnog institucionalnog okvira u tom se smislu postavlja kao važan čimbenik razvoja hrvatskog gospodarstva.

Heritage indeks jedan je od najčešće korištenih pokazatelja kvalitete institucija u državama, a sadrži sublimirane pokazatelje porezne politike, vladinih intervencija, trgovinske politike, monetarne politike, regulative novčanih tokova i stranih investicija, bankarske regulative, kontrole plaća i cijena, zaštite vlasničkih prava, učinkovitosti zakona i udjela paralelnog tržišta. Uzevši u obzir da je po Heritage indeksu Hrvatska najlošije rangirana država od svih promatranih tranzicijskih zemalja, takva razina i takva struktura izravnih stranih investicija ne treba čuditi.[34]

Prema podacima o percepciji korupcije i stupnju slobode od korupcije Hrvatska je također na začelju. Takve rezultate potvrđuju i nedavno otkrivene činjenice o korupcijskim skandalima i

[34] Cf. supra točku 4.1.2. Napredak tranzicijskog procesa i izravne strane investicije

korupcijski procesi najvišim političkim dužnosnicima. Radi se o sistemskoj korupciji koja je najrazorniji oblik korupcije u društvima. Razina dostignutog institucionalnog razvoja Hrvatske je takva da ne podržava značajne investicijske projekte. Hrvatski institucionalni okvir nepovoljan je i neprivlačan stranim, ali i domaćim investitorima. U strukturi investicija u Hrvatskoj vrlo je visok udio investicija opće države i javnih poduzeća. Tako je 2001. godine udio države i javnih poduzeća u ukupnim investicijama iznosio 50,8%, a u razdoblju od 2007. do 2009. godine prosječno 43,7%.[35] Treba reći da je efikasnost investicija najveća u sektoru privatnih investicija, a u državnom sektoru je efikasnost najniža (Lovrinčević, Mikulić i Marić 2004, str. 16). Osim niske efikasnosti, za investiranje od strane države karakteristična je opasnost od neučinkovite alokacije resursa i opasnost od većeg prostora za diskrecijsko odlučivanje, odnosno za pojavu korupcije.

U tom smislu, nastojanja hrvatskih nositelja vlasti da se osnivaju agencije ili čak ministarstva za privlačenje investicije nemaju puno učinka. Potrebno je pristupiti institucionalnoj promjeni te poboljšati političke i društvene institucije da bi se privukle investicije čija će struktura imati razvojne učinke. Nadalje, pogrešno bi bilo očekivati da će izostanak domaćih investitora biti moguće supstituirati stranima i obratno (Škuflić i Botrić 2009, str. 24). Institucionalni okvir određuje privlačnost investiranja u nekoj zemlji, bez obzira na zemlju porijekla investicijskog kapitala. Potrebno je napraviti takvu investicijsku klimu koja će omogućiti da investicije doprinesu gospodarskom rastu bez obzira hoće li se raditi o domaćim ili stranim investitorima. Na grafikonu 18 prikazana je struktura zemalja iz kojih strane su dolazile strane investicije u Hrvatsku.

Većina izravnih inozemnih ulaganja dolazi iz zemalja Europske Unije. U tom smislu Hrvatsko pristupanje Europskoj Uniji može značiti priliku za olakšavanje administrativnih prepreka i skraćivanje procedura što može poticajno djelovati na investitore. Ali bez institucionalne promjene kojom će se stvoriti okruženje koje će biti predvidljivo, slobodno od korupcije, neopterećeno birokracijom te gdje će vladati učinkovita zaštita vlasničkih prava i sigurnost provedbe ugovora, učinci pristupanja Europskoj Uniji u investicijskom smislu neće se moći kapitalizirati. Tek bi rješavanje tih problema rezultiralo većim priljevom stranih ulaganja u Hrvatsku (Vukšić 2005, str. 170).

[35] Izračunala doktorandica prema Statističkim ljetopisima DZS RH, razna godišta.

Grafikon 18. Struktura izravnih inozemnih ulaganja po zemljama porijekla, kumulirani podaci 1993.-2011. godine

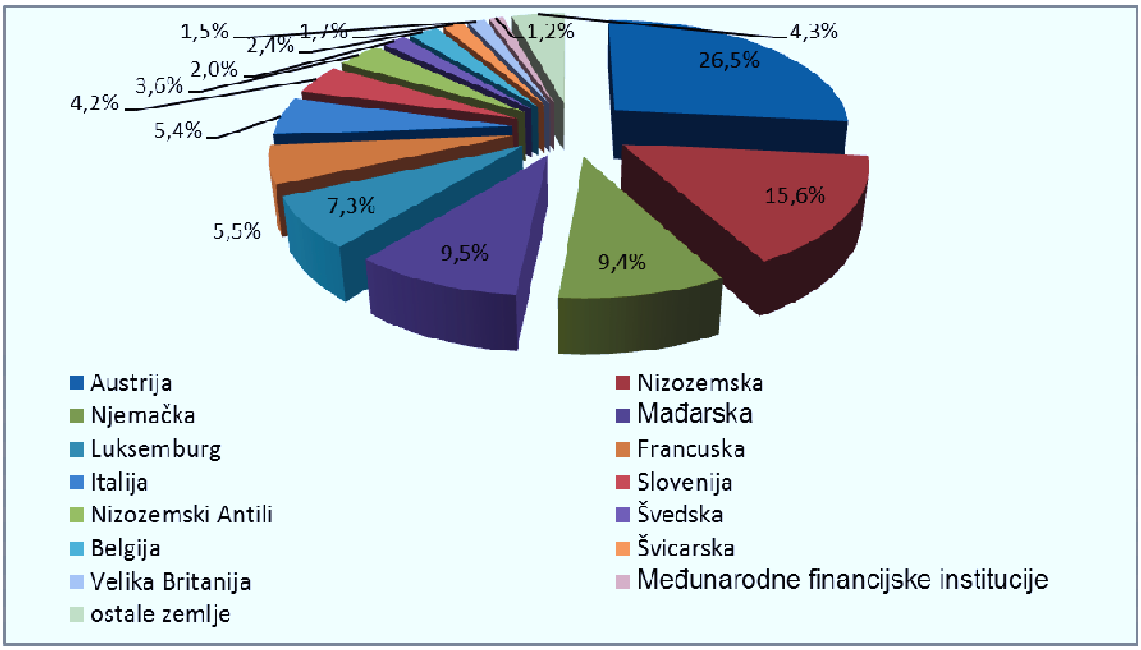

Izvor: Hrvatska narodna banka, prilagodila i obradila doktorandica prema: http://www.hnb.hr/statistika/hstatistika.htm (20.03.2012)

Visoka razina investicija iz Luksemburga najvećim je dijelom rezultat porezne politike te zemlje koja često služi za transfer novca. Slična porezna politika postoji i u Austriji i Nizozemskoj gdje vrijede posebno povoljni uvjeti za financijske holdinge, pa se velike financijske transakcije često odvijaju putem banaka te tri zemlje. Zanimljiv je i podatak o Nizozemskim Antilima s 3,6% udjela u izravnim stranim investicijama. Nizozemski Antili jedna su od zemalja takozvanih poreznih oaza, koje nerijetko služe i za prikrivanje tragova o podrijetlu novca odnosno za uključivanje nelegalno stečenog novca u svjetski financijski sustav.

Podatak o tome da najveći dio izravnih inozemnih ulaganja dolaze iz Europske Unije ukazuje na to prema kojem gospodarskom entitetu trebaju biti usmjereni napori u privlačenju stranih investitora. Privlačenje europskih investitora u kratkom i srednjem roku polučit će veće učinke zbog postojećeg iskustva s hrvatskim tržištem. Orijentacija na druge regije svjetskog gospodarstva poput Azije ili Amerike treba biti u dugoročnim planovima zbog dugotrajnosti uspostave kontakata i stjecanja prvih iskustava. Nadalje, treba privući investitore koji će biti zainteresirani za ulaganja u hrvatsku prerađivačku industriju. S obzirom na značajan pad

ukupne proizvodnje od početka tranzicije do danas, poboljšavanje performansi prerađivačke industrije treba postati važan cilj hrvatske gospodarske politike. Budući da inozemna ulaganja u hrvatsku prerađivačku industriju ostvaruju pozitivne učinke na rast produktivnosti djelatnosti i na rast izvoza, izravne strane investicije trebaju postati jedan od instrumenata za ostvarivanje navedenog cilja. Ciljanom politikom privlačenja i stimuliranja inozemnih stranih ulaganja u prerađivačku industriju i u poduzeća orijentirana na izvoz mogli bi se kroz učinke prelijevanja postići i dodatni pozitivni učinci na hrvatsko gospodarstvo, osobito na smanjenje deficita vanjskotrgovinske bilance i vanjskog duga.

Preduvjet za takvu ciljanu politiku prema investitorima iz Europske Unije je uspostavljanje povoljnog institucionalnog okvira. Bez toga će svaka politika privlačenja stranih ulaganja ostati deklarativna i na razini dnevno političkih potreba, a njezini učinci neće moći biti bolji od dosadašnjih. S druge strane, institucionalna promjena i vladavina dobrih institucija učinit će Hrvatsku zemljom pogodnom za ulaganja pa će i politike privlačenja stranih investitora moći biti uspješne. Tada će politika privlačenja stranih investitora značiti politiku prosljeđivanja dobrih informacija o dobrim institucijama. Porezne olakšice i izuzeća kao i druge motivirajuće pogodnosti koje se uobičajeno daju investitorima doći će do izražaja tek s ostvarivanjem preduvjeta institucionalne promjene.

5.2.2. Institucije i financijski sustav

Prve naznake da će u Hrvatskoj izbiti snažna kriza vidjele su se u Vladi i Ministarstvu financija već tijekom trećeg kvartala 2008. godine. Nositelji vlasti pokušavali su širenjem optimizma umanjiti problem koji se tada već manifestirao snažnim padom fiskalnih prihoda. Međutim, zbog ograničene dostupnosti podataka o punjenju proračuna ta se manifestacija nije javno mogla vidjeti. Potražnja na kojoj je bio temeljen dotadašnji gospodarski rast naglo je pala zbog promjena uvjeta financiranja, pada potrošačkog povjerenja i pogoršanja tržišnih uvjeta. Došlo je također i do pada povjerenja u financijski sustav što je rezultiralo značajnim padom cijena dionica, povećanjem premije za rizik i povlačenjem depozita. Pad cijena dionica nije se bitno odrazio na poslovanje bankarskog sustava jer dionice su malim udjelima zastupljene u imovini banaka. No, budući da su banke vlasnici mirovinskih fondova, pad burze i vrijednosti portfelja na banke se odrazio neizravno. Zakonskom regulativom propisano je, između ostalog, da obvezni mirovinski fondovi moraju 50% kapitala ulagati u vladine

obveznice pa je to spriječilo veće gubitke, ali nedostatak dovoljno precizne regulative osjetio se kod kasnije kupovine dionica rizičnih poduzeća u kojima su banke-vlasnice fondova imale financijske interese. HANFA nije mogla spriječiti takve kupovine jer nisu bile u suprotnosti s postojećim propisima iako su poslovno i moralno bile vrlo dvojbene. Pridruživanjem Europskoj Uniji dio ograničenja koja su postavljena pred obvezne mirovinske fondove će se ukloniti pa će pitanje jakog i učinkovitog nadzora i kontrole njihovog poslovanja dodatno dobiti na važnosti. Sustav dobrovoljnih mirovinskih fondova u Hrvatskoj ima manje ograničenja, ali njegova je uloga zasad daleko manje značajna.

Koncem 2008. i početkom 2009. godine privatni sektor i država zbog potreba za vraćanjem dugova u stranoj valuti stvarali su pritisak na kunu pa je Hrvatska narodna banka u tri navrata u kratkom periodu intervenirala deviznim rezervama, a kasnije i ublažavanjem politike obveznih rezervi i regulative. Za održavanje povjerenja u bankarski sektor, početkom 2009. Vlada je učetverostručila osigurani iznos bankarskog depozita na 400.000 kuna. Zapravo je Vlada učetverostručila iznos za koji garantira ako banka, koja je u privatnom ili sad već u stranom državnom vlasništvu, propadne. Taj je potez vjerojatno doprinio sprječavanju nastanka paničnog povlačenja depozita i u tom vremenu otklonio mogućnost nastanka sistemske bankovne krize.

Više od 91% bankarskog sustava Hrvatske je u stranim rukama, s Austrijom kao najvećim investitorom (preko 60%), Italijom (preko 19%), Francuskom (7,4%) i Mađarskom (3,4%). Bankarski sustav je vrlo koncentriran, s četiri najveće banke koje drže oko 65% ukupne aktive. Zbog većeg broja manjih banaka koje su lokalnog karaktera i koje drže male tržišne udjele moguća su daljnja spajanja i još veća koncentracija u sektoru. Iako prema EBRD indikatoru Hrvatska ima dobro razvijen bankarski sektor, hrvatske su banke zbog stranog vlasništva izložene vanjskim utjecajima, osobito riziku bankovne zaraze (Krznar 2009). Strano vlasništvo hrvatskih banaka može u određenom trenutku djelovati kao sredstvo za prenošenje krize iz eurozone. Također i ovisnost o stranim izvorima povećava taj rizik. Budući da su zajmovi bili veći od raspoložive štednje, to implicira na financiranje iz stranih izvora. Visoka zaduženost zemlje i velike potrebe za stranom valutom radi servisiranja duga čine Hrvatsku ranjivom na vanjske utjecaje. Potrebno je smanjiti poziciju inozemnog duga, ali imajući u vidu da je 1. siječnja 2011. godine nastupila potpuna liberalizacija kapitalnih kretanja, u normalnim bi okolnostima, odnosno u okolnostima kada nisu prisutni učinci krize, to bio teško ostvariv zadatak. Naime, ostvarivanjem liberalizacije poduzećima je omogućeno izravno posuđivanje novca u inozemstvu što može dovesti do još većeg gomilanja vanjskog

duga i do solventno neodržive vanjske pozicije Hrvatske. S druge strane, eventualno oslobađanje odljeva može dovesti do bijega kapitala, poteškoća u bilanci plaćanja, servisiranju vanjskog duga te uzrokovati valutnu ili širu financijsku krizu. Budući da u kriznim uvjetima privatni sektor nastoji minimizirati gubitke, u dogledno vrijeme veći priljev izravnih kredita iz inozemstva neće biti izgledan.

Imovina komercijalnih banaka 2007. godine iznosila je 109,8% BDP-a, a 2009. 114,2%. Zbog smanjene aktivnosti banaka tijekom krize, ovaj porast udjela rezultat je pada BDP-a. Potraživanja od kućanstava krajem 2009. iznosila su 57,4% bankarske imovine, a oko 40% se odnosi na stambeno financiranje (EBRD 2010). Snažna konkurencija među bankama i deregulacija financijskog sektora dovele su do snižavanja kriterija, pa su i kućanstva sa srednjim i nižim dohodcima lako uspijevala dolaziti do kredita, čak i do onih koji su u sebi nosili veći valutni rizik poput kredita u švicarskim francima. Centralna banka ne regulira bankovni sustav učinkovito jer je hrvatski model gospodarskog rasta od 2000. do 2009. bio zasnovan na njegovoj deregulaciji i poticanju financijalizacije ekonomije (Radošević 2011, str. 48). Rastući dug kućanstava povećavao je izloženost i ranjivost banaka u slučaju pogoršavanja sposobnosti stanovništva za vraćanje dugova. Na opasnost od pada platežne moći stanovništva utjecala je denominacija kredita u stranim valutama, prvenstveno u eurima, s varijabilnim kamatnim stopama. Davanjem kredita s varijabilnim kamatnim stopama banke su izbjegle kamatni rizik i gotovo ga u potpunosti prenijele na klijente. Čak i hipotekarni krediti na rok od preko 20 godina imaju promjenjive kamatne stope pa je tako s fiksnim kamatama manje od 20% svih kredita kućanstvima. K tome, denominacijom kredita u strane valute, banke su na klijente prevalile i rizik od promjene tečaja. Visoka zaduženost kućanstava u inozemnim valutama, osobito u eurima predstavljat će problem eventualnim budućim promišljanjima o deprecijaciji kune od strane fiskalnih i monetarnih vlasti jer bi zbog deprecijacije moglo doći do naglog povećanja kreditnih obveza i osiromašivanja velikog dijela stanovništva. Prevalivši tečajni rizik i kamatni rizik na korisnike kredita, banke su transformirale vlastiti tržišni rizik koji se ticao samo njih u kreditni, odnosno sistemski rizik koji je potencijalna prijetnja kolaps financijskog sustava te za makroekonomsku stabilnost. Već početkom 2008. godine, prije nego što su učinci svjetske krize bili vidljivi u Hrvatskoj, MMF je upozorio da dug kućanstava premašuje 40% BDP-a i da je među najvećima u zemljama Središnje i Istočne Europe, odnosno da je usporediv s dugovima kućanstava nekih od ključnih zemalja Europske Unije te da je u makroekonomskom smislu takva razina duga razlog za zabrinutost (IMF 2008). Dugi period ekspanzije kredita u

Hrvatskoj doveo je do visoke vanjske zaduženosti, a kasniji pad cijena imovine izazvao je poremećaje u bilancama stanovništva ali i poduzeća, što za posljedicu može imati dugotrajnu bilančnu recesiju. Nadalje, potencijalna nemogućnost servisiranja dugova koja se s vremenom trajanja krize povećava dovodi banke do rizika nenaplativosti, osobito u dijelu hipotekarnih kredita gdje je vrijednost založene imovine pala ispod iznosa duga. Naizgled povoljan podatak da je vrijednost ukupne štednje stanovništva povećana ukazuje da su kućanstva značajno smanjila potrošnju u skladu s ponašanjem minimizacije dugova koje je simptom bilančne recesije. Naime, početkom 2014. godine devizna štednja stanovništva, oročena i depozitna iznosila je 134,5 milijardi kuna i bila je za 50,8 milijardi kuna odnosno za 60,7% veća nego početkom 2008. godine. Istovremeno, kunska štednja iznosila je 31,3 milijardi kuna i povećala se za 1,3 milijarde ili 4,7% u odnosu na isto razdoblje 2008. godine kad je iznosila 30,0 milijardi kuna (HNB, 2014b). Porast štednje ukazuje na oprez stanovništva i snažno odricanje od potrošnje, ali snažan porast devizne štednje ukazuje i na moguću spoznaju o apreciranoj vrijednosti kune i manjku povjerenja u dugoročnu održivost tečaja, osobito u uvjetima krize i gospodarskog pada.

Još je nešto važno napomenuti kod hrvatskog bankarskog sustava, a vezano je za promjene u ravnoteži bilanci: sve do 2013 godine nije bilo izvršeno realno knjigovodstveno iskazivanje aktive u bilancama banaka po tržišnim cijenama, naročito kod plasmana banaka u hipotekarne zajmove (Radošević 2011, str. 48). Ti su se zajmovi vodili po tržišnim cijenama iz 2007. godine koje su danas bitno korigirane pa je loša aktiva banaka bila nerealno nisko iskazana u financijskim izvještajima banaka. Banke radi toga nisu izdvajale dovoljne rezervacije za eventualne gubitke što je uvećavalo iskazivanja njihovih financijskih rezultata te dovodilo do deviznog odljeva s osnovi dobiti iz Hrvatske. U 2013. godini imovina banaka je revalorizirana pa je dobit u odnosu na 2012. godinu bila manja za 73,1% i iznosila je 0,7 milijardi kuna. kuna.

Nerealno nisko iskazana loša aktiva banaka utječe na nerealno iskazivanje kapitalne osnovice koje se radi toga iskazuje previsoko. Neizravno, u slučaju vanjskog šoka ili recesije to dovodi do nestabilnosti hrvatskog financijskog sustava. Posljedično to dovodi do problema u tijekovima novca banaka pa su banke suzdržane u odobravanju novih kredita poduzećima.

Grafikon 19.: Dobit banaka u Hrvatskoj, u milijardama kuna

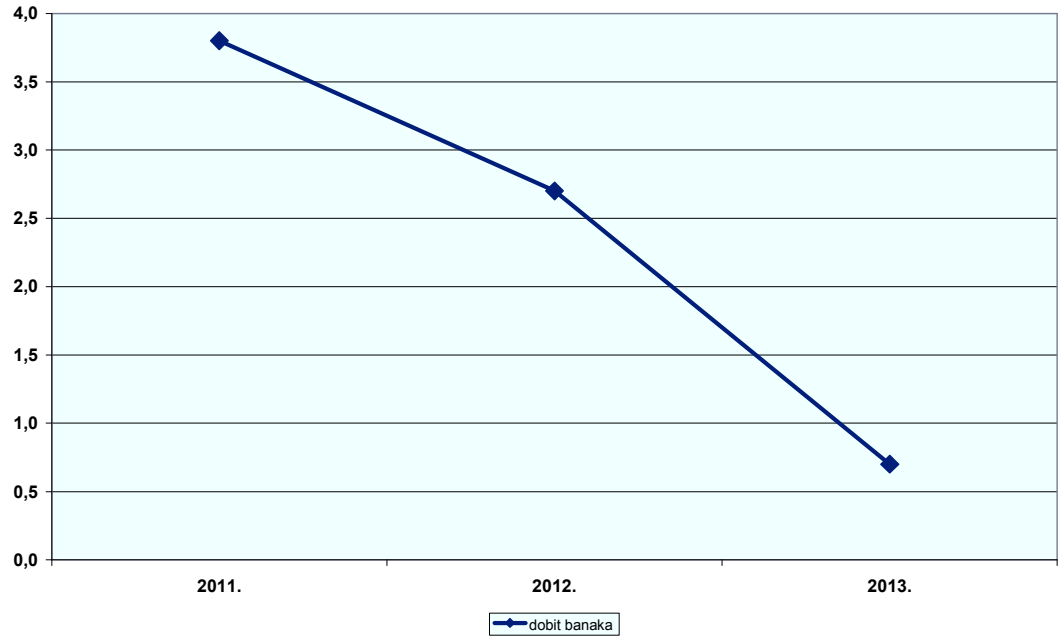

Izvor: HNB 2014c , 63

Problemi s Karlovačkom bankom te likvidacija Credo banke čija je loša aktiva premašila razinu kapitalne osnovice izazvala je i dodatno potencirala nestabilnost hrvatskog bankarskog sustava, ali i ukazala da HNB ne uspijeva djelovati preventivno te da nositelji fiskalne i monetarne vlasti nemaju dovoljno dobar razrađen sustav mjera kontrole niti upravljanja krizom. U slučaju sloma neke od većih banaka u stranom vlasništvu do čega bi moglo doći uslijed vanjskih šokova i vlasničkog prenošenja utjecaja problem bi bio daleko veći. Državna agencija za osiguranje štednih uloga i sanaciju banaka imala bi nedovoljne rezerve za isplatu osigurane štednje, a ne postoje razrađene mjere za slučaj sistemske bankovne krize.

5.3. INTEGRACIJA HRVATSKE U INSTITUCIONALNI OKVIR EUROPSKE UNIJE

Proces pridruživanja EU i EMU, pred Hrvatsku je postavio zahtjev dostizanja određenog stupnja razvoja, odnosno ispunjavanja kriterija realne, strukturne i nominalne konvergencije. Realna konvergencija podrazumijeva smanjivanje razlika u razinama razvijenosti: BDP/pc, nominalnih nadnica, ravnoteže tečaja i cijena vanjskotrgovinskih dobara i usluga. Strukturna

konvergencija podrazumijeva financijsku otvorenost, mobilnost faktora proizvodnje, visok udio međusobne trgovine te sličnost ekonomskih struktura. Nominalna konvergencija podrazumijeva zadovoljavanje Kopenhaških, Madridskih i Mastriških kriterija. Kopenhaški kriteriji propisuju da je za članstvo potrebno ispuniti uvjete: 1) *Političke kriterije*: stabilnost institucija, demokracija, vladavina prava, poštovanje ljudskih prava i prava manjina; 2) *Ekonomske kriterije* koji podrazumijevaju pitanja tržišta, makroekonomske stabilnosti, razvijenosti financijskog sustava te funkcioniranja pravnog sustava; 3) *Institucionalne kriterije* koji znače sposobnost prihvaćanja obveza koje članstvo nameće. Madridski kriteriji odnose se na prilagodbu javne uprave standardima i normama EU. Mastriški kriteriji odnose se na pristup EMU: 1) *Inflacija* koja ne smije biti veća od 1,5% od prosjeka tri članice s najnižom inflacijom, 2) *Dugoročne kamatne stope*, najviše 2% iznad tri zemlje u kojima su kamate najniže, 3) *Proračunski deficit* koji ne smije biti veći od 3% BDP-a, 4) *Javni dug* koji ne smije prijeći 60% BDP-a i 5) *Stabilnost valute* uz dopuštene granice fluktuacije valja održavati dvije godine prije ulaska u EMU

Jedan od načina na koji se može pratiti proces konvergencije je putem pokazatelja DCEI – *Deka Convergence European Indicator*, koji razlikuje četiri vrste konvergencije: monetarnu, fiskalnu, ekonomsku i institucionalnu. U sklopu monetarne konvergencije promatraju se stopa inflacije, kamatna stopa, devizni tečaj i stopa rasta kredita. Fiskalna konvergencija prati udjele javnog duga, vanjskog duga te privatne potrošnje u BDP-u. Institucionalna konvergencija prati institucije pravne države, uspješnost politike, pregovore s EU, i razvijenost bankarskog sektora, a ekonomska odnosno realna konvergencija odnosi se na BDP/pc, udio poljoprivrede u BDP-u, udio trgovine s EU u ukupnoj trgovini te na stopu nezaposlenosti. Na temelju sve četiri vrste konvergencije sastavlja se ukupni pokazatelj konvergencije. U tablici 5 prikazani su DCEI pokazatelji konvergencijskog procesa svih odabranih tranzicijskih država kroz vremenski period od 2001. do 2006. godine. Slovne oznake u stupcima predstavljaju početna slova svake pojedine konvergencije: ukupne, ekonomske, institucionalne, monetarne i fiskalne.

Hrvatska se do 2006. godine nalazila u donjem dijelu grupe promatranih tranzicijskih zemalja, s time da je do kraja promatranog razdoblja ostala na zadnjem mjestu. Maksimalne vrijednosti indikatora su 100 i one predstavljaju prosječnu vrijednost promatrane kategorije u EU. Tako podatak realne konvergencije Hrvatske za 2006. od 35 znači da je Hrvatska po tom kriteriju postigla 35% prosječne vrijednosti u Europskoj Uniji.

Tablica 6. Proces konvergencije u odabranim tranzicijskim zemljama, mjereno DCEI pokazateljem

Red. br.	Država	2001.					2004.					2006.				
		U	E	I	M	F	U	E	I	M	F	U	E	I	M	F
1	Češka	**78**	85	70	95	65	**82**	90	80	95	65	**85**	85	80	100	75
2	Slovačka	**67**	45	75	80	75	**73**	60	80	85	70	**81**	75	80	90	80
3	Mađarska	**77**	80	80	70	80	**73**	85	85	65	60	**75**	90	85	75	55
4	Poljska	**72**	60	75	80	75	**76**	60	85	85	75	**79**	65	85	90	80
5	Estonija	**77**	70	80	75	85	**82**	75	85	85	85	**81**	85	85	75	80
6	Latvija	**70**	60	70	75	75	**69**	55	85	70	70	**77**	75	85	65	85
7	Litva	**66**	35	70	90	85	**68**	40	80	80	85	**74**	60	80	75	85
8	Bugarska	**51**	30	55	70	60	**59**	25	80	75	80	**65**	35	80	75	85
9	Rumunjska	**40**	45	50	15	75	**42**	50	75	10	80	**63**	55	80	40	90
10	Slovenija	**76**	95	85	65	65	**83**	100	80	80	75	**83**	95	80	75	85
11	Hrvatska	**51**	n/a	n/a	n/a	n/a	**47**	30	55	75	40	**59**	35	60	80	70

Izvor: Emerging Market Outlook, https://www.dekabank.de/db/de/index.jsp (21.09.2011)

Pokazatelji monetarne i fiskalne konvergencije za Hrvatsku su očekivano visoki zbog odabrane makroekonomske i monetarne politike. Monetarnu konvergenciju Hrvatska ostvaruje prvenstveno zbog politike tečaja. Međutim Hrvatska najviše zaostaje u realnoj konvergenciji, što je također posljedica odabranih politika. Hrvatska je zapravo 2004. godine konvergirala Rumunjskoj i divergirala od Europske Unije, što se vidi na grafikonu 20.

Grafikon 20. Ukupni DCEI pokazatelj za odabrane tranzicijske zemlje, 2001.-2006.

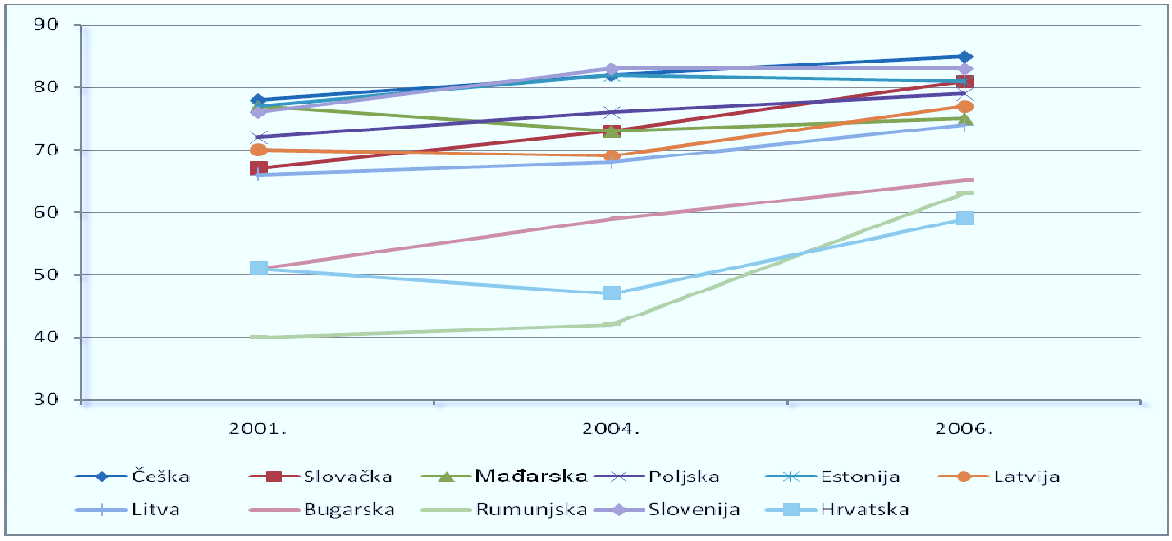

Izvor: Emerging Market Outlook, https://www.dekabank.de/db/de/index.jsp (21.09.2011)

Godine 2006. DCEI pokazatelj i dalje je bio nizak, a na njega su utjecali visoka nezaposlenost, visoki udio poljoprivrede u BDP-u te već tada visoki vanjski dug (Hornung 2008). S druge strane, primjetan je konvergencijski pomak Bugarske, a osobito Rumunjske koja je 2006. godine pretekla Hrvatsku. Iduće godine Bugarska i Rumunjska primljene su u članstvo Europske Unije. Konvergenciju Hrvatske Europskoj Uniji karakterizirala je sporost procesa.

Već 2009. godine je izvješće Svjetske banke o konvergenciji Hrvatske s Europskom Unijom predviđalo pogoršanje procesa realne konvergencije, dijelom zbog dotadašnjih temelja rasta a dijelom zbog utjecaja krize u okruženju (The World Bank 2009). Naime, domaća potražnja koja je bila glavni pokretač rasta u Hrvatskoj oslanjala se na veliku dostupnost i priljeve stranog kapitala. Budući da se zbog financijske krize, povećane odbojnosti prema riziku i smanjene međunarodne likvidnosti dostupnost inozemnog kapitala značajno smanjila, posljedice su se snažno osjetile na stopi rasta hrvatskog gospodarstva. Uz dosadašnji model rasta Hrvatska u razumnom vremenskom roku neće moći zatvoriti jaz dohotka i postići realnu konvergenciju s Europskom Unijom. Velika prepreka gospodarskom rastu je niska stopa rasta izvoza koja je konstantno niža od zemalja u okruženju. Hrvatska stopa zaposlenosti među najnižim je stopama u EU-28 pa je doprinos radne snage gospodarskom rastu u Hrvatskoj nizak. Dosadašnji model gospodarskog rasta nije rezultirao značajnim kreiranjem radnih mjesta odnosno značajnim povećanjem stope zaposlenosti. To međutim također znači i da postoje neiskorištene rezerve radne snage na koje bi se eventualno moglo računati. Nadalje, udio zaposlenih u poljoprivredi iznosi 14% i oko četiri puta je veći od prosjeka EU-15. S druge strane, u odnosu na EU-15, produktivnost hrvatske poljoprivrede je niska zbog visoke usitnjenosti zemljišta. Dominantna uloga koju imaju obiteljska poljoprivredna gospodarstva i usitnjeno vlasništvo nad zemljom ne djeluje poticajno za ulaganja u strojeve i opremu. Veliki udio zaposlenih i niska razina kapitala u poljoprivredi predstavlja ograničenje povećanju produktivnosti radne snage. Uzevši u obzir dosadašnju sporu konvergenciju, osobito sporu realnu konvergenciju, jedan od prioriteta hrvatske politike treba biti povećanje stopa gospodarskog rasta. Premda očuvanje sadašnje makroekonomske politike doprinosi nominalnoj konvergenciji, Hrvatska bi se s obzirom na situaciju u okruženju trebala preorijentirati na model rasta baziran na povećanju produktivnosti i na izvozu.

Praksa je pokazala da gospodarstvo koje nije konkurentno ne može iskoristiti potencijalne koristi od pridruživanja Europskoj Uniji (Fratzscher i Bussiere 2004, str. 22). S obzirom na krizu eurozone 2011. i 2012. godine, pitanje odabira između nominalne i realne konvergencije

postaje sve više strateško pitanje hrvatske politike. Kriza eurozone bila je posljedica, između ostaloga, strukturnih problema Europske monetarne unije koji proizlaze iz neusklađenosti visokog stupnja monetarne integracije i niskog stupnja političke integracije (Radošević 2012, str. 128). Fiskalna se politika vodi na nacionalnim razinama što dovodi do nedovoljne koordiniranosti ekonomskih politika članica Europske Unije i Europske monetarne unije, a istovremeno je monetarna politika zajednička i vodi se na nadnacionalnoj razini putem Europske centralne banke. To je dovelo do postojanja restriktivne monetarne politike i istovremenog postojanja ekspanzivnih fiskalnih politika. Nadalje, iako se monetarna politika Europske monetarne unije vodi na nadnacionalnoj razini, nadzor komercijalnih banaka ostao je u domeni nacionalnih centralnih banaka što je omogućilo izostanak kontrole najvećih europskih *cross-border* banaka. To je pak omogućilo moralni hazard tih banaka i nastanak dužničke krize kod pojedinih članica Europske monetarne unije.

Zbog krize u eurozoni, ali i zbog produbljivanja krize u Hrvatskoj, mogu se očekivati divergentna makroekonomska kretanja (EBRD, 2014.). Hrvatska treba strateški odrediti odnos između nominalne i realne konvergencije, pazeći pri tom na troškove konvergencije. Troškovi konvergencije upravo su posljedica odabira između te dvije konvergencije i njih će Hrvatska snositi u potpunosti bez obzira na njihovu visinu. Troškovi nastaju jer proces nominalne konvergencije može negativno djelovati na proces realne konvergencije. Drugim riječima, zadovoljavanje Mastriških kriterija može negativno djelovati na približavanje BDP/pc Hrvatske i EU te na smanjivanje razlika u produktivnosti i razinama cijena. Konflikti realne i nominalne konvergencije najprije se vide u zadovoljavanju kriterija niske inflacije što negativno djeluje na rast i na produktivnost te na kriterij deviznog tečaja (Cf: Bilas 2005, str. 225; Gaspar 2001; Bilas 2008).

Zadovoljavanje kriterija inflacije može se negativno odraziti na rast jer su više stope rasta obično vezane uz više stope inflacije. Niža stopa inflacije u Hrvatskoj ostvarivala se restriktivnom monetarnom i fiskalnom politikom što je dovelo do realno nižih stopa rasta od mogućih, do niže zaposlenosti i do aprecijacije nominalnog deviznog tečaja te posljedično do gubitka konkurentnosti. Nadalje, jedan od ciljeva realne konvergencije – ostvarivanje više razine proizvodnosti mogao bi izazvati inflaciju. Prilikom ostvarivanja Mastriškog kriterija o kontroli inflacije, zbog djelovanja Balassa-Samuelsonovog[36] efekta može doći do deflacije.

[36] Balassa-Samuelsonov efekt prema kojemu je u tranzicijskim zemljama produktivnost veća u sektoru vanjskotrgovinskih roba nego u sektoru lokalnih roba. To utječe na rast cijena lokalnih dobara i uzrokuje porast cijena u cijeloj zemlji te rezultira inflacijom, prema: (Kersan-Škabić i Mihaljević 2010, str. 14)

Ostvarivanje niske inflacije može se dakle ostvariti uz troškove nižeg rasta i dodatnog povećanja jaza u BDP/pc Hrvatske i EU. Što je veća dezinflacija u procesu nominalne konvergencije, konvergencijski će troškovi biti veći. Još jedan vid troškova konvergencije ogleda se u smanjivanju javnog duga i proračunskog deficita putem fiskalne konsolidacije što za posljedicu također može imati smanjivanje stope rasta. Na javni dug i proračunski deficit može se utjecati smanjivanjem ulaganja u infrastrukturu ili u društvene djelatnosti poput zdravstva, školstva, znanosti, što u kratkom i dugom roku ima negativno djelovanje na rast. Zadovoljavanje Mastriških kriterija, odnosno nominalne konvergencije može biti ostvareno na teret dodatnog povećanja nezaposlenosti i povećanja razlike u ostvarenom BDP/pc pa se Hrvatska mora strateški odrediti prema ovom izboru. To znači preispitivanje konvergencijskih prioriteta i spremnost na troškove koji bi iz toga mogli proisteći. Kod Hrvatske situaciju dodatno komplicira trajno postojanje dvostrukog deficita: deficita platne bilance i proračunskog deficita (Santini 2010, str. 62; Jošić i Jošić 2011, str. 13) U vrijeme rasta proračunski se deficit financirao deficitom tekuće platne bilance, ali u vrijeme krize uravnoteženje tekućeg računa platne bilance rezultira rastućim deficitom proračuna. Ispunjavanje Mastriških kriterija tada zahtijeva ili povećanje fiskalnih prihoda ili smanjenje proračunskih rashoda što praktički znači dodatne konvergencijske troškove koje će podnijeti stanovništvo i gospodarstvo Hrvatske. Druga opcija je nominalna divergencija i privremeno odstupanje od Mastriških kriterija. U postojećim uvjetima Hrvatska ima izbor da li putem monetarnih i fiskalnih politika koristiti monetarni i fiskalni suverenitet radi jačanja svoga gospodarstva odnosno ostvarivanja ciljeva realne konvergencije ili se opredijeliti za ispunjavanje kriterija nominalne konvergencije. Ne bude li hrvatsko gospodarstvo postiglo veću konkurentnost neće biti u stanju iskoristiti potencijalne koristi od članstva. U tom kontekstu Hrvatska treba pronaći način da potakne svoje gospodarstvo i da ubrza realnu konvergenciju pazeći pri tome da ne ugrozi svoju budućnost unutar Unije. Mjere koje bi se u tom smislu donijele trebaju prvenstveno podići produktivnost i konkurentnost hrvatskog gospodarstva. Čak je u svojem izvješću i Svjetska banka zaključila da je Hrvatskoj potreban drugačiji model rasta, onaj koji će biti zasnovan na izvozu i investicijama u izvozni sektor i privlačenje izvozno orijentiranih stranih investicija. Potrebno je privući *greenfield* investicije u proizvodni i izvozni sektor koje će doprinijeti povećanju produktivnosti i aktiviranju rezervi radne snage.

Preduvjet za to je predvidljivost institucionalnog okruženja i uspostavljanje sustava u kojem će transakcijski troškovi biti niski. To se postiže prisutnošću institucija koje podržavaju povoljno poslovno i društveno okruženje, odnosno institucija koje doprinose smanjenju nesigurnosti i snižavanju transakcijskih troškova. To se prvenstveno odnosi na odsustvo korupcije, vladavinu prava, zaštitu prava vlasništva i sigurnost provedbe ugovora, a postiže se institucionalnom promjenom. Na taj način, institucionalna promjena postaje ne samo preduvjet bržeg gospodarskog rasta i razvoja Hrvatske nego i čimbenik brže realne i ukupne konvergencije Republike Hrvatske Europskoj Uniji.

6. MODEL UTJECAJA INSTITUCIONALNIH REFORMI NA GOSPODARSKI RAST NOVIH ČLANICA EUROPSKE UNIJE I REPUBLIKE HRVATSKE

Ovo se poglavlje bavi analizom institucionalnog razvoja i ekonomskog rasta u odabranim tranzicijskim zemljama i Hrvatskoj. Hrvatska se promatra kao tranzicijska zemlju koja je 2013. godine postala 28. članica Europske Unije i u tom je smislu uspoređena s tranzicijskim zemljama koje su Europskoj Uniji pristupile ranije. Zaključci ekonometrijske analize prikazani su u posljednjem dijelu ovoga poglavlja.

6.1. PODACI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U ovome se dijelu, nakon pobližeg opisivanja prostornog i vremenskog izbora podataka, definiraju varijable modela i objašnjavaju se njegove postavke. U okviru empirijskog istraživanja primijenjeni su modeli panel regresijske analize kojom se dokazuje povezanost institucionalnih reformi i gospodarskog rasta. Iako se istraživanje temelji na podacima za tranzicijske ekonomije, rezultati ekonometrijske analize primjenjivi su za donošenje zaključaka o učincima institucionalnih reformi u Republici Hrvatskoj. Na temelju istraživanja utvrđena su specifična područja u okviru institucionalnog sustava koja na temelju reforme mogu dovesti do značajnog gospodarskog rasta te rasta izvoza.

6.1.1. Prostorna i vremenska dimenzija podataka

Cilj ove doktorske disertacije je istražiti da li je institucionalni razvoj imao utjecaja na gospodarski rast u tranzicijskim zemljama i može li se na temelju toga zaključiti ima li institucionalna promjena važnost za budući rast hrvatskog gospodarstva te utvrditi značajnost takvih reformi. Da bi se navedeno istraživanje provelo, prije svega se pristupilo izradi panel baze podataka koju karakterizira korištenje longitudinalnih podataka, odnosno podataka s prostornom i vremenskom dimenzijom. Uz Hrvatsku, odabrano je deset tranzicijskih zemalja koje su se ranije pridružile Europskoj Uniji i koje su prolazile kroz proces institucionalne

promjene. Budući da je Hrvatska zadnja tranzicijska država koja se pridružila Europskoj Uniji, izbor tih zemalja čini se logičan, tim više što s određenim brojem tih zemalja Hrvatska ima političke, povijesne, prometne i kulturološke veze. Te zemlje su Češka, Slovačka, Mađarska, Poljska, Estonija, Latvija, Litva, Bugarska, Rumunjska i Slovenija. K tome, Mađarska i Slovenija zemlje su koje s Hrvatskom imaju i zajedničku granicu. Sagledava se relativni položaj Hrvatske u odnosu na navedene zemlje u smislu institucionalnog razvoja i utvrđuje se u kojoj se mjeri te razlike poklapaju s razlikama u ekonomskoj uspješnosti.

Do promjene političkih režima u tim zemljama došlo je u istom povijesnom razdoblju pa je moguće pratiti institucionalni napredak od sličnih polazišnih osnova. Neke su zemlje samostalnost stekle razdruživanjem iz bivših država mirnim putem, a Slovenija i Hrvatska prošle su kroz rat. Tranzicijski proces i institucionalni razvoj u Hrvatskoj silom ratnih prilika morao je biti drugačiji nego primjerice u Češkoj ili Slovačkoj ili u nekoj od država koje su zadržale kontinuitet. Uvažavajući navedene različite postavke ulaska u tranzicijski proces, istraživanje obuhvaća podatke o institucionalnim varijablama od 1996. godine. Naime, 1996. godine Republika Hrvatska imala je podudarne vrijednosti ocjena institucionalnih varijabli sa prosjekom istih za tranzicijske ekonomije. Stoga se može reći da je, u institucionalnom smislu, od 1996 godine prisutan kontinuitet razvoja institucionalnih struktura i procesa koji nije presudno uvjetovan egzogenim učincima (ratnim prilikama i slično). Takva postavka je važna i zbog dokazivanja teze da razvoj neformalnih institucija traje godinama i da je njihova promjena dugotrajan proces. Takav je dokaz važan zbog preporuka za Hrvatsku i za bilo koju drugu zemlju u kojoj se očekuje rasprava o institucionalnoj promjeni jer bi pokazao da jednostavno kopiranje i primjena modela institucionalne promjene iz neke države ili regije, bez uvažavanja specifičnosti koje pojedina zemlja ima ne bi dalo očekivane rezultate. Prema tome bi preuzimanje dostignuća od institucionalno uspješnih zemalja bilo dobro i poželjno, ali uz uvjet prilagodbe svakoj specifičnoj situaciji, povijesnom naslijeđu i početnim uvjetima. U tom smislu, u zemljama koje su bile u zajedničkoj državi očekuje se da slične neformalne institucije imaju i slično djelovanje.

Zadaća modela je testiranje temeljne znanstvene hipoteze:

Znanstveno utemeljenim metodama moguće je dokazati da postoji značajan pozitivan utjecaj institucionalnih reformi na ekonomski rast tranzicijskih zemalja (novih članica EU) i Republike Hrvatske u razdoblju od 1996. do 2012. godine što stvara pretpostavke koje su bitne za buduće stope rasta hrvatskog gospodarstva.

Tako postavljena temeljna znanstvena hipoteza implicira više pomoćnih hipoteza:

PH1: Postoji pozitivna korelacijska veza između institucionalnog razvoja i ekonomskog rasta te rasta izvoza. Potpora odgovarajućih institucija pozitivno djeluje na postizanje boljih ekonomskih rezultata.

PH2: Razvoj neformalnih institucija je dugotrajan proces i njihova promjena traje godinama. Zemlje sa sličnim neformalnim institucijama te makroekonomskim, demografskim i drugim postavkama imaju određene zajedničke karakteristike. Takvo polazište ne isključuje stajalište da svaka zemlja mora razvijati svoje načine provođenja institucionalne promjene jer bi zbog specifičnosti svake zemlje jednostavno kopiranje i implementacija tuđeg modela moglo biti neuspješno i neučinkovito.

PH3: Na ekonomske rezultate tranzicijskih zemalja pa tako i Hrvatske utječu i institucije koje su izravno povezane s visinom transakcijskih troškova, kao što je učinkovitost vlasti, ali i institucionalni segmenti koji izravno utječu na gospodarske aktivnosti kao što je razina konkurentnosti. Unaprjeđenje djelovanja takvih institucija odrazilo bi se na bolje ekonomske rezultate Hrvatske.

Tranzicijske zemlje predstavljaju skupinu zemalja sa vrlo sličnim početnim uvjetima te predstavljaju izuzetno značajan skup za proučavanje utjecaja institucionalnih reformi na razvoj jer se na njihovom primjeru može dokazati da institucionalne promjene imaju značajne gospodarske učinke.

Institucionalni sustav koji smanjuje transakcijske troškove pruža podršku za ekonomski rast i razvoj tako što potiče inovacije, dovodi do tehnološkog napretka čime pruža poticaj za ekonomski rast i razvoj.

Pod institucijama za potrebe ovog rada podrazumijeva skupina pravila, zakona i propisa koja obuhvaća sustav zakona, financijski sustav, prava vlasništva, međunarodne odnose, kulturu, religiju i duga pravila ili ograničenja koja se u svakodnevnom ponašanju i poslovanju moraju poštivati. Viši stupanj institucionalnog razvoja povezan je s višim razinama bruto domaćeg proizvoda po stanovniku.

Primarni zadatak ovog modela je da se testiranjem navedenih hipoteza, uz pomoć matematičko-ekonometrijskih metoda pokaže važnost institucionalne promjene i opravdanost uvođenja kategorije institucija i institucionalne promjene u raspravu o ekonomskom rastu Hrvatske.

Kada se govori o ekonomskom rastu, obično se misli na rast BDP/pc kroz dugi vremenski period. Međutim, za promatranje rasta kod tranzicijskih zemalja postoje ograničenja kojima se potrebno prilagoditi. Tranzicijske zemlje prošle su kroz dinamični period promjene političkih režima i uspostavljanja nove stabilizacije. Zajedno s društvenim uređenjima mijenjali su se i načini organiziranosti država pa mnoge pojave ili nisu kvalitetno praćene ili ne postoje dokumentirani podaci o njima. U tom smislu, ograničavajući čimbenik je nedostatak relevantnih i usporedivih podataka za prvo vrijeme tranzicije, a za neke od država i za vrijeme prije političkih promjena. Zbog kratkog vremenskog razdoblja za koje postoje raspoloživi podaci svako istraživanje koje se odnosi na tranzicijske zemlje unaprijed je ograničeno. Nadalje, podaci koji i postoje teško su usporedivi s podacima iz drugih država zbog iskazivanja u domaćim valutama i različitih tečajnih pristupa te zbog teško mjerljivog utjecaja neslužbenog gospodarstva. Kako je navedeno, početna godina za koju postoje usporedivi podaci za svaku pojavu i za sve promatrane države je 1996. Stoga je to početna godina u ovoj panel analizi. Godinu 2008. obilježio je početak svjetske financijske krize koja je utjecala na promjene makroekonomskih pokazatelja svih promatranih država. Zbog djelovanja krize ponegdje se mogu očekivati rezultati koji bi inače bili drugačiji i koji bi mogli utjecati na rezultate i dovesti do pogrešnih zaključaka. Stoga se vodilo računa da ekonometrijske metode upotrijebljene u ovom istraživanju uvažavaju mogućnost utjecaja takvih vanjskih čimbenika koji mogu značajno obezvrijediti preciznost i valjanost empirijskih rezultata. Upravo iz razloga kratkoće vremenske serije koja proizlazi iz nepostojanja podataka s jedne strane te djelovanja krize i iskrivljavanja rezultata s druge strane, kao metoda za testiranje hipoteze o utjecaju institucija na ekonomski rast odabrana je panel regresijska analiza. Navedena ograničenja modela nameću potrebu opreznog pristupa kod proučavanja ekonomskog rasta tranzicijskih zemalja i kod interpretacije rezultata matematičko-ekonometrijskih istraživanja. Također je potrebno naglasiti da postoji problem cirkularne kauzalnosti koja predstavlja stalnu interakciju i međusobni utjecaj nezavisnih na zavisne varijable i obratno. Ovim se radom želi utvrditi postoji li jasna veza između institucija i ekonomskog rasta pa u tom smislu u ovom modelu institucije predstavljaju egzogenu varijablu.

Naime, brojna su istraživanja (Baro 1991; Mauro 1995; Knack i Keefer 1995; Bassanini, Scarpetta i Hemmings 2001; Rodrik, Subramanian i Trebbi 2002; Acemoglu, Johnson i Robinson 2004; (…)) potvrdila da institucije utječu na ekonomske rezultate i u razvijenim i u nerazvijenim zemljama pa će se za potrebe ovog rada podrazumijevati da ni u tranzicijskim zemljama taj smjer nije drugačiji.

6.1.2. Definiranje varijabli modela

Longitudinalni podaci s prostornom i vremenskom dimenzijom koriste se u empirijskom dijelu istraživanja. Načini na koji institucije utječu na ekonomski rast brojni su i višeznačni te djeluju putem raznih i brojnih kanala. Također, s trenutno raspoloživim podacima niti načini na koji institucije snižavaju ili povećavaju transakcijske troškove ne mogu biti precizno definirani, osobito jer mnogi od tih načina djeluju u međuzavisnosti i djeluju jedni na druge. Za potrebe ovog modela bitno je pokazati da institucije u ekonomskom rastu Hrvatske i tranzicijskih zemalja imaju važnu ulogu i da se njihovim povećanjem može doprinijeti povećanju ekonomskog rasta. U tom smislu proučavat se djelovanje institucija na bruto domaći proizvod po glavi stanovnika (BDP/pc) za promatrane zemlje. U istraživanjima ovakve vrste često se postavlja pitanje je li bolje koristiti prosječne stope rasta realnog BDP-a (prosječne stope rasta koristili su npr. Barro 1991; Vijayaraghavan i Ward 2001) ili je bolje koristiti razine BDP-a po stanovniku. Zbog kratkog vremena promatranja i zbog velikih i dinamičnih promjena kroz koje su prolazila gospodarstva tranzicijskih zemalja, prikladnije je koristiti razine BDP-a/pc (Acemoglu, Johnson i Robinson 2004; Pritchett 2012). Zbog potrebe usporedivosti koja proizlazi iz iste metodologije prikupljanja podataka za sve promatrane zemlje, za podatke o BDP-u po glavi stanovnika korištena je baza podataka Svjetske banke, a radi usporedivosti podaci se iskazuju u stalnim cijenama iz 2010. godine.

Slijedeća zavisna varijabla koja se promatra je udio izvoza u BDP-u. Naime, u prethodnim dijelovima doktorske disertacije izlaže se da je gospodarski rast Hrvatske u proteklom razdoblju bio temeljen na domaćoj potrošnji potaknutoj inozemnim kreditiranjem i da je dugoročno neodrživ. Potrebno je promijeniti model gospodarskog rasta koji će biti temeljen na investicijama u proizvodni i investicijski sektor. U tom smislu, potrebne su domaće i strane *greenfield* investicije.

Hrvatska je dosada privukla značajne iznose izravnih stranih investicija, ali te su investicije bile u tzv. *nontradable* sektoru i nisu polučile pozitivne efekte prelijevanja (Bilas, Franc 2006; Lovrinčević, Marić, Mikulić, 2005; Babić, Pufnik, Stučka 2012) niti su doprinijele zapaženom povećanju proizvodnje ni izvoza, za razliku od institucionalno naprednijih tranzicijskih zemalja kod kojih je to bio slučaj. Zbog toga se ne proučava utjecaj institucija na privlačenje investicija nego na udio izvoza u BDP-u. Brojni su autori dokazali da institucije utječu na privlačenje investicija odnosno na investicijsku aktivnost u zemlji općenito (Kumar: 2007; Alfaro:2003; Botrić, Škuflić: 2006; Zakharov, Kušić: 2003). Investicije koje doprinose tehnološkom napretku, proizvodnji i izvozu izravno su u funkciji ekonomskog rasta. Iz tog se razloga istražuje povezanost institucija i izvoza u promatranim tranzicijskim zemljama.

Dostignuti institucionalni razvoj uzima se kao nezavisna varijabla u panel analizi. Postoje brojni načini mjerenja institucionalnog razvoja, ali zajednički nedostatak svima je da su subjektivne naravi i snažno odražavaju percepcije. Kompozitni indeksi često u sebi znaju sadržavati podatke koji su međusobno korelirani i s problemom simultanosti, pa je potreban dodatni oprez prilikom njihove interpretacije. Međutim, takvi načini mjerenja čine metodološki konzistentne baze podataka koje se godinama izrađuju za mnoge zemlje u svijetu, a do razvoja unaprijeđenijih pokazatelja razvoja institucija takve pokazatelje valja upotpunjavati i drugim pokazateljima. (Budak, Sumpor: 2009, str. 179). U tom smislu, u modelu se koristi kompozitni indeks Heritage ukupni indeks ekonomskih sloboda. To je neponderirani prosjek vrijednosti 10 indeksa pojedinih sloboda i to: sloboda poslovanja, sloboda trgovine, monetarna sloboda, fiskalna sloboda, vlasnička prava, sloboda od utjecaja države, sloboda ulaganja, financijska sloboda, sloboda od korupcije i sloboda radne snage. Stručni autoritet Heritage Foundation ima veliki utjecaj na formiranje stavova zapadnih investitora o gospodarskoj politici i političkoj stabilnosti te institucionalnom razvoju promatranih zemalja (Baletić, Budak: 2007, str. 815). Nadalje, Heritage Indeks ekonomskih sloboda intenzivno se citira i popularna je mjera ocjene napretka tržišnih reformi. Premda indeks ekonomskih sloboda u svojoj suštini odražava svjetonazor liberalnih društava kojima su takve vrijednosti tradicionalno usađene i povijesno prihvaćene kao prirodne i premda se takav normativni sustav ne bi trebao u kratkome roku nametati ostalim zemljama, ipak je vrlo koristan za ispitivanje i uspoređivanje institucionalne razvijenosti jer se set pokazatelja kojima se koristi zasniva na metodološki konzistentnim međunarodno usporedivim bazama podataka.

U modelu se koristi i EBRD indeks institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja[37]. S obzirom da se njemu u okviru panel analize posvećuje posebna pažnja, korisno je dekomponirati ovaj indeks kako bi se omogućila detaljnija analiza utjecaja pojedinih indeksa na gospodarski rast.

Indeks institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja predstavlja ocjene EBRD-ovog Ureda glavnog ekonomista o napredovanju zemalja u tranziciji. Određivanje vrijednosti indeksa zasniva se na klasifikacijskom sustavu koji je razvijen 1994. godine. Indeksi poprimaju vrijednosti od 1 do 4+, gdje 1 predstavlja neznatne promjene od statusa rigidne planske ekonomije do 4+ što označava razinu standarda razvijene tržišne ekonomije. Procjene se rade u šest područja:

1. privatizacija velikih sustava

2. privatizacija malih i srednjih poduzeća

3. kvaliteta vlasti te restrukturiranje poduzeća

4. cjenovna liberalizacija

5. trgovina i vanjskotrgovinska razmjena

6. konkurentnost[38]

Slijedeći pokazatelj kojim se provjerava utjecaj vladavine prava na zavisne varijable je pokazatelj vladavine prava prema Worldwide Governance Indicators (WGI) – Rule of Law (vladavina prava). To je indikator kojega objavljuje Svjetska banka, a koji odražava mjeru do koje postoji povjerenje da će se pravila poštovati, a osobito da će se provoditi ugovori i štititi vlasnička prava. Odražava razinu povjerenja u policiju, sudstvo kao i mogućnost za nastanak kriminala i nasilja. Pored navedenog u redu se koristi i pokazatelj učinkovitosti vlade (Government Effectiveness) koji odražava percepcije kvalitete javnih usluga, civilnog društva i stupnja njegove neovisnosti od političkih pritisaka, kvaliteta formulacije politika i njihove implementacije te kredibiliteta vlasti u okviru predanosti provođenja takvih politika. Treba napomenuti da se WGI sastoje od šest zasebnih indikatora koji odražavaju institucionalnu razvijenost. Osim navedenih pokazatelja, još postoje *Voice and accountability* – sloboda mišljenja i odgovornost javnog upravljanja, *Political stability* – politička stabilnost,

[37] http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro/ti_methodology.shtml

Regulatory quality – kvaliteta zakonodavstva te *Control of corruption* – kontrola korupcije (Kaufmann, Kraay, Mastruzzi: 2010; Kaufmann, Kraay, Zoido-Lobaton: 1999). Premda postoje brojna istraživanja u kojima se ovi indikatori ponderiraju i zbrajaju da bi se dobio samo jedan indikator, autori WGI pokazatelja inzistiraju na odvojenosti svakog od pokazatelja, naglašavajući da oni nisu zamišljeni da bi tvorili jedan kompozitni indeks te da tako izračunat kompozitni indeks daje iskrivljenu sliku institucionalne razvijenosti (Arndt, Oman: 2006., str. 38). Baze podataka na kojima se temelji svaki od navedenih pokazatelja sadrže više od 300 pojedinačnih konzistentnih pokazatelja pa se upotreba WGI pokazatelja smatra opravdanom. Na temelju tih podataka Kaufmann, Kraay i Zoido-Lobaton (1999) pružili su dokaze da institucije imaju jako i značajnu ulogu u gospodarskom rastu. Navedena dva pokazatelja posebno su izdvojena zbog pretpostavke o važnosti njihova utjecaja na gospodarski rast te rast izvoza.

Posljednji pojedinačni indikator koji se koristi u ovom modelu je Indeks percepcije korupcije Transparency International. Indeks predstavlja percepciju, što znači da odražava subjektivne stavove o razini korupcije i to je jedno od najvećih ograničenja. Naime, za sada ne postoji način kako bi se korupcija u nekoj državi mogla izmjeriti ili izračunati pa se jedino može bazirati na procjeni ili percepciji. Pokazatelji percepcije korupcije odražavaju kvalitetu institucija, učinkovitost pravosuđa i prepreke ulaganjima. Najkorišteniji pokazatelj je Transparency International Indeks percepcije korupcije (Arndt, Oman: 2006., str. 26). Budući da je Transparency International Indeks percepcije korupcije indikator razvijenosti institucija koji zaokuplja najviše medijske pozornosti i budući da se njime u najvećoj mjeri koriste investitori, donatori, poslovne institucije i znanstvenici, smatra se opravdanim koristiti ga u ovom modelu. Indeks sačinjavaju rezultati istraživanja o percepciji korupcije koja se provode s poslovnim domaćim i stranim ljudima u svakoj zemlji. Ta istraživanja provodi više od deset neovisnih organizacija po metodologiji koja je za sve zemlje ista pa su podaci, uz ograničenje što se radi o percepciji, ipak usporedivi. Izvori i opisi zavisnih i nezavisnih varijabli prikazani su u tablici 7.

Tablica 7: **Varijable uključene u analizu**

ZAVISNE VARIJABLE		
Naziv i oznaka varijable	**Definicija varijable**	**Izvor podataka**
BDP/pc (bdppc)	Bruto domaći proizvod po stanovniku	Baza podataka Svjetske banke
Izvoz/BDP (udiz,bdp)	Udio izvoza u postotku BDP	Baza podataka Svjetske banke
NEZAVISNE VARIJABLE		
Naziv i oznaka varijable	**Definicija varijable**	**Izvor podataka**
Heritage ukupni indeks ekonomskih sloboda (heritage) (+)	Kompozitni indeks koji se sastoji od deset pojedinačnih indeksa i mjeri razinu institucionalne razvijenosti po državama.	Heritage Overall Indeks of Economic Freedom Heritage Foundation
WGI pokazatelj učinkovitosti vlasti (WGIuv) (+)	Odražava percepcije kvalitete javnih usluga, kvalitete civilnog društva i stupnja njegove nezavisnosti od političkih pritisaka, kvalitete formulacije politika i njihove implementacije, te kredibiliteta vlasti u provođenju takvih politika.	Baza podataka Svjetske banke
WGI pokazatelj vladavine prava (WGIprav) (+)	Pokazuje povjerenje u policiju, poštivanje pravila, provođenje ugovora, zaštitu vlasništva. Može imati vrijednost od -2,5 do +2,5	Baza podataka Svjetske banke
Indeks percepcije korupcije (tpIPK) (+)	Percepcija razine korupcije u državi. Indeks može imati vrijednost od 0,0 do 10,0 s time da veća vrijednost znači manje korupcije u zemlji	Transparency International Corruption Perception Indeks
Indeks institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja (iTR)(+)	Kompozitni indeks koji se sastoji od prosjeka šest pojedinačnih indeksa koji poprimaju vrijednosti od 1 do 4+.	EBRD

U tablici 8 prikazan je sažetak izabranih podataka. Može se uočiti značajna heterogenost s obzirom na prosjek te standardnu devijaciju. Međutim, iz podataka se ne može zaključiti je li je riječ odstupanjima unutar pojedine zemlje s obzirom na vremensku dinamiku, ili je riječ o odstupanjima između pojedinih zemalja. U svakom slučaju postojanje takvih varijacija dobar je preduvjet za ekonometrijsku analizu. Razlog tome je što pogotovo u okviru analize

vremenske dimenzije veće varijacije omogućavaju i veću preciznost u ocjenjivanju utjecaja nezavisnih varijabli.

Tablica 8: Sažetak izabranih podataka

Varijabla	Broj opažanja	Prosjek	Standardna devijacija	Minimum	Maksimum
BDP/pc (log)	187	9,05	0,63	7,31	10,27
Izvoz/BDP	182	54,13	16,93	21,00	93,00
(heritage) (+)	187	62,48	7,44	45,70	78,00
(WGIprav) (+)	187	0,48	0,43	-0,52	1,22
(WGIuv) (+)	187	0,54	0,42	-0,62	1,22
(tpIPK) (+)	169	4,57	0,98	2,60	6,70
(iTR)(+)	177	3,68	0,26	2,61	4,06

Izvor: Izračun doktorandice

6.2. FORMULIRANJE I IMPLEMENTACIJA ELEMENATA MODELA

U ovome dijelu rada provodi se se testiranje hipoteze o utjecaju institucija na ekonomski rast te rast udjela izvoza u bruto domaćem proizvodu u tranzicijskim zemljama, a zatim se pozornost posvećuje refleksijama istraživanja na institucionalni sustav u Republici Hrvatskoj.

6.2.1. Korelacijska analiza

S obzirom na karakteristike izabranih varijabli koje čine dva kompozitna indeksa, prije same panel regresijske analize korisno je prikazati rezultate korelacijske analize. Naime, kod ovakvog uzorka podataka vrlo je visoka vjerojatnost korelacije regresora u modelu što narušava osnovne pretpostavke regresijskih modela o nezavisnosti regresora.

Tablica 9: Korelacijska matrica

	Izvoz/ BDP	BDP/pc (log)	(heritage) (+)	(WGIuv) (+)	(WGIprav) (+)	(tpIPK) (+)	(iTR) (+)
Izvoz/BDP	1						
BDP/pc (log)	0,4253	1					
(heritage) (+)	0,5476	0,4943	1				
(WGIuv) (+)	0,4845	0,7698	0,5711	1			
(WGIprav) (+)	0,4705	0,6694	0,6275	0,8818	1		
(tpIPK) (+)	0,5082	0,6295	0,5689	0,7205	0,8087	1	
(iTR)(+)	0,5216	0,6227	0,7388	0,641	0,5524	0,4827	1

Izvor: Izračun doktorandice

U okviru korelacijske analize može se vidjeti da su sve varijable koje se koriste u modelu međusobno korelirane i to pozitivnim predznakom, što je svakako očekivani rezultat s obzirom na teorijske i empirijske pretpostavke. Međutim, korelacijska analiza korisna je iz dva razloga.

Prije svega, odnos zavisnih varijabli pokazuje da su zavisne varijable međusobno povezane, ali veličina korelacijskog koeficijenta značajno odstupa od vrijednosti 1 koja označava de facto identičnu varijablu. Takva vrijednost koeficijenta upućuje na zaključak da je riječ o skupu zemalja koje karakterizira heterogena struktura gospodarskog rasta. U tom smislu opravdano je posebno promatrati varijablu BDP-a po stanovniku koja pokazuje razinu razvoja te udio izvoza u BDP-u koja se odnosi na konkurentnost pojedine zemlje s obzirom da je izvozna snaga najznačajniji pokazatelj konkurentnosti. Posebno je važno razdvojiti ove varijable zbog činjenice da su mnoge tranzicijske zemlje u početnom razdoblju, zbog niske razvojne osnovice, ali i značajnog priljeva kapitala imale fazu brzog gospodarskog rasta. Problem je što takav gospodarski rast nije bio zasnovan na rastu proizvodnih mogućnosti i povećanju konkurentnosti, već se temeljio na portfeljnim ulaganjima te zaduživanju koji su u kasnijoj fazi bili prepreka rastu i doveli su do odljeva kapitala. Upravo takva situacija karakterizira Republiku Hrvatsku.

Drugi segment korelacijske analize odnosi se na nezavisne varijable koje se koriste u modelu. Budući da je riječ o dva kompozitna pokazatelja te tri varijable koje su neizravno sadržane u kompozitnim indeksima, ali i vjerojatno međusobno korelirane, važno je utvrditi razmjere takve korelacije upravo zbog prethodno spomenutih pretpostavki regresijske analize koje

mogu navesti na krive zaključke. Na primjer, može se uočiti izuzetno visoka vrijednost korelacijskog koeficijenta indeksa vladavine prava te indeksa učinkovitosti vlasti koja iznosi 0,88. Vrlo slična je povezanost indeksa vladavine prava i indeksa percepcije korupcije. S druge strane, zanimljivo je da kompozitni indeksi Heritage instituta te EBRD-a ne pokazuju tako visoke ovisnosti što znači da njihova struktura ipak pokriva nešto drugačije segmente.

Korelacijska analiza pokazala je pozitivnu ovisnost varijabli institucionalnog okruženja na relevantne zavisne varijable. U nastavku je provedena panel regresijska analiza istih varijabli.

6.2.2. Panel analiza tranzicijskih zemalja i Hrvatske

Panel analiza kao metoda preporučljiva je za ekonomska istraživanja kod kojih se ne može osigurati duga vremenska ili prostorna dimenzija, kao što je to slučaj s tranzicijskim zemljama. Panel podaci predstavljaju opažanja vremenskog presjeka prikupljena tijekom više vremenskih perioda. U panel podacima nalaze se podaci vremenskog presjeka (engl. *cross-sectional data*) i podaci vremenskih nizova (engl. *time-series data*) koji se međusobno kombiniraju čime se poboljšava njihova kvaliteta i kvantiteta. Panel analiza je ocjenjivanje panel podataka, odnosno podataka o određenim pojavama periodički promatranima duž nekog vremenskog perioda. Panel analiza uzima više opažanja vremenskih presjeka različitih jedinica promatranja čime omogućuje analizu i s manjim opsegom podataka vremenskih nizova pa je zato pogodna za postavljanje ovog modela.

Najčešće korištene metode panel regresijske analize, kada je riječ o uzorcima podataka sa malom vremenskom i prostornom dimenzijom su metoda fiksnih i slučajnih učinaka.

Opći oblik modela panel regresijskog modela koji se koristi u ovom radu je:

$$y_{it} = x_{it}\beta + \alpha_i + u_{it} \quad t = 1, \dots, T \;\; i = 1, \dots, N$$

Gdje je y_{it} zavisna varijabla (BDP po glavi stanovnika ili udio izvoza u BDP-u) u državi $\boldsymbol{i}$ te vremenu $\boldsymbol{t}$, x_{it} matrica nezavisnih varijabli, α_i označava specifične faktore karakteristične za svaku zemlju, a u_{it} slučajno odstupanje.

U slučaju da je α_i koreliran sa regresorima tada je prikladniji model fiksnih učinaka, a ukoliko distribucija α_i odgovara normalnoj distribuciji, tada je bolji ocjenjivač metoda slučajnih učinaka. Uobičajena metoda provjere prikladnosti modela fiksnih i slučajnih učinaka je Hausmanov test koji je primijenjen i u ovom radu.

Rezultati ocjene modela prikazani su u tablici 10. Kada je riječ o utjecaju nezavisne varijable na kretanje BDP-a po glavi stanovnika, može se uočiti pozitivna vrijednost koeficijenta Heritage indeksa, indeksa percepcije korupcije te indeksa institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja. Slične vrijednosti dobivaju se upotrebom i metode fiksnih kao i metode slučajnih učinaka. Također je u oba slučaja postotak objašnjenosti kretanja zavisne varijable na visokoj razini. Značajno je napomenuti da se posebno važnim za kretanje zavisne varijable ističe EBRD-on kompozitni indeks. Grafikonom 21 vizualno je prikazan odnos navedenog kompozitnog indeksa sa varijablom BDP-a po glavi stanovnika (u okviru vremenske dimenzije podataka). Vremenska komponentu panel podataka ocjenjena je kvadratnom regresijskom jednadžbom te je vidljivo da su zemlje koje su kroz godine poboljšavale indeks institucionalnih reformi bilježile veće stopa rasta BDP-a po glavi stanovnika.

Grafikon 21: Kvadratna regresijska jednadžba

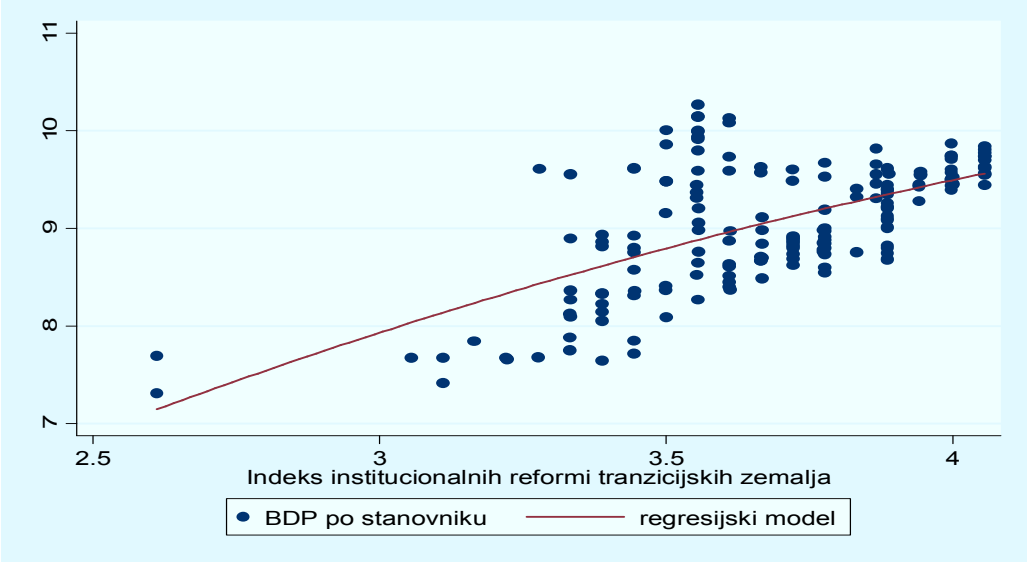

Izvor: Izračun doktorandice

Kao što je već napomenuto, već je korelacijska analiza pokazala da ne treba očekivati podudaran utjecaj nezavisnih varijabli na kretanje dvije izabrane zavisne varijable. Tako je za rast kretanja omjera izvoza i BDP-a značajan samo indeks institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja. Zanimljivo je da pozitivan utjecaj na gospodarski rast ima i varijabla percepcije korupcije te kompozitni indeks Heritage instituta (međutim, u neznatnoj mjeri). Takvo stanje iznenađuje, međutim treba istaknuti da je heritage kompozitni indeks ipak na znatno višoj općoj razini i u pogledu strukture, ali i geografskoh obuhvata. EBRD-ov indeks odnosi se samo na tranzicijske zemlje što svakako odražava zajedničke početne postavke tranzicijskih društava o čemu je već bilo riječi.

Tablica 10: Panel regresijska analiza – fiksni i slučajni učinci

Nezavisne varijable	**Zavisna varijabla Ln(BDP per capita) (159 opažanja)**		**Zavisna varijabla Udio izvoza u BDP-u (159 opažanja)**	
	Fiksni učinci	**Slučajni učinci**	**Fiksni učinci**	**Slučajni učinci**
Konstanta	0,56 (1,04)	1,60*** (2,71)	-44.97** (-2.17)	-40.94** (-2.00)
(heritage) (+)	0,02*** (2,86)	0,01* (1,78)	0.18 (0.79)	0.21 (0.93)
(WGIuv) (+)	-0,27 (-1,61)	0,00 (0,01)	-7.91 (-1.26)	-5.49 (-0.91)
(WGIprav) (+)	0,49 (2,67)	0,29 (1,49)	-5.84 (-0.85)	-3.55 (-0.53)
(tpIPK) (+)	0,14*** (3,06)	0,15*** (2,93)	1.91 (1.07)	1.97 (1.12)
(iTR)(+)	1,81*** (9,14)	1,59*** (7,60)	23.25*** (3.11)	21.14*** (2.91)
R^2	0,78	0,49	0.17	0.31
F-test/ Wald chi2	98,84***	349,04***	5.56***	30.34***
Hausman test	Model ne zadovoljava asimptotske pretpostavke Hausman testa		10,41*	

Izvor: Izračun autorice

Napomena: *, **, *** označavaju razinu statističke značajnosti od 10%, 5% te 1%

Hausmanov test daje prednost modelu fiksnih učinaka, međutim, nema značajnijih razlika u vrijednostima koeficijenata varijabli te statističkim značajnostima istih u oba modela.

Iako rezultati provedene empirijske analize ukazuju na pozitivnu međuovisnost institucionalnih varijabli na rast BDP-a po glavi stanovnika te udjela izvoza u BDP-u, obilježja samog seta podataka ukazuju na oprez. Prije svega, riječ je o relativno kratkom panelu. Nadalje, rezultati Hausmanovog testa upozoravaju da je model fiksnih učinaka prikladniji, ali u prvom slučaju rezultati testa nisu validni, a u drugom slučaju razina signifikantnosti je na relativno maloj razini. Preferiranje modela fiksnih učinaka u ovom setu podataka ipak treba uzeti s oprezom. Naime, model fiksnih učinaka usmjeren je na vremensku dimenziju podataka. Ukoliko je varijacija podataka u vremenu malena, što je upravo slučaj s varijablama institucionalnog okruženja, model fiksnih učinaka nije dovoljno precizan s obzirom da koristi samo vremensku dimenziju podataka. S druge strane, malo je vjerojatno da distribucija α_i nije korelirana sa nezavisnim varijablama, pogotovo kada je riječ o tranzicijskim zemljama koje imaju relativno sličnu povijest razvoja institucionalnog okruženja. Na kraju, dodatan problem predstavlja i mogućnost autokorelacije, pogotovo zavisne varijable, koji dovodi do problema da je i u modelu fiksnih učinaka te slučajnih učinaka utjecaj nezavisnih varijabli na zavisnu varijablu ocijenjen neprecizno. Takva endogenost zavisne varijable vrlo je vjerojatna i u ovom slučaju.

6.2.3. Arellano-Bond dinamička panel analiza

U ovom se radu provela i Arellano-Bond dinamička analiza koja se zasniva na lagiranju zavisne varijable kako bi se uklonila autokorelacija iz modela te upotrebi instrumentalnih varijabli (lagiranih nezavisnih varijabli) kao regresora nezavisnih varijabli. S obzirom da je primjena Arrelano-Bond analize upitna u slučaju postojanja značajne autoregresije u varijablama, primijenjena je i metoda Arrelano and Bover (1995), Blundell and Bond (1998) kao konzistentnija te koja pretpostavlja odsutnost autoregresije.

Nekoliko je razloga zbog čega je navedena metoda prikladna za ovakav skup podataka te pretpostavke ekonomske teorije ugrađene u empirijski model (Arellano, Bond, 1991, str. 277-297):

- U okviru postavljenog modela empirijskog istraživanja, postoji visoka vjerovatnost endogenosti zavisnih i nezavisnih varijabli. Naime, rast BDP-a te udjela izvoza u BDP-u može dovesti i do većih institucionalnih promjena kroz veća financijska ulaganja u institucije ili putem veće otvorenosti ekonomskog sustava. Dakle, uzročnost može imati učinke u oba smjera; u okviru dvostupanjske regresijske procedure gubi se potencijalna koreliranost zavisne i nezavisnih varijabli;

- Karakteristike pojedinih zemalja koje nisu vezane za utjecaj institucionalnih reformi u vremenu već se odnose na geografska, demografska i druga obilježja mogu biti korelirana sa nezavisnim varijablama te utjecati na validnost i preciznost ekonometrijskog istraživanja; taj problem se u okviru ove metode rješava diferenciranjem varijabli modela gdje se gube navedena obilježja koja nisu vezana za vremensku komponentu panela podataka; stoga je i uklonjena opasnost od koreliranosti nezavisnih varijabli;

- Velika je vjerojatnost autoregresijskog ponašanja zavisne varijable, odnosno BDP-a po glavi stanovnika te udjela izvoza u BDP-u; na primjer, rast BDP-a tekuće godine utječe i na rast BDP-a sljedeće godine; ukoliko se ne uvaži takva obilježje zavisne varijable kroz definiranje lagirane vrijednosti zavisne varijable kao regresora, ocjena nezavisnih varijabli neće biti precizna (utjecaj regresora bit će prenaglašen jer će sadržavati djelovanje BDP-a prethodne godine što narušava temeljne pretpostavke metode najmanjih kvadrata);

- Radi se o panelu s kratkom vremenskom serijom; u ovom slučaju radi se o setu podataka koji obuhvaća 17 godina (T=17). Upravo zbog toga preporuča se lagiranje zavisne varijable jer je autoregresivni učinak u panelu s kratkom vremenskom serijom značajan. U slučajevima kada je vremenska dimenzija duža, autoregresivni učinak zavisne varijable se s vremenom gubi te upotreba lagiranja nije toliko važna.

S obzirom na relativno kratku vremensku dimenziju ne preporuča se preveliko lagiranje varijabli jer se gubi veliki broj podataka iz skupa. U ovom slučaju i zavisne i nezavisne varijable diferencirane su za jednu godinu. Testirano je i lagiranje zavisne varijable na dvije godine, ali dobivena vrijednost koeficijenta te razina signifikatnosti ukazuju da se autokorelacija izgubila već prvim diferenciranjem.

Opći model ovakvog autoregresivnog modela reda ρ u y_{it} sa $y_{i,t-1} + ... + y_{i,t-\rho}$ kao regresorima, kao i regresorima x_{it} predstavlja sljedeći izraz:

$$y_{it} = \gamma_1 y_{i,t-1} + ... + \gamma_\rho y_{i,t-\rho} + x_{it}^{'}\beta + \alpha_i + \varepsilon_{it}, t = \rho + 1,...,T$$

U tablici 11 prikazani su rezultati primjene navedene empirijske metode.

Prije svega, može se uočiti da je u oba testirana empirijska modela prisutna autoregresija zavisne varijable što svakako ukazuje na potrebu primjene ove metode te njenu prednost u odnosu na prethodno prikazane rezultate modela panel fiksnih i slučajnih učinaka. Također se može primijetiti da nema značajnih razlika u primjeni Arellano-Bond te Arellano Bover/ Blundell Bond sistemske dinamičke analize. U oba slučaja potvrđuje se visoka i signifikantna vrijednost koeficijenta varijabli indeksa institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja. U prvom modelu, pokazuje se značajnim i signifikantnim varijable učinkovitosti vlasti, međutim iznenađuje visok i signifikantan negativan utjecaj indeksa vladavine prava. Međutim, pažljivijim uvidom u korelacijsku matricu u tablici 8 vidljiva je iznimno velika podudarnost varijabli učinkovitosti vlasti i vladavine prava te se, stoga, može pretpostaviti da je uzrok ovako neobičnom kretanju koeficijenta ipak multikolinearnost. Takva kretanja i ne čude s obzirom na karakter i obilježja indeksa institucionalnog okruženja koji su najčešće korelirani neizravno, a vrlo često i izravno. Dodatno objašnjenje za ovakvo kretanje indeksa može biti i u promjeni percepcije prema vladavini prava koje ima razvijenije društvo, koje je potencijalno više osjetljivo na sadržaj pokazatelja vladavine prava pa je i pristrano u ocjenjivanju (sklonije dati negativnu ocjenu). S druge strane, moguće je da je percepcija učinkovitosti vlasti vezana za poboljšanje gospodarskih uvjeta i rast izvoza te je kauzalnost ovdje u pozitivnom smjeru.

U okviru analize udjela izvoza u BDP-u pokazuje se, kao i u slučaju analize u okviru modela fiksnih i slučajnih uzoraka, pozitivna i statistički značajna vrijednost koeficijenta EBRD-ovog kompozitnog indeksa.

Tablica 11: Panel regresijska analiza – Arellano-Bond, Arrelano Bover/ Blundell Bond dinamička panel analiza

	Zavisna varijabla Ln(BDP per capita) (146 opažanja, 113 instrumenata)		**Zavisna varijabla Udio izvoza u BDP-u (141 opažanja, 108 instrumenata)**	
	Arrelano-Bond	Arrelano Bover/ Blundell Bond	**Arrelano-Bond**	Arrelano Bover/ Blundell Bond
Konstanta	-0.03 (-0.08)	0.09 (0.32)	-37.86* (-2.02)	-36.80 (-2.46)
Lagirana ZV	0.81*** (20.15)	0.79*** (25.26)	0.65*** (8.11)	0.81*** (12.95)
(heritage) (+)	0.01 (1.48)	0.01*** (4.08)	-0.39 (-1.92)	-0.31 (-1.60)
(WGIuv) (+)	0.27*** (2.92)	0.34*** (4.64)	-6.87 (-1.30)	-5.46 (-1.18)
(WGIprav) (+)	-0.30*** (-2.60)	-0.38*** (-3.79)	2.97 (0.47)	5.63 (0.99)
(tpIPK) (+)	-0.01 (-0.15)	-0.01 (-0.11)	1.08 (0.66)	0.08 (0.05)
(iTR)(+)	0.39*** (3.09)	0.29*** (2.63)	21.60*** (3.12)	18.26*** (3.43)
Wald chi2	2425.61***	4405.33***	110.65***	321.18***
Hausman test	Model ne zadovoljava asimptotske pretpostavke Hausman testa		Model ne zadovoljava asimptotske pretpostavke Hausman testa	

Izvor: Izračun doktorandice

Napomena: *, **, *** označavaju razinu statističke značajnosti od 10%, 5% te 1%

S obzirom da je prethodno provedena analiza ukazala na razlike u značaju institucionalnih varijabli na ekonomski rast te udio izvoza u rastu, te posebno ukazala na značaj kompozitnog EBRD-ovog indeksa nameće se važnim utvrditi koji su to institucionalni čimbenici u okviru istog posebno važni za ocjenu važnosti institucionalnog okruženja.

6.2.4. Analiza institucionalnih čimbenika

U tablici 12 prikazana je korelacijska matrica dekomponiranog indeksa institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja. Iako se može uočiti pozitivan međuodnos svih indeksa, visina korelacijskih koeficijenata značajno je manje u odnosu na korelacijsku matricu općih indeksa prikazanih u tablici 9. Takve vrijednosti svjedoče ipak o heterogenosti navedenih kategorija što daje na kvaliteti setu podataka i omogućava kvalitetniju empirijsku analizu.

Tablica 12: Korelacijska matrica

	Izvoz/BDP	**BDP/pc (log)**	privatiz. velikih sustava	privatiz. malih i srednjih poduzeća	kvaliteta vlasti te restruktur. poduzeća	cjenovna liberalizacija	trgovina i VT razmjena	Konku-rentnost
Izvoz/BDP	1							
BDP/pc (log)	0.43	1						
privatizacija velikih sustava	0.55	0.28	1					
privatizacija malih i srednjih poduzeća	0.33	0.69	0.30	1				
kvaliteta vlasti te restrukturiran je poduzeća	0.53	0.69	0.53	0.68	1			
cjenovna liberalizacija	0.12	0.07	0.65	0.15	0.35	1		
trgovina i VT razmjena	0.13	0.42	0.34	0.36	0.32	0.28	1	
Konku-rentnost	0.46	0.61	0.63	0.46	0.75	0.45	0.52	1

Izvor: Izračun doktorandice

S obzirom da je prethodna empirijska analiza ukazala na prednosti upotrebe dinamičke panel regresijske analize, ponajviše zbog prisutne autoregresije prvog reda u okviru zavisnih varijabli, nije se posebno razmatrao model panel regresijski fiksnih i slučajnih učinaka. U tablici 13 prikazani su rezultati empirijske analize.

Osim spomenute autokorelacije zavisnih varijabli, može se uočiti da je za kretanje BDP-a po glavi stanovnika značajan indeks privatizacije velikih sustava, kvalitete vlasti te restrukturiranje poduzeća te cjenovna liberalizacija. S druge strane, za rast izvoza u BDP-u značajna je privatizacija malih i srednjih poduzeća te razina konkurentnosti.

Tablica 13: Panel regresijska analiza – Arellano-Bond dinamička panel analiza

	Zavisna varijabla Ln(BDP per capita) (154 opažanja, 112 instrumenata)		**Zavisna varijabla Udio izvoza u BDP-u (149 opažanja, 107 instrumenata)**	
	Arrelano-Bond	**Arrelano-Bond (sys)**	**Arrelano-Bond**	**Arrelano-Bond (sys)**
Konstanta	0.21 (0.35)		-6.04 (-0.19)	7.61 (0.23)
Lagirana ZV	0.72*** (16.78)	0.78*** (22.61)	0.56*** (6.40)	0.71*** (11.03)
privatizacija velikih sustava	0.25*** (3.69)	0.30*** (5.10)	0.15 (0.05)	2.28 (0.81)
privatizacija malih i srednjih poduzeća	-0.13 (-1.28)	-0.04 (-0.47)	11.54* (1.88)	15.91*** (3.44)
kvaliteta vlasti te restruktur. poduzeća	0.27*** (3.84)	0.25*** (4.11)	-1.17 (-0.34)	-0.91 (-0.29)
cjenovna liberalizacija	0.35*** (2.34)	0.09 (0.77)	-3.09 (-0.37)	-8.92 (-1.10)
trgovina i VT razmjena	-0.07 (-0.51)	0.05 (0.45)	-4.43 (-0.64)	-9.41 (-1.41)
konkurentnost	-0.01 (-0.01)	-0.08 (-1.88)	6.10*** (2.64)	5.169342** (2.59)
Wald chi2	3202.39***	5005.76***	129.11***	382.80***
Hausman test	Model ne zadovoljava asimptotske pretpostavke Hausman testa		6.97	

Izvor: Izračun doktorandice

Napomena: *, **, *** označavaju razinu statističke značajnosti od 10%, 5% te 1%

U svakom slučaju, pokazuje se da jedino koeficijent indeksa trgovine i vanjskotrgovinske razmjene nema pozitivan učinak, naprotiv, njegova vrijednost je negativna ali nije statistički značajna. Također se može primijetiti da nema značajnih razlika u primjeni Arellano-Bond te Arrelano Bover / Blundell Bond sistemske dinamičke analize osim u slučaju utjecaja cjenovne liberalizacije na rast BDP-a gdje koeficijent u sistemskom pristupu nije signifikantan i znatno je niži.

S obzirom da je prethodno izvršena ekonometrijska analiza ukazala na važnost institucionalnih varijabli na gospodarski rast te rast izvoza, važno je usporediti kretanja navedenih varijabli u Republici Hrvatskoj te zemljama u okruženju. Može se uočiti da je Hrvatska 1996. godine bila na razini prosjeka zemalja, dok je u 2012. godini u većini indeksa koji se pokazuju kao značajni za gospodarski rast i izvoz pala ispod prosjeka. Takva kretanja su zabrinjavajuća te ukazuju na moguće institucionalne čimbenike koji uvjetuju već dugogodišnje recesijsko stanje hrvatske ekonomije. Svakako se može dati zaključak, da su tranzicijske ekonomije s kojima se Hrvatska uspoređuje, u kontekstu kvalitete institucionalnog okvira u prosjeku značajno više napredovale nego Hrvatska.

Tablica 14: Usporedba vrijednosti indeksa institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja

	Republika Hrvatska			**Prosjek izabranih zemalja**		
	1996	**2012**	**Razlika**	**1996**	**2012**	**Razlika**
privatizacija velikih sustava	3	3,33	**0,33**	3,0	3,75	**0,71**
privatizacija malih i srednjih poduzeća	4,33	4,33	**0**	3,9	4,04	**0,17**
kvaliteta vlasti te restrukturiranje poduzeća	2,67	3,33	**0,66**	2,7	3,42	**0,71**
cjenovna liberalizacija	4	4	**0**	3,9	4,29	**0,37**
trgovina i vanjskotrgovinska razmjena	4	4,33	**0,33**	4,0	4,16	**0,16**
konkurentnost	2	3	**1**	2,1	3,46	**1,38**

Izvor: Izračun doktorandice

Također je vidljivo da upravo u okviru segmenta privatizacije velikih sustava, kvalitete vlasti te restrukturiranja poduzeća, kao i cjenovne liberalizacije kao varijabli u okviru panel regresijske metode (tablica 13) koje su pokazale pozitivan i statistički značajan utjecaj na gospodarski rast, Hrvatska bilježi zaostajanje u odnosu na tranzicijske zemlje. Identična situacija može se primijetiti kod analize utjecaja navedenih EBRD-ovih pokazatelja na kretanje udjela izvoza u BDP-u. Naime, u tablici 13 može se primijetiti pozitivan i statistički

značajan utjecaj varijable privatizacije malih i srednjih poduzeća te konkurentnosti, a upravo u ovim pokazateljima Hrvatska opet bilježi zaostajanje u odnosu na tranzicijske ekonomije u promatranom razdoblju od 1996. do 2012. godine.

Kako bi se stekao dodatni uvid u specifičnosti procesa institucionalnog razvoja u Republici Hrvatskoj na temelju panel podataka provedena je jednostavna regresijska metoda najmanjih kvadrata gdje su zavisne varijable (BDP po glavi stanovnika te udjel izvoza u BDP-u) regresirane sa svakom pojedinom nezavisnom varijablom. Na taj način moguće je steći uvid u dinamiku kretanja institucionalnih varijabli u Republici Hrvatskoj. Tablica 15 prikazuje rezultate regresijskih jednažbi. Prikazan je samo koeficijent smjera te R2 koji pokazuje stupanj objašnjenosti zavisne varijable regresijskim koeficijentom.

Tablica 15: Utjecaj institucionalnih varijabli na kretanje BDP-a po glavi stanovnika te udjela izvoza u BDP-u u Republici Hrvatskoj

	Zavisna varijabla **Ln(BDP per capita)** **(17 opažanja)**	**Zavisna varijabla** **Udio izvoza u BDP-u** **(17 opažanja)**
(heritage) (+)	0.06*** (3.36) R^2=0,43	0.27 (1.29) R^2=0,10
(WGIuv) (+)	1.39*** (5.82) R^2=0,69	8.72** (2.72) R^2=0,33
(WGIprav) (+)	1.14*** (3.65) R^2=0,47	8.17** (2.50) R^2=0,29
(tpIPK) (+)	0.46** (2.75) R^2=0,39	1.33 (0.86) R^2=0,06
(iTR)(+)	2.55*** (8.18) R^2=0,82	9.73 (1.59) R^2=0,14

Izvor: Izračun doktorandice

Napomena: *, **, *** označavaju razinu statističke značajnosti od 10%, 5% te 1%

Na temelju rezultata regresijskih jednažbi u okviru tablice 15 može se zaključiti da je rast BDP-a po glavi stanovnika pratilo unaprjeđenje institucionalnih varijabli. Takvo kretanje bilježi najveću međuovisnost u okviru varijable EBRD-ovih institucionalnih reformi, pokazatelja učinkovitosti vlasti te vladavine prava. S druge strane, varijabla udjela izvoza u BDP-u pokazuje nešto drugačiju međuovisnost naspram institucionalnih varijabli. Naime, u odnosu na utjecaj na rast BDP-a po glavi stanovnika gdje sve varijable pokazuju pozitivan i statistički signifikantan utjecaj, kod varijable udjela izvoza u BDP-u takva ovisnost potvrđuje se samo u slučaju pokazatelja učinkovitosti vlasti te vladavine prava.

6.3. RASPRAVA O REZULTATIMA EKONOMETRIJSKE ANALIZE

Nakon provedene ekonometrijske analize, potrebno je dati kratku sintezu i raspraviti o rezultatima i spoznajama do kojih se došlo postavljanjem ekonometrijskog modela. U tom smislu, u nastavku se govori o institucijama i ekonomskim performansama u tranzicijskim zemljama te o implikacijama i primjeni rezultata istraživanja u Republici Hrvatskoj.

6.3.1. Institucije i ekonomske performanse tranzicijskih zemalja

Na temelju ekonometrijske analize potvrđena je hipoteza PH1 da postoji pozitivna korelacijska veza između institucionalnog razvoja i ekonomskog rasta te rasta izvoza. Valja napomenuti da se pod institucijama za potrebe ovog rada podrazumijeva skupina pravila, zakona i propisa koja obuhvaća sustav zakona, financijski sustav, prava vlasništva, međunarodne odnose, kulturu, religiju i duga pravila ili ograničenja koja se u svakodnevnom ponašanju i poslovanju moraju poštivati. Viši stupanj institucionalnog razvoja povezan je s višim razinama bruto domaćeg proizvoda po stanovniku.

Rezultati ekonometrijske analize provedene na skupu izabranih tranzicijskih zemlja potvrđuju temeljnu hipotezu, koja glasi: **znanstveno utemeljenim metodama moguće je dokazati da postoji značajan pozitivan utjecaj institucionalnih reformi na ekonomski rast tranzicijskih zemalja (novih članica EU) i Republike Hrvatske u razdoblju od 1996. do**

2012. godine što stvara pretpostavke koje su bitne za buduće stope rasta hrvatskog gospodarstva.

Budući da je zbog nedostatka relevantnih podataka analiza za tranzicijske zemlje provedena za razdoblje od 1996. do 2012. godine, što ustvari predstavlja relativno kratko vremensko razdoblje, jedan od zaključaka koji se nameće da zemlje mogu ostvariti korist provođenjem institucionalnih promjena čak i u kratkom roku. Takav zaključak ima vrlo značajne implikacije za Hrvatsku i za određivanje daljnjeg pravca njezinog razvoja, budući da se dosadašnji model rasta pokazuje kao teško održiv. Iz iskustva svih promatranih tranzicijskih zemalja, a na temelju postojećih pokazatelja razvijenosti institucija u Hrvatskoj, moglo bi se naslutiti kakva će biti buduća kretanja BDP-a. Međutim, tu se postavlja pitanje opravdanosti promatranja svih odabranih tranzicijskih zemalja kao gospodarskog i institucionalnog entiteta, znajući kolike različitosti i specifičnosti među promatranim zemljama postoje i relevantnosti spoznaja dobivenih takvom analizom.

Zbog toga je testirana i druga pomoćna hipoteza, PH2, da je razvoj neformalnih institucija dugotrajan proces i da njihova promjena traje godinama. Upravo tranzicijske zemlje predstavljaju skupinu zemalja sa vrlo sličnim početnim uvjetima te predstavljaju izuzetno značajan skup za proučavanje utjecaja institucionalnih reformi na razvoj te se na njihovom primjeru može dokazati da institucionalne promjene imaju značajne gospodarske učinke. Međutim, takvo polazište ne isključuje stajalište da svaka zemlja mora razvijati svoje načine provođenja institucionalne promjene jer bi zbog specifičnosti svake zemlje jednostavno kopiranje i implementacija tuđeg modela moglo biti neuspješno i neučinkovito. Potvrda ove hipoteze ima važnost jer bi prije bilo kakvog pokušaja primjene tuđeg institucionalnog okvira trebalo dobro povesti računa o neformalnim institucijama i uvjetima koji vladaju u svakoj zemlji. Kod promišljanja institucionalne promjene u Hrvatskoj, također treba te spoznaje imati na umu. Zemlje koje su dijelile zajedničku povijest u nekoj od socijalističkih država nemaju iste neformalne institucije kao primjerice zemlje koje dijele europsku zajedničku povijest.

6.3.2. Implikacije i primjena rezultata istraživanja u Hrvatskoj

Analiza institucionalnih okvira u Republici Hrvatskoj pokazala je svakako pozitivan utjecaj kvalitete institucija na rast BDP-a. Tu spoznaju su potvrdila brojna istraživanja, od kojih je dio već naveden u ovom radu. Dokazano je također da postojanje rasta BDP-a neke zemlje većeg od onog koji bi proizlazio iz kvalitete njenih institucija upozorava na njegovu moguću neodrživost. Krajem 1990-ih takva je situacija zabilježena u Južnoj Americi (Kaufmann, D., 2003.). Čak i zemljama s dobrim institucijama bi izostanak stalnog unapređivanja mogao smanjiti dugoročne stope rasta. Upravo usporedba s tranzicijskim ekonomijama ukazuje da Hrvatska potencijalno spada u takvu grupu zemalja. Naime, kako je pokazano, Hrvatska je imala prosječnu razinu institucionalne kvalitete u skupu tranzicijskih zemalja. Međutim, s vremenom se povećala razlika u korist tranzicijskih zemalja jer je proces unaprjeđenja kvalitete institucija u Republici Hrvatskoj bio znatno sporiji. Takva kretanja bilježi i rast BDP-a koji je u Hrvatskoj najprije bilježio iznadprosječne rezultate, da bi zadnjih godina Hrvatska bila na začelju. Stoga, Hrvatska treba mijenjati model gospodarskog rasta i preorijentirati se s rasta generiranog na potrošnji na rast koji će se temeljiti na proizvodnji i izvozu. Hrvatska je imala relativno visok bruto domaći proizvod po stanovniku u odnosu na kvalitetu institucija pa spoznaja o tome dodatno dobiva na važnosti. Rezultati analize upravo su ukazali da institucionalni čimbenici imaju različite učinke na rast BDP-a i udjela izvoza u BDP-u. Dok su za rast BDP-a značajni gotovo svi institucionalni čimbenici, za rast udjela izvoza u BDP-u najvažnijim se pokazuju opća razina konkurentnosti te učinkovitost vladanja te vladavina prava.

Navedeni zaključci upravo dokazuju postavke treće hipoteze, PH3, da na ekonomske rezultate Hrvatske utječu institucije koje su izravno povezane s visinom transakcijskih troškova. Navedena teza dokazana je kako empirijskom analizom tranzicijskih zemalja tako i regresijskim jednadžbama koje se odnose na vremensku seriju varijabli institucionalnog okruženja, razine BDP-a po stanovniku te udjela izvoza u BDP-u Republike Hrvatske. . Provedene empirijske metode imale su za cilj provjeriti koliko na investicijsku aktivnost u realni sektor djeluju institucije koje izravno smanjuju transakcijske troškove, vladavina prava i odsustvo korupcije. Budući da je Hrvatska privukla značajne iznose izravnih stranih investicija koje nisu imale razvojnu ulogu, sami podaci o njihovom iznosu nisu uzeti u obzir. Iz tog razloga kao varijabla je izabran udio izvoza u bruto domaćem proizvodu. Hrvatskoj su

potrebne *greenfield* investicije u proizvodni i izvozni sektor, bez obzira bile one strane ili domaće, odnosno potrebne su investicije koje će u konačnici rezultirati učincima prelijevanja i povećanom razinom zaposlenosti. Pokazalo se da bi povećana razina vladavine prava te učinkovitosti vlasti doprinijela povećanju izvoza. Treba napomenuti da namjera modela, kao uostalom i namjera ove doktorske disertacije nije predviđanje niti jedna makroekonomske veličine jer to ne bi bilo niti moguće. Primjerice, negativni utjecaj financijske krize mogao bi potisnuti sve pozitivne učinke poboljšane vladavine prava ili nekog drugog institucionalnog rasta, a predviđanje takvog razvoja događaja nadilazi svrhu ove disertacije. Međutim, namjera ovog modela je ukazati da se poboljšanjem institucije vladavine prava stvaraju pretpostavke za sigurnije investiranje i učinkovitije alociranje kapitala i resursa. Poboljšanje vladavine prava smanjilo bi transakcijske troškove čime bi pozitivno djelovalo na privlačenje domaćih i stranih investicija u proizvodni i izvozni sektor pa je u tom je smislu razvoju institucije vladavine prava bitno posvetiti dužnu pozornost. Cilj je ukazati na važnost poboljšavanja institucije vladavine prava i učinkovitosti vlasti koje svakako čine međusobno povezane varijable. Cilj je potaknuti raspravu o važnosti institucionalne promjene i ukazati na značaj institucionalnog razvoja u Hrvatskoj. Povoljne institucije doprinijele bi većoj sigurnosti kapitala što bi imalo daljnje učinke na investiranje. Da bi kapital bio vezan u dugoročne investicije potrebna je sigurnost i zajamčenost vlasništva. Rentijersko ponašanje političkih elita i osobito sistemska korupcija odvraćaju svaki kapital osim špekulativnog i kapitala sumnjivog porijekla. To dalje dovodi do suboptimalne alokacije resursa. Razvoj institucija smanjuje mogućnosti za takvo ponašanje i zato se institucionalna promjena pojavljuje kao preduvjet boljih ekonomskih rezultata svake zemlje pa tako i Hrvatske. Institucionalna promjena dovela bi do promjene obrasca ponašanja političkih elita u Hrvatskoj, jer bi u situaciji vladavine prava mogućnosti za rentijersko ponašanje bile vrlo ograničene.

Sigurno je da će institucionalna promjena u Hrvatskoj doprinijeti budućem ekonomskom rastu. Izbor puta institucionalne promjene drugo je pitanje o kojem se do sada u Hrvatskoj nije razgovaralo, osim paušalno ili u kontekstu prihvaćanja europskih stečevina. Stječe se dojam da među političkim elitama u Hrvatskoj prevladava mišljenje da postoji obrazac učinkovitih europskih institucija kojega bi samo trebalo usvojiti i primijeniti. Tu se prvenstveno misli na zakonska rješenja čije usvajanje političkim elitama nije nikakav problem jer oko toga među njima postoji konsenzus. Međutim je takav pristup pogrešan i neće dati očekivane rezultate. Hrvatska bi trebala razvijati svoj put institucionalne promjene, koristeći kumulirano znanje i

sve mogućnosti postojećeg institucionalnog okvira koji uključuje i formalne i neformalne institucije. Izbor tog puta institucionalne promjene jedna je od najvažnijih determinanti njezinog uspjeha koja ne bi smjela biti shvaćena olako.

7. ZAKLJUČAK

Na početku rasprave ili razmišljanja o institucijama koje su prisutne u nekoj državi potrebno je znati da su institucije kompleksna kategorija čiji opis nije jednostavan niti jednoznačan. Širi pogled na institucije govori da su one pravila ponašanja u nekom društvu te da su to ograničenja koja su ljudi postavili da bi oblikovali svoje interakcije. Nadalje, institucije daju strukturu svakodnevnom životu i time smanjuju nesigurnost ili drugim riječima rečeno njihova je osnovna uloga da smanje neizvjesnost i da uspostavljanjem stabilne strukture ljudskih interakcija povećaju predvidivost odluka svih aktera. Neke su institucije imanentne većini zemalja, a neke su prisutne samo u pojedinim državama, regijama ili pak kontinentima. Pokušaj primjene takvih institucija u nekom drugom području ne mora nužno biti uspješan niti je sigurno da će donijeti prihvatljive rezultate. Na kraju krajeva, nije sigurno ni da bi tako uvezene institucije uopće uspjele istisnuti domaće institucije i na njihovom mjestu zaživjeti. Neke se institucije nastoje razvijati i promovirati kroz dugi povijesni period, dok neke imaju određeni rok trajanja i zatim iščeznu. Tako i u današnje vrijeme postoje institucije koje su u prošlosti bile nepoznate i koje negdje daju izvrsne rezultate dok su drugdje iste takve institucije kontraproduktivne. To su činjenice koje je potrebno znati na početku svake rasprave o institucijama.

Institucije koje su imanentne većini zemalja uglavnom su one institucije koje su ljudi nastojali razvijati tijekom povijesti, a to su institucije koje su u punom smislu smanjivale nesigurnost i dovodile do veće predvidljivosti odluka koje se tiču života i poslovanja. Pri tome se prvenstveno misli na vladavinu prava, provođenje zakona i propisa jednako prema svima, zaštitu prava vlasništva, snagu provođenja ugovora i slično. To su dobre institucije koje daju sigurnost i koje se danas u svim relativno razvijenim zemljama može u većoj ili manjoj mjeri pronaći. Za razliku od institucija koje dobro funkcioniraju samo u nekim zemljama, ove institucije donose dobrobit svakoj zemlji gdje su prisutne. Ta se dobrobit neizravno, ali snažno prelijeva i u ekonomski život zemalja putem transakcijskih troškova. Imajući tu razliku na umu pristupilo se izradi ove doktorske disertacije, želeći istražiti razvojni put institucija u Hrvatskoj i odabranim tranzicijskim zemljama te njihov utjecaj na ekonomske rezultate. Namjera ove disertacije jest ukazivanje na važnost dobrih institucija za ekonomski napredak Hrvatske uz davanje jasnog upozorenja da postoje i institucije o čijem usvajanju treba dobro promišljati a odluke donositi tek nakon sustavne analize svih pozitivnih i

negativnih učinaka koji bi se mogli očekivati. U tom smislu, u središtu istraživanja ove doktorske disertacije su institucije i institucionalna promjena koja bi doprinijela ekonomskom i ukupnom rastu Republike Hrvatske.

Taj doprinos očekuje se prvenstveno od temeljnih institucija kao što su ustav ili vladavina prava. One su prve koje trebaju doprinositi političkoj stabilnosti, sprječavati korupciju, poboljšavati efikasnost javnog sektora i štititi prava vlasništva od protupravnog prisvajanja privatnih osoba ili vlade. Snažne institucije utječu na više razine dohotka po stanovniku jer oblikuju uvjete za investicije, tehnološki napredak i rast. Napredne ekonomije počivaju na snažnim institucijama kao što su vladavina prava, provedba ugovora i pravo vlasništva. Društva sa slabim ili lošim institucijama dugoročno sporije rastu, a u njima je prisutan i problem s kontinuiranim promjenama. Tamo gdje je korupcija i prisvajanje privatnog vlasništva uobičajeno, povrat na investicije je smanjen, a moguće i da ga uopće nema. Nepovoljno institucionalno okruženje u državi, misleći prvenstveno na nedostatak vladavine prava odrazit će se na gospodarstvo pa će se tako razvijati one aktivnosti gdje opasnost od gubitka ili izvlaštenja donosi najmanje štete. U takvim društvima razvijaju se aktivnosti koje su radno intenzivne, dok su kapitalom i znanjem intenzivna poduzeća u najvećoj mjeri u domeni države i njezinih agenata. Tamo gdje nema dosljedne vladavine prava i gdje se ne osigurava dosljedna provedba ugovora smanjena je zainteresiranost ekonomskih agenata za investicije, osobito za investicije koje su povezane s inovacijama i investicije u znanstveno-istraživački sektor. To dalje dovodi do zaostajanja u produktivnosti i posljedično otvara prostor korupciji i politikama traženja renti. Nadalje to uzrokuje suboptimalnu alokaciju resursa koja s vremenom postaje sve manje učinkovita, a sve to zajedno negativno djeluje na ekonomski rast. U zemljama gdje su institucije tako formirane, one mogu imati značajniji utjecaj na nestabilnost i krize nego što ga mogu imati ekonomske politike. U takvim se slučajevima pogrešne makroekonomske politike pojavljuju kao posljedica postojećih institucionalnih problema, a ne kao glavni uzrok nestabilnosti. Prisutni institucionalni problemi odražavaju se na gospodarstvo putem brojnih isprepletenih mikroekonomskih i makroekonomskih kanala. Uzrok sporog rasta takvih zemalja leži u institucijama, a makroekonomske politike koje ne dovode do rasta njihova su posljedica.

U razvijenijim društvima do izražaja više dolaze formalne od neformalnih institucija a u siromašnijim društvima gdje su formalne institucije manje razvijene, značajnije su neformalne institucije. U takvim se društvima čak događa da neformalne institucije ponekad zamjenjuju formalne. Neformalne se institucije razvijaju i formiraju dugi niz godina pa ne čudi da su

ljudske navike i specifične kulture ponašanja predstavljaju kategorije koje su rezistentne na brze i nagle promjene. Tradicionalne institucije koje se razvijaju dugi niz godina mogu biti egzogene na ekonomski sustav, djelujući na njega pozitivno ili negativno.

Kategorija koja je također povezana s institucijama i često se u praksi s institucijama pojmovno miješa su organizacije. Organizacije same po sebi nisu institucije, nego one nastaju na temelju institucija, a kasnije nastoje na te iste institucije utjecati. Naime, institucije determiniraju prilike u nekom društvu, a organizacije se stvaraju da bi se te prilike iskoristile. Organizacije se stvaraju s unaprijed definiranom namjerom u cilju odabira jedne od mogućnosti iz postojećeg niza institucionalnih mogućnosti i ograničenja. Institucionalni okvir unaprijed određuje kako će se organizacije razvijati, koje će se organizacije održati, te koliko profitabilno će realizirati aktivnosti koje poduzimaju. Organizacije pokušavaju utjecati na vladine politike i prioritete neizravno putem lobiranja i javnih kampanja ili izravno preko svojih članova koji utječu na političke procese. Institucionalna promjena nastaje u uvjetima kada sudionici u razmjeni, zbog promjene relativnih cijena, odluče mijenjati dotadašnji ugovor ili sporazum zato što očekuju da bi im to moglo omogućiti povoljniju poziciju. U takvoj će situaciji započeti ponovno pregovaranje o ugovoru.

Slijedeća kategorija koja je vezana uz institucije i koja je vrlo važna su transakcijski troškovi. U najširem smislu može se reći da su to troškovi svih sredstava koja su potrebna da bi se transakcija obavila. Pri tome se misli na troškove prikupljanja informacija, pregovaranja o uvjetima, troškove potpisivanja i zaključivanja ugovora, realizacije vlasničkih prava i nadzora provođenja transakcije. Sklad između formalnih i neformalnih pravila pozitivno utječe odnosno smanjuje transakcijske troškove i doprinosi povećanju bogatstva zajednice. Institucije koje povećavaju prohodnost kapitala, koje smanjuju troškove informiranja i troškove preuzimanja rizika te koje poboljšavaju provedbu ugovora izravno utječu na opadanje transakcijskih troškova. Time institucije stvaraju okvir za jačanje produktivnosti i konkurentnosti te u konačnici, stvaraju okruženje povoljno za gospodarski rast.

Posljednjih godina zabilježen je porast interesa za otkrivanje uzroka institucionalnih razlika među zemljama i načina putem kojih institucije mogu utjecati na ekonomske rezultate. Mjerenje, odnosno procjena i vrednovanje poticajnosti okruženja može imati važnu ulogu u determiniranju sposobnosti države za privlačenje i zadržavanje investicija. Domaći i strani investitori žele znati kolika je vjerojatnost da će njihovo ulaganje biti sigurno u smislu prava nad raspolaganjem dobiti, kolike su mogućnosti da će ih država izvlastiti ili da će pravni

sustav zaštititi njihova vlasnička i ostala prava jer je to izravno povezano s visinom transakcijskih troškova. Prisutnost vladavine zakona i jasnih vlasničkih prava te zajamčenost poštivanja ugovora ključni su elementi institucionalnog okvira koji oblikuje ekonomske performanse. U tom smislu je ekonomska učinkovitost u značajnoj vezi s institucijama koje se odnose na zaštitu vladavinu prava i provođenje zakona odnosno na smanjenje transakcijskih troškova.

Kod mjerenja institucionalnog razvoja određena doza subjektivnosti ipak se ne da izbjeći. Mjerenje kvalitete formalnih institucija uključuje subjektivno vrednovanje vladavine prava, subjektivni pogled na učinkovitost vlasničkih prava, subjektivni dojam o birokraciji i o preprekama za obavljanje posla. Još je teže mjeriti neformalne institucije i neformalna ograničenja. Postoji veliki broj pokazatelja institucionalnog razvoja pa je problem odabira pouzdanog pokazatelja dodatno izražen. Poseban problem pri tome predstavlja što pokazatelji nastoje svesti različite zemlje s različitim nasljeđem na univerzalni zajednički nazivnik što ne donosi uvijek dobre rezultate. Naime, ovisno o zemlji sjedišta organizacije koja formira pokazatelje institucionalne razvijenosti, naglasak može biti stavljen na neke institucije koje su u toj zemlji osobito važne ili funkcionalne dok u promatranoj zemlji mogu te iste institucije imati malu ili sasvim suprotnu ulogu pa je moguć nastanak iskrivljene slike. Zato je potreban veliki oprez pri prosudbi institucionalne razvijenosti neke zemlje, osobito ako se uspoređuju države s velikim kulturološkim, povijesnim ili društvenim razlikama. Svaka zemlja ima svoja pravila, norme i običaje koje bi svako mjerenje trebalo uzeti u obzir prilikom njihovog svođenja na zajednički nazivnik.

Na vrlo sličan način i same zemlje trebaju razmišljati prilikom rasprava o potrebi institucionalne promjene jer institucionalna promjena koja bi bila puko usvajanje tuđeg institucionalnog okvira ne mora biti uspješna. Zapravo, ukoliko se želi institucijama postići veća ekonomska učinkovitost, to neće biti moguće postići jednostavnim ubrzanim kopiranjem puta kojim su u prošlosti prošle države koje su danas uspješne. Pravila, norme i običaji koje svaka zemlja ima i u koje se svaka promjena mora uklopiti imaju svoje zakonitosti i snagu i onemogućuju promjenu jednostavnim izvlačenjem iz konteksta i kopiranjem. Analiza pokazatelja i korelacija institucija i gospodarskog rasta može služiti kao vrlo dobar putokaz za određivanje smjera, ali da bi poslužila kao recept za postizanje ekonomske učinkovitosti mora biti prilagođena vlastitoj situaciji. Ono što je uspješno u jednoj zemlji, u drugoj može dati sasvim druge rezultate pa svaka država mora odabrati svoj put institucionalnog razvoja. Postoji međutim jedan konsenzus: sva se istraživanja o korelaciji institucija i gospodarskog

rasta slažu u tome da su institucije koje djeluju na ekonomsku učinkovitost one koje djeluju na snižavanje transakcijskih troškova odnosno one koje štite vladavinu prava i pravo vlasništva. Bez obzira na stupanj gospodarskog razvoja zemlje, dokazano je da će te institucije djelovati u pozitivnom smjeru.

Zemlje bivšega socijalističkoga sustava u kratkom su vremenu bile prisiljene promijeniti cjelokupni koncept svoje ekonomije i sustava poslovanja. Svaka je tranzicijska zemlja odabrala svoj razvojni put koji je bio ovisan o povijesnom naslijeđu i dotadašnjem stupnju gospodarskog i institucionalnog razvoja te o tadašnjoj političkoj i ukupnoj situaciji. Nakon dva desetljeća tranzicije neke su tranzicijske zemlje postale pogodno okruženje za poslovanje i privukle su domaće i strane investitore dok se u nekima poslovanje još uvijek u većoj ili manjoj mjeri odvija po principu poznanstava, uz prisutnu korupciju i traženje renti te uz visoke transakcijske troškove. Tamo gdje političke elite nisu imale dovoljno snažan poticaj da se odreknu svoje moći, princip traženja renti usporio je tranziciju i ekonomski rast i razvoj.

Prisutnost javnog nadzora nad političkim elitama može učinkovito obeshrabriti korupciju i traženje renti. Natjecanje među strankama pri kojem one ističu svaki oblik neprihvatljivog ponašanja ostalih stranaka može djelovati kao regulator zbog kojeg su se političke elite prisiljene držati pravila igre. Političke elite koje se drže pravila igre važne su za uspjeh tranzicijskog procesa isto kao i naslijeđene dobre institucije te visoki stupanj društvenog povjerenja. Na društveno povjerenje tranzicijske vlade utjecale su mogle utjecati samo neizravno, putem formalnih institucionalnih reformi koje su sputavale državne dužnosnike i pripadnike gospodarske elite u neprihvatljivom ponašanju kod privatizacijskih procesa te koje su ograničavale mogućnosti za traženje renti i korupcije kod javnih službi.

Bivše su se socijalističke zemlje željele pridružiti europskim integracijama, a za to su trebale prilagoditi svoje zakonodavstvo i formalni institucionalni okvir. Tranzicija je s druge strane dovela do početnog ekonomskog šoka i do recesije koja je uzrokovala zamjetne ekonomske probleme zbog čega je podrška javnosti padala pa je proces konvergencije bio otežan. Članstvo u Europskoj Uniji zahtijeva ispunjenje serije političkih, pravnih i ekonomskih kriterija, a problem nastaje kada formalno ispunjavanje uvjeta dovede do suštinskih problema. Proces pridruživanja Republike Hrvatske također su obilježili napori prema institucionalnoj konvergenciji, a taj proces još nije u potpunosti dovršen. Republika Hrvatska mora paziti da se u procesu prema institucionalnoj konvergenciji ne bi zaboravilo pitanje realne konvergencije. Institucionalna konvergencija ne smije biti cilj sam za sebe, nego ona mora biti

sredstvo postizanja boljih uvjeta poslovanja i u konačnici boljeg ekonomskog i društvenog rasta Hrvatske.

Premda u znanstvenoj literaturi ne postoji jedinstven stav o tome utječu li izravne strane investicije na gospodarski rast, za tranzicijske zemlje je činjenica da su poduzeća u pretežnom stranom vlasništvu uglavnom donijela nove tehnologije, bolje upravljačke i marketinške vještine te pristup novim tržištima. Kada su tranzicijske zemlje devedesetih godina prošloga stoljeća započele strukturne i institucionalne reforme, susrele su se s naglim padom proizvodnje, rastom nezaposlenosti i visokom inflacijom, a investicijska aktivnost u tim zemljama bitno je smanjena. Kao posljedica nepovjerenja u bankarski sustav u bivšim socijalističkim zemljama razina nacionalne štednje bila je vrlo niska. Prvih je godina priljev kapitala bio vezan uz procese privatizacije ali s vremenom je intenzitet priljeva inozemnog kapitala sve više ovisio o institucionalnoj promjeni, osobito u pogledu sigurnosti i zaštite vlasničkih prava. Najviše stranih investicija privukle su Češka, Mađarska i Poljska kojima je to bila važna komponenta njihovih strategija ekonomskog rasta. Nakon dovršetka procesa privatizacije kapital je nastavio dotjecati u vidu *greenfield* investicija. Institucionalno okruženje bilo je od najznačajnijeg utjecaja na privlačenje *greenfield* investicija koje su s protekom vremena počele skretati iz sektora niske tehnološke razine u sektore visoke tehnologije. Za razliku od početnih investicija u proizvodnju niske tehnološke razine gdje je profit bio jedini motiv za daljnja ulaganja, kod sektora visoke tehnologije radi se o izrazito visokim ulaganjima koji imaju karakter dugoročnosti. U takvim okolnostima kratkoročni profiti nisu bitni, nego bitni postaju transakcijski troškovi odnosno vladavina prava, zaštita prava vlasništva i razina poštivanja ugovora. Tranzicijske države koje su mogle u visokom stupnju udovoljiti tim kriterijima privukle su najkvalitetnije strane investicije. Međutim, bez obzira koliko su strana ulaganja važan izvor kapitala, ona ne mogu zauvijek supstituirati domaću štednju i domaće financijske posrednike. Loša strana ovisnosti o stranom kapitalu naročito dolazi do izražaja u vrijeme kriza kada kapital ima tendenciju povlačenja u matične zemlje.

Dinamika institucionalnog razvoja imala je utjecaj na ukupni rast i razvoj tranzicijskih zemalja. Treba međutim reći da ono što vrijedi u Europskoj Uniji, a vrijedilo je i za Češku, Mađarsku, Poljsku ili Sloveniju, ne mora nužno vrijediti za Hrvatsku ili za neku drugu tranzicijsku zemlju. To proizlazi iz različitosti zemalja, različitog stupnja razvoja i različite početne institucionalne razine, osobito u pogledu neformalnih institucija. Svaka bi zemlja, pa tako i Hrvatska trebala tražiti svoj put institucionalnog i ekonomskog razvoja, primjenjujući

kod sebe ono što će sigurno imati pozitivan učinak, primjerice kontrolu korupcije, provedbu ugovora ili vladavinu prava, uz istovremeno dobro i pažljivo promišljanje oko usvajanja i primjene tuđih standarda.

Učinci financijske krize osjećaju se u svim tranzicijskim zemljama uključujući i Hrvatsku koja posljednjih godina ostvaruje negativne stope gospodarskog rasta. Zbog strukturalnih problema sasvim je neizvjesno kada će se i kojom dinamikom gospodarstvo početi oporavljati. Gospodarski rast u predkriznim godinama bio je generiran domaćom potražnjom koja je rasla zbog velike dostupnosti kredita pa je zapravo rast bio financiran inozemnim zaduživanjem. Uzroci krize hrvatskog gospodarstva leže u procikličkoj fiskalnoj i monetarnoj politici koja je omogućila kreditnu ekspanziju i na tome temeljen rast. Osim pada bruto domaćeg proizvoda, u Hrvatskoj se od početka krize smanjuju zaposlenost i industrijska proizvodnja. Godine 2008. Hrvatska je prešla granicu od 80% inozemnog duga u bruto domaćem proizvodu što se smatra srednjoročno neodrživim. Za zemlje u razvoju, udio 60% vanjskog duga u bruto domaćem proizvodu predstavlja granicu nakon koje dug ima značajan utjecaj na stopu gospodarskog rasta jer zbog potrebe zadržavanja kreditnog rejtinga prezadužene zemlje moraju pribjegavati mjerama fiskalnog stezanja što na rast ima dodatno negativno djelovanje. Fiskalno stezanje, u smislu povećanja poreznog napora ili smanjenja državnih rashoda dovodi do nepovoljnih učinaka po stopu gospodarskog rasta, osobito ako takvo fiskalno stezanje nije kompenzirano povećanim investicijskim ili izvoznim aktivnostima privatnog sektora. Kad se tome pridoda recesija u kojoj se Hrvatska nalazi, fiskalno stezanje zbog utjecaja na smanjenje stope rasta za posljedicu ima daljnje prorecesijsko djelovanje. Već u 2010. godini vanjski dug prvi puta je prešao razinu bruto domaćeg proizvoda. Nadalje, jedan od glavnih problema hrvatske razvojne politike razvoja bila je politika kontrole inflacije temeljena na fiksnom tečaju kune koja je dovela do aprecijacije kune i do smanjivanja konkurentnosti hrvatskog proizvodnog sektora na domaćem i na izvoznim tržištima. S druge strane, dok je industrija zbog takve politike zaostajala, to je pogodovalo uvoznom sektoru i razvoju sektora usluga. Nadalje, izabrana monetarna politika dovela je do trajnog i rastućeg deflacijskog pritiska na domaću proizvodnju u obliku nelikvidnosti i skupog domaćeg novca. Uvozna ekspanzija s godinama je uzrokovala sve veći negativni saldo vanjskotrgovinske bilance Hrvatske. Velikom deficitu vanjske robne razmjene dijelom je doprinijela liberalizacija trgovine ali također i čvrsto držanje politike deviznog tečaja koja je negativno djelovala na domaću proizvodnju, a snažno i neselektivno poticala uvoz. Zbog loše institucionalne zaštite vjerovnika koja pogodovala

razvoju slabe financijske discipline došlo je k tome i do velikog problema unutarnjih dugova i neplaćanja. Hrvatskoj prijeti dugotrajna vrsta recesije, takozvana bilančna recesija koja snažno potiče stečajeve i nezaposlenost. Takav razvoj događaja na duži rok bi skrenuo Hrvatsku s puta institucionalne promjene u put institucionalne nesigurnosti i kaosa. Hrvatski institucionalni okvir bi se mogao urušiti, a o razvoju povoljnog institucionalnog okvira za promjenu modela s rasta temeljenog na potrošnji prema ekonomskom rastu temeljenom na proizvodnji i investicijama dugo vremena ne bi moglo biti govora. Zato se nositelji ekonomske vlasti u Hrvatskoj nalaze u posebno osjetljivom trenutku i imaju veliku odgovornost. Njihove odluke i akcije mogle bi dugoročno odrediti budućnost Hrvatske.

Nositelji ekonomske vlasti u Hrvatskoj imaju neizravan ali vrlo snažan utjecaj na institucionalni razvoj zemlje. O izboru njihovog puta izlaska iz krize ovisi cijeli niz rezultata, od vremenskog perioda trajanja krize, izgubljenih ili spašenih radnih mjesta i društvenih troškova koji će iz krize i njenog rješavanja proizaći, visine izgubljenog ili sačuvanog bruto domaćeg proizvoda i realne konvergencije Europskoj Uniji, pa sve do određivanja pravca daljnjeg institucionalnog razvoja. U ovakvoj situaciji moguće je da se upravo o institucijama ne povede računa razmišljajući kako ima ciljeva koji imaju veći stupanj prioriteta, ali zanemarivanje utjecaja krize na institucionalni razvoj dugoročno bi značilo dodatno usporavanje i ograničavanje rasta hrvatskog gospodarstva.

U tom smislu, jedan od ciljeva ove doktorske disertacije bio je ukazati na značaj institucija i institucionalne promjene na ekonomske rezultate. To se prvenstveno odnosi na prisutnost institucija koje djeluju na smanjivanje transakcijskih troškova, odnosno dobrih institucija. Niži transakcijski troškovi u Hrvatskoj istovremeno bi značili veći povrat na investicije što bi imalo poticajno djelovanje. U ovom trenutku nije presudno pitanje hoće li investicije biti domaćeg ili stranog porijekla, ali je bitno da to budu investicije u proizvodni sektor i da ne proizlaze iz špekulativnih ili rizičnih izvora kapitala kojih vlasnici očekuju velike povrate u brzom roku. Da bi kapital bio uložen u proizvodne djelatnosti, osobito u djelatnosti koje su kapitalno i znanjem intenzivne potrebno je kapitalu osigurati sigurnost, a tu glavnu ulogu imaju dobre institucije. Vladavina prava, sigurnost provedbe ugovora, prava vlasništva, dosljedno provođenje zakona, kontrola korupcije kao i druge institucije koje djeluju na percepciju sigurnosti i na snižavanje transakcijskih troškova bitne su za institucijski iskorak koji je Hrvatskoj potreban. Radi toga je postavljen model izračuna utjecaja institucija na ekonomski rast. Željelo se na primjeru deset tranzicijskih zemalja koje su postale članice Europske Unije te Hrvatske, utvrditi imaju li institucije utjecaj odnosno potiču li ekonomske

rezultate. Željelo se zaključiti ima li institucionalna promjena važnost za budući rast hrvatskog gospodarstva. Zadaća modela bila je da koristeći stečena saznanja do kojih se došlo istraživanjem u ovoj doktorskoj disertaciji pruži nove znanstveno utemeljene spoznaje o institucionalnom modelu koje će omogućiti djelotvorniji utjecaj na gospodarski rast Republike Hrvatske.

Matematičko-ekonometrijskim modelom testirale su se postavljene hipoteze, temeljna i pomoćne. Temeljna znanstvena hipoteza bila je: **znanstveno utemeljenim metodama moguće je dokazati da postoji značajan pozitivan utjecaj institucionalnih reformi na ekonomski rast tranzicijskih zemalja (novih članica EU) i Republike Hrvatske u razdoblju od 1996. do 2012. godine što stvara pretpostavke koje su bitne za buduće stope rasta hrvatskog gospodarstva.**

Pomoćne hipoteze bile su:

PH1: Postoji pozitivna korelacijska veza između institucionalnog razvoja i ekonomskog rasta. Potpora odgovarajućih institucija pozitivno djeluje na postizanje boljih ekonomskih rezultata.

PH2: Razvoj neformalnih institucija je dugotrajan proces i njihova promjena traje godinama. Zemlje sa sličnim neformalnim institucijama te makroekonomskim, demografskim i drugim postavkama imaju određene zajedničke karakteristike. Takvo polazište ne isključuje stajalište da svaka zemlja mora razvijati svoje načine provođenja institucionalne promjene jer bi zbog specifičnosti svake zemlje jednostavno kopiranje i implementacija tuđeg modela moglo biti neuspješno i neučinkovito.

Tranzicijske zemlje predstavljaju skupinu zemalja sa vrlo sličnim početnim uvjetima te predstavljaju izuzetno značajan skup za proučavanje utjecaja institucionalnih reformi na razvoj jer se na njihovom primjeru može dokazati da institucionalne promjene imaju značajne gospodarske učinke.

PH3: Na ekonomske rezultate tranzicijskih zemalja pa tako i Hrvatske utječu i institucije koje su izravno povezane s visinom transakcijskih troškova, kao što je učinkovitost vlasti, ali i institucionalni segmenti koji izravno utječu na gospodarske aktivnosti kao što je razina konkurentnosti. Unaprjeđenje djelovanja takvih institucija odrazilo bi se na bolje ekonomske rezultate Hrvatske.

Institucionalni sustav koji smanjuje transakcijske troškove pruža podršku za ekonomski rast i razvoj tako što potiče inovacije, dovodi do tehnološkog napretka čime pruža poticaj za ekonomski rast i razvoj.

Pod institucijama za potrebe ovog rada podrazumijeva skupina pravila, zakona i propisa koja obuhvaća sustav zakona, financijski sustav, prava vlasništva, međunarodne odnose, kulturu, religiju i duga pravila ili ograničenja koja se u svakodnevnom ponašanju i poslovanju moraju poštivati. Viši stupanj institucionalnog razvoja povezan je s višim razinama bruto domaćeg proizvoda po stanovniku.

Primarni zadatak modela bio je da se testiranjem navedenih hipoteza, uz pomoć matematičko-ekonometrijskih metoda pokaže važnost institucionalne promjene i opravdanost uvođenja kategorije institucija i institucionalne promjene u raspravu o ekonomskom rastu Hrvatske.

Za potrebe modela bitno je pokazati da institucije u ekonomskom rastu Hrvatske i tranzicijskih zemalja imaju važnu ulogu i da se njihovim povećanjem može doprinijeti povećanju ekonomskog rasta. U tom smislu proučava se djelovanje institucija na bruto domaći proizvod po glavi stanovnika (BDP/pc) za promatrane zemlje. Zbog kratkog vremena promatranja i zbog velikih i dinamičnih promjena kroz koje su prolazila gospodarstva tranzicijskih zemalja, prikladno je koristiti razine BDP-a po glavi stanovnika. Zbog potrebe usporedivosti koja proizlazi iz iste metodologije prikupljanja podataka za sve promatrane zemlje, za podatke o BDP-u po glavi stanovnika korištena je baza podataka Svjetske banke, a radi usporedivosti podaci su iskazani u stalnim cijenama.

Slijedeća zavisna varijabla koja se promatra je udio izvoza u BDP-u. Naime, gospodarski rast Hrvatske u proteklom je razdoblju bio temeljen na domaćoj potrošnji potaknutoj inozemnim kreditiranjem i dugoročno je neodrživ. Potrebno je promijeniti model gospodarskog rasta koji će biti temeljen na investicijama u proizvodni i investicijski sektor. Investicije koje doprinose tehnološkom napretku, proizvodnji i izvozu izravno su u funkciji ekonomskog rasta. Iz tog se razloga istražuje povezanost institucija i izvoza u promatranim tranzicijskim zemljama.

Dostignuti institucionalni razvoj uzima se kao nezavisna varijabla u panel analizi. Postoje brojni načini mjerenja institucionalnog razvoja, ali zajednički nedostatak svima je da su subjektivne naravi i snažno odražavaju percepcije. Kompozitni indeksi često u sebi znaju sadržavati podatke koji su međusobno korelirani i s problemom simultanosti, pa je potreban

dodatni oprez prilikom njihove interpretacije. Međutim, takvi načini mjerenja čine metodološki konzistentne baze podataka koje se godinama izrađuju za mnoge zemlje u svijetu, a do razvoja unaprijeđenijih pokazatelja razvoja institucija takve pokazatelje valja upotpunjavati i drugim pokazateljima. U tom smislu, u modelu se koristi kompozitni indeks Heritage ukupni indeks ekonomskih sloboda. To je neponderirani prosjek vrijednosti 10 indeksa pojedinih sloboda i to: sloboda poslovanja, sloboda trgovine, monetarna sloboda, fiskalna sloboda, vlasnička prava, sloboda od utjecaja države, sloboda ulaganja, financijska sloboda, sloboda od korupcije i sloboda radne snage.

U modelu se koristi i EBRD indeks institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja koji predstavlja ocjene EBRD-ovog Ureda glavnog ekonomista o napredovanju zemalja u tranziciji. Određivanje vrijednosti indeksa zasniva se na klasifikacijskom sustavu koji je razvijen 1994. godine. Indeksi poprimaju vrijednosti od 1 do 4+, gdje 1 predstavlja neznatne promjene od statusa rigidne planske ekonomije do 4+ što označava razinu standarda razvijene tržišne ekonomije. Procjene se rade u šest područja: privatizacija velikih sustava, privatizacija malih i srednjih poduzeća, kvaliteta vlasti te restrukturiranje poduzeća, cjenovna liberalizacija, trgovina i vanjskotrgovinska razmjena te konkurentnost.

Slijedeći pokazatelj kojim se provjerava utjecaj vladavine prava na zavisne varijable je pokazatelj vladavine prava prema Worldwide Governance Indicators (WGI) – Rule of Law (vladavina prava). To je indikator kojega objavljuje Svjetska banka, a koji odražava mjeru do koje postoji povjerenje da će se pravila poštovati, a osobito da će se provoditi ugovori i štititi vlasnička prava. Odražava razinu povjerenja u policiju, sudstvo kao i mogućnost za nastanak kriminala i nasilja. Pored navedenog u redu se koristi i pokazatelj učinkovitosti vlade (Government Effectiveness) koji odražava percepcije kvalitete javnih usluga, civilnog društva i stupnja njegove neovisnosti od političkih pritisaka, kvaliteta formulacije politika i njihove implementacije te kredibiliteta vlasti u okviru predanosti provođenja takvih politika. Baze podataka na kojima se temelji svaki od navedenih pokazatelja sadrže više od 300 pojedinačnih konzistentnih pokazatelja pa se upotreba WGI pokazatelja smatra opravdanom. Navedena dva pokazatelja posebno su izdvojena zbog pretpostavke o važnosti njihova utjecaja na gospodarski rast te rast izvoza.

Posljednji pojedinačni indikator koji se koristi u ovom modelu je Indeks percepcije korupcije Transparency International. Indeks predstavlja percepciju, što znači da odražava subjektivne stavove o razini korupcije i to je jedno od najvećih ograničenja. Naime, za sada ne postoji

način kako bi se korupcija u nekoj državi mogla izmjeriti ili izračunati pa se jedino može bazirati na procjeni ili percepciji. Indeks sačinjavaju rezultati istraživanja o percepciji korupcije koja provodi više od deset neovisnih organizacija po metodologiji koja je za sve zemlje ista pa su podaci, uz ograničenje što se radi o percepciji, ipak usporedivi.

S obzirom na karakteristike izabranih varijabli koje čine dva kompozitna indeksa, prije same panel regresijske analize napravljena je korelacijska analiza. Naime, kod ovakvog uzorka podataka vrlo je visoka vjerojatnost korelacije regresora u modelu što narušava osnovne pretpostavke regresijskih modela o nezavisnosti regresora. U okviru korelacijske analize utvrđeno je da su sve varijable koje se koriste u modelu međusobno korelirane i to pozitivnim predznakom, što je svakako očekivani rezultat s obzirom na teorijske i empirijske pretpostavke. Međutim, korelacijska analiza korisna je iz dva razloga.

Prije svega, odnos zavisnih varijabli pokazuje da su zavisne varijable međusobno povezane, ali veličina korelacijskog koeficijenta značajno odstupa od vrijednosti 1 koja označava de facto identičnu varijablu. Takva vrijednost koeficijenta upućuje na zaključak da je riječ o skupu zemalja koje karakterizira heterogena struktura gospodarskog rasta. U tom smislu opravdano je posebno promatrati varijablu BDP-a po stanovniku koja pokazuje razinu razvoja te udio izvoza u BDP-u koja se odnosi na konkurentnost pojedine zemlje s obzirom da je izvozna snaga najznačajniji pokazatelj konkurentnosti. Posebno je važno razdvojiti ove varijable zbog činjenice da su mnoge tranzicijske zemlje u početnom razdoblju, zbog niske razvojne osnovice, ali i značajnog priljeva kapitala imale fazu brzog gospodarskog rasta. Problem je što takav gospodarski rast nije bio zasnovan na rastu proizvodnih mogućnosti i povećanju konkurentnosti, već se temeljio na portfeljnim ulaganjima te zaduživanju koji su u kasnijoj fazi bili prepreka rastu i doveli su do odljeva kapitala. Upravo takva situacija karakterizira Republiku Hrvatsku.

Drugi segment korelacijske analize odnosi se na nezavisne varijable koje se koriste u modelu. Budući da je riječ o dva kompozitna pokazatelja te tri varijable koje su neizravno sadržane u kompozitnim indeksima, ali i vjerojatno međusobno korelirane, važno je utvrditi razmjere takve korelacije upravo zbog prethodno spomenutih pretpostavki regresijske analize koje mogu navesti na krive zaključke.

Najčešće korištene metode panel regresijske analize, kada je riječ o uzorcima podataka sa malom vremenskom i prostornom dimenzijom su metoda fiksnih i slučajnih učinaka.

Opći oblik modela panel regresijskog modela koji se koristi u ovom radu je:

$y_{it} = x_{it}\beta + \alpha_i + u_{it}$ za $t = 1, \dots, T$ te $i = 1, \dots, N$

U slučaju da je α_i koreliran sa regresorima tada je prikladniji model fiksnih učinaka, a ukoliko distribucija α_i odgovara normalnoj distribuciji, tada je bolji ocjenjivač metoda slučajnih učinaka. Uobičajena metoda provjere prikladnosti modela fiksnih i slučajnih učinaka je Hausmanov test koji je primijenjen i u ovom radu.

Rezultati ocjene modela pokazuju da se, kada je riječ o utjecaju nezavisne varijable na kretanje BDP-a po glavi stanovnika, može uočiti pozitivna vrijednost koeficijenta Heritage indeksa, indeksa percepcije korupcije te indeksa institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja. Slične vrijednosti dobivaju se upotrebom i metode fiksnih kao i metode slučajnih učinaka. Također je u oba slučaja postotak objašnjenosti kretanja zavisne varijable na visokoj razini. Značajno je napomenuti da se posebno važnim za kretanje zavisne varijable ističe EBRD-ov kompozitni indeks. Vremenska komponenta panel podataka ocjenjena je kvadratnom regresijskom jednadžbom te je uočeno da su zemlje koje su kroz godine poboljšavale indeks institucionalnih reformi bilježile veće stope rasta BDP-a po glavi stanovnika.

Iako rezultati provedene empirijske analize ukazuju na pozitivnu međuovisnost institucionalnih varijabli na rast BDP-a po glavi stanovnika te udjela izvoza u BDP-u, obilježja samog seta podataka ukazuju na oprez. Stoga je u radu provedena i Arellano-Bond dinamička analiza koja se zasniva na lagiranju zavisne varijable kako bi se uklonila autokorelacija iz modela te upotrebi instrumentalnih varijabli (lagiranih nezavisnih varijabli) kao regresora nezavisnih varijabli.

S obzirom na relativno kratku vremensku dimenziju ne preporuča se preveliko lagiranje varijabli jer se gubi veliki broj podataka iz skupa. U ovom slučaju i zavisne i nezavisne varijable diferencirane su za jednu godinu.

Opći model ovakvog autoregresivnog modela reda

ρ u y_{it} sa $y_{i,t-1} + \dots + y_{i,t-\rho}$ kao regresorima, kao i regresorima x_{it} predstavlja sljedeći izraz:

$$y_{it} = \gamma_1 y_{i,t-1} + \dots + \gamma_\rho y_{i,t-\rho} + x_{it}'\beta + \alpha_i + \varepsilon_{it}, t = \rho + 1, \dots, T$$

Uočeno je da je u oba testirana empirijska modela prisutna autoregresija zavisne varijable što svakako ukazuje na potrebu primjene ove metode te njenu prednost u odnosu na prethodno prikazane rezultate modela panel fiksnih i slučajnih učinaka. U oba slučaja potvrđena je visoka i signifikantna vrijednost koeficijenta varijabli indeksa institucionalnih reformi tranzicijskih zemalja. U prvom modelu, pokazuje se značajnim i signifikantnim varijable učinkovitosti vlasti, međutim iznenađuje visok i signifikantan negativan utjecaj indeksa vladavine prava. Međutim, pažljivijim uvidom u korelacijsku matricu vidljiva je iznimno velika podudarnost varijabli učinkovitosti vlasti i vladavine prava te se, stoga, može pretpostaviti da je uzrok ovako neobičnom kretanju koeficijenta ipak multikolinearnost. Takva kretanja i ne čude s obzirom na karakter i obilježja indeksa institucionalnog okruženja koji su najčešće korelirani neizravno, a vrlo često i izravno. Dodatno objašnjenje za ovakvo kretanje indeksa može biti i u promjeni percepcije prema vladavini prava koje ima razvijenije društvo, koje je potencijalno više osjetljivo na sadržaj pokazatelja vladavine prava pa je i pristrano u ocjenjivanju (sklonije dati negativnu ocjenu). S druge strane, moguće je da je percepcija učinkovitosti vlasti vezana za poboljšanje gospodarskih uvjeta i rasta izvoza te je kauzalnost ovdje u pozitivnom smjeru.

U okviru analize udjela izvoza u BDP-u pokazala se, kao i u slučaju analize u okviru modela fiksnih i slučajnih uzoraka, pozitivna i statistički značajna vrijednost koeficijenta EBRD-ovog kompozitnog indeksa. S obzirom da je prethodno provedena analiza ukazala na razlike u značaju institucionalnih varijabli na ekonomski rast te udio izvoza u rastu, te posebno ukazala na značaj kompozitnog EBRD-ovog indeksa nametnulo se važnim utvrditi koji su to institucionalni čimbenici u okviru istog posebno važni za ocjenu važnosti institucionalnog okruženja. Uočeno je da je za kretanje BDP-a po glavi stanovnika značajan indeks privatizacije velikih sustava, kvalitete vlasti te restrukturiranje poduzeća te cjenovna liberalizacija. S druge strane, za rast izvoza u BDP-u značajna je privatizacija malih i srednjih poduzeća te razina konkurentnosti.

S obzirom da je prethodno izvršena ekonometrijska analiza ukazala na važnost institucionalnih varijabli na gospodarski rast te rast izvoza, važno je usporediti kretanja navedenih varijabli u Republici Hrvatskoj te zemljama u okruženju. Utvrđeno je da je Hrvatska 1996. godine bila na razini prosjeka zemalja, dok je u 2012. godini u većini indeksa koji se pokazuju kao značajni za gospodarski rast i izvoz pala ispod prosjeka. Takva kretanja su zabrinjavajuća te ukazuju na moguće institucionalne čimbenike koji uvjetuju već dugogodišnje recesijsko stanje hrvatske ekonomije. Svakako se može dati zaključak, da su

tranzicijske ekonomije s kojima se Hrvatska uspoređuje, u kontekstu kvalitete institucionalnog okvira u prosjeku značajno više napredovale nego Hrvatska.

Kako bi se stekao dodatni uvid u specifičnosti procesa institucionalnog razvoja u Republici Hrvatskoj na temelju panel podataka provedena je jednostavna regresijska metoda najmanjih kvadrata gdje su zavisne varijable (BDP po glavi stanovnika te udjel izvoza u BDP-u) regresirane sa svakom pojedinom nezavisnom varijablom. Na temelju rezultata regresijskih jednadžbi može se zaključiti da je rast BDP-a po glavi stanovnika pratilo unaprjeđenje institucionalnih varijabli. Takvo kretanje bilježi najveću međuovisnost u okviru varijable EBRD-ovih institucionalnih reformi, pokazatelja učinkovitosti vlasti te vladavine prava. S druge strane, varijabla udjela izvoza u BDP-u pokazuje nešto drugačiju međuovisnost naspram institucionalnih varijabli. Naime, u odnosu na utjecaj na rast BDP-a po glavi stanovnika gdje sve varijable pokazuju pozitivan i statistički signifikantan utjecaj, kod varijable udjela izvoza u BDP-u takva ovisnost potvrđuje se samo u slučaju pokazatelja učinkovitosti vlasti te vladavine prava.

Na temelju ekonometrijske analize potvrđena je pomoćna hipoteza PH1 da postoji pozitivna korelacijska veza između institucionalnog razvoja i ekonomskog rasta te rasta izvoza. Valja napomenuti da se pod institucijama za potrebe ovog rada podrazumijeva skupina pravila, zakona i propisa koja obuhvaća sustav zakona, financijski sustav, prava vlasništva, međunarodne odnose, kulturu, religiju i druga pravila ili ograničenja koja se u svakodnevnom ponašanju i poslovanju moraju poštivati. Viši stupanj institucionalnog razvoja povezan je s višim razinama bruto domaćeg proizvoda po stanovniku.

Rezultati ekonometrijske analize provedene na skupu izabranih tranzicijskih zemlja potvrđuju temeljnu hipotezu: Znanstveno utemeljenim metodama moguće je dokazati da postoji značajan pozitivan utjecaj institucionalnih reformi na ekonomski rast tranzicijskih zemalja (novih članica EU) i Republike Hrvatske u razdoblju od 1996. do 2012. godine što stvara pretpostavke koje su bitne za buduće stope rasta hrvatskog gospodarstva.

Budući da je zbog nedostatka relevantnih podataka analiza za tranzicijske zemlje provedena za razdoblje od 1996. do 2012. godine, što ustvari predstavlja relativno kratko vremensko razdoblje, jedan od zaključaka koji se nameće da zemlje mogu ostvariti korist provođenjem institucionalnih promjena čak i u kratkom roku. Takav zaključak ima vrlo značajne implikacije za Hrvatsku i za određivanje daljnjeg pravca njezinog razvoja, budući da se dosadašnji model rasta pokazuje kao teško održiv. Iz iskustva svih promatranih tranzicijskih

zemalja, a na temelju postojećih pokazatelja razvijenosti institucija u Hrvatskoj, moglo bi se naslutiti kakva će biti buduća kretanja BDP-a. Međutim, tu se postavlja pitanje opravdanosti promatranja svih odabranih tranzicijskih zemalja kao gospodarskog i institucionalnog entiteta, znajući kolike različitosti i specifičnosti među promatranim zemljama postoje i relevantnosti spoznaja dobivenih takvom analizom.

Zbog toga je testirana i potvrđena druga pomoćna hipoteza, PH2, da je razvoj neformalnih institucija dugotrajan proces i da njihova promjena traje godinama. Potvrda ove hipoteze ima važnost jer bi prije bilo kakvog pokušaja primjene tuđeg institucionalnog okvira trebalo dobro povesti računa o neformalnim institucijama i uvjetima koji vladaju u svakoj zemlji. Kod promišljanja institucionalne promjene u Hrvatskoj, također treba te spoznaje imati na umu.

Rezultati analize upravo su ukazali da institucionalni čimbenici imaju različite učinke na rast BDP-a i udjela izvoza u BDP-u. Dok su za rast BDP-a značajni gotovo svi institucionalni čimbenici, za rast udjela izvoza u BDP-u najvažnijim se pokazuju opća razina konkurentnosti te učinkovitost vladanja te vladavina prava.

Navedeni zaključci upravo dokazuju postavke treće pomoćne hipoteze, PH3, da na ekonomske rezultate Hrvatske utječu institucije koje su izravno povezane s visinom transakcijskih troškova. Navedena teza dokazana je kako empirijskom analizom tranzicijskih zemalja tako i regresijskim jednadžbama koje se odnose na vremensku seriju varijabli institucionalnog okruženja, razine BDP-a po stanovniku te udjela izvoza u BDP-u Republike Hrvatske. Provedene empirijske metode imale su za cilj provjeriti koliko na investicijsku aktivnost u realni sektor djeluju institucije koje izravno smanjuju transakcijske troškove, poput institucije vladavina prava. Pokazalo se da bi povećana razina vladavine prava te učinkovitosti vlasti doprinijela povećanju izvoza.

Namjera ovog modela je ukazati da se poboljšanjem institucija stvaraju pretpostavke za sigurnije investiranje i učinkovitije alociranje kapitala i resursa. Poboljšanje vladavine prava smanjilo bi transakcijske troškove čime bi pozitivno djelovalo na privlačenje domaćih i stranih investicija u proizvodni i izvozni sektor pa je u tom je smislu razvoju institucije vladavine prava bitno posvetiti dužnu pozornost. Cilj rada je ukazati na važnost poboljšavanja institucije vladavine prava i učinkovitosti vlasti koje svakako čine međusobno povezane varijable. Cilj je potaknuti raspravu o važnosti institucionalne promjene i ukazati na značaj institucionalnog razvoja u Hrvatskoj. Povoljne institucije doprinijele bi većoj sigurnosti kapitala što bi imalo daljnje učinke na investiranje. Da bi kapital bio vezan u dugoročne

investicije potrebna je sigurnost i zajamčenost vlasništva, odnosno djelovanje institucija koje smanjuju transakcijske troškove.

Sigurno je da će institucionalna promjena u Hrvatskoj doprinijeti budućem ekonomskom rastu. Izbor puta institucionalne promjene drugo je pitanje o kojem se do sada u Hrvatskoj nije razgovaralo, osim paušalno ili u kontekstu prihvaćanja europskih stečevina. Stječe se dojam da među političkim elitama u Hrvatskoj prevladava mišljenje da postoji obrazac učinkovitih europskih institucija kojega bi samo trebalo usvojiti i primijeniti. Tu se prvenstveno misli na zakonska rješenja čije usvajanje političkim elitama nije nikakav problem jer oko toga među njima postoji konsenzus. Međutim je takav pristup pogrešan i neće dati očekivane rezultate. Hrvatska bi trebala razvijati svoj put institucionalne promjene, koristeći kumulirano znanje i sve mogućnosti postojećeg institucionalnog okvira koji uključuje i formalne i neformalne institucije. Izbor tog puta institucionalne promjene jedna je od najvažnijih determinanti njezinog uspjeha koja ne bi smjela biti shvaćena olako.

Implikacije dobro odabranog puta, baš kao i implikacije pogrešnog puta institucionalne promjene osjećat će se u Hrvatskoj još godinama. **Promjene trebaju dovesti do modela koji će svojim funkcioniranjem omogućiti djelotvoran utjecaj na gospodarski rast Republike Hrvatske. U tom smislu, rezultati do kojih se u ovoj doktorskoj disertaciji došlo istraživanjem institucionalnih reformi i njihovih makroekonomskih učinaka na gospodarski rast u tranzicijskim zemljama i u Republici Hrvatskoj pružaju znanstveno utemeljene spoznaje koje mogu pomoći u izgradnji tog novog institucionalnog modela.**

LITERATURA

A) KNJIGE

1. Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. 2004, *Institutions as the Fundamental Cause of the Long-Time Growth*, Handbook of Economic Growth, 2004., pogledano 10.02.2012., [dostupno na: http://www.nber.org/papers/w10481.pdf]
2. Adelman, I.1961, *Theories of Economic Growth and Development*, Stanford University Press, str. 33
3. Aoki, M. 2001, *Toward a Comparative Institutional Analysis*, MIT Press, Cambridge Massachussets
4. Babić, M. 2004, *Makroekonomija*, 14. izdanje, Mate, Zagreb, str. 568
5. Baltagi, B.H. 2009, *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley and Sons, West Sussex.
6. Barro, R. J., Sala-i-Martin, X. 2004, *Economic Growth*, 2nd edition, MIT Press, Cambridge, Massachusetts
7. Becker, G. S. 1964, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education,* University of Chicago Press, Chicago.
8. Bell, J., F., 1967, *A History of Economic Thought*, The Ronald Press Company, New York
9. Besley, T., Ghatak, M. 2010, *Property Rights and Economic Development*, Handbook of Development Economics, vol. 5., pogledano 07.02.2012., [dostupno na: http://econ.lse.ac.uk/staff/mghatak/handbook.pdf]
10. Blanchard, O., 1997, *The Economics of Post Communist Transiton*, Oxford University Press, Oxford,
11. Blanchard, O., 2009, fifth edition, *Macroeconomics*, Pearson Prentice Hall, New Jersey
12. Blaug M. 1997, *Economic Theory in Retrospect*, 5th edition, Cambridge University Press, Cambridge.
13. Bortis H. 1997, *Institutions, Behaviour and Economic Theory – A Contribution to Classical-Keynesian Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.
14. Cameron, G. 2007, *Classical Growth Models*, New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd edition, University of Oxford, str. 6
15. Chang, H.-J., Rowthorn, R., 1995, *Role of the State in Economic Change*, Oxford University Press, Oxford,
16. Chiang, A.C. 1994, *Osnovne metode matematičke ekonomije*, MATE, Zagreb.
17. Čaval, J. 1992, *Statističke metode u privrednim i društvenim istraživanjima*, Sveučilište u Rijeci, Digital Point, Rijeka.
18. Družić, I. 2003, *Tržišno restrukturiranje i privatizacija hrvatskoga gospodarsva u knjizi*: Družić, I. et al.: *Hrvatski gospodarski razvoj*, redakcija Družić, I., Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Politička kultura, Zagreb, str. 145.
19. Družić, G. 2007, Ekonomska politika i poduzetništvo, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, HITA, Zagreb
20. Ekelund, R. B., Hebert, R. F. 1997, *Povijest ekonomske teorije i metode*, Mate, Zagreb, str. 460
21. Ekonomski leksikon 2011, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, Zagreb, str. 876
22. Eltis, W. 2000, *The Classical Theory of Economic Growth,* Palgrave, New York
23. Fontaine P., Jolink A. 1998, *Historical Perspectives on Macroeconomics – Sixty Years After the General Theory*, Routledge, London.
24. Franičević, V., Kimura, H. (eds) 2003, *Globalization, democratization and development: European and Japanese views of change in South East Europe*, Masmedia, Zagreb.
25. Fukuyama, F. 2005, *Izgradnja države – Vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću, Izvori, Zagreb*
26. Furubotn, E.G. and Richter, R.1991, *The New Institutional Economics: An Assessment*, in Furubotn and Richter (ed.) *The New Institutional Economics*, Texas A&M University Press, College Station, str. 6

27. Gray, J. 2002, *Lažna Zora*, Masmedia, Zagreb
28. Hunya, G., Schwarzhappel, M. 2011, *Diverging Patterns of FDI Recovery*, Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Wien
29. Jurković, P. 2002, *Javne financije*, Masmedia, Zagreb.
30. Karaman, A. N. 2012, Teorijsko-metodološka polazišta za analizu odnosa ljudskih potencijala i ekonomskog razvoja, Ljudski potencijali i ekonomski razvoj, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet Rijeka, Rijeka.
31. Kasper, W., Streit, M. E. 1998, *Institutional Economics*, Cheltenham: Edward Elgar, str. 23
32. Kandžija, V., Cvečić, I. 2011, *Ekonomika i politika Europske unije*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka
33. Kaufman, G. G. 1992, *The U.S. financial system: Money, markets and institutions*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
34. Kennedy P. E. 2000, *Macroeconomic Essentials – Understanding Economics in the News*, MIT Press, Massachusetts.
35. Keynes, J. M.1936, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan Press, London, str. 325
36. Kindleberger C. P., Herrick B. H. 1977, *Economic Development*, 3rd edition, McGraw-Hill Book, New York.
37. Kmenta, J.1997, *Počela ekonometrije*, MATE, Zagreb.
38. Mankiw N. G. 2002, *Macroeconomics* 5th Edition, Worth Publishers, New York.
39. Mantzavinos, C. 2001, *Individuals, Institutions and Markets,* Cambridge University Press, Cambridge
40. Menard, C., Shirley, M., M., 2005, *New Institutional Economics*, Springer, New York
41. North, D. C. 2003, *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost*, Masmedija, Zagreb, 2003., str. 13.
42. North, D. C. 1981, *Structure and Change in Economic History*, Norton, New York
43. North, D. C., Thomas, R. R. 1973, *The Rise of the Western World: A New Economic History,* Cambridge University Press, Cambridge
44. Pasinetti L. 1993, *Structural Economic Dynamics*, Cambridge University Press, New York.
45. Schumpeter, J.A. 1911, The Theory of Economic Development, MA7 Harvard University Press, Cambridge.
46. Serdar, V., Šošić, I. 1997, *Uvod u statistiku,* Školska knjiga, Zagreb.
47. Schultz, T., W. 1963, *The Economic Value of Education*, Columbia University Press, New York.
48. Stojanov, D. 2012, *Ekonomska kriza i kriza ekonomske znanosti*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka
49. Stojanov, D., Kandžija, V. 2007, *Are Trade Openess and Competitiveness of Transition Economies Drivers for Economic Growth?,* Economic Integration - Prospects and Dilemmas, Kumar, A., Kandžija, V. (ur.), Ekonomska fakulteta Ljubljana, Ljubljana, str. 496-509.
50. Stojanov, D., Medić, Đ. 2001, *Makroekonomske teorije i politike u globalnoj ekonomiji: dominantne škole ekonomske misli*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
51. Stiglitz, J. 2004, Globalizacija i dvojbe koje izaziva, Algoritam, Zagreb
52. Šego, B. 2005, *Matematika za ekonomiste*, Narodne novine, Zagreb.
53. Šošić, I. 2004, *Primijenjena statistika*, Školska knjiga, Zagreb.
54. Thirlwall, A. P. 2003, *Growth and Development, With Special Reference to Developing Economies*, Seventh Edition, Palgrave Macmillan, New York, str. 137
55. Todaro M. 1977, *Economic Development in the Third World*, Longman, London.
56. Valdés B. 1999, *Economic Growth – Theory, Empirics and Policy*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts,

57. Veselica, V. et al. 2001, Gospodarska i socijalna zbilja Hrvatske: stanje i perspektive, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb
58. Verbeek, M. 2008, *A Guide To Modern Econometrics*, John Wiley & Sons, London.
59. Vlahinić-Dizdarević, N. 2006, *Makroekonomska pozicija Hrvatske na jugoistoku Europe: Trgovinski, investicijski i razvojni učinci,*Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka.
60. Zelenika, R. 1998, *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka.

B) ČLANCI I OSTALE PUBLIKACIJE

61. Acemoglu, D. 2003, Lecture Notes for Political Economy of Institutions and Development: 14.773, Massachusetts Institute of Technology, str. 4-7
62. Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. 2004, Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth, Working Paper 10481, National Bureau of Economic Research, Cambridge, str. 38
63. Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.: The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutuional Change and Economc Growth, The American Economic Review, 2005., vol. 95., br. 3., str. 549 do 575.
64. Acemoglu, D. et al.: Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth, Journal of Monetary Economics, 2005., vol. 50., str. 49. do 119.
65. Alfaro, L. 2003, Foreign Direct Investment and Growth: Does the Sector Matter?, Harvard Business School, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://www.51lunwen.org/UploadFile/org201101310901063260/20110131090106459.pdf]
66. Alfaro, L., Charlton, A. 2006, International Financial Integration and Enterpreneurship, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www.imf.org/external/np/res/seminars/2006/arc/pdf/alfaro.pdf]
67. Ankarloo, D. 2006, New Institutional Economics and Economic History, A case of „Economics Imperialism“, pogledano 29.03.2012., [dostupno na: http://www.mah.se/pages/36980/Ankarloo.pdf] str. 4- 7
68. Anghel, B. 2006, Foreign Direct Investment in Transition Countries: a Dynamic Analysis at Firm Level, Universidad Autonoma de Barcelona, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://idea.uab.es/abrindusa/research/paper%20FDI%20transition%20countries.pdf]
69. Arellano, M., Bond, S. 1991, Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. The Review of Economic Studies, 58. str. 277 – 297.
70. Arellano, M., Bover, O. 1995, Another look at the instrumental variable estimation of error-components models, Journal of Econometrics, 68, str. 29-51
71. Arndt, C., Oman, C. 2006, Uses and Abuses of Governance Indicators, OECD Working Paper, Paris.
72. Aron, J. 2000, Growth and Institutions, A Review of the Evidence, The World Bank Research Observer, pogledano 11.01.2012. [dostupno na: http://www.ppge.ufrgs.br/GIACOMO/arquivos/eco02237/aron-2000.pdf]
73. Arrow, K. 1962, The Economic Implications of Learning by Doing, Review of Economic Studies, 29, str. 155-173.
74. Asteriou, D., Dassiou, X., Glycopantis, D. 2005, FDI and Growth: Evidence From a Panel of European Transition Countries, Spoudai, University of Piraeus, 55, 1, str. 9-30.
75. Babić, A. 2000, Ciljevi i vjerodostojnost monetarne politike, neovisnost i odgovornost centralne banke, Financijska teorija i praksa, 24, 1, str. 65-85.
76. Babić, A. 2002, Liberalizacija kapitalnih i financijskih transakcija u Hrvatskoj, Ekonomski pregled, 53., 5-6, str. 419-449.
77. Babić, A., Pufnik, A., Stučka, T. 2001, Teorija i stvarnost inozemnih izravnih ulaganja u svijetu i u tranzicijskim zemljama s posebnim osvrtom na Hrvatsku, pogledano 24.03.2012., [dostupno na: http://www.hnb.hr/publikac/pregledi/p-009.htm]

78. Bačić, K., Račić, D., Ahec-Šonje, A. 2004, Učinci izravnih stranih ulaganja na zemlje primatelje u Središnjoj i Istočnoj Europi, Privredna kretanja i ekonomska politika, 14, 100, str. 58-96.
79. Bađun, M. 2005, Kvaliteta javnog upravljanja i ekonomski rast Hrvatske, Financijska teorija i praksa, 29, 4, str. 337-366.
80. Baletić, Z. 2011, Produženo krizno stanje hrvatskog gospodarstva, Zbornik radova „Krizno stanje hrvatskog gospodarstva i pravci zaokreta ekonomske politike iz prorecesijske u razvojnu“, Zagreb.
81. Baletić, Z., Budak, J. 2007, Indeksi ekonomskih sloboda kao mjerila institucionalne konvergencije Hrvatske prema EU, Ekonomski pregled, 58, 12., str. 804-825.
82. Barro, R., J.: Economic Growth in a Cross-Section of Countries, Oxford Journals: Quarterly Journal of Economics, vol. 106, No. 2, 1991., str. 407-443
83. Bassanini, A., Scarpetta, S., Hemmings, P. 2001, Economic growth: The role of Policies and Institutions. Panel data evidence from OECD countries, OECD working paper, http://www.oecd.org/dataoecd/29/29/1891403.pdf (11.02.2012)
84. Beck, T., Leaven, L. 2005 Institution Building and Growth in Transition Economies, 2005., http://econpapers.repec.org/paper/wbkwbrwps/3657.htm (24.01.2012)
85. Bell, S. 2002, Institutionalism: Old and New, pogledano 18.01.2012. [dostupno na: http://espace.library.uq.edu.au/eserv.php?pid=UQ:9699&dsID=Institutionalism.pdf].
86. Bejaković, P. 2003, Značenje usklađenosti formalnih i neformalnih institucija kao čimbenika gospodarskog razvoja i društvene stabilnosti, pogledano 18.09.2011., [dostupno na: http://www.ijf.hr/institucionalizam/bejakovic.pdf].
87. Bénassy-Quéré, A., Coupet, M., Mayer, T. 2007, Institutional Determinants of Foreign Direct Investment, The World Economy, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://econ.sciences-po.fr/sites/default/files/file/tmayer/institutions_pub.pdf]
88. Berglof, E., Bolton, P 2001,: The Great Divide and Beyond: Financial Architecture in Transition, http://wdi.umich.edu/files/publications/workingpapers/wp414.pdf (24.01.2012)
89. Bertucci, G., Alberti, A. 2001, Globalization and the Role of the State: Challenges and Perspectives, pogledano 18.03.2012., [dostupno na: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan006225.pdf], str. 15
90. Bhargava, A., L. Franzini, and W. Narendanathan 1982, Serial Correlation and the Fixed Effects Model, Review of Economic Studies, 49, str. 533-549.
91. Bilas, V. 2005, Konvergencija tranzicijskih zemalja prema Europskoj uniji, Ekonomski pregled, 56, 3-4, str. 221-238.
92. Bilas, V. 2008, Trendovi integriranja i položaj Hrvatske, Ekonomska istraživanja, 21, 2, str. 127-138.
93. Bilas, V., Franc, S. 2006, Uloga inozemnih izravnih ulaganja i načini poticanja, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://web.efzg.hr/RePEc/pdf/Clanak%2006-13.pdf]
94. Biraci, R., Llukani, T., Nano, D.: EU Enlargement and Institutional Quality: How Far is Albania from the EU Member States?, The Western Balkans Policy Review, Vol. 1, br. 2., 2011., str. 101.
95. Birsan, M., Buiga, A. 2009, FDI Determinants: Case of Romania, Transition Studies Review, 15, 4, str. 726-736.
96. Blundell, R., Bond, S. 1998, Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models, Journal of Econometrics, 87, str. 115-143
97. Bogdan, Ž. 2009, Utjecaj FDI-ja na gospodarski rast europskih tranzicijskih zemalja, Ekonomski fakultet Zagreb, pogledano 20.02.2012. [dostupno na: http://web.efzg.hr/repec/pdf/Clanak%2009-06.pdf]
98. Bonfiglioli, A. 2008, Financial Integration, Productivity and Capital Accumulation, Barcelona, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://ideas.repec.org/p/aub/autbar/680.07.html].
99. Bonin, J., Wachtel, P. 2003, Financial Sector Development in Transition Economies: Lessons from the First Decade, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www2.econ.iastate.edu/classes/econ370/shuffman/documents/financialmkts_trans.pdf]
100. Bonin, J., Hasan, I., Wachtel, P. 2008, Banking in Transition Countries, Oxford, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://w4.stern.nyu.edu/emplibrary/Oxford%20Handbook%20TransitionBanking%20June2-1.pdf]
101. Bortis H. 1998, A Note on Keynesian Long-Period Theory, History of Economic Ideas, 4, str. 8-33.

102. Botrić, V., Škuflić, L. 2006, Main Determinants of Foreign Direct Investment in the Southeast European Countries, Transition Studies Review, 13, 2, str. 359-377.
103. Brady, A. 2009, Foreign Direct Investment Surged 29% Worldwide in 2009, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://www.ihs.com/products/global-insight/industry-economic-report.aspx?id=106598807]
104. Brezigar-Masten, A., Coricelli, F., Masten, I. 2010, Financial Integration and Financial Development in Transition Economies: What happens during Financial Crises?, Economic and Busines Review, 13, 1-2, str. 119-137.
105. Brunetti, A., Kisunko, G., Weder, B. 1997, Institutions in transition: Reliability of Rules and Economic Performance in Former Socialist Countries, The World Bank, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://socsci2.ucsd.edu/~aronatas/project/academic/predictability%20in%20EE.pdf]
106. Budak, J., Sumpor, M. 2009, Nova institucionalna ekonomika i institucionalna konvergencija, Ekonomski pregled, 60, 3-4, str. 168-195.
107. Carstensen, K., Toubal, F. 2004, Foreign direct investments in Central and Eastern European countries: a dynamic pannel analysis, Journal of Comparative Economics, 32, 3, str. 1-28.
108. Chang, H.-J. 2006, Understanding the Relationship between Institutions and Economic Development – Some Key Theoretical Issues, University of Cambridge, http://www.rrojasdatabank.info/widerconf/Chang.pdf (11.02.2012)
109. Chong, A., Calderon, C.: Causality and Feedback Between Institutional Measures and Economic Growth, Economics and Politics, vol. 12, No. 1., 2000, str. 69-81
110. Coase, R. 1998, The New Institutional Economics, The American Economic Review, 88, 2, str. 71-74.
111. Coricelli, F., Campos, N.: **Growth in Transition: What We Know, What We Don't and What We Should**, Journal of Economic Literature, vol. 40, br. 3., 2002., str. 793.
112. Dang, V. 2009, Institutional Determinants of Investment in Transition Economies, Brunel University, London, pogledano 26.01.2012., [dostupno na: http://www.brunnel.ac.uk/9379/efwps/0933.pdf]
113. David, T., Mach, A.: **Institutions and Economic Growth – The Successful Experience of Switzerland (1870-1950)**, United Nations University, Research Paper No. 2006/101, 2006.
114. De Haas, R. 2004, Law, finance, and growth during transition: a survey, De Economist, 152, 3, str. 375-402.
115. De Melo, M. et al. 1997, **Circumstance and Choice: The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies**, The world Bank, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=620544 (30.01.2012
116. Deuber, G., Sikimic, J. 2011, CEE Banking Sector Report, Raiffeisen Research, Wien, str. 1-84.
117. Easterly, W., Ritzen, J., Woolcock, M. 2005, **Social Cohesion, Institutions, and Growth**, World Bank – Development Research Group, 2005, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=909632, (12.01.2012)
118. Fang, Y, Hassan, I., Marton, K. 2011, Bank efficiency in transition economies: Recent evidence from South-Easter Europe, Suomen Pankki – Finlands Bank, Helsinki, str. 1-43.
119. Faulend, M., Šošić, V., Žigman, A. 2000, Inflacija i neovisnost središnje banke – završena priča**?**, Financijska teorija i praksa, 2000, 24, 1, str. 47.-49
120. Feld, L., P., Voigt, S. 2003, Economic Growth and Judical Independence: Cross Country Evidence Using a New Set of Indicators, pogledano 17.11.2011., [dostupno na: http://www.cesifo- group.de/portal/pls/portal/docs/1/1189798.PDF]
121. Frances, J. 2004, Institutions, Firms and Economic Growth, New Zealand Treasury Working Paper, pogledano 11.02.2012., [dostupno na: http://www.treasury.govt.nz/publications/research-policy/wp/2004/04-19]
122. Fratzscher, M., Bussiere, M. 2004, Financial openess andd growth: Short-run gain, long-run pain, European Central Bank, Frankfurt am Main, str. 22.
123. Fries, S., Taci, A. 2002, Banking reform and development in transition economies, EBRD, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://ideas.repec.org/p/ebd/wpaper/71.html].
124. Fritz, V. 2004, Tailoring institutionalism to the post-communist context: three conceptual issues, pogledano 07.11.2011., [dostupno na: http://perswww.kuleuven.be,]

125. Garibaldi, P. et al. 2002, What Moves Capital to Transition Economies, IMF Working Paper 02/64, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://ideas.repec.org/p/imf/imfwpa/02-64.html]
126. Gaspar, P. 2001, Real and Nominal Convergence of Pre-Accession Economies and the Choice of Exchange Rate Regime, zbornik s konferencije Alternative sfor Exchange Rate Regime in Pre-Accession Economies, Beč
127. Gelos, G., Sahay, R. 2001, Financial Market Spillovers in Transition Economies, The Economics of Transition, 9, 1, str. 1-60.
128. Goldberg, L., S. 2007, Financial Sector FDI and Host Countries: New and Old Lessons, Federal Reserve Bank of New York, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www.newyorkfed.org/research/epr/07v13n1/0703gold.pdf].
129. Greif, A. 1995, Micro Theory and Recent Developments in the Study of Economic Institutions Through Economic History, Proceedings „Advances in Economic Theory", Cambridge University Press, Vol. II, str. 1-36.
130. Grčić, B., Babić, Z. 2003, The determinants of FDI: evaluation of transition countries attractiveness for foreign investors, Zbornik sa međunarodne konferencije „Enterprise in Transition", str. 1166-1180.
131. Grossman G., Elhanan H. 1994, Endogenous Innovation in the Theory of Growth, Journal of Economic Perspectives, 8, 1, str. 23-44.
132. Gylfason, T.: **To Grow or Not to Grow: Why Institutions Must Make a Difference**, CESifo DICE Report, Institute for Economic Research, University of Munich, Munchen, 2004., vol. 2., br. 2., str.7.
133. Hammermann, F., Schweickert, R.: **EU Enlargement and Institutional Development: How Far Away Are the EU's Balkan and Black Sea Neighbors?**, Kiel Institute for World Economics, 2005., http://ebslgwp.hhs.se/kieliw/abs/kieliw1261.htm (25.01.2012)
134. Hare, P., G. 2001, **Trade Policy During the Transition: Lessons from the 1990s**, The World Economy, http://ideas.repec.org/a/bla/worlde/v24y2001i4p482-512.html (31.01.2012)
135. Harrod R. F. 1939, An Essay in Dynamic Theory, Economic Journal, 49, 193, str. 14-33.
136. Havrylyshyn, O., van Rooden, R. 2000, **Institutions Matter in Transition, but so do Policies**, International Monetary Fund, http://papers.ssrn.com/sol3papers.cfm?abstract_id=879570 (26.01.2012)
137. Held, M. J., Nutzinger, H. G. 2003, Institutions interact with economic actors: plea for a general institutional economics, International Journal of Social Economics, 30, 3, str. 236-254.
138. Helmke, G., Levitsky, S. 2003, Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda, WP No. 307, Kellog Institute, pogledano 18.01.2012., [dostupno na: http://nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/307.pdf]
139. Holland, D., Pain, N. 2000, The Determinants and Impact of Foreign Direct Investment in the Transition Economies: A Panel Dana Analysis, pogledano 21.01.2012., [dostupno na: http://pc9.niesr.ac.uk/pdf/140807_123032.pdf]
140. Hornung, D. 2008, Bulgarien und Rumänien: Balkantiger auf dem Sprung, pogledano 21.09.2011., [dostupno na: http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik]
141. Johnson, A. 2006, FDI inflows to the Transition Economies in Eastern Europe: Magnitude and determinants, The Royal Institute of technology, Jönköping, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://www.infra.kth.se/cesis/documents/WP59.pdf]
142. Jošić, H., Jošić, M. 2011, Dvostruki deficit ili dvostruka divergencija u Hrvatkoj?, Zbornik ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 9, 2, str. 1-16.
143. Joskow, P. L. 2004, New Institutional Economics: A Report Card, pogledano 18.08.2011., [dostupno na: http://economics.mit.edu/files/1171]
144. Jutting, J. 2003, Institutions and Development: a critical review, WP No. 210, OECD Development Centre, pogledano 11.02.2012., [dostupno na: http://www.gsdrc.org/go/display/document/legacyid/820]
145. Kalotay, K., Sass, M. 2010, Outward FDI from Hungary and its policy context, Columbia University, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://www.vcc.columbia.edu/files/vale/documents/Hungary_OFDI_24_June_2010_-FINAL.pdf]

146. Kandžija, V, Lovrić, Lj., Marijan, M. 2009, *FDI Attractiveness Positioning and ICT Impact on Productivity Growth in European Transitional Countries,* Poslovna izvrsnost, 3, 1, Zagreb, str. 9-23.
147. Kaufmann, D. 2003, Governance Redux: The Empirical Challenge, pogledano 14.05.2012., [dostupno na: http://www.worldbank.org/wbi/governance/pdf/govredux.pdf]
148. Kaufmann, D., Kraay, A., Mastruzzi, M. 2010, The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analitical Issues, Policy Research Working Paper 5430, The World Bank, Washington.
149. Kaufmann, D., Kraay, A., Zoido-Lobaton, P. 1999, Gowernance Matters, Policy Research Working Paper 2196, The World Bank, Washington.
150. Keefer, P. 2005, Clientelism, credibility and the policy choices of young democracies, Development Reseach Group – The World Bank, pogledano 11.01.2012. [dostupno na: http://www.qog.pol.gu.se/conferences/november2005/papers/Keefer.pdf]
151. Keren, M., Ofer, G. 2002, The role of FDI in trade and financial services in transition: what distinguishes transition economies from developing economies, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1673055##]
152. Kersan-Škabić, I., Mihaljević, A. 2010, Nove zemlje članice EU i EMU – konvergencija i financijska kriza, Ekonomski vjesnik, 20, 1, str. 12-26.
153. Klein, G., P. 1999, New Institutional Economics, pogledano 10.02.2011., [dostupno na: http://encyclo.findlaw.com/0530book.pdf], str. 456-489.
154. Knack, S., Keefer, P.: **Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests using Alternative Institutional Measures**, Economics and Politics, Vol. 7, No. 3., 1995., str. 207-227
155. Kolaković, M., Kovačević, B., Sisek, B. 2002, Utjecaj teorije poduzeća na suvremene pristupe organizaciji poduzeća, Ekonomski pregled, 53, 9-10, str. 934-955.
156. Kolasa, M.: **What drives productivity growth in the new EU member states? The case of Poland**, European Central Bank, 2005., http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp486.pdf (30.01.2012)
157. Kornecki, L. 2006, The importance of FDI in the Polish economy, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://usasbe.org/knowledge/proceedings/proceedingsDocs/USASBE2006proceedings-Kornecki%20-%20Internat.pdf]
158. Koo, R., C. 2011, The world in balance sheet recession: causes, cure, and politics, Real-World Economics Review, 13, 58, str. 19-37.
159. Krkoska, L. 2001,**Foreign direct investment financing of capital formation in central and eastern Europe**, EBRD, http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/workingpapers/wp0067.pdf (30.01.2012)
160. Krznar, M. 2009, Rizik bankovne zaraze u Hrvatskoj, Hrvatska narodna banka, Zagreb, pogledano 02.01.2012., [dostupno na: http://www.hnb.hr/publikac/istrazivanja/i-023.pdf]
161. Kumar, A. 2007, Does Foreign Direct Investment Help Emerging Economies?, Economic Letter – Insights from the Federal Reserve Bank of Dallas, 2, 1, str. 1-8.
162. Kušar, S. 2011, The Institutional Approach in Economic Geography: an Applicative View, Hrvatski geografski glasnik, 73, 1, str. 39-49.
163. Kuznets S. 1955, Economic Growth and Income Inequality, American Economic Review, 45, 1, str. 1-28.
164. Lane, J.-E. 2010, Good Governance: The Two Meanings of „Rule of Law“, International Journal on Politics and Good Governance, 1, 1, str. 4.
165. Lang, M. 2002, Vremenska konzistentnost i pozitivna teorija monetarne politike – teorijski temelj institucionalnog ustroja središnje banke, Hrvatska narodna banka, http://www.hnb.hr/publikac/pregledi/p-010.pdf (18.01.2012).
166. Lawson, C., Wang, H. 2005, Economic transition in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union: Which policies worked?, University of Bath, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://opus.bath.ac.uk/17344/1/transition-5th.pdf]
167. Lobo, C. 2008, Institutional and organizational analysis for pro-poor change: meeting IFAD's millennium challenge**,** IFAD, str. 12

168. Lohmann, S. 2003, **Why Do Institutions Matter? An Audience-Cost Theory of Institutional Commitment**, University of California, 2003., http://cep.lse.ac.uk/seminarpapers/18-12-03-LOH.pdf (11.02.2012)
169. Lovrić, Lj. 2004, *Measuring the Institutional Reform in Transition,* Readings Book of the International Conference – Global Business and Technology Association, Cape Town, str.439-447.
170. Lovrić, Lj., Kandžija, V., Babić, J. 2009, *Attractiveness of Central European Transitional Countries for Foreign Investment*, 50 years of European Union = L' union europeenne a 50 ans : research monograph / Kumar, Andrej ; Kandžija, Vinko (ur.), Ekonomski fakultet Rijeka, Rijeka, str. 79-88
171. Lovrinčević Ž., Buturac, G., Marić, Z. 2004, Priljev inozemnog kapitala – utjecaj na domaće investicije i strukturu robne razmjene, Ekonomski pregled, 55, 11-12, str. 25.
172. Lovrinčević, Ž., Mikulić, D., Marić, Z. 2004, Efikasnost investicija i FDI – stara priča, nove okolnosti, Ekonomski pregled, 55, 1-2, str. 16.
173. Lovrinčević, Ž., Marić, Z., Mikulić, D. 2005, Priljev inozemnog kapitala – utjecaj na nacionalnu štednju, domaće investicije i bilancu plaćanja tranzicijskih zemalja srednje i istočne Europe, Ekonomski pregled, 56, 3-4, str. 167.
174. Lucas R., E. 1988, On the Mechanics of Economic Development, Journal of Monetary Economics, 22, 1, str. 3-42.
175. Lucas, R., E. 1990: Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries?, The American Economc Review, pregledano 20.02.2012., [dostupno na: http://www.jstor.org/]
176. Marić, Z. 2008, Izravna inozemna ulaganja i produktivnost hrvatskih poduzeća u djelatnosti industrije, Privredna kretanja i ekonomska politika, 18, 116, str. 49.
177. Mateev, M. 2008, Determinants of Foreign Direct Investment in Central and Southeastern Europe: New Empirical Tests, 8th Global Conference on Business and Economics, Firenza, pogledano 21.02.2012, [dostupno na: http://www.gcbe.us/8th_GCBE/data/Miroslav%20Mateev.doc]
178. Matrens, A. 2008, Trade Liberalization and Foreign Direct Investment (FDI) in Emerging Countries: An Empirical Survey, University of Montreal, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www.pep-net.org/fileadmin/medias/pdf/Martens-trade-FDI-final.pdf]
179. Mauro, P. 1995, **Corruption and Growth**, Oxford Journals: Quarterly Journal of Economics, vol. 110, No. 3, str.681-712
180. Medić, Đ., Š., Marić, G. 2013, Kritika neoliberalnih mitova i njihove uloge u rješavanju krizno-recesijskog stanja u privredi, RIFIN, Zagreb, str.
181. Meon, P.-G., Weill, L.: **Does better governance foster efficiency? An aggregate fronrier analysis**, Universite Robert Schuman, Paris, 2003., http://www.springerlink.com/content/gjaupx85p35jptwp/ (07.03.2010)
182. Mervar, A. 2003, Esej o novijim doprinosima teoriji ekonomskog rasta, Ekonomski pregled, 54, 3-4, str. 369-392.
183. Mervar, A. 1999, Pregled modela i metoda istraživanja gospodarskog rasta, Privredna kretanja i ekonomska politika, 73, str. 20-60.
184. Moraga, J., L., Viaene, J., M.: Trade Policy of Transition Economies, pogledano 21.02.2012, [dostupno na: http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/00110.pdf]
185. Nee, V. 2003: The New Institutionalism in Economics and Sociology, pogledano 10.02.2012., [dostupno na: http://www.economyandsociety.org/publications/wp4_nee_03.pdf] str. 7
186. North, D., C. 1997, The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem, WIDER Annual Lectures 1, UNU/WIDER, pogledano 22.02.2012., [dostupno na: http://www.wider.unu.edu/publications/annual-lectures/en_GB/AL/_files/83424984784568456/default/annua-lecture-1997.pdf]
187. North, D. C. 1993, The New Institutional Economics and Development, pogledano 18.10.2011., [dostupno na: http://www2.econ.iastate.edu/tesfatsi/newinste.north.pdf], str. 1
188. Nugent, J., B., Robinson, J., A. 2001, Are endowments fate?, Harvard University – Centre for Economic Policy Research discussion paper 3206, pogledano 10.01.2012., [dostupno na: http://dev.wcfia.harvard.edu/sites/default/files/895__jr_Nugent1.pdf]

189. Ocampo, J., A., Vos, R. 2008, Uneven Economic Development, Orient Longman Private Limited, New Delhi, India
190. O'Driscoll Jr, G., P., Hoskins, L. 2003, Property RIghts – The Key to Economic Development, Cato Studies, pogledano 07.02.2012., [dostupno na: http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=1341]
191. Orsag, S., Dedi, L., Mihalina, E. 2011, Banks in transition countries as one of the most attractive investments, UMTS Journal of Economics, 2, 1, str. 19.
192. Pejovich, S.2003, Tranzicija, tranzicijski troškovi i kultura**,** Financijska teorija i praksa, 27, 2, str. 236
193. Prasad, B., C. 2003, Institutional Economics and Economic Development, The theory of property rights, economic development, good governance and the environment, International Journal of Social Economics, 30, 6, str. 755
194. Pressman, S. 2006, Alternative Views of the State, pogledano 28.01.2012, [dostupno na: http://www.palgrave.com/pdfs/1403999392.pdf]
195. Pritchett, L. 1998, **Patterns of Economic Growth: Hills, Plateaus, Mountains and Plains**, The World Bank, http://elibrary.worldbank.org/content/workingpaper/10.1596/1813-9450-1947, (12.01.2012)
196. Protsenko, A., Vincentz, V.: Direktinvestitionen und andere Kapitalströme nach Osteuropa, Osteuropa-Institut München, pogledano 21.02.2012, [dostupno na: http://www.oei- dokumente.de/publikationen/wp/wp222.pdf]
197. Rachdi, H. 2011, The Causality between Financial Development and Economic Growth, International Journal of Economics and Finance, 3, 1, str. 147
198. Radošević, D.: Politička ekonomija ekonomske krize u Hrvatskoj, Zbornik radova „Krizno stanje hrvatskog gospodarstva i pravci zaokreta ekonomske politike iz prorecesijske u razvojnu“, Zagreb, str. 41.-42.
199. Radošević, D. 2012, Upravljanje kapitalnim računom Hrvatske i dužnička kriza Evropske monetarne unije: preispitivanje, Ekonomski pregled, 63, 3-4, str. 128.
200. Radošević, D. 2014, Za razvojnu strategiju Hrvatske 2014.-2020., Ekonomski pregled, 64, 3, str. 187-212
201. Raiser, M. 2003, **Neformalne institucije, društveni kapital i ekonomska tranzicija: odražavanje na zanemarenu dimenziju**, Univerzitet u Beogradu, http://www.ekof.bg.ac.rs/nastava/trziste/neformalne_institucije.pdf (23.01.2012)
202. Reinhart, C., M., Rogoff, K., S. 2010, Growth in a time of debt, National Bureau of Economic Research, Cambridge, pogledano 17.12.2011, [dostupno na: http://www.nber.org/papers/w15639.pdf?new_window=1]
203. Rodrik, D. 2003, Growth strategies, WP No10050, National Bureau of Economic Research, Cambridge MA, str. 23
204. Rodrik, D. 2000, Development Strategies for the Next Century, Harvard University, pogledano 17.11.2011., [dostupno na: http://www.eclac.cl/prensa/noticias/comunicados/6/7616/DaniRodrik29-08.pdf]
205. Rodrik, D.: Governing the Global Economy: Does One Architectural Style Fit All?, Harvard University, http://academico.direitorio.fgv.br/ccmw/images/4/44/Rodrik_(2004).pdf (11.02.2012)
206. Roll, R., Talbott, J. 2001, Why Many Developing Countries Just Aren't?, pogledano 11.01.2012. [dostupno na: http://www.cipe.org/programs/roundtables/webevents/pdf/talbot.pdf]
207. Rosenberg, N. 2003, Property Rights and Economic Growth, Stanford University, pogledano 07.02.2012., [dostupno na: http://econpapers.repec.org/paper/hhsratioi/0018.htm]
208. Roy, K., C., Tisdell, C., A. 1998, Good governance in sustainable development: the impact of institutions, International Journal of Social Economics, 25, 6-7-8, 1998, MCB University Press, str. 1310-1325.
209. Romer, P. 1986, Increasing Returns and Long Run Growth, Journal of Political Economy, 94, str. 1002-1037.
210. Rodrik, D., Subramanian, A., Trebbi, F. 2004, Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration and economic development, National Bureau of Economic Research, Cambridge, WP 9305, pogledano 10.01.2012., [dostupno na: http://www.nber.org/papers/w9305]

211. Rutheford, M. 2001, Institutional Economics: Then and Now, The Journal of Economic Perspectives, 15, 3, str. 173
212. Santini, G. 2010, Podjela poreza po kriteriju vremena i dvostruki deficiti – slučaj Hrvatske, Ekonomija/Economics, 17, str. 62.;
213. Schularick, T., Steger, T., M. 2008, The Lucas Paradox and the Quality of Institutions: Then and Now, Freie Universität Berlin, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://www.jfki.fu-berlin.de/faculty/economics/team/persons/schularick/Lucas_Paradox_discussion_paper_FUB.pdf]
214. Shirley, M., M. 2003, What Does Institutional Economics Tell Us About Development?, The Ronald Coase Institute, pogledano .01.2012., [dostupno na : http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.199.3688]
215. Sisek, B. 2005, Strane izravne investicije u Hrvatskoj – uzroci neuspjeha, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 3, str. 89.
216. Solow R. M. 1956, A Contribution to the Theory of Economic Growth, The Quarterly Journal of Economics, 70, 1, str. 65-94.
217. Steunenberg, B., Blommestein, H. J. 1994, Government and Markets: An introduction, Government and Markets: Establishing a Democratic Constitutional Order and Market Economy in Former Socialist Countries, Kluwer Academic Publisher, str. 3.
218. Stiglitz, J. E. 2001, An Agenda for the New Development Economics, UNRISD meeting on „The Need to Rethink Development Economics“, Cape Town
219. Stiglitz, J. E. 2011, Rethinking Macroeconomics: What failed, and how to repair it, Journal of the European Economic Association, 9, 4, European Economic Association, str. 591-645.
220. Stiglitz, J. E. 2011, The Failure of Macroeconomics in America, China & World Economy, 19, 5, Institute of World Economics and Politics, Chinese Academy of Social Sciences, str. 17-30.
221. Stiglitz, J., E., Godoy, S.: **Growth, Initial Conditions, Law and Speed of Privatization in Transition Countries: 11 Years Later**, Cambridge, 2006., http://homepage.univie.ac.at/evgeni.peev/GodoyGrowthInitialConditions.pdf (26.12.2012)
222. Stiglitz, J., E., Hoff, K. 1999, Modern Economic and Development, http://www.cid.harvard.edu/archive/events/cidneudc/papers/neudcstiglitz.pdf (11.02.2012)
223. Stirbu, C. 2004, Financial Market Integration in a Wider European Union, Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv, Hamburg, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www.econstor.eu/bitstream/10419/19269/1/297.pdf]
224. Stojanov, D. 2013, Ekonomski imperijalizam i ekonomska kakofonija, Economics&Economy, 1, 1, str. 121-129
225. Stojanov D. 2010, Inward Oriented Strategy an Role of Foreign Trade for Development: Issues of Economic Development Strategy for an Infant Economy – The Case of B&H Economy, Facing the Future of South East Europe, Croatian Institute of Finance and Accounting and Croatian Chamber of Economy, Zagreb, str. 231-262.
226. Stojanov, D., Jakovac, P. 2013, Ekonomnska znanost u zamci globalizacije, ekonomski pregled, 64, 5 str. 447-473
227. Škare, M. 2007, Priroda gospodarskog rasta u Hrvatskoj, Ekonomija/Economics, 14, 1, str. 122.
228. Škare, M.. 2000, Uloga središnje banke u monetarnim sustavima zemalja u tranziciji, Hrvatska gospodarska revija, 8, str. 835-841.
229. Škuflić, L., Botrić, V. 2009, Foreign direct investment in Croatia: regional perspective, Ekonomska istraživanja, 22, 3, str. 24.
230. Štiblar, F. 2010, South East European crisis caused by the finance and its reform to enable sustainable growth, u Facing the future of SouthE ast Europe, Croatian Institute for Finance and Accounting i Croatian Chamber of Economy, Zagreb, str. 133.
231. Štulhofer, A. 1999, Povratak u budućnost?: Proces privatizacije i hrvatska javnost 1996.-1998., Zbornik Privatizacija i javnost, Institut Ivo Pilar, Zagreb,
232. Tomfort, A. 2006, The role of the European Union for the Financial Integration of Eastern Europe, Fachhochschule für Wirtschaft Berlin, Berlin, pogledano 21.02.2012., [dostupno na:

http://www.hwr-berlin.de/fileadmin/downloads_internet/Forschung/Veroeffentlichungen/Working_paper/working_paper_26.pdf]
233. Torok, A., Vaitsos, C. 2004, **Cohesion abd covergence in an enlarged European Union**, ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/citizens/docs/convergence_presentation_paper.pdf (24.01.2012)
234. Ulubasoblu, M., A., Doucouliagos, C.: **Institutions and Economic Growth: a System Approach**, http://econpapers.repec.org/paper/ecmausm04/63.htm (11.02.2012)
235. Uzawa, H. 1965, Optimal Technical Change in an Aggregative Model of Economic Growth, International Economic Review, 6, str. 180-231.
236. Vamvakidis, A. 2007, External Debt and Economic Reform: Does a Pain Reliever Delay the Necessary Treatment?, IMF Working Paper WP/07/50, Washington, pogledano 14.12.2011., [dostupno na: http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp0750.pdf]
237. Vedriš, M., Šimić, R. 2008, *Institucije, regulatorna uloga i gospodarski rast nacionalnih ekonomija*, Ekonomski vjesnik, Ekonomski fakultet u Osijeku, 21, Osijek, 1-2, str. 9-18.
238. Vedriš, M., Šimić, R. 2009, *Globalna kriza i nacionalne reforme,* Ekonomija, 16, 2, str. 525-558.
239. Vedriš, M., Šimić, R. 2008, *Politika vidljive ruke države*, Zbornik radova „Ekonomska politika Hrvatske u 2009.“, Inženjerski biro d.d., Opatija, str. 251-270.
240. Vehovec, M. 2000, Uloga neformalnih institucija u tranzicijskoj ekonomiji, Institut za javne financije, Okrugli stol: Institucionalizam, pogledano 11.02.2012., [dostupno na: http://ebookbrowse.com/vehovec-pdf-d162191762]
241. Vijayaraghavan, M., Ward, W., A. 2001 **Institutions and Economic Growth: Empirical Evidence from a Cross-National Analysis**,
242. Voigt, S. 1998, Making Constitutions Work: Conditions for Maintaining the Rule of Law, Cato Journal, 18, 2, str. 196.
243. Vujović, D. 2010, New Global Financial Architecture: Possible Impact on SEE, u Facing the future of SouthE ast Europe, Croatian Institute for Finance and Accounting i Croatian Chamber of Economy, Zagreb, str. 187.
244. Vukšić, G. 2005, Utjecaj izravnih stranih ulaganja na izvoz hrvatske prerađivačke industrije, Financijska teorija i praksa, 29, 2, str. 168.
245. Williamson, O., E. 2000, The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead, The journal of Economic Literature, 38, 3, str. 595-613.
246. Zakharov, V., Kušić, S. 2003, The Role of FDI in the EU Accession Process: The Case of Western Balkans, Goethe-Universität Franfurt am Main, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://www.etsg.org/ETSG2003/papers/zacharov.pdf]
247. Zekić-Sušac, M., Frajman-Jakšić, A., Drvenkar, N. 2009, Neuronske mreže i stabla odlučivanja za predviđanje uspješnosti studiranja, Ekonomski vjesnik, 2, str. 314-327.

C) OSTALI IZVORI

248. www.adamsmith.org
249. http://www.boerse-frankfurt.de/de/start
250. Bađun, M. 2005, Kvaliteta javnog upravljanja i ekonomski rast – Hrvatska u kontekstu pridruživanja Europskoj uniji, magistarski rad
251. Basel Comitee on Banking Supervision: Core Principles for Effective Banking Supervision – final document, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www.bis.org/publ/bcbs129.htm]
252. Classical Theories of Economic Growth, pogledano 05.05.2012., [dostupno na: www.scribd.com]
253. http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD,
254. EBRD Transition Report 1999-2011, pogledano 21.03.2012., [dostupno na: http://www.ebrd.com/pages/research/publications/flagships.shtml]
255. EBRD: **What drives growth in the transition cuntries?**, EBRD, 2006., http://ebrd.org/
256. EBRD, Transition report 2013, 2014

257. Emerging Market Outlook, pogledano 21.09.2011., [dostupno na: https://www.dekabank.de/db/de/index.jsp]
258. European Commission 2011, Commission Staff Working Paper SEC (2011) 1355/2, pogledano 21.03.2012., [dostupno na: http://ec.europe/eu/internal_market/securities/docs/agencies/SEC_2011_1355_en.pdf]
259. FINA, http://www.fina.hr/Default.aspx?sec=915
260. FINA, Informacija o neizvršenim osnovama za plaćanje poslovnih subjekata za kolovoz 2012., http://www.fina.hr/Default.aspx?art=10129&sec=1527 (3.8.2014.)
261. FINA, Pregled neizvršenih osnova za plaćanje poslovnih subjekata promatrano po županijama i djelatnostima – stanje 30.06.2014. http://www.fina.hr/Default.aspx?art=11199&sec=1688 (3.8.2014.)
262. FINA, Pregled zbirnih podataka iz sustava predstečajnih nagodbi, http://www.fina.hr/Default.aspx?art=10679&sec=1688 (26.8.2014.).
263. Financial Sector Development in Transition Economies in the Next Decade, 2000, IMF Conference of Seminars, Prag, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www.asmp.fr/fiches_academiciens/textacad/larosiere/larosiere4.pdf]
264. Financial Stability Chalanges in EU Candidate Countries: Financial Systems in the Aftermath of the Global Crisis 2010, Ocassional Paper Series No. 115/2010, EBRD, pogledano 02.01.2012., [dostupno na: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp115.pdf]
265. Heritage Country Rankings, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www.heritage.org/index/ranking]
266. Heritage foundation stranice, pogledano 25.03.2012., [dostupno na: http://www.heritage.org/index/explore.aspx?view=by-region-country-year]
267. HNB, http://hnb.hr/publikac/bilten/statisticki_pregled/a1.xls
268. HNB 2014a, Monetarni kreditni agregati, http://hnb.hr/publikac/bilten/statisticki_pregled/a1.xls (26.8.2014.)
269. HNB, 2014b. Statistički podaci kreditnih institucija, http://hnb.hr/statistika/hstatistika.htm (26.8.2014.)
270. HNB 2014c , HNB, Godišnje izvješće 2013, Zagreb
271. Hrvatska gospodarska komora, http://hgk.biznet.hr/hgk/fileovi/24881.pdf
272. IMF Country Report No 11/160, 2011, Republic of Croatia: Selected Issues paper, International Monetary Fund, Washington, pogledano 19.01.2012., [dostupno na: http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2011/cr11160.pdf]
273. IMF Country Report No. 08/160, 2008, Republic of Croatia: Financial System Stability Assesment – Update, International Monetary Fund, Washington, pogledano 02.01.2012., [dostupno na: http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2008/cr08160.pdf]
274. International Property Rights Indeks 2013 Report, Property Rights Alliance, Washington
275.Krugman in Wonderland, pogledano 10.05.2012., [dostupno na: http://krugman-in-wonderland.blogspot.com/2010/06/paul- krugman-endorses-bernie-madoff.html]
276. „Narodne novine“ br. 108/12 do 112/13
277. Osnovna načela djelotvorne supervizije banaka, HNB, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www.hnb.hr/supervizija/papiri-bazelske-komisije/h-osnovna-nacela-djelotvorne-supervizije-banaka.pdf]
278. Regulation (EU) No 513/2011 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2011 amending Regulation (EC) No 1060/2009 on credit rating agencies, Official Journal of EU, L145/2011
279. Skoda Auto, 2001, Slav Motown, The Economist, Jan 4th, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://www.economist.com/node/464948]
280. Statistički ljetopisi, razna godišta, Državni zavod za statistiku
237. The Economic Times: FDI worldwide dropped by about 40 per cent in 2009, pogledano 20.02.2012., [dostupno na: http://articles.economictimes.indiatimes.com/2010-01-20/news/27582635_1_fdi-flows-transition-economies-foreign-direct-investment]

281. http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro/ti_methodology.shtml
282. http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi
283. The World Bank, 2009, The World Bank's Croatia EU Convergence Report, 2009., pregledano 21.09.2011., [dostupno na: http://www.worldbank.hr]
284. http://www.wienerborse.at/marketplace_products/market-data-services/datenvendoren.html Working Party of the Trade Comittee: Trade Relations With Economics in Transition, OECD, pogledano 21.02.2012., [dostupno na: http://www.oecd.org/dataoecd/16/9/41335104.pdf]

POPIS TABLICA

Broj	Naziv tablice	Stranica
TABLICA 1:	HIJERARHIJSKA STRUKTURA INSTITUCIJA	17
TABLICA 2:	BDP PO STANOVNIKU ZA ODABRANE TRANZICIJSKE ZEMLJE, STALNE CIJENE USD 1990	88
TABLICA 3:	HERITAGE INDEKSI EKONOMSKIH SLOBODA ZA ODABRANE TRANZICIJSKE ZEMLJE OD 1995. DO 2011.GODINE – UKUPNI INDEKS	96
TABLICA 4:	POVEĆANJE HERITAGE INDEKSA EKONOMSKIH SLOBODA ZA ODABRANE TRANZICIJSKE ZEMLJE	98
TABLICA 5:	USPOREDBA OTVORENOSTI GOSPODARSTVA I PERCIPIRANE RAZINE KORUPCIJE U ODABRANIM TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA 2001. I 2013. GODINE	112
TABLICA 6:	PROCES KONVERGENCIJE U ODABRANIM TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA, MJERENO DCEI POKAZATELJEM	154
TABLICA 7:	VARIJABLE UKLJUČENE U ANALIZU	167
TABLICA 8:	SAŽETAK IZABRANIH PODATAKA	168
TABLICA 9:	KORELACIJSKA MATRICA	169
TABLICA 10:	PANEL REGRESIJSKA ANALIZA – FIKSNI I SLUČAJNI UČINCI	172
TABLICA 11:	PANEL REGRESIJSKA ANALIZA – ARELLANO BOND, ARRELANO BOVER/ BLUNDELL BOND DINAMIČKA PANEL ANALIZA	176
TABLICA 12:	KORELACIJSKA MATRICA	177
TABLICA 13:	PANEL REGRESIJSKA ANALIZA – ARELLANO BOND DINAMIČKA PANEL ANALIZA	178
TABLICA 14:	USPOREDBA VRIJEDNOSTI INDEKSA INSTITUCIONALNIH REFORMI TRANZICIJSKIH ZEMALJA	179
TABLICA 15:	UTJECAJ INSTITUCIONALNIH VARIJABLI NA KRETANJE BDP-a PO GLAVI STANOVNIKA TE UDJELA IZVOZA U BDP-u U REPUBLICI HRVATSKOJ	180

POPIS GRAFIKONA

Broj	Naziv grafikona	Stranica

GRAFIKON 1: IZABRANE DRŽAVE PREMA IPRI POKAZATELJU ZA 2013. G. 70

GRAFIKON 2: HERITAGE INDEKS EKONOMSKIH SLOBODA ZA ODABRANE TRANZICIJSKE ZEMLJE OD 1996. DO 2013. GODINE 99

GRAFIKON 3: NETO PRILJEV FDI U ODABRANE TRANZICIJSKE ZEMLJE OD 1990. DO 2013. G., U MLRD US$, STALNE CIJENE 100

GRAFIKON 4: KUMULATIVNI NETO PRILJEV FDI PO ZEMLJAMA OD 1990. DO 2013. G., U MLRD US$, STALNE CIJENE 102

GRAFIKON 5: KRETANJE IZVOZA U BDP-U ODABRANIH TRANZICIJSKIH ZEMALJA OD 1996. DO 2012. GODINE 111

GRAFIKON 6: PROMETI NA BURZAMA U TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA, 2007. I 2011. GODINE, U MLN EUR 116

GRAFIKON 7: RAZVOJ BANKARSKOG SEKTORA PREMA INDIKATORIMA EBRD-a U ODABRANIM TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA 121

GRAFIKON 8: BDP PO STANOVNIKU OD 2007. DO 2012. G. U ODABRANIM TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA, STALNE CIJENE 127

GRAFIKON 9: REALNE STOPE RASTA HRVATSKOG BRUTO DOMAĆEG PROIZVODA 130

GRAFIKON 10: KRETANJE BROJA ZAPOSLENIH I NEZAPOSLENIH OSOBA U REPUBLICI HRVATSKOJ 132

GRAFIKON 11: INDEKSI FIZIČKOG OBUJMA INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE I BROJA ZAPOSLENIH U INDUSTRIJI, 1990=100 132

GRAFIKON 12: STOPE RASTA INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE 133

GRAFIKON 13: BRUTO INOZEMNI DUG RH, U MLN EUR, TEKUĆE CIJENE 134

GRAFIKON 14: UDIO INOZEMNOG DUGA U BDP-U 135

GRAFIKON 15: UVOZ, IZVOZ I SALDO VANJSKOTRGOVINSKE BILANCE, TEKUĆE CIJENE, U MLN USD 137

GRAFIKON 16: USPOREDNI PRIKAZ IZRAVNIH STRANIH INVESTICIJA U HRVATSKU I U ODABRANE TRANZICIJSKE ZEMLJE, NETO PRILJEV U MLN US$, STALNE CIJENE IZ 2010. 143

GRAFIKON 17: STRUKTURA IZRAVNIH STRANIH INVESTICIJA, KUMULIRANI PODACI 1993.-2013. GODINE 144

GRAFIKON 18: STRUKTURA IZRAVNIH INOZEMNIH ULAGANJA PO ZEMLJAMA PORIJEKLA, KUMULIRANI PODACI 1993.-2011. GODINE 147

GRAFIKON 19: DOBIT BANAKA U HRVATSKOJ U MILIJARDAMA KUNA 152

GRAFIKON 20: UKUPNI DCEI POKAZATELJ ZA ODABRANE TRANZICIJSKE

ZEMLJE, 2001.-2006. 154

GRAFIKON 21: KVADRATNA REGRESIJSKA JEDNADŽBA 171

POPIS SHEMA

Broj	Naziv sheme	Stranica
SHEMA 1:	TEHNOLOŠKE I CEREMONIJSKE INSTITUCIJE	30
SHEMA 2:	PROCES EKONOMSKOG RASTA U TEORIJI ADAMA SMITHA	44
SHEMA 3:	POVIJESNI RAZVOJ INSTITUCIJA	61
SHEMA 4:	INTERAKCIJA INSTITUCIJA, RASTA I RAZVOJA	78

PRILOZI

bdp/pc

Redni broj	Država	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
1	Češka	8.422	7.623	8.145	7.819	7.216	7.728	9.275	11.023	12.844	14.112	15.606	18.411	22.152	19.209	19.075	21.074	18.608
2	Slovačka	7.112	6.905	7.363	7.415	6.966	7.202	8.097	10.494	12.481	13.204	14.384	17.019	19.377	17.079	16.792	18.222	16.934
3	Mađarska	6.239	6.217	6.333	6.297	5.937	6.611	8.217	10.157	12.082	12.684	12.557	14.782	16.419	13.382	13.437	14.243	12.622
4	Poljska	5.683	5.590	6.063	5.798	5.821	6.361	6.519	6.989	7.931	9.235	10.067	12.185	14.839	11.952	12.852	13.703	12.708
5	Estonija	4.677	4.960	5.474	5.539	5.416	5.845	6.779	8.959	10.685	11.979	14.059	17.630	18.784	15.224	14.998	16.931	16.316
6	Latvija	3.141	3.441	3.723	4.074	4.316	4.502	5.010	5.925	7.128	8.087	9.792	13.802	15.878	12.154	11.192	14.170	14.009
7	Litva	3.274	3.889	4.295	4.150	4.270	4.463	5.134	6.635	7.864	8.819	9.963	12.651	15.037	11.686	11.430	14.488	14.150
8	Bugarska	1.490	1.663	2.145	2.153	2.092	2.240	2.554	3.254	3.892	4.329	4.847	6.005	7.265	6.781	6.613	7.462	6.986
9	Rumunjska	2.190	2.151	2.538	2.117	2.158	2.320	2.643	3.371	4.170	5.302	6.384	8.580	9.938	7.943	7.881	9.087	7.943
10	Slovenija	14.881	14.135	14.871	15.008	13.128	13.147	14.590	17.990	20.300	20.708	21.809	25.601	28.869	25.472	23.891	25.081	22.092
11	Hrvatska	7.276	7.066	7.562	6.769	6.354	6.633	7.512	9.471	11.066	11.702	12.619	14.608	16.849	15.169	14.380	14.781	13.227

Udio izvoza u bdp-u

Redni broj	Država	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Češka	49	52	54	55	63	65	51	47	48	48	48	80	77	69	79	73	78
2	Slovačka	53	56	59	61	70	73	71	76	75	76	84	87	83	71	81	89	na
3	Mađarska	49	52	62	65	75	72	63	61	63	66	78	81	82	78	87	93	na
4	Poljska	22	23	26	24	27	27	29	33	37	37	40	41	40	39	42	45	46
5	Estonija	62	72	75	70	85	80	71	69	73	78	73	68	71	65	78	92	92
6	Latvija	47	47	47	40	42	42	41	42	44	48	45	42	43	44	53	59	na
7	Litva	50	52	45	39	45	50	53	51	52	58	59	54	60	55	68	78	na
8	Bugarska	59	59	59	56	50	49	47	49	52	41	61	59	58	48	58	66	68
9	Rumunjska	28	29	23	28	33	33	35	35	36	33	30	31	31	33	23	38	21
10	Slovenija	50	51	51	47	54	55	55	54	58	62	67	70	67	58	65	71	na
11	Hrvatska	36	36	35	37	42	43	41	43	43	42	43	42	42	35	38	42	43

Heritage indeks

Redni broj	TRANZICIJSKA DRŽAVA	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
1.	Češka	68,1	68,8	68,4	69,7	68,6	70,2	66,5	67,5	67,0	64,6	66,4	67,4	68,1	69,4	69,8	70,4	69,9	70,9
2.	Slovačka	57,6	55,5	57,5	54,2	53,8	58,5	59,8	59,0	64,6	66,8	69,8	69,6	70,0	69,4	69,7	69,5	67,0	68,7
3.	Mađarska	56,8	55,3	56,9	59,6	64,4	65,6	64,5	63,0	62,7	63,5	65,0	64,8	67,6	66,8	66,1	66,6	67,1	67,3
4.	Poljska	57,8	56,8	59,2	59,6	60,0	61,8	65,0	61,8	58,7	59,6	59,3	58,1	60,3	60,3	63,2	64,1	64,2	66,0
5.	Estonija	65,4	69,1	72,5	73,8	69,9	76,1	77,6	77,7	77,4	75,2	74,9	78,0	77,9	76,4	74,7	75,2	73,2	75,3
6.	Latvija	55,0	62,4	63,4	64,2	63,4	66,4	65,0	66,0	67,4	66,3	66,9	67,9	68,3	66,6	66,2	65,8	65,2	66,5
7.	Litva	49,7	57,3	59,4	61,5	61,9	65,5	66,1	69,7	72,4	70,5	71,8	71,5	70,9	70,0	70,3	71,3	71,5	72,1
8.	Bugarska	48,6	47,6	45,7	46,2	47,3	51,9	57,1	57,0	59,2	62,3	64,1	62,7	63,7	64,6	62,3	64,9	64,7	65,0
9.	Rumunjska	46,2	50,8	54,4	50,1	52,1	50,0	48,7	50,6	50,0	52,1	58,2	61,2	61,7	63,2	64,2	64,7	64,4	65,1
10.	Slovenija	50,4	55,6	60,7	61,3	58,3	61,8	57,8	57,7	59,2	59,6	61,9	59,6	60,2	62,9	64,7	64,6	62,9	61,7
11.	Hrvatska	48,0	46,7	51,7	53,2	53,6	50,7	51,1	53,3	53,1	51,9	53,6	53,4	54,1	55,1	59,2	61,1	60,9	61,3

WGI – Učinkovitost vlade

		1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.
CZECH REPUBLIC	CZE	0,623236927	0,633526739	0,643816551	0,655143006	0,666469462	0,815485438	0,964501413	0,902479372
SLOVAKIA	SVK	0,587741682	0,551670055	0,515598427	0,5289378	0,542277173	0,568430756	0,594584339	0,732295823
HUNGARY	HUN	0,823349649	0,895341192	0,967332736	0,933869151	0,900405565	0,96172073	1,023035895	0,997794928
POLAND	POL	0,732860454	0,667809808	0,602759161	0,590673771	0,578588382	0,536678169	0,494767957	0,533894349
ESTONIA	EST	0,572376239	0,549831887	0,527287536	0,647729474	0,768171412	0,738394582	0,708617752	0,950312293
LATVIA	LVA	0,193951949	0,172589408	0,151226867	0,192518183	0,2338095	0,374486129	0,515162759	0,632881466
LITHUANIA	LTU	0,320093379	0,291532846	0,262972312	0,170592426	0,078212539	0,301792804	0,525373068	0,762824851
ROMANIA	ROM	-0,506609953	-0,564742017	-0,622874081	-0,516262488	-0,409650895	-0,297259254	-0,184867612	-0,199579908
BULGARIA	BGR	-0,310921539	-0,275760971	-0,240600403	-0,143038307	-0,04547621	0,065398536	0,176273282	0,088434676
SLOVENIA	SVN	0,887548268	0,837534864	0,78752146	0,786316858	0,785112256	0,842032855	0,898953454	1,076237267
CROATIA	HRV	0,068173609	0,064509639	0,060845669	0,186827322	0,312808976	0,342865646	0,372922316	0,415525603

		2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
CZECH REPUBLIC	CZE	0,922946752	0,995561648	1,056148996	0,893344744	0,99694006	0,984886773	1,008398835	0,93	0,92
SLOVAKIA	SVK	0,925456387	0,955690767	0,916458153	0,734241022	0,84317033	0,884302911	0,854405943	0,83	0,83
HUNGARY	HUN	0,980432104	0,838300163	0,937847495	0,753072934	0,739378876	0,69851936	0,694297275	0,68	0,62
POLAND	POL	0,457120674	0,498466709	0,46668209	0,42741089	0,503138357	0,599272433	0,705964641	0,62	0,66
ESTONIA	EST	0,970736586	0,996777763	1,173295289	1,059451114	1,192498366	1,1290029	1,221571595	1,10	0,96
LATVIA	LVA	0,689391525	0,600129601	0,670710647	0,494164191	0,561954418	0,605671684	0,697275958	0,71	0,83
LITHUANIA	LTU	0,714759433	0,788892134	0,721948866	0,693700742	0,615495586	0,666766427	0,72339522	0,72	0,83
ROMANIA	ROM	-0,039723203	-0,190008048	-0,110241804	-0,289593236	-0,244490075	-0,240902415	-0,14404754	-0,31	-0,31
BULGARIA	BGR	0,198627096	0,170490648	-0,018333947	-0,001237275	-0,031072566	0,059137007	0,006935679	0,11	0,14
SLOVENIA	SVN	0,989535084	0,924681991	0,98859937	0,950217409	1,201063016	1,158244499	1,033390647	0,99	1,02
CROATIA	HRV	0,514170255	0,531622849	0,593784961	0,469892183	0,575005194	0,602818591	0,616257019	0,56	0,70

WGI – vladavina prava

		1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.
CZECH REPUBLIC	CZE	0,866545112	0,850714533	0,834883953	0,737456531	0,64002911	0,705780683	0,771532257	0,843279827
SLOVAKIA	SVK	0,202708318	0,200866211	0,199024103	0,247391754	0,295759405	0,274819565	0,253879724	0,300070906
HUNGARY	HUN	0,831073939	0,796493673	0,761913407	0,812223475	0,862533543	0,891460145	0,920386746	0,864109083
POLAND	POL	0,689950378	0,723491489	0,7570326	0,692395623	0,627758646	0,62554998	0,623341313	0,503844419
ESTONIA	EST	0,517952512	0,534008975	0,550065437	0,567178131	0,584290824	0,662975145	0,741659465	0,728283422
LATVIA	LVA	0,103919768	0,155203147	0,206486525	0,184407722	0,162328919	0,240256588	0,318184256	0,551105676
LITHUANIA	LTU	0,425820503	0,462400372	0,498980241	0,387874059	0,276767876	0,328350675	0,379933475	0,491428632
ROMANIA	ROM	-0,354967955	-0,357114348	-0,359260742	-0,300799892	-0,242339042	-0,169497374	-0,096655706	-0,212409779
BULGARIA	BGR	0,017910963	-0,036761211	-0,091433384	-0,133173028	-0,174912672	-0,218565301	-0,262217931	-0,239573581
SLOVENIA	SVN	1,082739498	1,153463827	1,224188157	1,137853523	1,051518889	1,015893642	0,980268396	0,951719951
CROATIA	HRV	-0,527290377	-0,405943969	-0,28459756	-0,119008158	0,046581243	-0,043937042	-0,134455327	-0,01884339

		2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
CZECH REPUBLIC	CZE	0,733133842	0,857051184	0,836235872	0,863130132	0,88483588	0,95837301	0,952990965	1,02	1,01
SLOVAKIA	SVK	0,497125569	0,51607455	0,509275594	0,44858176	0,567579237	0,547631681	0,581249933	0,57	0,46
HUNGARY	HUN	0,915708961	0,826248095	0,897541024	0,866860199	0,836649607	0,78486396	0,777048412	0,74	0,60
POLAND	POL	0,43844388	0,416074291	0,342044497	0,380379263	0,52252998	0,622928768	0,686633168	0,75	0,74
ESTONIA	EST	0,897615503	0,926258424	1,06866486	1,132623115	1,165341875	1,110476452	1,148426989	1,16	1,13
LATVIA	LVA	0,562885108	0,573684192	0,625191156	0,711393346	0,787731578	0,806572412	0,815084557	0,75	0,76
LITHUANIA	LTU	0,624898777	0,58191412	0,575617385	0,605660781	0,615027595	0,709232363	0,760096151	0,76	0,81
ROMANIA	ROM	-0,136375373	-0,171610408	-0,179294604	-0,141986516	-0,220323294	-0,048969344	-0,080129673	-0,14	-0,12
BULGARIA	BGR	-0,181810115	-0,17918362	-0,143725311	-0,114285081	-0,018553971	0,047996145	0,049652261	0,05	0,02
SLOVENIA	SVN	0,927995161	0,852484287	0,881262357	0,875398707	0,97478236	1,087513231	1,021876389	1,04	0,98
CROATIA	HRV	0,082867735	0,100190273	-0,054912905	0,035128825	0,075718541	0,147923272	0,186261894	0,18	0,21

Indeks percepcije korupcije

Redni broj	Država	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
1	Češka	5,4	5,2	4,8	4,6	4,3	3,9	3,7	3,9	4,2	4,3	5,2	5,2	5,2	4,9	4,6	4,4	4,9
2	Slovačka	n/a	n/a	3,9	3,7	3,5	3,7	3,7	3,7	4,0	4,3	4,9	4,9	5,0	4,5	4,3	4,0	4,6
3	Mađarska	4,9	5,1	5,0	5,2	5,2	5,3	4,9	4,8	4,8	5,0	5,3	5,3	5,1	5,1	4,7	4,6	5,5
4	Poljska	5,6	5,1	4,6	4,2	4,1	4,1	4,0	3,6	3,5	3,4	4,2	4,2	4,6	5,0	5,3	5,5	5,8
5	Estonija	n/a	n/a	5,7	5,7	5,7	5,6	5,6	5,5	6,0	6,4	6,5	6,5	6,6	6,6	6,5	6,4	6,4
6	Latvija	n/a	n/a	2,7	3,4	3,4	3,4	3,7	3,8	4,0	4,2	4,8	4,8	5,0	4,5	4,3	4,2	4,9
7	Litva	n/a	n/a	n/a	3,8	4,1	4,8	4,8	4,7	4,6	4,8	4,8	4,8	4,6	4,9	5,0	4,8	5,4
8	Bugarska	n/a	n/a	2,9	3,3	3,5	3,9	4,0	3,9	4,1	4,0	4,1	4,1	3,6	3,8	3,6	3,3	4,1
9	Rumunjska	n/a	3,4	3,0	3,3	2,9	2,8	2,6	2,8	2,9	3,0	3,7	3,7	3,8	3,8	3,7	3,6	4,4
10	Slovenija	n/a	n/a	n/a	6,0	5,5	5,2	6,0	5,9	6,0	6,1	6,6	6,6	6,7	6,6	6,4	5,9	6,1
11	Hrvatska	n/a	n/a	n/a	2,7	3,7	3,9	3,8	3,7	3,5	3,4	4,1	4,1	4,4	4,1	4,1	4,0	4,6